

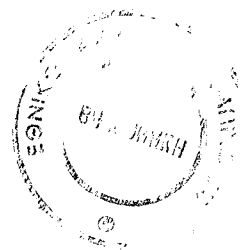
ΑΝΔΡΕΑΣ Ν. ΛΥΤΡΑΣ

“ΜΙΚΡΟΜΕΣΑΙΟΙ,, ΣΤΗ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΛΛΗΝΙΚΗ
ΚΟΙΝΩΝΙΑ: ΠΡΟΕΛΕΥΣΗ, ΣΥΝΘΕΣΗ, ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΣ
ΡΟΛΟΣ ΤΩΝ ΜΙΚΡΟΠΑΡΑΓΩΓΩΝ ΤΟΥ
ΔΕΥΤΕΡΟΓΕΝΟΥΣ ΤΟΜΕΑ (Τ.Δ.Τ.) 1950-1981

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

ΠΑΝΤΕΙΟΣ Α.Σ.Π.Ε.
ΑΘΗΝΑ 1989

ΑΝΔΡΕΑΣ Ν. ΛΥΤΡΑΣ

"ΜΙΚΡΟΜΕΣΑΙΟΙ,, ΣΤΗ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΛΛΗΝΙΚΗ
ΚΟΙΝΩΝΙΑ: ΠΡΟΕΛΕΥΣΗ, ΣΥΝΘΕΣΗ, ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΣ
ΡΟΛΟΣ ΤΩΝ ΜΙΚΡΟΠΑΡΑΓΩΓΩΝ ΤΟΥ
ΔΕΥΤΕΡΟΓΕΝΟΥΣ ΤΟΜΕΑ (Τ.Δ.Τ.) 1950-1981

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

ΠΑΝΤΕΙΟΣ Α.Σ.Π.Ε.
ΑΘΗΝΑ 1989

ΠΑΝΤΕΙΟΣ Α.Σ.Π.Ε.
ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑΣ

Ανδρέας Λύτρας

"ΜΙΚΡΟΜΕΣΑΙΟΙ,, ΣΤΗ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΛΛΗΝΙΚΗ
ΚΟΙΝΩΝΙΑ: ΠΡΟΕΛΕΥΣΗ, ΣΥΝΘΕΣΗ, ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΣ
ΡΟΛΟΣ ΤΩΝ ΜΙΚΡΟΠΑΡΑΓΩΓΩΝ ΤΟΥ
ΔΕΥΤΕΡΟΓΕΝΟΥΣ ΤΟΜΕΑ (Τ.Δ.Τ.) 1950-1981

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ
στην ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑ

ΣΥΜΒΟΥΛΕΥΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ
Βασίλης Φίλιας
Γιάννης Σαμαράς
Μαρία Αντωνοπούλου

Α Θ Η Ν Α 1989

Η έγκριση της διδακτορικής διατριβής υπό της Παντείου
Ανωτάτης Σχολής Πολιτικών Επιστημών δεν υποδηλοί
αποδοχήν των γνώμων του συγγραφέως (Ν.5343/202)

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Το ζήτημα των "μικρομεσαίων επιχειρήσεων" και των παλαιών μικροαστικών στρωμάτων της πόλης βρίσκεται τα τελευταία χρόνια στο επίκεντρο της πολιτικής συνθήματατολογίας και του κοινωνικού προβληματισμού.

Οι "μικρομεσαίες επιχειρήσεις", τόσο στον ελλαδικό χώρο, όσο και στο περιβάλλον της κοινότητας, θεωρούνται υποίτιες για τις γενικότερες οικονομικές δυσλειτουργίες, αλλά και νοούνται συγχρόνως, ως ένας από τους κύριους πόλους του παραγωγικού εκσυγχρονισμού και της ανάπτυξης.

Τα παλαιά μικροαστικά στρώματα της πόλης, από την άλλη πλευρά, έχοντας προλάβει τον χαρακτηρισμό "μικρομεσοί" κατ' επέκταση, ή κατ' παράφραση της έννοιας "μικρομεσαία επιχείρηση" (είτε είναι ιδιοκτήτες τέτοιων επιχειρήσεων, είτε όχι), έχουν μεταβληθεί ο' ένα πρόφορο αναλυτικό εργαλείο, μιας σύγχρονης ερμηνευτικής των κοινωνικών και πολιτικών εξελίξεων στη χώρα μας. Όλη, μάλιστα, η πορεία των μεταβολών, μεταδικτατορικά, συνδέεται μαζί τους, σε μια επίπεδη θεώρηση.

Τα κοινωνικά στρώματα με μικροαστικό προσδιορισμό, στην Ελλάδα και άλλες χώρες με τουτόσημο επίπεδο ανάπτυξης του καπιταλισμού, έχουν μια ιδιαίτερη βεβαιότητα, για την συνολική εκτίμηση των οικονομικών και κοινωνικών δομών και των πολιτικών αντιθέσεων. Οι βιοτέχνες-μικροπαραγωγού του δευτερογενούς τομέα (ως κομμάτι των παλαιών μικροαστικών στρωμάτων της πόλης) τους οποίους θέλει σε πρώτη φάση να χαρακτηρίσει ο όρος "μικρομεσοί", με τη τοποθέτησή τους στον στρατηγικής σημασίας χώρο της βιομηχανίας, κατέχουν κομβική

θέση για την βιομηχανική παραγωγή και την απασχόληση και επιδρούν ονομαφιοβήτητα, στον καθορισμό των πεδίων της ταξικής πόλης.

Αν και η συζήτηση για τους "μικρομεσοαίους" στρέφει, ενδεχόμενα, στην ουσιαστική ανασήτηση γύρω από τα μικροαστικά στρώματα, χρειάζεται, να αναγνωρίσουμε, ότι η μέχρι σήμερα οωρευτική αντιμετώπιση των παλαιών μικροαστικών στρωμάτων της πόλης, κάτω από τις δοσμένες οριοθετήσεις, περιπλέκει, πορό διευκρινίζει τον ρόλο τους. Πολύ περισσότερο, όταν πρόκετοι, να μελετηθούν ομάδες στρωμάτων και όχι συμπαγείς κοινωνικές τάξεις με βασικό χαρακτηριστικό την ανομοιογένεια, γίνεται απαραίτητος ο επιμερισμός της έρευνας, με κριτήριο την συνέπεια της ονάλυσης. Αντικείμενο, λοιπόν, της μελέτης αποτελεί η θέση και ο κοινωνικός ρόλος των μικροπαραγωγών του δευτερογενούς τομέα, οι όροι διαμόρφωσης και αναπαραγωγής τους.

Η εξέταση τους περνάει σε πρώτη φάση από την επανατοποθέτηση των όρων "μικρομεσοαία επιχείρηση" και "μικρομεσοαίοι" στη πραγματική τους διάσταση, πέρα από τις παραφθορές και τις παρερμηνευτικές επεκτάσεις της έννοιας τους. Αυτό πραγματοποιείται, όχι από κάποια τυπολατρική διάθεση, αλλά από την ονάγκη, να αντιστοιχεί η κάθε έννοια σε ακριβή προσδιορισμό και συγχρόνως για να αποδεσμευτεί η έρευνα από το προηγούμενο της αοριστολογίας και των γενικεύσεων χωρίς αντικειμενικό περιεχόμενο (Πρώτο Μέρος).

Στο Δεύτερο Μέρος επιχειρείται η σύνδεση των συνθηκών διαμόρφωσης των μικροπαραγωγών (τ.δ.γ), με την ιστορική προσέγγιση της συγκρότησης και ανάπτυξης του καπιταλισμού και το χαρακτήρα του κοινωνικού σχηματισμού. Μ' αυτήν την έννοια οι διαδικασίες διατήρησης και αναπαραγωγής τους εξετάζονται

συναρτημένες, με την αναδιοργάνωση των βουλκών παραγωγικών δραστηριοτήτων την μεταπολεμική περίοδο. Η υποβόθμιση της παραγωγικής αυτονομίας των μικρών επιχειρήσεων και η υποχώρηση στις συμπληρωματικές δραστηριότητες, δεν συνιστούν έτσι μονοδιάστατο τις όποιες διαφοροποιήσεις της κοινωνικής διάρθρωσης, αλλά τις συνοπρωσορμικές των όρων συνδύασης, που διαχέονται στην ουνολική κοινωνική εξέλιξη.

Στο Τρίτο Μέρος μελετάται η κοινωνική παρουσία και δράση των μικροεπιχειρήσεων, ως συγκεκριμένης κοινωνικής δύναμης, στην φάση των μαζικών αλλαγών της ελληνικής κοινωνίας (1961-1981). Στο επίπεδο αυτό, φανερώνονται προορισμένοι οι προϋποθέσεις, οι γεννεοδυναμικές δυνάμεις των κοινωνικών τους συνδράσεων και οφειτέρου αντικειμενικώς η οριοθέτηση της κοινωνικής τους συνείδησης και το περιεχόμενο της ιδιόμορφης πολιτικοποίησης τους. Αυτό το μέρος έχει μια ιδιαίτερη σημασία, καθώς η τεκμηρίωση εδράζεται στην διερεύνηση της ούσης τους, όπως αυτή εκδηλώνεται στην παρέμβαση των συνδραστηριακών οργανώσεων των βιοτεχνών. Δεν είναι ακριβώς αυτής της προσπάθειας να αντικειμενικώς την υπάρχουσα, με μια κοινωνικά εμπνευστική, με εφαρμογή σε κάθε πλευρά της ιστορικής πραγματικότητας. Στις προθέσεις της διαπιστωτικότητας, με την οποία είναι να βοηθηθεί, στην ούση και την πολιτικοποίηση των παραγόντων της έντονης δυναμικότητας των μικροεπιχειρηματικών ομάδων την προαναφερθείσα περίοδο. Εμπνευστική επιδίωξη είναι να συμβάλει στην συγκρότηση ενός νέου συστήματος υποθέσεων για την δυναμική της αναδιοργάνωσης τους, που αντικειμενικώς και στις ουνθέσεις του ανώτερου επιπέδου εκδήλωσης της οικιακής πόλης, στην πόλη για την πολιτική εξέλιξη. Σ' αυτό το πεδίο ενδραστηριοποιούνται η επιδραση της κοινωνικής συνείδησης, οι διαδοχικές φάσεις των κρίσεων, οι διεργασίες συγκρότησης

κοινωνικών συμμαχιών, στην κοινωνική αμφισβήτηση, στις ρήξεις και τους συμβιβασμούς.

Το τέτοιο μέρος απουσιάζει χρονολογικά, από την υπόλοιπη έρευνα. Αρθρώνεται, όμως, απόλυτα με τους θεματολογικούς άξονες της μελέτης των μικροπωλητών. Η προσφυγή στην δειγματοληπτική έρευνα με ερωτηματολόγιο οφείλει στην ανάγκη συλλογής πρωτογενών πληροφοριών για τις μετρές επιχειρήσεις, χωρίς να οδηγεί σε απλά εμπειρικές διαπιστώσεις, που θα είχαν περιορισμένη σημασία. Αποσκοπεί να διερευνήσει την έκταση των τόσεων, που διακριβώθηκαν για την παραγωγική αυτονομία και τη περιθωριοποίηση των μικρών επιχειρήσεων στις συμπληρωματικές δραστηριότητες. Η οριστική πρόθεση ήταν να απευθυνθούμε σε ευρύτερο δείγμα και εις Αττικής. Αν και η εμβέλεια της, με την μορφή, που πήρε, είναι μικρότερη της επιδιωχόμενης, το αποτέλεσμα της είναι ενδεικτικό για τον βαθμό παραγωγικής ανεξαρτησίας της βιοτεχνίας και για αυτό χρήσιμο για την επιτίμησι της αντικειμενικής θέσης των μικροπωλητών του δευτερογενούς τομέου.

Η μελέτη αυτή με τους άξονες των διαπιστώσεων της πρέπει να λειτουργήσει, ως αφιέρωτο ενός νέου βιολόγου για το παλαιό μικρομεσαίο στρώμα της πόλης, με σιωπηρό στόχο τη συνθήκη της αποτελεσματικής υποδομής, για την θεωρητική μετρωστική της.

Μέρος 1ο

Έννοια που περιλαμβάνει των όρων

"Μικρομεσαίος" και "Μικρομεσαίο επιχείρησι".

Προέταρισιός των Μικροπαραγωγιών

του Δευτερογενούς τοιέπ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

Ορισμοί για τους μικρομεσαίους

Στην Ελλάδα καθυστέρησε να διατυπωθεί ένας βασικός ορισμός για τους μικρομεσαίους. Το γεγονός αυτό είναι απόλυτο φυσικό γιατί εκφράζει τη συνολική οργάνωση που επέχει την παραγωγική διαδικασία, που σε όλες τις φάσεις ανάπτυξης της ελληνικής κοινωνίας είναι από ελλιπή ως μηδενική.

Το παραγωγικό οικοδόμημα στηρίχθηκε κατά βάση σε "μικρές" επιχειρήσεις χωρίς ελευθερία και με μικρή παραγωγική ικανότητα. Οι επιχειρήσεις με τέτοιο δυναμικό απλώθηκαν σ' όλους τους τομείς της οικονομικής δραστηριότητας, από την παραγωγή μέχρι την διοκνησία και τις υπηρεσίες.

Πιο συστηματική αντιμετώπιση των επιχειρήσεων αυτών αρχίζει μετά το 1974 (1977) όταν διαμορφώνεται ο ΕΟΜΜΕΧ που προήλθε από συγχώνευση του ΕΟΛ και του ΕΟΒ. Με τον ΕΟΜΜΕΧ γίνεται η πρώτη σοβαρή προσπάθεια ορισθέτησης των μικρομεσαίων επιχειρήσεων. Οι μέχρι τότε ορισθέντες σφοδρούσαν απόλυτα την βιοτεχνία που ήταν ευκαλό διοικητός κλάσος της παραγωγικής διαδικασίας.

Αν επιχειρούσαμε να κάνουμε μια ευρύτερη τομική καταγραφή των ορισμών που αφορούν τις μικρομεσαίες επιχειρήσεις ο απολογισμός μας θα ήταν σχετικό φτωχός. Η ανάγκη συστηματικότερης ορισθέτησης τους προκύπτει κυρίως από την πρόθεση να διαμορφωθούν οι κανόνες κριτικής χρηματοδότησης. Είναι χαρακτηριστικό ότι ως το 1966, οπότε και

διομορφώνονται οι κανόνες τραπεζικής χρηματοδότησης (και στο ίδιο το σχέδιο), δεν υπάρχει διάκριση ανάμεσα σε μικρομεσαίες και μεγάλες επιχειρήσεις.¹

Ο βασικότερος όμως ωθητικός παράγοντας για ένα ουσιαστικό οριζμό των μικρομεσαίων είναι η πορεία ένταξης στην ΕΟΚ και υποχρέωση εναρμόνισης με την κοινοτική πολιτική.

Η προσέγγιση που έγινε από τους κρατικούς φορείς σκιαλούθηκε μια εξελικτική πορεία. Στη πρώτη φάση με την ιδιότητα του ΕΟΜΜΕΧ αναφέρεται "η εν ευρεία βιοτεχνική επιχείρηση" που σπασχολεί από 0-50 άτομα και περιλαμβάνει την μικρομεσαία βιομηχανία, την βιοτεχνία ειδών τέχνης, την υφαντουργία, την χειροτεχνία, την λαϊκή τέχνη.²

Η αναφορά που γίνεται είναι αρκετά υπεργεμένη και επιστημονικά απορρόδεκτη. Η βιοτεχνία ορίζεται ως το γενικό πλαίσιο, στο οποίο εντάσσεται η μικρομεσαία βιομηχανία μαζί με μια σειρά παραδοσιακών χειροτεχνικών εργασιών που συγκεκριμένα μόνο μπαίνουν στην αγορά.

Αποτελεί μάλλον προϊόν παρανόησης και έλλειψης σοβαρής επεξεργασίας παρά συγκεκριμένη όραση για αυτή την κατηγορία. Είναι συγχρόνως και σοβαρό δείγμα της προχειρότητας με την οποία αντιμετωπίστηκε το ζήτημα από την πολιτεία.

Σε μια πιο ολοκληρωμένη προσέγγιση το 1982 από ομάδα εργασίας του ΕΟΜΜΕΧ διομορφώνεται ο πρώτος και ο μόνος οριζμός των μικρομεσαίων επιχειρήσεων:

Χρησιμοποιούμε τον όρο μικρομεσαία επιχείρηση, ή μικρομεσαία μεταποιητική επιχείρηση, ή μικρομεσαία βιομηχανία, ως ταυτόσημο με τον παραδοσιακό όρο "βιοτεχνία" και ορίζουμε κατοχή ως ΜΜΕ, τις μεταποιητικές οικονομικές μονάδες που απασχολούν από 0-50 εργαζόμενους και έχουν ετήσιο κύκλο εργασιών μέχρι 100.000.000 δρχ.³

Συνεχίζεται βέβαια και ο' αυτή τη φύση το εννοιολογικό μπλέξιμο ανάμεσα στη βιομηχανία και την βιοτεχνία, αλλά γίνεται φανερό η προσπάθεια ενστερνισμού των διεθνών πρακτικών στον καθορισμό των κριτηρίων ορισμού των μικρομεσαίων επιχειρήσεων (πρόγμα που τονίζεται και στην προαναφερθείσα έκθεση).⁴

Θα επιμένουμε στην ταύτιση βιοτεχνίας και βιομηχανίας, γιατί η βιοτεχνία διαφέρει ουσιαστικά τόσο από την μεγάλη, όσο και από την μικρή βιομηχανία στο επίπεδο κατοχής και λειτουργίας του κεφαλαίου.

Ένα άλλο σημαντικό στοιχείο είναι η έννοια της μεταποίησης που συνοδεύει την έννοια της μικρομεσαίας επιχείρησης. Από ότι αφήνεται να εννοηθεί αυτό που απασχόλησε κύρια τους συντάκτες της έκθεσης ήταν να ενταχθούν στις μικρομεσαίες επιχειρήσεις όσες απ' αυτές προσθέτουν αξία στο υπό επεξεργασία προϊόν. Σ' αυτές αποδίδεται το χαρακτηριστικό της παραγωγής που καλύπτεται με την έννοια της μεταποιητικής επιχείρησης. Η σχέση μεταποιητικής και παραγωγικής επιχείρησης θα αναλυθεί σε επόμενο σημείο της έρευνας.

Ο ορισμός ωστόσο περιέχει δύο πολύ θετικά στοιχεία, α) τον αριθμό των απασχολούμενων και, β) τον κύκλο εργασιών, που οριοθετούν και πρακτικά τις μικρομεσαίες επιχειρήσεις. Παραλείπει όμως τον παράγοντα του παραγωγικού εξοπλισμού. Παρόλο που υποστηρίζεται ότι ο κύκλος εργασιών μπορεί να κλύψει και αυτή την περίπτωση, υπάρχουν περιπτώσεις επιχειρήσεων με μικρή ένταση εργασίας και χρήση υψηλής τεχνολογίας που εντάχθηκαν στις μικρομεσαίες.⁵

Οι βασικές επιμέρους κατηγορίες που αναγνωρίζονται είναι οι επαγγελματιοβιοτεχνίες, οι χειροτέχνες, οι οικιοτέχνες και οι μικρομεσαίες βιομηχανίες. Δεν αναφέρονται οι τομείς των μεταφορών, των βιοτεχνικών υπηρεσιών κλπ γιατί δεν καλύπτουν τον όρο της μεταποιητικής δραστηριότητας.

Ιδιαίτερη σημασία έχουν τα ποιοτικά χαρακτηριστικά που τοποθετούνται και που στοιχειοθετούν έναν δεύτερο ορισμό:

Μικρομεσαία επιχείρηση είναι η επιχείρηση στην οποία ο ιδιοκτήτης-διευθυντής συμμετέχει και ελέγχει όλες τις λειτουργίες της επιχείρησης.⁶

Είναι φανερό η προσπάθεια να ξεκαθρισθεί ο προσωποπαγής χαρακτήρας της μικρομεσαίας επιχείρησης που δεν γίνεται αντιληπτός από τον πρώτο ορισμό. Αυτό το σημείο θα βοηθήσει στην καλύτερη κατανόηση της κατηγορίας που εξετάζουμε.

Για την μεθοδικότερη ανάλυση της παραπάνω έννοιας χρειάζεται να δούμε εκτενέστερα τους ορισμούς των επιμέρους κατηγοριών. Οι μικρομεσαίες επιχειρήσεις δεν είναι μια ενιαία κατηγορία. Είναι ένα ετερογενές σύνολο που στις προϋποθέσεις ύπαρξης και λειτουργίας διαφέρουν ριζικά.

Μιλήσαμε μέχρι στιγμής με κατευθυντήριο άξονα τους επίσημους ορισμούς για τέσσερις γενικές κατηγορίες που εντάσσονται στις μικρομεσαίες επιχειρήσεις. Αρχίζοντας από την πιο γενική, τη βιοτεχνία, έχουμε να παρατηρήσουμε:

α) Επιδέχεται πολλούς ορισμούς και επιμερισμούς όπως άλλωστε και η ΜΜΕ, ανάλογα με το βαθμό εξέλιξης κάθε κοινωνίας,

β) Πολλοί από τους ορισμούς είναι τεχνητές θεωρητικές κατασκευές, που ελάχιστη επαφή έχουν με την πραγματικότητα. Αποτελούν απλό ένα πεδίο δοκιμής των κυβερνητικών πολιτικών επιλογών, με τις οποίες είναι άρρηκτα δεμένοι. Και οι δύο παρατηρήσεις δεν αφορούν μόνο την Ελλάδα γιατί εκφράζονται όπως θα δείξουμε σε διεθνές επίπεδο.

Ως βιοτέχνης ορίζεται ο χειρωνακτας εργαζόμενος, που είναι ιδιοκτήτης της επιχείρησης του και έχει επαγγελματική ειδικευση.⁷ Η τοποθέτηση αυτή είναι γενική. Στη χώρα μας δεν έχει γίνει σοβαρή επεξεργασία του όρου. Μέχρι, άλλωστε, το 1978 δεν υπάρχει επίσημος ορισμός των βιοτεχνικών επιχειρήσεων. Με το νόμο 197/1978 που ρυθμίζει το ειδικό καθεστώς της χρηματοδότησης της βιοτεχνίας καθορίζονται ως βιοτεχνικές επιχειρήσεις όσες είναι εγγεγραμμένες στο μητρώο του βιοτεχνικού επιμελητηρίου.⁸

Η πρακτική αυτή δεν είναι πρωτότυπη. Αντίστοιχη είναι η λογική που ακολουθήθηκε στη Γαλλία το 1962, με το διάταγμα "του Μαρτίου όπου επιβάλλεται:

Να δημιουργηθούν ευρετήρια, που θα κρατούν τα επαγγελματικά επιμελητήρια. Σ' αυτά όλοι οι βιοτέχνες εγγράφονται υποχρεωτικά. Ετσι βιοτέχνης θεωρείται όποιος είναι ιδιοκτήτης επιχείρησης, που είναι γραμμένη σ' αυτούς τους καταλόγους σ' αντίθεση μ' εκείνες που καταχωρούνται στους καταλόγους του εμπορικού επιμελητηρίου.⁹

Τέτοιου είδους ορισμοί έχουν περισσότερο ρόλο τυπικό παρά ουσιαστικό και σε τελευταία ανάλυση ενισχύουν την ασάφεια γύρω από την συγκεκριμένη έννοια.

Κατά καιρούς διατυπώθηκαν και άλλοι "τεχνητοί", θα λέγαμε, προσδιορισμοί για την βιοτεχνία. Τυπικό παράδειγμα αποτελούν τα κριτήρια που χρησιμοποιούν οι επίσημες στατιστικές και δεν συμπλέουν με όσα ως τώρα αναλύσαμε. Η ΕΣΥΕ κατά τις απογραφές των βιομηχανικών, βιοτεχνικών και εμπορικών καταστημάτων α) δεν διαχωρίζει τα βιομηχανικά από τα βιοτεχνικά καταστήματα, β) δεν διαχωρίζει τα καταστήματα από τις επιχειρήσεις, γ) κατατάσσει στις βιοτεχνικές όλες επιχειρήσεις δεν έχουν όλα τα τυπικά και τα ουσιαστικά χαρακτηριστικά τους, ον και δεν είναι μεταποιητικές.¹⁰

Αυτό το γεγονός δημιουργεί εύλογα ερωτηματικά διότι:

- I) δεν καθορίζονται τα πρακτικά όρια της βιοτεχνίας,
- II) ο αριθμός των καταστημάτων κατά επιχείρηση μπορεί να υπερβαίνει την μονάδα,
- III) οι επιχειρήσεις μετατροπής, επισκευής, οικοδομών εννοματώνονται σωρευτικά, χωρίς κριτήρια.

Μέσα σ' αυτό τον κύκλωνα των απροσδιόριστων ορίων προσπαθείται να γίνουν γενικεύσεις και επιμερισμοί. Τέτοια γενίκευση είναι και ο ορισμός των ΜΜΕ.

Ειδικές κατηγορίες βιοτεχνικών επιχειρήσεων και ΜΜΕ

Όπως αναπτύχθηκε το όριο των ΜΜΕ εξαρτώνται από τον προσδιορισμό της έννοιας της βιοτεχνίας. Η βιοτεχνία από την άλλη πλευρά είναι πολυπλοκός όρος με εσωτερικούς διαχωρισμούς. Θα ξεκινήσουμε από τους επίσημους, για να προχωρήσουμε στους ανεπίσημους (νομικά, ή θεσμικά).

Στις επίσημες διαχωρισμένες ανήκουν οι επαγγελματοβιοτέχνες, οι χειροτέχνες, η οικιοτεχνία, η καλλιτεχνική βιοτεχνία, η μικρή βιομηχανία. Στις ανεπίσημα διακρινόμενες ανήκουν, ο κλάδος των επισκευών ο κλάδος της μετατροπής και οι βιοτεχνίες υπηρεσιών.

Επαγγελματοβιοτέχνες: Ορίζονται όσοι είναι ιδιοκτήτες πολύ μικρών μονάδων με κύριο χαρακτηριστικό την αυτοπασχόληση τους. Γενικά εδώ εντάσσονται οι επιχειρήσεις που απασχολούν από 0-4 άτομα.¹¹ και παλαιότερα ίσχυσε το κριτήριο αυτό και μάλιστα οι βιοτέχνες τοποθετούνταν στην κατηγορία των επαγγελματιών χωρίς άλλο περιορισμό.¹² Στη συγκεκριμένη περίπτωση γίνεται προσπάθεια να προωθηθεί ένας διαχωρισμός μεταξύ βιοτεχνίας και επαγγελματοβιοτεχνών (πληθυντικός).¹³ Η διάκριση γίνεται με βάση την ιδιαιτερότητα και την οξύτητα των προβλημάτων που αντιμετωπίζει η βιοτεχνία. Τα προβλήματα εντοπίζονται στον ανταγωνισμό και στην οργάνωση λειτουργιών.¹⁴

Το ζήτημα είναι αρκετά περίπλοκο. Ο παραπάνω διαχωρισμός είναι παραπλανητικός. Τα χαρακτηριστικά της βιοτεχνίας είναι τουλάχιστον ιστορικά κατοχυρωμένα. Η βιοτεχνία χαρακτηρίζεται κύρια από τον υψηλό καταμερισμό εργασίας και με υπεροχή της

ειδικευμένης εργασίας απέναντι στην ανειδίκευτη. Διακρίνεται για την μεγάλη δυνατότητα προσαρμογής στην αυτόνομη παραγωγή. Αδυνατεί να ανταπεξέλθει στις συνθήκες της μαζικής παραγωγής¹⁵ Επομένως από την φύση της είναι ευπρόσβλητη στον ανταγωνισμό που επιβάλλουν οι μηχανισμοί της αγοράς και στη συγκέντρωση που νομοτελειακά επιφέρει η λειτουργία μεγάλων βιομηχανικών επιχειρήσεων. Το δεδομένο αυτό με την λογική του διαχωρισμού θέλουν να συγκαλύψουν. Από τα στατιστικά στοιχεία που υπάρχουν βλέπουμε ότι οι επιχειρήσεις που απασχολούν από 0-4, ήταν το 1969 108879, 5-9 άτομα 9558, 10-49 5279. Το 1978 παρόλο που δε όλες τις κατηγορίες σημειώνονται αριθμητικές αυξήσεις παρατηρείται πτώση ποσοστού μόνο στην κατηγορία 0-4 κατά 2,5 τα εκατό.¹⁶

Η συγκάλυψη είναι στην ουσία της πολιτική. Πίσω της κρύβεται η πρόθεση ενίσχυσης μεγαλύτερων επιχειρήσεων που δυναμώνουν τη συγκέντρωση του κεφαλαίου στους τομείς που εκτείνεται η δραστηριότητα των επαγγελματιοβιοτεχνών. Μια αντίστοιχη τακτική ακολουθήθηκε στη Γαλλία, όπου βέβαια η πορεία συγκέντρωσης ήταν περισσότερο αλμωδώς όπως φαίνεται από στοιχεία της INSEE.¹⁷

Χειροτεχνία-καλλιτεχνική βιοτεχνία: Είναι μικρές οικονομικές μονάδες που παράγουν προϊόντα λαϊκής τέχνης που έχουν τη ρίζα τους στη παράδοση και απαιτούν εργασία χεριού.¹⁸ Αποτελεί κλάδο ελάχιστα συγκεντρωμένο. Στο σύνολο τους είναι πολύ μικρές επιχειρήσεις και απασχολούν μικρό αριθμό εργαζομένων. Τα προϊόντα τους βρίσκονται σε αντίστοιχία με το χαρακτήρα της ελληνικής οικονομίας (υπηρεσίας, τουρισμός). Εξαιτίας του χαρακτηριστικού αυτού προωθούνται ειδικό μέτρα για την ενίσχυση τους.

Οικοτεχνία: Αποτελείται από ένα πλήθος μονάδων, κύρια πολύ μικρής δυναμικότητας. Είναι βασικά οικογενειακές και η απασχόληση είναι συγκυριακή. Η δραστηριότητα τους έχει αντικείμενο την οικιακή χειροτεχνία και την οικοτεχνική μεταποίηση υπεργολοβικού χαρακτήρα. Ο συγκυριακός χαρακτήρας της απασχόλησης κάνει τον κλάδο ανεπίδεκτο προγραμματισμού και πολύ λίγο δυναμικό. Το στοιχείο του προ της υπεργολαβίας που είναι ιδιαίτερα αναπτυγμένο τον καθιστά εξαρτημένο από το εμπορικό κεφάλαιο (παραγγελίας).

Μικρή βιομηχανία: Είναι η επιχείρηση που απασχολεί 10-49 άτομα και ο επιχειρηματίας συμμετέχει ενεργά σ' όλες τις δραστηριότητες της επιχείρησης (παραγωγικές, διοικητικές). Στην πραγματικότητα πρόκειται για μια βιοτεχνική επιχείρηση διαφορετικής μορφής από τις προηγούμενες με μερικές ιδιότητες: α) Απασχολούν μόνιμα σταθερό αριθμό προσωπικού, β) απευθύνεται σε μεγαλύτερη αγορά από τις άλλες κατηγορίες, γ) αντιμετωπίζει έντονο πρόβλημα οργάνωσης και διοίκησης, δ) έχει ανάγκη χρηματοδότησης διαφορετικής ποιότητας.¹⁹

Παρά τις ιδιοτυπίες που αναφέρθηκαν η μικρή βιομηχανία διατηρεί μεγάλη απόσταση από την κλασική έννοια της βιομηχανίας και σ' αυτό συνηγορούν: α) χαμηλός βαθμός εκμηχάνισης, β) τη χαμηλή ανταγωνιστικότητα, γ) η μικρή ποσότητα σταθερού κεφαλαίου και κεφαλαίου κίνησης, δ) ο γενικός απρογραμμάτιστος τρόπος επένδυσης, ε) ο προσωπικός και ανεξέλεγκτος τρόπος οργάνωσης¹⁹⁻²⁰. Περισσότερο ορθός είναι ο χαρακτηρισμός τους ως μεσαίες παραγωγικές μονάδες.

Ανακεφαλαιώνοντας σύμφωνα με την επίσημη άποψη στις ΜΜΕ εντάσσονται οι οικονομικές μονάδες που απασχολούν 1-49 άτομα με μόνο κοινό χαρακτηριστικό την μεταποιητική δραστηριότητα.

ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ Ι

1. ΝΟΜΙΣΜΑΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ: Κανόνες βιοτεχνικής χρηματοδότησης 1966.
2. ΕΟΜΜΕΧ: Ιδρυτική πράξη. 1976
3. ΕΟΜΜΕΧ: Εκθεση για τις ΜΜΕ. 1982
4. Βλ. υποσ.3
5. Βλ. υποσ. 3
6. ΔΕΛΓΙΟ ΕΒΕ: Προβλήματα ΜΜΕ. Μαρτ. 1979
7. Ν/Δ 159/1957, ΓΑΛΛΙΑ 1957
8. ΝΟΜΙΣΜΑΓΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ: Απόφαση 197/1978
9. ΓΑΛΛΙΚΟ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΜΠΟΡΙΟΥ: Ν/Δ DCS 432/1962, Στο Chatain-Caudon Petites et moyennes entreprises; 1re heure du choix. Editions sociales Paris 1976, σελ. 36.
10. ΕΣΥΕ: Απογραφές Β.Β.Κ. 1969, 1973, 1978.
11. ΕΟΜΜΕΧ: Εκθεση Ο/Ε για τις ΜΜΕ. 1982, σελ. ΙΙ

12. Βλ. υποσ. 11.
13. Βλ. υποσ. 11
14. Βλ. υποσ.11
15. MARX κ: Το Κεφάλαιο τομ. 1.
16. ΕΣΥΕ: Απογραφή Β.Β.Κ. 1978.
17. INSEE: Απογραφή Β.Β.Κ. 1959, 1964, 1969. ΓΑΛΛΙΑ 1969,
Στο Chartain et Gaudon: Petires κλπ. σελ. 48.
18. ΕΟΧ: Εκθεση για την χειροτεχνία. 1975.
19. Chartain-Caudon: Petites et Moyennes entreprises:
l'heure du chaix editions sociales Paris 1976, σελ. 61.
20. ΝΕΓΡΕΠΟΝΤΗ-ΔΕΛΗΒΑΝΗ: Βιοτέχνες και βιοτεχνία στην
Β.Ελλάδα ΒΒΚΒ. 1974. σελ. 185

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

Θεωρητικές προσεγγίσεις για τα Μικροαστικά στρώματα

2.1. Καπιταλισμός και μεσοία στρώματα

Η Μαρξιστική αντίληψη

Όταν μιλάμε για την Μαρξιστική αντίληψη για τα μεσοία στρώματα δεν αναφερόμαστε σε μια αυτόνομη ολοκληρωμένη θεώρηση. Ούτε ο Μάρξ ούτε άλλωστε ο Έγγελς ή ο Λένιν διατυπώνουν στα έργα τους μια συστηματική προσέγγιση για τους μικροαστούς. Η οποιαδήποτε αναφορά γίνεται στα πλαίσια της γενικότερης ανάλυσης του καπιταλιστικού συστήματος και του επαναστατικού του ξεπεράσματος και ιδιαίτερα στο επίπεδο της πολιτικής οικονομίας και των κοινωνιοκριτικών συζητήσεων.

Για τον Μάρξ η κοινωνική θέση είναι ένας γεγονός άμεσα εξαρτώμενο από σχέση του ατόμου, ή της κοινωνικής ομάδας με την οργάνωση του παραγωγικού συστήματος, που μεριμνήσεται σε σχέση με τα μέσα παραγωγής και σχέση με τον τρόπο αξιοποίησης του κοινωνικού πλούτου. Στο καπιταλιστικό σύστημα η σχέση αυτή υλοποιείται με την συγκεκριμένοποιημένη αναφορά στην κατηγορία "κεφάλαιο". Οι ιδιοκτήτες του κεφαλαίου αγοράζουν εργατική δύναμη και καρπώνονται υπεραξία που αποτελεί τον αναγκαίο όρο της ανασύστασης. Οι εργάτες οδηγημένοι από τον οικονομικό εξαναγκασμό πουλάνε την εργατική τους δύναμη στο κεφάλαιο, εξασφαλίζοντας μόνο τους όρους επιβίωσης.¹ Οι λειτουργίες του κεφαλαίου διαμόρφωσαν δύο βασικές τάξεις, την αστική και την εργατική.²

Ο Μάρξ κατατάσσει τους μικροαστούς στο ενδιάμεσο επίπεδο ανάμεσα στις δύο βασικές τάξεις. Οι μικροαστοί είναι δημιουργήματα της εμπορευματικής παραγωγής. Ξεχωριστή οντότητα

είχαν για την ανέλιξη της αστικής τάξης που σε μεγάλο μέρος προήλθε από τους κόλπους τους. Μέσα στις συνθήκες του φεουδαρχικού συστήματος ήταν οι παράγοντες που συντέλεσαν στον καταμερισμό της εργασίας. Η βιοτεχνία και η βιοτεχνική συνεργασία σε συνάρτηση με την εξωτερική χρηματοδότηση καθόρισαν σε μεγάλο βαθμό όρους διαμόρφωσης του καπιταλισμού³

Με τη μετάβαση στον καπιταλισμό δεν εξαφανίζονται. Διατηρούνται σαν μια κοινωνική κατηγορία πολύ ιδιότυπη σε σχέση με τις δύο βασικές τάξεις.

Η ιδιοτυπία τους χαρακτηρίζει το σύνολο του κοινωνικού τους ρόλου και των ευρύτερων κοινωνικών τους επιλογών.

Ο μικροαστός συγκεντρώνει στο πρόσωπο του (στην περίπτωση των βιοτεχνών την διπλή ιδιότητα καπιταλιστή και εργάτη.⁴

Σαν κάτοχος μέσων παραγωγής είναι καπιταλιστής, σαν εργάτης είναι μισθωτός εργάτης του εαυτού του. Πληρώνει στον εαυτό του μισθό σαν καπιταλιστής και βγάζει κέρδος από το κεφάλαιο του.⁴

Στην σύμμετρη όμως των δύο ιδιοτήτων υπεισιέμεται μια αντίφαση.

Στον καπιταλισμό τα μέσα παραγωγής γίνονται κεφάλαιο μόνο στην περίπτωση που αυτονομηθεί απέναντι στην εργασία.⁵

Στην μελέτη του για τους βιοτέχνες και τους αγρότες διαπίστωσε πως δεν λειτουργεί ένας τέτοιος χωρισμός. Η επιβεβαίωση των συμπερασμάτων του σχηματοποιείται περισσότερο όταν εξετάσει τον τρόπο ιδιοποίησης.

Σαν καπιταλιστής ιδιοποιείται το σύνολο της παραγόμενης από τον εαυτό του υπεραξίας. Σαν εργάτης πουλάει στον εαυτό του εργατική δύναμη που παράγει υπεραξία. Το αποτέλεσμα της δικής

του δουλειάς δεν το καρπούται τρίτος. Είναι με την ιδιότητα του εργάτη ξεχωρίζει από τον μέσο εργάτη που δεν καρπούται το προϊόν της εργασίας του.⁶

Υποστηρίζει ότι στον καπιταλισμό αυτή η συνένωση είναι τυχαία και θα σβύσει στην πορεία ολοκλήρωσης του κοινωνικού συστήματος. Ένα κομμάτι θα διατηρήσει την ιδιότητα του καπιταλιστή και η πλειοψηφία θα μετακυλήσει στην εργατική τάξη. Η ύπαρξη των μεγάλων επιχειρήσεων υποβάλλει στον μικροιδιοκτήτη μικροπαραγωγό άνισους όρους ανταγωνισμού.

Οι πρώην μεσαίας τάξεις, οι μικροί βιομήχανοι, έμποροι και εισοδηματίες, οι βιοτέχνες και αγρότες, όλες αυτές οι τάξεις κατακυλούν στο προλεταριάτο, από τη μια γιατί το μικρό τους κεφάλαιο δε φτάνει για την επιχείρηση της μεγάλης βιομηχανίας και υποπίπτει στο ανταγωνισμό με τους μεγαλύτερους καπιταλιστές, κι από την άλλη γιατί νέοι τρόποι παραγωγής υποβιβάζουν τη σημασία της επαγγελματικής τους δεξιοτεχνίας. Είναι το προλεταριάτο στρατολογείται από όλες τις τάξεις του πληθυσμού.⁷

Οι μικροί παραγωγοί και μικροιδιοκτήτες είναι πεπερασμένοι παράγοντες που δεν μπορούν να ενσωματώσουν στις δραστηριότητες τους τη δυναμική της ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων και επόμενα παραμένουν εκτεθειμένοι σε μια πάλη με άνισους όρους που κατευθύνεται στον αφανισμό τους. Η θέση αυτή έγινε αντικείμενο έκκλησης κριτικής από διάφορες θεωρητικές αφετηρίες που αντλούσαν τα επιχειρήματά τους από την επιβίωση των μικροπαραγωγών-μικροιδιοκτητών παρά την πορεία ολοκλήρωσης του συστήματος της κεφαλαιοκρατικής παραγωγής. Ο Πένιν ο οποίος αντικριτική στον Κασουτσι κάνει μια θετική παρατήρηση-απόντησι στην πολεμική στην θέση του Μαρξ- στην κριτική του συγγραφέι

στον Μπερνστάιν για τους μικροεπιχειρηματίες. Ο Κοουτοκι γράφει τα εξής:

Οι μικροπαραγωγοί που καταστρέφονται και οι εργάτες που δεν βρίσκουν δουλειά μετατρέπονται (κάποτε προσωρινά) σε μικρεμπόρους, γυρολόγους υπεναικιστές δωματίων και κρεβατιών κλπ. Ο υπερκορεσμός των επαγγελματιών αυτών δε δείχνει διόλου τη ζωτικότητα της μικροπαραγωγής, αλλά την ούξηση της αθλιότητας στην κεφαλαιοκρατική κοινωνία.⁸

Ο Λένιν πέρα από την απόνιση δίνει και τους όρους αναπαραγωγής της μικροιδιοκτησίας. Η μικροιδιοκτησία στον καπιταλισμό δεν χάνεται εντελώς αλλά περιορίζεται στις μη παραγωγικές δραστηριότητες που κινούνται στη σφαίρα του λιανικού μικρεμπορίου και των υπηρεσιών.

Η θέση των μικροπαραγωγών απέναντι στο σύστημα της κοινωνικής οργάνωσης της εργασίας δεν εξαντλείται στο ζήτημα της διπλής τους σχέσης με τα μέσα παραγωγής, ούτε απλά στην καταγραφή των παραγόντων που οδηγούν στην κοινωνική τους εξαφάνιση. Σε πρώτη φάση βέβαια οι όροι ανταγωνισμού αποτελούν τη γενική οχηματοποίηση μιας κατάστασης. Όμως ο Μορξ συνεχίζει και πιο μακριά το συλλογισμό του.

Είναι δυνατόν αυτοί οι παραγωγοί που εργάζονται με δικά τους παραγωγικά μέσα και που παράγουν υπεραξία να μη υλοποιούνται το σύνολο της υπεργασίας τους, αλλά να το καρπούνται και τρίτοι ή το αυτικό κράτος με τη μορφή φόρων που το ανακατανέμει σύμφωνα με τη θέληση της κυρίαρχης τάξης.⁹

Μαζί με την τοποθέτηση αυτή ανοίγει άλλο ένα πολύ σημαντικό κεφάλαιο. Δείχνει τη δυνατότητα που έχει ο καπιταλισμός να χρησιμοποιεί σχέσεις παραγωγής που δεν έχει ακόμα καθυποτάξει προς όφελος του. Η δισπίστωση του βρίσκει

την διεύρυνση της στα γραφτά του Λένιν.

Ο μικροιδιοκτήτης, ο μικρονοικοκυραίος, που σαν κοινωνικός τύπος σε πολλές Ευρωπαϊκές χώρες αντιπροσωπεύεται πολύ πλατιά και μαζικά, στον καπιταλισμό υφίσταται μια μόνιμη καταπίεση και συχνά δοκιμάζει μια αφάνταστα απότομη και γρήγορη χειροτέρευση της ζωής του και καταστροφή.¹⁰

Είναι φανερό ότι η ανάλυση και ερμηνεία της συνύπαρξης των δύο ιδιοτήτων του μικροαστού δεν καταλήγει στο συμπέρασμα της αποστασιοποίησης του από την ταξική πάλη. Ανάμεσα στο κεφάλαιο και τους μικροιδιοκτήτες υπάρχουν σθεύτερες αντιθέσεις που συμπληρώνουν τη βασική αντίθεση κεφαλαίου και εργασίας. Οι λειτουργίες του κεφαλαίου με την επίδραση εκτός των άλλων στον μηχανισμό ανταλλαγής στοιχειοθετούν το τυπικό τους παράδειγμα.

"Οι διακυμάνσεις της αγοράς γεννούν την ανισότητα ανάμεσα στους παραγωγούς, καταστρέφοντας ορισμένους και δίνοντας στα χέρια άλλων το χρήμα, το προϊόν της κοινωνικής εργασίας. Εδώ φαίνεται η αιτία της δύναμης του κατόχου του χρήματος, μεταβλητό κεφάλαιο. Γιαυτό η τέτοια οργάνωση της κοινωνικής οικονομίας. Η απαλλοτρίωση και η εκμετάλλευση του παραγωγού είναι αναπόφευκτη. Η υποταγή των φτωχών στους πλούσιους και η αντίθεση των συμφερόντων τους δίνει περιεχόμενο στην επιστημονική έννοια της πάλης των τάξεων".¹¹

Με το πρίσμα αυτών των διατυπώσεων δεν συμπληρώνεται. Η κατοχή όμως μέσων παραγωγής και γενικότερα ιδιοκτησίας δημιουργεί αυταπάτες έτσι που αντιθέσεις αυτές να διατηρούνται φαινομενικά σε λανθάνουσα κατάσταση. Συχνά μάλιστα δημιουργείται η εντύπωση ότι σχηματοποιούνται συντηρητικές τάσεις που σπρώχνουν σε αντιδραστική κατεύθυνση. Σηγκεκριμένο ο Μαρξ αναφέρει:

- "Οι μικροαστοί ενδιαφέρονται περισσότερο για το πως θα διατηρήσουν τη περιουσία τους παρά για το πως θα ανατρέψουν τις υπάρχουσες παραγωγικές σχέσεις. Το γεγονός αυτό τους κάνει περισσότερο συντηρητική παρά επαναστατική δύναμη".¹²

Ο μαρξισμός δεν αρκείται σε μια αφηρημένη θεωρητική προσέγγιση του ζητήματος. Προβαίνει σε μια άμεση ιστορική απόδειξη. Οι μικροαστοί διαπιστώνει συντάχθηκαν πολλές φορές με επαναστατικό κινήματα. Εντονη ήταν η δράση τους στις αστικοδημοκρατικές επαναστάσεις. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η συμμετοχή τους στην Γαλλική επανάσταση. Η παρέμβαση τους δεν περιορίζεται εκεί. Επεκτείνεται και στις προλεταριακές επαναστάσεις του 19ου και του 20ου αιώνα. Η αντίθεση της μικρής τους ιδιοκτησίας με το μεγάλο κεφάλαιο, προϋπόθεση της κοινωνικής τους καταστροφής, οριοθετεί αυτή την πορεία. Μεταφέρνουν όμως μαζί τους τα σημάδια της ιδιότυπης κοινωνικής τους θέσης.

Γράφει ο Μαρξ στους τοξικούς αγώνες στην Γαλλία:

- "Οι άλλες τάξεις της κοινωνίας είχαν ουσπειρωθεί γύρω από το προλεταριάτο (αγρότες μικροαστοί), έτσι που στο δίστημα της κοινής νίκης και μετά απ' αυτή δεν έπρεπε να γίνουν αυτές ο αποφασιστικός παράγοντας με το φρονηματισμένο από την πείρα προλεταριάτο."¹³

Την επιφυλακτικότητα του την εξηγεί πιο κάτω ονομάζοντας τα στάδια της επανάστασης, όπου παρατηρεί ότι η μικροαστική τάξη τολαντεύεται συνέχεια ανάμεσα στην εργατική και την εργατική τάξη. Οι πολιτικές κινήσεις των φορέων της λειτουργούν αντίστοιχα με την ταξική τους τολάντευση. Τις περισσότερες φορές οι συνολικές πολιτικές επιδιώξεις περιορίζονται στην διεκδίκηση μεταρρυθμίσεων που οδηγούν σε κοινωνικούς συμβιβασμούς.

Οι ρεμπουμπλικάνοι μικροαστοί της Γερμανίας τρέφουν τον ευσέβλητο πόθο να καταργήσουν την πίεση του μεγάλου πάνω στο μικρό κεφάλαιο, του μεγάλου αστού πάνω στον μικροαστό. Δεν θέλουν να ανατρέψουν ολόκληρη την κοινωνία που υπάρχει προς το συμφέρον των επαναστατών προλεταρίων, επιδιώκουν μίσην αλλαγών των κοινωνικών συνθηκών, έτσι που η κοινωνία που υπάρχει να τους γίνει, όσο το δυνατό πιο υποφερτή και βολική.¹⁴

Το θέμα της τολάντευσης των μικροαστών απασχολεί συνολικά την μαρξιστική θεώρηση. Κάτι τέτοιο γίνεται μέσω στην συνολική προοπτική των ταξικών συγκροτήσεων στην κατεύθυνση της ριζικής μεταβολής και ανατροπής της καπιταλιστικής κοινωνίας. Έτσι οι μικροαστοί δεν είναι διάφοροι παράγοντες. Αντίθετα αντιμετωπίζονται σαν κοινωνική δύναμη με μόνιμη δυνατότητα σύνταξης με το προλεταριάτο σε επαναστατικές περιόδους. Λέει πολύ χαρακτηριστικό ο Λένιν σχολιάζοντας τις θέσεις του Π. Σορόκιν:

"Ο μεσαίος αγρότης και ο βιοτέχνης δεν είναι εχθροί μας. Αυτοί ταλαντεύονταν, ταλαντευοντοί, και θα ταλαντεύονται: το καθήκον της επίδρασης πάνω στους ταλαντευόμενους δεν είναι ταυτόσημο με το καθήκον της ανατροπής του εκμεταλευτή και της κατανίκησης του δραστήριου εχθρού. Το ίδιο ισχύει για τους επαγγελματίες και τους εργάτες που ζουν σε ένα περιβάλλον έντονα μικροαστικό, ή που διστηρούν μικροαστικές αντιλήψεις, και για πολλούς υπαλλήλους, και γενικά τη διανόηση."²²

και παρακάτω:

"Το ζήτημα δεν είναι να παλεύουμε εναντίον τους, αλλά να τους προσελκύσουμε, να ξέρουμε να επιδρούμε πάνω τους, να πείθουμε τους ταλαντευόμενους, για να περιλάβουμε σε μια κοινή οργάνωση τα μικροαστικά στρώματα που στρέφονται προς το μέρος μας."²³

Τα γεγονότα που συνοδεύουν την εξέλιξη της ταξικής πάλης και το αντίκρουσμα της σε ανώτερα επίπεδα των κοινωνικών και πολιτικών διαδικασιών, ωθούν τους μικροαστους στην σύνταξη τους με τους προλεταρίους.

"Εμφανίστηκαν σε παγκόσμια κλίμακα αντικειμενικές συνθήκες που αναγκάζουν μια ολόκληρη τάξη, των μικροαστών, να στραφεί προς το μέρος μας"²⁴

Ο Λένιν παράλληλα με την μελέτη των ταλαντεύσεων των μικροαστών εξετάζει και άλλες πλευρές της κοινωνικής τους

στάσης. Για το Λένιν ο συντηρητισμός έχει δύο όψεις. Από τη μια παρουσιάζεται σαν παραίτηση και συμβιβασμός και από την άλλη σαν άκρατη εξωτερικευση της μικροαστικής ανησυχίας που εκφράζεται με ένα βίαιο εξοτρετισμό. Η δεύτερη έκφραση του συντηρητισμού δεν είναι αντίστοιχη με το αίτημα της ανατροπής του καπιταλισμού. Είναι γνήσιο παράγωγο της κοινωνικής τους θέσης και της απειλής του σφαιρισμού τους.

Οι μικροιδιοκτήτες που αντιμετωπίζουν την σπύοτημη χειροτέρευση της κοινωνικής τους θέσης, περνούν εύκολα στην άκρα επαναστατικότητα, δεν είναι όμως ικανοί να δείξουν αντοχή, οργανωτικό πνεύμα, πειθαρχία και σταθερότητα. Ο μανιασμένος από τις "φρικωδίες" του καπιταλισμού μικροαστός είναι κοινωνικό φαινόμενο σ' όλες τις καπιταλιστικές χώρες.¹⁷

Καταλογίζει στα μεσαία στρώματα την νόθα επαναστατικότητα που δεν σπρώχνει στην μεταβολή των παραγωγικών σχέσεων. Η ανατροπή των παραγωγικών σχέσεων είναι αποτέλεσμα μαζικής αδιόκοπης πάλης. Η "υπερεπαναστατικότητα" είναι αποτέλεσμα της "στιγμής", που μόνο στόχο έχει τη διατήρηση της "θέσης" όχι την ανατροπή της. Η πάλη της εργατικής τάξης ενάντια στο κεφάλαιο αντίθετα στοχεύει στην διάλυση των υπάρχουσών παραγωγικών σχέσεων στην μεταβολή της κοινωνικής τους θέσης.

Για τους μαρξιστές οι μικροαστοί δεν θα εξαφανιστούν εντελώς με το πέρασμα στις σοσιαλιστικές παραγωγικές σχέσεις. Έχουν την άποψη, πως η ανατροπή του καπιταλισμού δεν εξαφανίζει τις κοινωνικές τάξεις. Για να καταργηθούν οι τάξεις, δεν αρκεί να καταργηθεί η ιδιοκτησία των καπιταλιστών, πρέπει να καταργηθεί κάθε ιδιοκτησία στα μέσα παραγωγής, να εξαλειφθεί η αντίθεση πόλης-χωριού και η αντίθεση μεταξύ

πνευματικής και χειρωνακτικής εργασίας.

Μεγάλο μέρος της μικροπαραγωγής και της μικροιδιοκτησίας θα παραμείνει ενεργό.¹⁰

Στην μαρξιστική θεώρηση οι μικροαστοί, μικροπαραγωγοί μικροιδιοκτήτες, μικροεπαγγελματίες και εργαζόμενοι με διανοητική εργασία αντιμετωπίζονται πότε με τον χαρακτηρισμό "μικροαστική τάξη", πότε με τον χαρακτηρισμό "μεσαία ή μικροαστικά στρώματα". Ο χαρακτηρισμός "μικροαστική τάξη" προσδιορίζει το κομμάτι εκείνο των μικροαστών που έχει τις ρίζες του στην εμπορευματική παραγωγή. Στους κλασσικούς του μαρξισμού ο όρος "μεσαία στρώματα" χρησιμοποιείται όταν εξετάζουν κοινά τους μικροπαραγωγούς με την μισθωτή διανομή.

Γενικά η διανομή στον καπιταλισμό σύμφωνα με την άποψη που κυριαρχεί στα κλασσικά κείμενα του Μαρξ και του Λένιν διαχωρίζεται σε τρεις κατηγορίες:

1) Στην κατηγορία αυτών που κατέχουν παραγωγικά μέσα, που επόμενο χρησιμοποιούν εργατική δύναμη και καρπώνονται υπερεργασία. Όσοι ανήκουν στην πρώτη κατηγορία αποτελούν κομμάτι της αστικής τάξης.

2) Στην κατηγορία όσων κατέχουν μεν παραγωγικά μέσα, αλλά ζουν κυρίως με το προϊόν της δικής τους εργασίας χωρίς να ιδιοποιούνται υπεραξία. Ένα μεγάλο κομμάτι αυτών των επαγγελματιών μετακυλά στην εξορτημένη εργασία.

3) Στην τρίτη κατηγορία γίνεται ένα επιμερισμός σε δύο υποκατηγορίες μισθωτών εργαζομένων με διανοητική εργασία:

α) Σε όσους δεν κατέχουν μέσα παραγωγής και παρέχουν την εργατική τους δύναμη στις επιχειρήσεις, ή στο δημόσιο,

β) Στα ανώτερα και ανώτατα διευθυντικά στελέχη επιχειρήσεων. Οι τελευταίοι είναι ιδιαίτερα συνδεδεμένοι με το κεφάλαιο και

τις κεφαλαιοκρατικές λειτουργίες και κρίνεται πως κατ'επίφαση θεωρούνται μισθωτοί, με αποτέλεσμα να κατατάσσονται στην αστική τάξη.¹⁹

Από τις τρεις κατηγορίες εργαζόμενων με διανοητική εργασία μόνο οι ελεύθεροι επαγγελματίες και οι μισθωτοί γίνονται αποδεκτοί ως τμήματα των μεσούων στρωμάτων.

Παρά το γεγονός, ότι οι μικροαστοί εντάσσονται σε ένα μεσαίο επίπεδο ανάμεσα στην αστική και την εργατική τάξη, συχνά εναλλάσσονται στον χαρακτηρισμό τους οι όροι "τάξη" και "στρώμα" με σχεδόν ισοδύναμη σημασία. Αυτή η εναλλαγή κάνει αναγκαίο το ξεκαθάρισμα των δύο εννοιών και της θέσης που κατέχουν στην μαρξιστική ανάλυση.

Ο Μαρξ δεν έδωσε έναν αυτόνομο ορισμό για τις τάξεις και τις υπόλοιπες κοινωνικές κατηγορίες. Στο έργο του όμως διαγράφονται με σαφήνεια δύο αυστηρές προϋποθέσεις:

1) Θέση στο παραγωγικό σύστημα: α) σχέση με το μέσο παραγωγής, β) τρόπος υλοποίησης του κοινωνικού πλούτου. Ενώ όμως μιλάει για κοινωνικές τάξεις αρκετές φορές χρησιμοποιεί τον όρο "ανώτερο και κατώτερο στρώμα" της κοινωνίας εννοώντας την αστική και την εργατική τάξη. Την ίδια διαπίστωση μπορούμε να κάνουμε και για τον Έγκελς, ο οποίος στο έργο του "Η κατάσταση της εργατικής τάξης στην Αγγλία" κάνει χρήση παρόμοιων διατυπώσεων. Η πιο σημαντική προσπάθεια διαμόρφωσης ενός ορισμού για τις τάξεις ανήκει στον Ήνριν. Αναφέρει συγκεκριμένα:

"Τάξεις ονομάζονται μεγάλες ομάδες ανθρώπων που ξεχωρίζουν μεταξύ τους από τη θέση που κατέχουν μέσα σε ένα ιστορικά καθορισμένο σύστημα κοινωνικής παραγωγής, από τη σχέση (στο μεγαλύτερο μέρος κατοχυρωμένη με νόμους) προς τα μέσα παραγωγής, από το ρόλο τους στην κοινωνική οργάνωση της εργασίας και συνεπώς από τους τρόπους υλοποίησης του κοινωνικού πλούτου που διαθέτουν και από το μέγεθος αυτής της μερίδας. Τάξεις είναι οι ομάδες εκείνες, που η μια μπορεί να υλοποιείται τη δουλειά της άλλης χάρη στη διαφορά θέσης που κατέχει μέσα σ'ένα σύστημα καθορισμένο, της κοινωνικής κοινομίας".²⁰

Σύμφωνα με τον ορισμό του Λένιν οι μικροαστοί δεν μπορούν να χαρακτηριστούν "τάξη" όπως παρουσιάζονται στο κεφαλαιοκρατικό σύστημα. Για τον ορισμό του "στρώματος" υπάρχουν τρεις περιπτώσεις χρήσης. Το κοινωνικό στρώμα παρουσιάζεται σαν μια ομάδα ανθρώπων συχνά ανάμεσα στις βασικές. Σε άλλες περιπτώσεις εμφανίζεται σαν οριοθέτηση μιας ομάδας μιας τάξης που έχει ορισμένα ιδιαίτερα στοιχεία που την ενοποιούν. Στην κλασσική βιβλιογραφία διακρίνεται ακόμα η εκδοχή "στρώμα" να θεωρείται η ομάδα που αποτελείται από μέλη διαφόρων τάξεων και παρουσιάζουν μεταξύ τους ένα, ή περισσότερα κοινά στοιχεία και γνωρίσματα. Ο Λένιν υποστήριξε πως τα κοινά γνωρίσματα έχουν ιδιαίτερη σημασία για τη συνολική ανάπτυξη του συστήματος. Στη βάση αυτού του προσδιορισμού χαρακτήρισε τους μικροπαραγωγούς

"κοινωνικό στρώμα". Συχνό ισοδύναμο με την τελευταία έννοια του "στρώματος" χρησιμοποιείται και η έννοια "κοινωνική κατηγορία".

Η δεύτερη έννοια του "κοινωνικού στρώματος" που προσδιορίζει την ιδιαιτερότητα μιας ομάδας μιας τάξης εναλλάσσεται και με τις έννοιες, "μερίδα", "τμήμα", "ομάδα" της κοινωνικής τάξης. Έτσι βλέπουμε να γίνεται λόγος για την "μονοπωλιακή μερίδα της αστικής τάξης", για το "πρωτοπόρο τμήμα της εργατικής τάξης" ή ακόμα για "τη ναυτιλιακή ομάδα της αστικής τάξης".

Η αξιολόγηση της τρίτης εκδοχής του "κοινωνικού στρώματος" σαν μιας ομάδας της οποίας τα μέλη προέρχονται από διαφορετικές τάξεις ενός κοινωνικού σχηματισμού και διακρίνονται για τα κοινά τους γνωρίσματα αποτελεί το πλαίσιο για την συγκρότηση ενός αυτοδύναμου ορισμού του δίπλα στον ορισμό της "τάξης".

"Κοινωνικό στρώμα" είναι μια μεγάλη ομάδα ανθρώπων, που αποτελείται από μέλη διαφόρων τάξεων ενός συγκεκριμένου συστήματος παραγωγής. Τα μέλη του κοινωνικού στρώματος διαφέρουν όσο αφορά τη σχέση τους προς τα μέσα παραγωγής. Είναι όμως "ανεξάρτητο" κοινωνικό στρώμα μια και τα μέλη του από τη σκοπιά των δευτερεύουσας σημασίας ταξικών χαρακτηριστικών, κοινά χαρακτηριστικά σημαντικά για την κοινωνική ανάπτυξη ιδιαίτερα σε σχέση με τη θέση τους στη διαδικασία αναπαραγωγής.²¹

Με το πνεύμα αυτής της ανάλυσης πρέπει να αντιμετωπισθούν και οι μικροαστοί. Είναι οι μικροπαραγωγοί και οι μικροιδιοκτήτες, παρά την διαφορά ποσότητας και συνεπαγόμενης ποιότητας που εξαρτάται από το μέγεθος της ιδιοκτησίας τους ή της εργατικής δύναμης που απασχολούν διατηρούν κοινή θέση στις διαδικασίες συντήρησης του συστήματος και μεταβολής του. Τα κοινά τους χαρακτηριστικά μας επιτρέπουν να τους ορίσουμε σαν κοινωνικό στρώμα.

Το ίδιο ισχύει και για τους ελεύθερους επαγγελματίες και τους μισθωτούς διανοσόμενους εκτός των διευθυντικών στελεχών. Σ' αυτή την περίπτωση ο καθορισμός γίνεται με βάση την τρίτη εκδοχή του "στρώματος".

Όταν αντιμετωπισθούν στο σύνολο τους χρειάζεται να γίνει διαπλοκή της τρίτης και της πρώτης εκδοχής του κοινωνικού στρώματος. Οι μικροπαραγωγοί, οι μικροιδιοκτήτες, οι επαγγελματίες, οι διανοσόμενοι αποτελούν στρώματα και συνολικά ενδιάμεσα στρώματα ανάμεσα στις βασικές τάξεις. Από εδώ προκύπτει και ο όρος μεσαία στρώματα.

2.2. Βιομηχανική κοινωνία και μεσαία στρώματα

Οι θέσεις για την βιομηχανική κοινωνία, παρά το ότι ξεκινούν ως μια συστηματική μελέτη της εξέλιξης του καπιταλισμού, αυτονομούνται από την Μαρξιστική ανάλυση. Η αυτονόμηση αυτή εκτείνεται σε ολόκληρο το φάσμα των εκτιμήσεων που αφορούν την κοινωνική δομή. Ιδιαίτερη σημασία κατέχουν εδώ οι απόψεις που σχετίζονται με τα μεσαία στρώματα.

Η διαπραγμάτευση του ζητήματος δεν είναι τέτοια που να συνιστά ένα ενιαίο συστηματοποιημένο σύνολο. Οι φορείς των θεωρητικών επεξεργασιών ανήκουν σε διαφορετικούς θεωρητικούς και ιδεολογικούς χώρους και καταλήγουν σε επιμέρους ή συνολικές συγκρούσεις και διφωνίες. Έτσι καταφεύγουν σε αποκλίνοντες προσδιορισμούς για ταυτόσημα σχήματα.

Διαφέρουν μεταξύ τους τόσο στο επίπεδο της ουσίας, όσο και στο επίπεδο της μεθοδολογίας. Οι εκτιμήσεις για τα μεσαία στρώματα χρησιμοποιούνται αμφίδρομα ως μέθοδος ανάγνωσης της κοινωνικής δομής και ως γενικό συμπέρασμα για το στάδιο εξέλιξης του κεφαλαιοκρατικού συστήματος.

2.2.1. Βιομηχανική κοινωνία: Όπως υποστηρίζει ο ARON "Βιομηχανική κοινωνία είναι η κοινωνία όπου η βιομηχανία, η μεγάλη βιομηχανία είναι η πιο χαρακτηριστική μορφή παραγωγής. Βιομηχανική θα είναι εκείνη η κοινωνία όπου η παραγωγή θα διενεργείται μέσα σε επιχειρήσεις, όπως οι επιχειρήσεις Ρενώ ή Σιντροέν".

Ο ορισμός που διαμόρφωσε ο ARON παρουσιάζει μια καινοτομία βασική στην ιστορία των θεωρητικών απόψεων. Κάνει λόγο για ένα βιομηχανικό τρόπο παραγωγής που τουλάχιστον στο σημείο αυτό διαφέρει από τον καπιταλιστικό.

Εχουμε να κάνουμε εδώ δύο παρατηρήσεις:

1) Η βιομηχανική παραγωγή ήταν σημάδι της ανάπτυξης και ολοκλήρωσης του κεφαλαιοκρατικού συστήματος. Η γενίκευση της καθορίστηκε από την ένταση της συσσώρευσης όπως διατύπωσε ο Κ. Μαρξ.

Η Βιομηχανία αντιπροσωπεύει το βαθμό ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων. Αυτός ο βαθμός ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων βρίσκεται σε άμεση σχέση με τις παραγωγικές σχέσεις. Οι παραγωγικές σχέσεις από την πλευρά τους καθορίζουν το σημείο εξέλιξης της κοινωνίας. Η βιομηχανία είναι βαθιά συνδεδεμένη με τις παραγωγικές σχέσεις που εκφράζονται στον καπιταλισμό, είναι αποτέλεσμα του καπιταλισμού.

Η ανάγκη για την μεγιστοποίηση της υπεραξίας έκανε απαραίτητη τη χρήση μηχανών σε διευρυμένη κλίμακα. Η αυξημένη χρήση των μηχανών σε οργανωμένα συγκροτήματα στη μεταπολεμική περίοδο έδωσε ο έναυσμα να πολιτογραφηθούν και οι απόψεις σχετικά με την βιομηχανική κοινωνία.¹

2) Η βιομηχανία λοιπόν στον απόλυτο αποτέλεσμα του καπιταλισμού δημιούργησε βαθιές τομές στην κοινωνία. Δημιούργησε το βιομηχανικό προλεταριάτο και οδήγησε στην αλλαγή του χαρακτήρα της εργασίας την αλλογή του τρόπου με τον οποίο γίνεται η παραγωγή.²

Πάνω σε τέτοια βασικά αλλά δευτερεύοντα στοιχεία επικεντρώνεται και η διαπίστωση των χαρακτηριστικών της ονομαζόμενης βιομηχανικής κοινωνίας. Κατά τον ARON τα χαρακτηριστικά της είναι τα ακόλουθα:

1. Η επιχείρηση είναι χωρισμένη από την οικογένεια.
2. Η βιομηχανική κοινωνία εισάγει έναν πρότυπο τρόπο καταμερισμού εργασίας.
3. Η βιομηχανική επιχείρηση προϋποθέτει συσσώρευση κεφαλαίου. Ο βιομηχανικός πολιτισμός απαιτεί κάθε εργάτη να δουλεύει πάνω σ' ένα σημαντικό κεφάλαιο και αυτό το κεφάλαιο πρέπει να το ανανεώνει.
4. Από τη στιγμή που ο εργάτης χρειάζεται να δουλεύει πάνω σ' ένα σημαντικό κεφάλαιο που πρέπει να το ανανεώνει, εισάγεται η έννοια του οικονομικού υπολογισμού.
5. Παρουσιάζεται εργατική συκέντρωση στον τόπο της εργασίας³.

Τα σημεία που αναφέρονται πρέπει να εξεταστούν αρθρωμένα στη συλλογιστική που διαλέχτηκε.

Ο χωρισμός της οικογένειας από την επιχείρηση αποτελεί συνέπεια του καπιταλισμού. Η ύπαρξη της ανάγκης για την ενδυνάμωση των διαδικασιών που μεγιστοποιούν την συσσώρευση δεν επιτρέπουν να γίνεται η παραγωγή στη μικροελίμακο της οικογένειας. Η απαίτηση του πλαταίματος του εφοπλισμού, της προσέγγισης σε περιοχές με συσσώρευση εργατικών χεριών, της

πρόσβασης σε πρώτες ύλες, της ανταπόκρισης στην αγορά οδηγούν στην αλλαγή συχνά του τύπου εγκαταστάσεων, αιόμοι και σε εδαφικές εκτάσεις που ο κεφαλαιοκράτης δεν έχει την ιδιοκτησία. Η αλλαγή στον χαρακτήρα της επιχείρησης δεν είναι μόνο ποσοτική. Μεταβάλλονται και τα ποιοτικά στοιχεία που την συνθέτουν. Είμαστε σε θέση να μιλάμε για σχέσεις με το μέσο παραγωγής και όχι σχέση της οικογένειας με την επιχείρηση. Πρόκειται για μια διαδικασία παραγωγής συνολικό αυτονομημένη από κοινωνικά εξαρτώμενες μεταβλητές.

Ο καταμερισμός της εργασίας, η συνεχής εξειδίκευση αποτελούν βασικά θετικά στοιχεία της ονόπτουξης του κεφαλαιοκρατικού συστήματος παραγωγής. Απελευθερώνουν εργασία και αυξάνουν την παραγωγικότητα της εργασίας, οποραύτητους όρους για την εντατικοποίηση της παραγωγής που ενισχύουν την συσσώρευση.

Η συσσώρευση κεφαλαίου από το άλλο μέρος είναι συγχρόνως αποτέλεσμα και απαιτούμενη προϋπόθεση για την παραγωγική διαδικασία. Προέρχεται από την αποκομιδή της υπερμερσουίας και συμβόλλει αποφασιστικά στην απόκτηση της υπερωξίας. Η υπερωξία έτσι είναι το κεντρικό σημείο στο οποίο περιτρέφεται η παραγωγή.

Το στοιχείο που αναφέρεται σαν μέρος του "βιομηχανικού πολιτισμού είναι η εργασία πάνω ο" ένα "σημοντικό κεφάλαιο". Είναι χρήσιμο να παρατηρήσουμε ότι ο εργάτης πουλάει την εργατική του δύναμη για να χρησιμοποιηθεί από τους αντικειμενικούς όρους παραγωγής, όχι για να τους χρησιμοποιήσει. Είναι μια κίνηση έμμεσου αλλά σσφους κοινωνικού εξαναγκασμού. Το "πρέπει" δεν επιλομβόνεται ως "δέον" αλλά ως εξαναγκαστική υποχρέωση. Οι σχέσεις παραγωγής

διαρθρώνουν σίγουρα και τα πολιτιστικά στοιχεία, έτσι που η κεφαλαιοκρατική παραγωγή να διαμορφώνουν έναν ουσιαστικό πολιτισμό. Η ίδια η φύση του συστήματος παραγωγής μαζί με το επιχείρημα του ARON ουσιαστικά αναλυμένο αποδεικνύουν ότι δεν έχει ξεπεραστεί και αντικατασταθεί από μια νέα κατάσταση. Ο τρόπος παραγωγής υπόκειται σε εξελίξεις που δεν το μεταβάλλουν υποχρεωτικά αυτές καθ'αυτές. Εμπεριέχουν αντιφατικά στοιχεία που έχουν τη δυνατότητα να το ανατρέψουν δεν έδρουν όμως μηχανιστικά. Όταν οι σχέσεις παραγωγής παραμένουν καπιταλιστικές οι ποσοτικές μεταβολές μπορούν να δυναμοποιηθούν, να λειτουργήσουν ανατρεπτικά, χωρίς να θεωρηθεί κάτι τέτοιο αυτόματα διαδικασία. Δεν έχει βάση μ' αυτούς τους όρους να μιλάμε για διαφοροποίηση του ρόλου της εργασίας στην υποτιθέμενη "βιομηχανική κοινωνία".

Η υλοποίηση του οικονομικού προγραμματισμού δεν είναι κάτι το καινούργιο. Η σημασία του εντοπίζεται στην συστηματοποίηση των παραγωγικών δραστηριοτήτων του κεφαλαίου. Είναι συστηματοποίηση πρώτα και κύρια της αποκομιδής κάθε φορά μεγαλύτερης υπεραξίας, συστηματοποίηση της συσσώρευσης, συστηματοποίηση της ολοκλήρωσης του κύκλου του κεφαλαίου.

Η ιδιοτυπία της κεφαλαιοκρατικής παραγωγής είναι ότι μεταβάλλεται στην ανάπτυξη του η κοινωνία στην οποία διενεργείται η παραγωγή. Η συγκέντρωση στον τόπο εργασίας είναι συνέπεια του ξεπεράσματος των προκαπιταλιστικών μορφών παραγωγής. Η εμπορευματοποίηση της γης η καταστροφή της μικροδικοκτησίας, απελευθέρωσαν εργασία και συνέβαλαν στην μαζική εγκατάσταση κοντά στους αντικειμενικούς όρους συντέλεσης της παραγωγής.

Συστηματικά αγνοείται η ανάλυση των παραγωγικών σχέσεων,

και της νομικής τους έκφρασης του καθεστώτος της ιδιοκτησίας. Αντί γι' αυτό χρησιμοποιούνται περιφερειοποιημένα χαρακτηριστικά του καπιταλισμού στον κυρίαρχα.

Ο ARON μεταχειρίζεται τις φράσεις "ανάγκη να αναπαράγει ο εργάτης το σημαντικό κεφάλαιο που του αναλογεί" και "χρειάζεται οικονομικός υπολογισμός γι' αυτή την αναπαραγωγή" παραμερίζοντας εντελώς το πρόβλημα των παραγωγικών σχέσεων και της ιδιοκτησίας των μέσων παραγωγής. Το εξετάζει παράλληλα με την μελέτη της αναγκαιότητας της συλλογικής ιδιοκτησίας.

Η ιδέα της συλλογικής ιδιοκτησίας είναι παλιά. Υπήρχαν πάντα εποχές που οι άνθρωποι διαμαρτύρονταν για την ανισότητα που έφερε η ατομική ιδιοκτησία. Ονειρεύονταν μια συλλογική ιδιοκτησία που θα έβαζε τέλος στις ανισότητες. Αλλά στις συνθήκες της εποχής μας, όπου τα μέσα παραγωγής φαίνεται με τις διαστάσεις τους να ξεπερνούν τις δυνατότητες της ατομικής ιδιοκτησίας, και επομένως θέτουν το πρόβλημα που πρέπει να ανήκουν, πρέπει να αντιληφθούμε ότι λειτουργεί διαφορετικά.⁴

Υποστηρίζει τελικά την μεταβίβαση του προβλήματος σ' άλλο επίπεδο. Η ατομική ιδιοκτησία δεν μπορεί να ανταπεξέλθει στο μέγεθος των παραγωγικών μέσων. Κάνει έτσι την παραδοχή ότι η ατομική ιδιοκτησία έχει εκ των πραγμάτων ξεπεραστεί. Φέρνει μάλιστα ως παράδειγμα την μετοχική μορφή των συγχρονων μετοχικών επιχειρήσεων. Αλλά ακόμα και μ' αυτή τη μορφή η ιδιοκτησία έχασε την σημασία της. Το αποδεικνύει μέσα από:

Τη στατιστική των συνολικών δαπανών και της κατανομής τους στις ΗΠΑ το 1953 όπου, -α) οι μισθοί αντιπροσωπεύουν το

79%, β) το 12,4% πηγαίνουν στο κράτος με την μορφή φόρων, γ) το 2,2% επαναεπενδύονται στις επιχειρήσεις, και δ) το 5,4% πηγαίνει στους μετόχους.⁵

Οι ιδιοκτήτες καρπώνονται στην εποχή μας μικρό μόνο μέρος της συνολικής κατανομής, άρα και το καθεστώς της ιδιοκτησίας είναι πια αδύναμο. Αγνοείται και παρακάμπτεται το θέμα της εξέλιξης του καπιταλισμού και ειδικά του μονοπωλιακού του σταδίου που αποκρύπτεται.

Για τον GALBRAITH η ιδιοκτησία δεν έχει κοινωνική σημασία. Αυτό που έχει την βασική σημασία είναι η ανάπτυξη της τεχνολογίας και μέσω αυτής η άνοδος της ποιότητας.⁶

Όπως σωστά υποστηρίζουν οι BONISCH, REICHELT παρατηρείται μια στροφή προς την ανάλυση της τεχνοδομής, πράγμα καθιστά τις απόψεις που εκκινούν τεχνοκρατικές που δεν συλλαμβάνουν την έκταση των παραγωγικών και κατά συνέπεια των κοινωνικών σχέσεων.⁷

Σ' αυτά τα πλαίσια ενσωματώνονται στο σχήμα της "βιομηχανικής κοινωνίας" χωρίς διαχωρισμούς και οι σύγχρονες σοσιολογικές χώρες.

Η όλη εκτίμηση κινείται στο επίπεδο της διαχείρισης των παραγωγικών μέσων. Έτσι εξηγείται και η θέση που κατέχει ο οικονομικός υπολογισμός στην παράθεση των χαρακτηριστικών που κάνει ο ARON. Η δράση μεταπολεμικό πολλών μονοπωλιακών επιχειρήσεων λειτούργησε εναυσματικό για την θεωρητικοποίηση του σε συνάρτηση με την διαμόρφωση κάποιων νέων κοινωνικών δυνάμεων που έχουν ενδιάμεση θέση στην κοινωνική δομή.

Ο έλεγχος των παραγωγικών μέσων και της παραγωγικής διαδικασίας αποκτά κυρίαρχη σημασία.

κατοχή σημαίνει έλεγχος. Εάν δεν υπάρχει έλεγχος δεν υπάρχει τότε και κατοχή. Εάν κατοχή και έλεγχος σχετικά διαχωριστούν, τότε η κατοχή έχει αλλάξει χέρια υπέρ του ελέγχου, και η διαχωρισμένη κατοχή είναι μια έννοια χωρίς νόημα.⁸

Ολοκληρώνεται έτσι η σχεδίαση της λογικής που διέπει την παρούσα θεωρία. Ο οικονομικός υπολογισμός και προγραμματισμός γίνεται από τους φορείς του ελέγχου. Οι διευθυντές είναι οι κυρίαρχοι στην παραγωγική διαδικασία. Γίνεται συγχρόνως η αποδοχή ότι είναι κυρίαρχοι στο κοινωνικό επίπεδο.

Ο νομικός χαρακτήρας της κατοχής άρα και της ιδιοκτησίας δεν έχει υπόσταση ουσιαστική στη σύγχρονη κοινωνία. Ο έλεγχος και όχι η ιδιοκτησία είναι αυτός που καθορίζει την παραγωγή. Και ο έλεγχος στην παραγωγή είναι αυτό που δίνει κοινωνική κυριαρχία και πολιτική κυριαρχία.⁹

Οι μάνατζερς έτσι αναγνωρίζονται σε κυρίαρχη τάξη. Η τεκμηρίωση της εν λόγω άποψης πέφτει σε αντιφάσεις. Από τη μια αναγνωρίζει ότι όποιος καταφέρνει να ορίσει την παραγωγή είναι οικονομικά και πολιτικά κυρίαρχο και από την άλλη δεν εξετάζει την ίδια την διάρθρωση των παραγωγικών σχέσεων. Εστω και έτσι πρέπει να μελετήσουμε κατά πόσο οι μάνατζερς αλλάζουν την φύση της καπιταλιστικής κοινωνίας.

Η μαζικοποίηση της παραγωγής, η ανάπτυξη της τεχνολογίας, η διεθνοποίηση των παραγωγικών λειτουργιών, ιστορικά διαμόρφωσε νέες κατηγορίες εργαζομένων. Οι

λειτουργίες που κλύωσαν ήταν κυρίες. Σ' ένα τρόπο παραγωγής που απαιτεί τερόστιο καταμερισμό εργασίας στην πράξη με βάση τις ανάγκες διαχωρίζονται η ιδιοκτησία του κεφαλαίου και οι λειτουργίες του. Οι ιδιοκτήτες μεταβιβάζουν συνειδητά την διεύθυνση της παραγωγής σε μισθωτούς υπαλλήλους. Χρειάζεται ακόμα να αναγνωρίσουμε ότι στην εξέλιξη του καπιταλισμού ότι η ατομική ιδιοκτησία εμφανίζεται σε συνενώσεις στις μετοχικές επιχειρήσεις. Πολλές είναι οι περιπτώσεις που η ανάθεση της διεύθυνσης γίνεται σ' έναν από τους μετόχους, και μάλιστα σ' αυτόν που κατέχει το μεγαλύτερο μετοχικό κεφάλαιο.

Για τον ιδιοκτήτη, μέτοχο, διευθυντή δεν μπορεί να γίνει λόγος για διαχωρισμό όσο για επιμερισμό των δύο ρόλων σ' ένα συγκεκριμένο χρονικό διάστημα. Η ταξική του θέση δεν αλλάζει παραμένει ιδιοκτήτης των παραγωγικών μέσων.

Στην περίπτωση του πλήρους διαχωρισμού φορέων του ελέγχου και της ιδιοκτησίας ο Μαρξ σημειώνει:

Η ανώτατη εποπτεία και διεύθυνση μιας καπιταλιστικής διαδικασίας, εφ' όσον ασκούνται με βάση τον καπιταλιστικό χαρακτήρα της και τις ταξικές αντιθέσεις που συνδέονται μ' αυτόν τον χαρακτήρα, είναι αδιάσπαστα συνυφασμένες με τις παραγωγικές λειτουργίες της διεύθυνσης απαραίτητες σε μια ορισμένη βαθμίδα εξέλιξης της παραγωγικής διαδικασίας που στηρίζεται στον καταμερισμό της εργασίας.¹⁰

Η διεύθυνση είναι τελικά υποταγμένη στη λειτουργία του συστήματος. Παρά το ότι είναι λειτουργικά διαχωρισμένη από την ιδιοκτησία δεν ξεφεύγει από τα όρια των παραγωγικών του

διαδικασιών.

Για τον CRONER οι διευθυντές αποτελούν μια νέα αυτόνομη τάξη. Κάτι τέτοιο δεν ευσταθεί.¹¹ Ο τρόπος με τον οποίο υλοποιούνται τον κοινωνικό πληθυσμό και το μέγεθος αυτής της υλοποίησης δεικνύουν την θέση τους στην κοινωνική οργάνωση της εργασίας.

Το 1965 στις ΗΠΑ 6.500 ανώτερα και ανώτατα στελέχη μεγάλων επιχειρήσεων είχαν εισόδημα πάνω από 600.000 \$ το χρόνο.¹²

Το ποσό είναι ιδιαίτερα σημαντικό αν υπολογίσουμε ότι το μέσο ετήσιο εισόδημα ενός καλοπληρωμένου μισθωτού υπαλλήλου στην ίδια χώρα δεν υπερβαίνει τις δέκα χιλιάδες δολάρια τον ίδιο χρόνο. Αν το γεγονός αυτό συνδυαστεί με την πρόσδεση και την αλληλένδετη δράση τους με το κεφάλαιο πρέπει να τους ορίσουμε ως μια νέα ιδιότυπη, αλλά όχι αυτόνομη μερίδα της αστικής τάξης. Αυτού του είδους κοινωνικές κατηγορίες που γεννιούνται μέσα από τις ανάγκες του κεφαλαιοκρατικού συστήματος δεν αλλοιώνουν τους κοινωνικούς συσχετισμούς από την ταξική τους ουσία. Προσθέτουν νέα στοιχεία που δεν μεταβάλλουν τη φύση της κυρίαρχης τάξης. Συμπερασματικά δεν αλλάζουν τις παραγωγικές σχέσεις.

Η αποδοχή της έννοιας του ελέγχου έχει συνέπειες στην εκτίμηση συνολικά της κοινωνικής δομής και δεν επιδρά μόνο στην διαμόρφωση της "ανώτερης τάξης". Ο έλεγχος δεν ασκείται μόνο από τους διευθυντές. Ένας ιδιαίτερα υπολογίσιμος αριθμός μισθωτών υπαλλήλων δρα συνοδευτικά στις λειτουργίες τους. Στις

σύγχρονες "βιομηχανικές κοινωνίες" η παραγωγή παρουσιάζει μια στροφή περισσότερο ποιοτική, παρά ποσοτική προς τις υπηρεσίες. Δημιούργημα τους είναι η νέα μεσαία τάξη που από την πλευρά της τείνει να μεταβάλλει την κοινωνική δομή.

Στις ΗΠΑ το 1959 το ΑΕΠ προερχόταν κατά τομείς, 14% από την αγροτική παραγωγή, το 47% από την βιομηχανία και το 30% από τις υπηρεσίες.¹³

Το μέγεθος της συμβολής τους στον κοινωνικό πλούτο ερμηνεύεται σαν μια επαναστατική αλλαγή.

Οπουδήποτε η κοινωνική επανάσταση με την οποία συμφωνούμε έχει αλλάξει πρόσωπο. Δική της παραγωγή και αποτέλεσμα η νέα μεσαία τάξη, τα λευκά κολλάρια.¹⁴

Η νέα μεσαία τάξη δεν είναι μόνο γυμνή εργασία. Καταφέρνει και ελέγχει μεγάλο μέρος των παραγωγικών διαδικασιών. Όταν εκλειφθεί ως μια ενότητα εκφράζεται ως εξουσιοδοτική δύναμη στην παραγωγή. Αν συνεκτιθεί ότι τα όρια της εκτείνονται στην κρατική διοίκηση ο ρόλος της θεωρείται πολύ σημαντικός έχοντας την έννοια εναλλακτικού παράγοντα εξουσίας. Συνοδευτικά παρουσιάζεται εδώ και ένα διαφορετικό πρότυπο για την κοινωνική δομή.

Η βιομηχανική κοινωνία χαρακτηρίζεται από δύο τάξεις. Την τάξη των υπηρεσιών και την εργατική τάξη. Υπάρχουν ακόμα οι οικονομικοί καπιταλιστές, οι μέτοχοι και οι τραπεζίτες, που σύντομα θα εξαφανιστούν.¹⁵

Στην τάξη των υπηρεσιών περιλαμβάνονται και οι διευθυντές. Η εκδοχή για τη νέα μεσαία τάξη δεν θέτει το θέμα της κοινωνικής κυριαρχίας. Παράλληλα όμως δεν υφίσταται η βασική αντίθεση ανάμεσα στο κεφάλαιο και την εργασία. Η εργατική τάξη δεν έχει να παίξει κανένα ιστορικό ρόλο όπως υποστήριξε ο Μαρξ. Και οι δύο εκδοχές (μάνατζερς, νέα μεσαία τάξη) εδράζονται στο ξεπέρασμα της αστικής τάξης.

Στην εξέλιξη του καπιταλισμού εμφανίζεται η ιστορική φάση συγκέντρωσης του κεφαλαίου και συγκεντροποίησης των λειτουργιών του.

Στη φάση του ιμπεριαλισμού παρατηρείται θεαματική ανάπτυξη του ρόλου του πιστωτικού κεφαλαίου που τείνει να καλύψει το σύνολο των παραγωγικών δραστηριοτήτων καπιταλιστικού τύπου και να ελέγχει το σύνολο των επενδύσεων.¹⁴

Η διαπίστωση έτσι του CRONER είναι αρχικά σωστή, όσο αφορά το μέγεθος της αστικής τάξης, που όμως στην ολοκλήρωση της προσκόπτει στο πρόβλημα της εξαφάνισής της. Το πέρασμα των μέσων παραγωγής σε ολόένα και λιγότερα χέρια είναι επιβεβαιωμένη στην πράξη πορεία. Η κατάσταση αυτή σφύζει περισσότερο τις ταξικές αντιθέσεις, δεν τις εξαφανίζει, δεν εξαφανίζει το κεφάλαιο και τις σχέσεις που συνεπάγεται.

Με άλλη μορφή παρουσιάζεται και από διαφορετική ιδεολογική τάση το ίδιο ζήτημα. Ο Πουλαντζάς αποδέχεται την ιδιοτυπία των καινούργιων κοινωνικών κατηγοριών. Σύμφωνα με την θεωρητική του τεκμηρίωση αποτελούν μια νέα τάξη (νέα

μικροαστική τάξη) με ξεχωριστούς κοινωνικούς προσδιορισμούς, ταξικούς προσδιορισμούς. Αυτοί αποδεικνύονται μέσα από την ξεχωρη θέση τους στην κοινωνική οργάνωση της εργασίας. Η δυνατότητα τους να παρεμβαίνουν στις λειτουργίες του συστήματος τους κάνει καθοριστικούς παράγοντες. Η θέση τους τους επιτρέπει να μπλοκάρουν βασικές παραγωγικές διαδικασίες.¹⁷

Με ενδιαφέρον είναι αναγκαίο να μελετήσουμε τις απόψεις γύρω από την πολιτική επίδραση της "νέας μεσαίας τάξης". Η κοινωνική άνοδος των διευθυντικών και γραφειοκρατικών κατηγοριών προσέδωσε μεταβατική και ρευστή μορφή στην πολιτική εξουσία.

Στα "δημοκρατικά" καθεστώτα (καπιταλιστικές χώρες) απροσωποιείται σε σχέση με το αποτέλεσμα της, το γενικό καλό.²⁰ Προσωποιείται σε σχέση με τους φορείς της που όμως δεν εκφράζουν τάξη κυρίαρχη στην κοινωνία ή ταξικό συμφέρον.

Η κυρίαρχη τάξη ως φορέας και προσωποποίηση της εξουσίας αποτελεί παρελθόν στην κοινωνία.¹⁹

Οι φορείς της πολιτικής δύναμης είναι νέες διαμορφωμένες ή αδιαμόρφωτες ομάδες που ενσωματώνονται σε ένα σύστημα ισοπολιτικής ένταξης. Η πολιτική εξουσία είναι ανοικτή σ' όλους, ως αποτέλεσμα μιας ανοικτής κοινωνίας.

Οι πολίτες συνθέτουν μια ενιαία ομάδα που συμμετέχει συνδετικά στις πολιτικές συγκρούσεις. Η κυβερνώσα ομάδα κατέχει τη δυνατότητα των άμεσων επιλογών, και η αντιπολίτευση έχει τα περιθώρια να ελέγχει και να διεκδικεί τη χρήση της εξουσίας.

Επαναφέρεται επανασχηματοποιημένη η αστικοφιλελεύθερη θεώρηση της²⁰ πολιτικής δύναμης. Η πολιτική εξουσία είναι ουδέτερος μηχανισμός γιατί είναι ανοικτός σε όλους. Η κυβέρνηση και η αντιπολίτευση είναι ισότιμοι φορείς της πολιτικής δύναμης που εναλλάσσονται στο πλουραλιστικό σύστημα διαχείρισης.

2.2.2. Η βιομηχανική κοινωνία και η μέθοδος ανάλυσης της κοινωνικής δομής. Τάξη - Στρώμα - Στρωμάτωση

Οι διαπιστώσεις για την μεταβολή της κοινωνικής δομής ως επαγόμενο αποτέλεσμα της βιομηχανικής εξέλιξης ενέχουν βασικά μεθοδολογικά στοιχεία για την ανάλυση της κοινωνίας. Η μέθοδος που χρησιμοποιείται, κατά κανόνα ανομοιογενής, διαφέρει συνολικά απ' αυτήν της μορφοιστικής θεώρησης. Έννοιες, όπως "τάξη" και "στρώμα", εμπεριέχουν ένα διαφορετικό τρόπο ανάγνωσης και ερμηνείας που αυτονομείται από το καθεστώς των παραγωγικών σχέσεων και κυριорχείται από τον υπερτονισμό του υποκειμενικού παράγοντα.

Σύμφωνα με την άποψη πολλών θεωρητικών, κατά την διάρκεια του 2ου αιώνα και ιδιαίτερα μετά τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο έχουν προκύψει στοιχεία που καθιστούν την μορφοιστική προσέγγιση ανεδαφική και ανεφάρμοστη. Αυτά είναι:

- 1) Η διαδικασία οικονομικής ανασυγκρότησης των χωρών που βγήκαν από το Β' παγκόσμιο πόλεμο.
- 2) Η αλματώδης αύξηση της παραγωγικής ικανότητας και της παραγωγής των υπό ανασυγκρότηση χωρών.
- 3) Η επιστημονοτεχνική επανάσταση.
- 4) Η άνοδος του βιοτικού επιπέδου των χωρών αυτών.
- 5) Η διαφοροποίηση του χαρακτήρα της παραγωγής και η άνοδος της λειτουργικής σημασίας της διεύθυνσης σε αντίθεση με την πτώση της σημασίας της κατοχής των παραγωγικών μέσων.
- 6) Η δυναμική ανάπτυξη του κλάδου των υπηρεσιών και η εμφάνιση νέων κοινωνικών δυνάμεων.
- 7) Η άνοδος του ρόλου των μισθωτών κατηγοριών και η δυναμική τους παρέμβαση στην διαμόρφωση της κοινωνικής συμπεριφοράς και της λειτουργίας των κοινωνικών ιεραρχήσεων.¹

Με βάση αυτές τις μεταβολές ο MULLER επανακαθορίζει την έννοια της τάξης.

Τάξη είναι ένας αριθμός ατόμων με τα ίδια γνωρίσματα. Εκείνο που διαμορφώνει την τάξη είναι κυρίως η αναγνώριση μιας ορισμένης κατάστασης. Η αξιολόγηση αυτή δεν στηρίζεται κυρίως σε παραδοσιακά μεγέθη, όπως κοινωνική προέλευση(ς), γένος, ηλικία, καταγωγή, παρά στην προσωπική απόδοση.²

Ο ορισμός του MULLER αποτελεί το' αποκορύφωμα του υποκειμενισμού. Δεν χρειάζεται να κάνουμε έκτεταμένη μνεία των παραδοσιακών μεγεθών που επικαλείται. Από μόνα τους έτσι κι αλλιώς αδυνατούν να οριοθετήσουν την έννοια.

Η τάξη εδώ έχει την θέση μιας απλής βαθμίδας κατηγοριοποίησης. Δεν εξαρτάται από μια σχέση των ατόμων ή της ομάδας με τον τύπο της παραγωγής. Αντι αυτού προωθείται μια εσωτερική σχέση σ' ένα σύνολο που αυτοπροσδιορίζεται. Έτσι μπορεί να έχει γενική εφαρμογή ανεξάρτητα από τον τύπο του συστήματος κοινωνικής παραγωγής. Η κοινωνία διαχωρίζεται από την παραγωγή. Το σημείο αυτό οδηγεί στην παραγνώριση της ταξικής πάλης και στην τελική απόρριψη της.

Τα άτομα που εντάσσονται σ' αυτήν έχουν απλά γνωρίσματα που μπορεί να είναι κοινά. Εξετάζονται όμως σε συνάρτηση με την αναγνώριση της ύπαρξής τους. Κάτι τέτοιο δεν είναι καινοφανές στην ιστορία των κοινωνικών θεωριών. Ο Μαρξ αποδέχεται το στοιχείο της υποκειμενικής αναγνώρισης. Αυτό το ρόλο κατέχει η έννοια της ταξικής συνείδησης. Είναι όμως αναγνώριση μιας αντικειμενικής κατάστασης, στην οποία το άτομο ανεξάρτητα από τη θέλησή του είναι ενταγμένο, ή καλύτερα εξαναγκαστικά ενταγμένο.³ Αντίθετα στην προκειμένη περίπτωση εμφανίζεται η υποκειμενική αναγνώριση της υποκειμενικής συνύπαρξης κοινών γνωρισμάτων.

Της έννοιας της προσωπικής απόδοσης η ερμηνεία είναι πολύ συγγενής με την προηγούμενη. Μόνο που εδώ γίνεται απόλυτα αποδεκτή η υποκειμενική φύση της κατηγοριοποίησης αυτού του είδους.

Επιλέγεται λοιπόν το κριτήριο της κοινωνικής στάσης και όχι της κοινωνικής θέσης για τον ορισμό της τάξης. Σαν άμεση συνέπεια και η τάξη ή οι τάξεις δεν υπάρχουν αντικειμενικά είναι θεωρητικά κατασκευάσματα που αναγνωρίζονται ότι υπάρχουν.

Η ίδια η μορφή και η δομή του ορισμού μας δίνουν να καταλάβουμε την εργαλειακή χρήση της έννοιας σ' ένα σύστημα κατάταξης και σε μια κοινωνία που δεν ορίζονται οι κοινωνικές σχέσεις αν και παρέχονται τα ιστορικά της πλαίσια. Περισσότερα στοιχεία για την απόδειξη αυτού του δεδομένου θα μας προσφέρει η αντιπαραβολή του ορισμού για την τάξη με τον ορισμό του GIEGER για την έννοια του "στρώματος".

κάθε στρώμα αποτελείται από πολλά στρώματα που έχουν κοινά γνωρίσματα και σαν φορείς αυτών των γνωρισμάτων κατέχουν μια ορισμένη θέση στην κοινωνία σε σχέση με άλλα στρώματα.⁴

Τάξη και στρώμα παρουσιάζουν τα ίδια χαρακτηριστικά από την ποιοτική τους πλευρά. Το στρώμα είναι μια κατηγορία χωρίς διαφορισμούς από την τάξη. Δεν αποτελεί υποδεέστερη βαθμίδα. Η διαφορά τους είναι ποσοτική και εντοπίζεται κυρίως στο άνοιγμα του στρώματος που περιλαμβάνει μικρότερης κλίμακας βαθμίδες ταυτόσημης όμως σημασίας. Το στρώμα είναι τελικά εναλλακτική ονομασία της ίδιας βαθμίδας κατηγοριοποίησης. Τα επιμέρους στρώματα διακρίνονται, δεν διαχωρίζονται από το γενικό. Η διάκριση έχει μεθοδολογική σημασία και εξυπηρετεί την διευκρίνιση των ιδιαιτέρων χαρακτηριστικών ορισμένων ομάδων

που δεν συγκρούονται με τα συνολικά.

Πρακτική εφαρμογή του ορισμού του στρώματος δίνει ο GIEGER σ' αυτό που ονομάζει "μεσαίο οστικό στρώμα" που αποτελείται από τους ειδικούς, τους γραφειοκράτες, τα λευκά κολλάρια (επιμέρους στρώματα).⁵

Αυτή η ανάλυση της κοινωνικής δομής συνοδεύει μια γενικότερη αντίληψη για την κοινωνία. Το θεωρητικό πλαίσιο για την ταξική κοινωνία είναι απαράδεκτο γιατί περιέχει μια ιδεολογική τοποθέτηση εξαναγκασμού τυπου. Ο DAHRENDORF συγκεκριμένα υποστηρίζει, ότι στην εξαναγκαστική θεωρία για την κοινωνία υπάρχουν σημεία που δεν επιτρέπουν την αντικειμενική εξέταση της κοινωνικής δομής.

- 1) Η ιδέα της κοινωνικής αλλαγής που είναι διόχυτη.
- 2) Η ιδέα της κοινωνικής σύγκρουσης που χαρακτηρίζει τη θεωρία αυτή.
- 3) Η ιδέα του εξαναγκασμού των μελών της κοινωνίας από άλλα μέλη της ίδιας κοινωνίας.⁶

Διευκρινίζει την αντίθεση του με το πρόσθετο επιχείρημα της ύπαρξης άλλων μορφών κοινωνικών κατηγοριών, όπως οι "ομάδες συμφερόντων" που δεν παρουσιάζουν συγκρουσιακά χαρακτηριστικά και αλλάζουν ανάλογα με τη συγκυρία της μελέτης τους. Δημιουργούνται λοιπόν διαφοροποιήσεις, μετατοπίσεις και αλλαγές στις εξεταζόμενες ομάδες που δεν έχουν την όψη της σύγκρουσης, ή του εξαναγκασμού. Έτσι παρουσιάζεται μια κοινωνική δομή που διαρθρώνεται ρευστά.

Οι διαφοροποιήσεις είναι σαν την θερμοκρασία, μικρή ή μεγάλη ανάλογα με τα όργανα που τη μετράμε. Είναι και στη σύγχρονη κοινωνία υπάρχουν διαβαθμίσεις ανάλογα με τη στιγμή που τις μετράμε και το στόχο που έχουμε.⁷

Μεταφέρεται εδώ μια συγκεχυμένη άποψη για την κοινωνία. Είναι γενικό ένα ρευστό σύστημα μεταβολών που όμως δεν αλλάζουν την μορφή της. Μια κοινωνική ομάδα ανάλογα με τη στιγμή που εξετάζεται μεταβάλλεται. Την διαπίστωση αυτής της μεταβολής εξυπηρετεί το κριτήριο της αναγνώρισης. Οι δομικοί προσδιορισμοί "τάξη και στρώμα" μεταλλάσσονται από άποψη σημασίας και εναλλάσσονται μεταξύ τους όποτε είναι αναγκαίο να παρακολουθηθεί αυτή η κίνηση.

Η κίνηση έχει την έννοια μιας διαδικασίας ομοιοποίησης. Μπορεί να εμφανίζεται ατομικά, ή συνολικά και παίρνει τη μορφή της ανόδου και καθόδου της κοινωνικής θέσης.

Στη σύγχρονη κοινωνία έχουμε δύο ταυτόχρονες κινήσεις. Παρατηρείται μια τάση ανόδου της κοινωνικής θέσης των εργατών και των μισθωτών υπαλλήλων και μια παράλληλη τάση καθόδου της κοινωνικής θέσης των κεφαλαιοκρατών.⁸

Αυτό που συνδέει τις αδιάκοπες μεταβολές της κοινωνίας σε τέτοιο βαθμό, που να μην αλλάζουν την μορφή της είναι η κοινωνική κινητικότητα την οποία πρώτη φορά εισάγει ο SOROKIN.

Η κοινωνία της εποχής μας (βιομηχανική) σε σύγκριση με την φεουδαρχία και τον καπιταλισμό έχει ανοικτό

χαρακτήρα. Είναι ένα πλαίσιο όπου οι διάφορες τάσεις εκφράζονται πλουραλιστικά. Οι τάσεις αυτές δεν της στερούν την εσωτερική ενότητα όπως συμβαίνει με τους κρίκους της αλυσίδας.?

Η κοινωνική άνοδος εξαρτάται από την συμμετοχή του ατόμου σε κοινωνικές εκδηλώσεις που συνδέονται με την επιχειρηματική δραστηριότητα, την Εκκλησία, τα πολιτικά κόμματα, τον κρατικό μηχανισμό. Εκεί αποκτάται η φήμη που είναι απαραίτητη προϋπόθεση της αναγνώρισης της νέας κατάστασης.

Η κινητικότητα επιστημολογικά έχει δύο μορφές της οριζόντιας και της κάθετης. Η οριζόντια αφορά τις μεταβολές (επαγγέλματος, εγκατάστασης) που δεν αλλάζουν την κοινωνική θέση. Η κάθετη αφορά την αλλαγή της κοινωνικής θέσης. Η δεύτερη αποτελεί την κοινωνική κινητικότητα.

Η κοινωνική κινητικότητα είναι το τελευταίο και πιο καθοριστικό στοιχείο της θεωρίας της "στρωμάτωσης". Είναι γενικά αποδεκτό από θεωρητικές τάσεις ανεξάρτητα από τις επιστημονικές τους αφετηρίες. Ωστόσο στην θεωρία της κοινωνικής στρωμάτωσης έχει ιδιαίτερη βαρύτητα.

Η εντύπωση του ξεπεράσματος του καπιταλισμού συγκροτεί μια αντίληψη για την κοινωνία που απορρίπτει την ταξική της φύση. Οι όροι διαφορισμοί και η εξέλιξη τους ακολουθούν τον δρόμο της ομαλοποίησης προς την κατεύθυνση της επιπεδοποίησης.

Η κινητικότητα με την μόνιμη πορεία ανόδου των χαμηλότερων κοινωνικών στρωμάτων και την πτώση των υψηλότερων εξασφαλίζει αυτή τη διαδικασία. Δείγμα των πρακτικών της αποτελεσμάτων είναι η εμφάνιση της νέας μεσαίας τάξης και της διατήρησης και εξέλιξης των παραδοσιακών μικροαστικών

στρωμάτων.

Η υλοποίηση της κοινωνικής ανόδου οχηματοποιείται τελικά μέσα από τη θέση στις κοινωνικές ιεραρχήσεις. Η σχέση με τις κοινωνικές ιεραρχήσεις έχει τυπικό χαρακτήρα που εξομοιωκεύεται στις προσωπικές επιλογές.

Θα ήταν χρήσιμο να μιλάμε για δρώντα άτομα που λειτουργούν μέσα σε ορισμένες ομάδες ή παρατάξεις, ή μέσω απ' αυτές τις ομάδες εκπροσωπούν ειδικά συμφέροντα.¹⁰

Η ατομική επιλογή καθορίζει τη στάση, η στάση τη θέση. Η στάση προσδιορίζεται από τις ιεραρχήσεις που διαμορφώθηκαν μέσα από τύπους και θεσμούς.

Η κοινωνική δομή δεν ρυθμίζεται πλέον από αντιθέσεις και εσωτερικές αντινομίες. Κανονίζεται από τύπους και θεσμούς που γέννησε η ίδια η κοινωνία. Οι τύποι και οι θεσμοί τροφοδοτούν την ουσία των κοινωνικών διαφορισμών.¹¹

Παραλείπεται να δηλωθεί, ότι οι τυποι και οι θεσμοί είναι αποτέλεσμα της συγκεκριμένης υπάρχουσας δομής, που διαρθρώνεται στην ιστορική εξέλιξη των κοινωνικών σχέσεων, όπως αυτές εκφράζονται στον κάθε φορά κυρίαρχο τρόπο παραγωγής. Στην θεωρία της στρωμάτωσης υπάρχουν ιστορικές αναφορές. Είναι όμως τέτοιου είδους που δεν επιτρέπουν την κατάδειξη της κοινωνικής εξέλιξης. Αναζητούν αναλογίες και

ταυτοσημίες που επιβεβαιώνουν την ανάλυση τους. Ενδεικτική είναι η όψη του TUMIN.

Η στρωμάτωση επιβεβαιώνεται από ιστορικές και αρχαιολογικές μαρτυρίες ότι έχει τις ρίζες της στις κοινωνίες των πρώτων χρόνων της ανθρωπότητας. Ο διαφορισμός σε στρώματα ανάγεται στα χρόνια πριν το 2000 π.Χ. Η ιδέα της κοινωνικής ιεραρχίας θεωρείται φυσικό και αναπόφευκτο γνώρισμα της κοινωνικής ζωής.¹²

Συμπερασματικά η κοινωνική κινητικότητα, είναι κινητικότητα στάσης που ρυθμίζεται από τη θέση του ατόμου στις κοινωνικές ιεραρχήσεις. Είναι σημαντικό να μελετήσουμε τη διαδικασία διαπίστωσης και έρευνας της κοινωνικής θέσης μέσω από το πρόσωπο των παραπάνω προϋποθέσεων.

Πρώτα πρέπει να παρατηρήσουμε ότι το αντικείμενο της έρευνας είναι η προσωπική στάση. Δεύτερον, η ατομική στάση εξετάζεται σε σχέση με τη κοινωνική αναγνώριση. Η διαδικασία της έρευνας είναι καθαρά εμπειρική. Περιλαμβάνει δύο επιμέρους διαδικασίες:

1) Την συλλογή έγκυρων πληροφοριών από ειδικούς πληροφοριοδότες, που κατέχουν αναγνωρισμένη θέση στην κοινωνική ιεραρχία.

2) Την απευθείας ερώτηση της γνώμης του εξεταζόμενου ατόμου. Τα μοντέλα της έρευνας διαφέρουν ανάλογα με τον ερευνητή και παίρνουν ιδιαίτερη κάθε φορά μορφή. Με βάση τα αποτελέσματα ο μελετητής διαμορφώνει ένα στρωματικό μοντέλο κλιμακωτής μορφής.¹³

Τα μεθοδολογικά στοιχεία, οι αναλύσεις και τα συμπεράσματα της θεωρίας της στρωμάτωσης καταλήγουν σ' ένα κοινόημείο, στην ιδέα της κοινωνικής ισοπέδωσης. Τα μεσαία στρώματα και ανάπτυξη τους αποτελεί την επιβεβαίωση αυτής της πορείας. Στα μεσαία στρώματα υπάρχουν διαφορισμοί και αντιθέσεις με φθίνουσα και εκπλίπουσα μορφή.

2.2.3. Σύνοψη - Προεκτάσεις

Οι θεωρητικές προσεγγίσεις για τα μεσαία σώματα και οι εκτιμήσεις για μια νέα κοινωνία μεσαιων στρωμάτων πηγάζουν μέσα από τις αντιλήψεις και τις επεξεργασίες για την βιομηχανική κοινωνία.

Τέσσερις βασικές έννοιες ρυθμίζουν την ανάπτυξη των προσεγγίσεων αυτών: **α)** Ο έλεγχος στη διαδικασία παραγωγής, **β)** Η κοινωνική κινητικότητα **γ)** Η καταναλωτική ιδεολογία, **δ)** Ο ρόλος των υπηρεσιών.

Η μεγένθυση των μεσαιων στρωμάτων υπήρξε το βασικότερο επιχείρημα για την απόδειξη του άστοχου των συμπερασμάτων της Μαρξιστικής θεωρίας, που αφορούν τον μέλλον τους. Η επιβίωση των μεσαιων στρωμάτων δείχνει, ότι ο Μαρξ δεν ανέλυσε σωστά το ρόλο τους.

Υποστηρίζουν ότι σήμερα δεν μπορούμε να μιλάμε για ταξικές δομές και συγκρούσεις. Ο SCHELsky πιστεύει ότι αναπτύχθηκαν στη σύγχρονη κοινωνία τρεις διαδικασίες που άλλαξαν τη μορφή της. Αυτές είναι συνοπτικά:

- 1) Η κοινωνική κινητικότητα.
- 2) Ο επίπεδος τρόπος ζωής που ρυθμίζεται από τον λαϊκό χαρακτήρα της κατανάλωσης.
- 3) Ο εκμηδενισμός των ιδεολογικών της επιβίωσης για την ερμηνεία της κοινωνίας.

Η κοινωνική κινητικότητα διαμόρφωσε μια κοινωνία επίπεδη και εξαφάνισε την κοινωνική σύγκρουση. Το δημιούργημα της, η μεσαία τάξη είναι η βασική παράμετρος της ομοιομορφίας της κοινωνίας. Η παλιά αστική τάξη έχασε την ταξική της υπόσταση και υποχώρησε στη μεσαία τάξη.

Άμεσα δεμένη με την πρώτη διαδικασία είναι και η δεύτερη. Ο επίπεδος τρόπος είναι αποτέλεσμα της συνεχούς διεύρυνσης της κατανάλωσης. Η κατανάλωση αποτελεί δείγμα της ανόδου της κοινωνικής θέσης. Κι αυτό γιατί παρουσιάζει τις μεταβολές στο βιοτικό επίπεδο. Έτσι χρησιμοποιείται ως πρόσθετο κριτήριο για τον προσδιορισμό της κοινωνικής θέσης αντί της διαπλοκής των σχέσεων με τα μέσα παραγωγής και το ρόλο στην κοινωνική οργάνωση της εργασίας.¹

Οι απόψεις του SCHELISKY συνδέονται στενά με την έννοια έλεγχος στη διαδικασία παραγωγής. Η σημασία του πηγάζει από την θεωρητική επεξεργασία του BURNAHM.

Η κοινωνική σημασία του ελέγχου που επικαλύπτει τη σημασία της ιδιοκτησίας μεταβάλλει το περιεχόμενο των παραγωγικών σχέσεων και συγκροτεί μια φόρμουλα αναθεώρησης του κοινωνικού συστήματος. Ο έλεγχος στη παραγωγή δεν αναπαράγει την ταξική εξουσιαστική λειτουργία του κεφαλαιοκρατικού συστήματος, γιατί έχει ρόλο διαχειριστικό που στρέφει σε μεταλλάξεις. Μετατρέπονται έτσι οι λειτουργίες του κεφαλαίου σε

ουσιαστικό στοιχείο της διάρθρωσης της παραγωγής. Αυτά που ελέγχουν την παραγωγή δεν συνιστούν μια νέα κυρίαρχη τάξη. Αμφισβητούν όμως τον κυρίαρχο ρόλο της αστικής τάξης. Η αμφισβήτηση αυτή εντοπίζεται κύρια στο επίπεδο της κρατικής διαχείρισης που περνάει σταδιακά στα χέρια τεχνοκρατών.²

Αφού το ζήτημα της βασική αντίθεσης ξεπερνιέται από την υποβάθμιση του ρόλου της ιδιοκτησίας, τότε το πρόβλημα της ανισότητας εντοπίζεται στο μηχανισμό υλοποίησης του κοινωνικού πλούτου. Αυτή τη θέση τη καλύπτει ο ρόλος του μηχανισμού των υπηρεσιών. Οι υπηρεσίες είτε σαν κομμάτι του κρατικού μηχανισμού είτε σαν ιδιωτικές "βιοτεχνίες" υπηρεσιών κρατούν δύο σημαντικές κοινωνικές λειτουργίες:

- 1) Αναλαμβάνουν τη διανομή του κοινωνικού πλούτου.
- 2) Δημιουργούν νέες κοινωνίες που εξαιτίας της θέσης τους μειώνουν τις ανισότητες και βοηθούν στην κοινωνική ισοπέδωση.

Η λειτουργία των υπηρεσιών αντιμετωπίζεται ως μια αυτονομημένη διαδικασία στο σύστημα κοινωνικής παραγωγής. Οι φορείς τους έχουν τη μορφή ταξικά απροσδιόριστων παραγόντων που δεν διαχωρίζονται από την εργατική τάξη χωρίς όμως και ταξικά να ενοποιούνται μαζί της. Μ' αυτό τον τρόπο δεν αποτελούν μια νέα κυρίαρχη τάξη, από την άλλη πλευρά στοιχειοθετούν την "άλλη δύναμη" που μελλοντικά θα απορροφήσει το προλεταριάτο και που αντιπαρέρχεται την αντίθεση με το κεφάλαιο γιατί υποκαθιστά τις λειτουργίες του.

Η σύγχρονη κοινωνία εμφανίζεται αποχρωματισμένη και ουδέτερη. Ειδικά ο GRONER υποστηρίζει ότι:

Στη σύγχρονη κοινωνία δεν μπορούμε να μιλάμε για κυρίαρχη τάξη. Υπάρχει μια συνολική κατηγορία εργαζομένων στην οποία περιλαμβάνονται η νέα μεσαία τάξη και το προλεταριάτο.³

Οι απόψεις που αναπτύχθηκαν αποτελούν τη βάση για να αποδειχθεί ο ταξικός χαρακτήρας της σύγχρονης κοινωνίας. Ο σύγχρονος ρόλος των νέων κοινωνικών δυνάμεων λόγω του διαχειριστικού χαρακτήρα τους δεν είναι εξουσιαστικός. Ο ταξικός χαρακτήρας της κοινωνίας οφείλεται στην ανισομερή κατανομή της πολιτικής εξουσίας.

Ταξική κοινωνία υπάρχει, όταν η εξουσία κατανέμεται ανισότιμα στις κοινωνικές δυνάμεις. Οι ομάδες συμφερόντων και η δράση τους αποτελεί τυπικό παράδειγμα αυτής της ανισοτιμίας. Έτσι δεν γίνεται λόγος για την υπέρβαση της κοινωνίας. Πρέπει ωστόσο να δεχθούμε την αλλαγή του ταξικού χαρακτήρα των βιομηχανικών κοινωνιών.⁴

Τα μεσαία στρώματα μπορούν να δράσουν εξισορροπιακά και να περιορίσουν τις αντίρροπες τάσεις αποκαθιστώντας την "τάξη" στην κοινωνία.

Τίποτα δεν εκφράζει καλύτερα την τάξη στην κοινωνία από την ύπαρξη της μεσαίας τάξης.⁵

Είναι γεγονός ότι το οχήμα της κοινωνίας των μεσίων στρωμάτων δεν καλύπτει εξ' ολοκλήρου όλη τη δύναμη των μεσίων στρωμάτων.

Είναι φανερό ότι οι μικροί παραγωγοί, οι μικροεπιχειρηματίες γης, οι μικροί ιδιοκτήτες, οι οπλοί εμπορευματοποραγωγοί θα καταστραφούν κοινωνικά. Μια νέα δύναμη θα προκύψει στις συγχρονες κοινωνικές συνθήκες, η νέα μεσοία τάξη, που δεν περιλαμβάνει μόνο μισθωτούς υπαλλήλους αλλά και μια νέα κατηγορία "παραγωγών" τους βιοτέχνες υπηρεσιών. Αυτή τη νέα δύναμη δεν μπόρεσε να προβλέψει ο Μαρξ.⁶

Το παροξυσιακό μεσοία στρώματα βρίσκονται σε φθίνουσα κατάσταση και δεν εντάσσονται δυναμικά στη νέα προοπτική. Σ' αυτό το σημείο υπάρχει μια διαφορετική επιτύμηση.

Η μεγαλύτερη εγγύηση για μια "ομαλή εξέλιξη" της κοινωνίας είναι η ύπαρξη πολλών μικρών επιχειρήσεων που θα επιτρέψουν την ορθότερη κατανομή των συστατικών της ευημερίας. Η παρουσία τους θα ανανεώσει τους "κοινωνικούς δεσμούς".⁷

Η άποψη αυτή χωρίς να διαχωρίζεται στο επίπεδο των στόχων από την προηγούμενη έχει¹ μερικά ιδιαίτερα χαρακτηριστικά. Τα βασικά της στοιχεία είναι:

1) Η προώθηση των μικρών επιχειρήσεων.

2) Η κρατική παρέμβαση μόνο στην κατεύθυνση της υποστήριξης των μικρών επιχειρήσεων, όχι στη λειτουργία της αγοράς.

3) Οι μικροί επιχειρηματίες ως ενοποιητικά δυναμικούς παράγοντες σε μια κοινωνία όπου οι αντιθέσεις προέρχονται από δράση των μονοπωλιακών επιχειρήσεων.²

Ως βασική ιδέα κυριαρχεί εδώ η λειτουργία ενός καπιταλιστικού συστήματος με άξονα τις μικρές επιχειρήσεις. Από αυτή την πλευρά η εκτίμηση που αναφέρθηκε αποτελεί συνέχεια των αντιλήψεων του άκρατου οικονομικού φιλελευθερισμού.

Είναι φανερό ότι η μονοπωλιακή φύση ανάπτυξης του καπιταλισμού δεν ούνδέεται μόνο με την άξυνση της βασικής αντίθεσης, αλλά και της αντίθεσης ανάμεσα στο νομοπωλιακό και μη μονοπωλιακό κεφάλαιο. Παράλληλα ανάλογα με την ιστορική συγκυρία παρατηρούνται και περίοδοι άμβλυνσης. Κάτι τέτοιο επισημαίνεται μετά από την περίοδο ανασυγκρότησης και ανακάμψης των δυτικοευρωπαϊκών οικονομιών, που σκολουθεί το β' παγκόσμιο πόλεμο. Στην δεκαετία του 1970 οι οικονομικές κρίσεις δεν ήταν κρίσεις υπερπαραγωγής ούτε απλά ενεργειακές, ήταν κρίσεις επενδύσεων. Οι μονοπωλιακές επιχειρήσεις έχοντας κατανήσει τις δραστηριότητές τους σε διεθνές επίπεδο, αρνούνται να διακινδυνεύσουν νέες επενδύσεις από δικά τους

κεφάλαια. Στην κατεύθυνση αυτή εντάσσεται και η υποστήριξη στις μικρές επιχειρήσεις.⁹ Ο μικρός επιχειρηματίας θα καλυφεί το κενό που δημιούργησε η έλλειψη των επενδύσεων των μεγάλων επιχειρήσεων. Έτσι οδηγείται να παράγει και μισοαυτόνομα και μισοεξαρτημένα. Εντείνεται το φαινόμενο της υπεργολαβίας και μάλιστα με κρατική βοήθεια.¹⁰

Η τελευταία αντίληψη αυγιστά υποούστημα της συνολικότερης άποψης για τα μεσαία στρώματα. Πρέπει ωστόσο να διακρίνουμε τρεις κύριες διαφορές.

- 1) Δεν τίθεται το ζήτημα του διαχωρισμού ελέγχου και ιδιοκτησίας.
- 2) Η δράση των μικρών επιχειρήσεων είναι το πεδίο των μεταλλαγών της κοινωνίας και όχι των μεγάλων επιχειρήσεων.
- 3) Οι μικροί επιχειρηματίες και όχι οι μισθωτοί των υπηρεσιών έχει σημασία μόνο σε ότι αφορά τις σύγχρονες βιοτεχνίες υπηρεσιών.

ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ 2

1. MARX.K: Το Κεφάλαιο, τμήμ. 1ος, "καταμερισμός της εργασίας και βιοτεχνία", Εκδ. Σ.Ε. και "Κομμουνιστικό Μανιφέστο" Διαλεκτά έργα, εκδ. Γνώσεις, τόμος 1, σελ. 23
2. βλ. 1 στο Marx K. Το κεφάλαιο, τμήμ. 1ος, στο ίδιο. και "Κομμουνιστικό Μανιφέστο" σ.η. σελ. 25
3. βλ. 1 στο Marx K. Το κεφάλαιο, τμήμ. 1ος, στο ίδιο.
4. MARX K.: "Θεωρίες για την υπεραξία", μέρος 1ο, Παράρτημα, Εκδ. Σ.Ε.. σελ. 455
5. βλ. 4 στο ίδιο. Για την Βιοτεχνία. σελ. 456
6. βλ. 4 στο ίδιο. Για την Βιοτεχνία. σελ. 457
7. MARX K., F. ENGELS: Κομμουνιστικό μανιφέστο, Διαλεκτό έργο, τμήμ. 1ος, Εκδ. Γνώσεις. σελ. 29
8. LENIN B.I.: "Αντικριτική στον Κάουτοκνι" Απαντά, τόμος 4ος, Εκδ. Σ.Ε. σελ. 210
9. βλ. 4, στο ίδιο Λένιν "Αντικριτική κλπ." σελ. 210
10. LENIN B.I.: "Αριστερισμός και βιδική αρρώστια το Κομμουνισμού" Απαντά, τμήμ. 412, Εκδ. Σ.Ε. σελ.

11. Βλ. 9 στο Λένιν "Αντιφιτιική κλπ." σελ. 212
12. MARX Κ.: "Κομμουνιστικό Μανιφέστο". Διαλεκτά έργα, τομ. 1ος, Εκδ. Γνώσεις, σελ. 35
13. MARX Κ.: "Ταξιακή αγωγή στην Γαλλία...". Διαλεκτά έργα, τομ. 1ος, Εκδ. Γνώσεις, σελ. 131
14. MARX Κ.: "Προσφώνηση της ΚΕ στην Ένωση των Κομμουνιστών", Διαλεκτά έργα, τομ. 1ος, Εκδ. Γνώσεις, σελ. 112
15. ΛΕΝΙΝ Β.Ι.: "Πολύτιμες αλήθειες του Πιττιριμ Σορόκιν, Απαντα, τομ. 37, Εκδ. Σ.Ε. σελ. 195
16. ΛΕΝΙΝ Β.Ι.: "Ιμπεριαλισμός" Εκδ. Σ.Ε. Απαντα, τόμος 2η σελ. 352
17. ΛΕΝΙΝ Β.Ι.: "Αριστερισμός κλπ.", Απαντα τομ. 41, Εκδ. Σ.Ε. σελ. 14
18. ΛΕΝΙΝ Β.Ι.: "Η μεγάλη πρωτοβουλία" Απαντα, τομ. 39, Εκδ. Σ.Ε. σελ. 15-16
19. Συλλογική εργασία Κοντζιάς Ν. (επιμ.): Η διανόηση στην Ελλάδα, Εκδ. Σ.Ε. 1980. σελ. 21
20. Βλ. 18 στο Λένιν "Η μεγάλη πρωτοβουλία". σελ. 15

21. LANGE A.: "Σκέψεις για την έννοια στρώμα της μαρξιστικής-λενινιστικής θεωρίας των τάξεων και της ταξικής πάλης", DEUTSCHE ZEITSCHRIFT FÜR PHILOSOPHIE, τεύχος 6/1975.

22. Βλ. 15 στο ίδιο σελ. 195-196

2.2.1.

1. ARON R.: Η Βιομηχανική κοινωνία, Κάλβος σελ. 52.
2. MARX K.: κεφάλαιο, τόμος I, ΣΕ.
3. Βλ. I ARON, το ίδιο σελ. 58.
4. Βλ. I ARON στο ίδιο, σελ. 64.
5. Βλ. I ARON στο ίδιο, σελ. 65.
6. GALBRAITH: Η μοντέρνα βιομηχανική κοινωνία, Παπαζήση, σελ. 74-76, 326, 440.
7. BONISCH-REICHELT: Οι σύγχρονες σοσιατικές θεωρίες και η πραγματικότητα, Ιδεολογική πάλη, 1976.
8. BURBUHM. J: THE MANAGERIAL REVOLUTION, N.Y.. 1941 σελ. 78.
9. Βλ. Β. σελ. 78
10. MARX.K: Κεφάλαιο, τόμος III, ΣΕ.
11. GRONER.F: Soziologie der Angestellten, Kirpenhuer und Witch, Köln, 1962, σελ. 53.

12. ΣΥΛΛ.ΕΡΓΑΣΙΑ: Πολιτική οικονομία του σύγχρονου
καπιταλισμού, Α.Ε. ΕΣΣΔ, 1973, σελ. 101.
13. ROSTOW.W: POLITICS AND STAGES OF GROWTH; σελ. 15.
University Press Cambridge 1971.
14. βλ. II. σελ. 58
15. βλ. II. σελ. 52
16. LENIN.V.I.: Ιμπεριαλισμός. ΣΕ. Απομνημόσυνα, τόμος 2^{ος},
σελ. 349, 432
17. ΠΟΥΛΑΤΖΑΣ.N: κοινωνικές τάξεις στον σύγχρονο
καπιταλισμό, Θεμέλιο. 1984. σελ.
339
18. DAHRENDORF.R: CLASS AND CLASS CONFLICT IN INDUSTRIAL
SOCIETY σελ. 136. Routledge And Kegan Paul
1959.
19. REISMAN.L: "Social stratification" in N.J. SMELSER:
Sociology New York 1967.
20. SOROKIN: THE THEORIES OF TODAY, 1926, New York.

2.2.2,

1. MULLER A.A.: Das Konsumverhalten und dessen Auswirkungen auf die Art der Verteilung 1971. σελ.93.
2. Βλ. 1, σελ. 95.
3. MARX.K: Κομμουνιστικό μανιφέστο. Διαλεχτά έργα ΓΝΩΣΕΙΣ, Αθήνα, σελ. 29-30
4. GIEGER: CLASS SOCIETY IN MELTING POT N.Y 1949 σελ. 81.
5. Βλ. 4 σελ. 45.
6. DAHRENDORF.R: CLASS AND CLASS CONFLICT IN INDUSTRIAL SOCIETIES, 1959, σελ. 82.
7. DAHRENDORF.R: Η εφαρμοσμένη διαφώτιση. Παράθεση. σελ. 48.
8. SCHELSKY.H.: Aktuelle veränderungen in der deutschen familie Fedrinadessudel 1954, σελ. 218.
9. SOROKIN: THE THEORIES OF TODAY 1926 New York, σελ. 216.
10. Βλ. 9 σελ. 137.

11. TUMIN.M: Schichtung und Beweglichkeit. Suveuta, 1968 σελ.
29.
12. TUMIN.M: Το έθνος σελ. 34, 24.
13. HERZOG: "Klassengesellschaft ohne Klassenkampf Hunher
und Hublot Berlin 1965, σελ. 77-78.

2.2.3.

1. SCHELSKY.H: Aktuelle Veränderungen in der deutschen familie. FerdinandsEnke 1954, σελ. 218-222.
2. BURNAHM: Managerial revolution, 1941.
3. GRONER: Soziologie der Angestellten σελ. 82.
4. DAHRENDORF: Class and class conflict in industrial societies σελ. 78
5. HERION: Ο Δαβίδ του μεσαίου στρώματος δεν πρέπει να φοβηθεί τον Γολιάθ. 1975, σελ. 15.
6. DAHRENDORF: Resent changes in class and class structure in European societies, σελ. 48.
7. SCHAFFER.W: Mit staatlicher hilpe Herr seinesselbst werden. Handelsblatt No 9 31-12-1975 σελ. 26.
8. SCHAEFFER: ο.π. σελ. 26.
9. XATZHAPΓYPH: Κρίση και εξέγερση στον τρίτο κόσμο. σελ. 90-95

6

c

1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
13
14
15
16
17
18
19
20
21
22
23
24
25
26
27
28
29
30
31
32
33
34
35
36
37
38
39
40
41
42
43
44
45
46
47
48
49
50
51
52
53
54
55
56
57
58
59
60
61
62
63
64
65
66
67
68
69
70
71
72
73
74
75
76
77
78
79
80
81
82
83
84
85
86
87
88
89
90
91
92
93
94
95
96
97
98
99
100

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

3.1. Κριτική των θεωρητικών απόψεων για τα μεσαία στρώματα (Η σημασία τους για τον προσδιορισμό των εννοιών "μικρομεσαίος" και "μικρομεσαία επιχείρηση"

Από την πρώτη προσέγγιση των ορισμών, σχετικά με τον προσδιορισμό των εννοιών "μικρομεσαίος" και "μικρομεσαίος επιχείρησης", έγινε κατανοητός ο υποκειμενικός χαρακτήρας τους καθώς επιδέχονται, εξαιτίας της μονομερούς ποσοτικής σημασίας τους, αλλαγές και επανοτοποθετήσεις, χωρίς να δημιουργούν στους συντάκτες τους πρόβλημα συνέπειας για τις αναφορές στις κατηγορίες, που εξετάζουν. Έτσι είναι με τον ίδιο τρόπο μικρομεσαίες επιχειρήσεις στην Ελλάδα, όσες απασχολούν μέχρι 50 εργαζόμενους και έχουν ετήσιο κύκλο εργασιών μέχρι 150 εκ. δρχ., και μικρομεσαίες επιχειρήσεις στην ΕΟΚ, όσες (σύμφωνα με την Ευρωπαϊκή Τράπεζα επενδύσεων) απασχολούν μέχρι 500 εργαζόμενους, που η περιουσία τους δεν υπερβαίνει το 75 εκ. ECU και το 1/3 του κεφαλαίου τους κατ' ανώτατο όριο, μπορεί να ανήκει σε μεγαλύτερη επιχείρηση. Με την ίδια ευκολία μάλιστα, με πρόσφατη απόφαση, αναπροσαρμόστηκε το ανώτατο όριο των μικρομεσαίων επιχειρήσεων (15 εργαζόμενους) στην χώρα μας στα πλαίσια των όσων ισχύουν στην Κοινότητα.

Η αριστολογική θέση του όριου έλλογεται και από την χρήση του, ως εναλλακτική εκδοχή της επίκλησης των μικροοικονομικών στρωμάτων γενικότερα, με περιεχόμενο τέτοιο, που να συμπεριλαμβάνει, σχεδόν αβυσσάνιστο και αυθαίρετο (αν όχι τσουβαλιάζοντας) κοινωνικές δυνάμεις και κατηγορίες πολύ

ευρύτερες από εκείνες, τις οποίες σε πρώτη φάση θέλει να ορίσει.

Οι καταβολές της σύλληψης της έννοιας "μικρομεσαίος" είναι σίγουρα οι θεωρητικές απόψεις, που αναφέρονται στην εξέλιξη των κοινωνικών δομών στην φάση της "βιομηχανικής κοινωνίας". Η βαθύτατα υποκειμενική αντίληψη, με κυρίαρχα στοιχεία την ρευστότητα και την κοινωνική μεταβλητότητα, η οποία οδηγεί στην ισοπέδωση, με καταληκτικό σημείο την διαμόρφωση της κοινωνίας των μεσαίων στρωμάτων, αποτελεί τη βάση άρθρωσης παρόμοιων ορισμών. Κύριος στόχος είναι το ξεμπέρδεμο με το ουσιαστικό θεωρητικό και πρακτικό πρόβλημα της ταξικής πάλης. Σ' αυτή την κατεύθυνση τα μικροαστικά στρώματα, που χαρακτηρίζονται από μεταβλητότητα και ρευστότητα, από την ιδιότυπη θέση τους στον κεφαλαιοκρατικό τρόπο παραγωγής είναι ο ιδεώδης χώρος για την απόδειξη της ανεδαφικότητας και της εξαφάνισης της ταξικής πάλης στις νέες συνθήκες. Η ποσοτική τους μάλοισα εκδοχή, που μπορούμε ευχέρεια να αναπροσαρμόζεται, καθιστά τις μικροαστικές κατηγορίες, τόσο ανοικτές για να συμπεριλαμβάνουν προοπτικά όλες σωρευτικά τις κοινωνικές τάξεις σε μια επίπεδη θεώρηση. Από την ίδια την φύση τους αυτές οι απόψεις μεταβάλλονται σ' ένα πολύτιμο όργανο άσκησης εξουσίας, εφόσον μέσα από την θεωρητική απροσδιοριστία παράγεται πολιτική πρακτική άμεση και καταναγκαστική και σε μεγάλο βαθμό αποδεκτή, όπως άλλωστε φαίνεται και στην περίπτωση των ονομαζόμενων "μικρομεσαίων επιχειρήσεων".

Η κατηγορία "μικρομεσαίες επιχειρήσεις" υποκρύπτει και παρακάμπτει σαφώς τους μικροπαραγωγούς-μικροαστούς της δευτερογενούς παραγωγής, που ανήκουν στα παραδοσιακά

μικροαστικά στρώματα. Η συνεξέτασή τους, σε μικρότερο βαθμό στην Ελλάδα και πολύ πιο έκδηλα με την προσέγγιση, που κάνει η Κοινότητα, με επιχειρήσεις μεγάλες και εύρωστες, αποσκοπεί κυρίως στην αποσιώπηση των ιδιαιτεροτήτων τους και της φθίνουσας πορείας τους, της περιφερειοποίησης τους τελικά στην οργάνωση του καπιταλιστικού συστήματος. Στην περίπτωση, όμως των μεγάλων επιχειρήσεων οι ιδιοκτήτες έχουν αυτόνομες επιλογές στα επίπεδα κατοχής και ελέγχου του κεφαλαίου τους και οούγκριτο μεγαλύτερες δυνατότητες συσώρευσης. Η αυτονομία επιλογών δίνει την δυνατότητα πλήρους διαχωρισμού κεφαλαίου και εργασίας. Οι ιδιοκτήτες λοιπόν τέτοιων επιχειρήσεων, αποτελούν μερίδα της αστικής τάξης.

Αλλά, αν οι μικροπαραγωγοί του δευτερογενούς τομέου μπορούν να παρακάπτονται, μέσα από την ένταξη τους σε μια τεχνητή κατηγορία, δεν μπορεί ανάλογα να παρακαμφθεί και η σχέση τους με το κεφάλαιο και ιδιαίτερα με την επιλογή του ελέγχου του. Σ' αυτό το επίπεδο οι θεωρητικές προσεγγίσεις με υπόβαθρο την "βιομηχανική κοινωνία" προσφέρουν μια βασική ανολυτική έννοια, τον διαχωρισμό ανάμεσα στην κατοχή και τον έλεγχο του κεφαλαίου. Ανεξάρτητα από την πρωτογενή εφαρμογή αυτού του διαχωρισμού είναι φανερό, ότι αγγίζει όλες τις πλευρές της οργάνωσης του καπιταλιστικού συστήματος. Πολύ περισσότερο μπορεί να περιγράψει ανάγλυφα την έλλειψη αυτοδυναμίας συσώρευσης για την μικρή επιχείρηση και έλλειψη ελέγχου του κεφαλαίου, που κατέχει, για τον μικροπαραγωγό. Τότε όμως γίνεται ακριβής περιγραφή του μικροιδιοκτήτη παραγωγικών μέσων, του τυπικού μικροαστού, που διαφέρει:

α) Από το αστό-κεφαλαιοκράτη. Ο μικρός παραγωγός παρά το ότι είναι ιδιοκτήτης παραγωγικών μέσων χρησιμοποιεί σε μικρή έκταση εργαστικό δυναμικό. Παράλληλα αυτοαπασχολείται στην ίδια του την επιχείρηση. Χρησιμοποιεί σε μικρή έκταση μηχανές. Οι δραστηριότητές του καλύπτουν τομείς δευτερεύοντες για την ανάπτυξη του καπιταλιστικού συστήματος και δεν του επιτρέπουν να μπει δυναμικά σε διαδικασίες, που οδηγούν σε συσσώρευση. Δεν ελέγχει πλήρως το κεφάλαιο που κατέχει, αλλά αναγκάζεται να το χρησιμοποιεί για λογαριασμό ή, στην υπηρεσία τρίτων.

β) Διαφέρει από τον εργάτη, διότι, αν και ο ίδιος είναι εργαζόμενος, λειτουργεί σαν μικρός εργοδότης με την δυνατότητα που του δίνει η περιορισμένη κατοχή παραγωγικών μέσων.

Πορ' όλο, που ο όρος "μικρομεσαία επιχείρηση" χαρακτηρίζει πρωτίστως οικονομικές μονάδες, προκαλεί αντιφατικές ερμηνίες και για τους φορείς τους. Προκύπτει, από αυτή την άποψη η ανάγκη του επαναπροσδιορισμού της.

3.2. Επαναπροσδιορισμός της μικρομεσαίας επιχείρησης και των μικρομεσαίων επιχειρηματιών (μικροπαραγωγών)

Πρώτο μέλημα για τον επαναπροσδιορισμό των μικρομεσαίων επιχειρήσεων και των φορέων της μικροεπιχειρηματικής δραστηριότητας, είναι η εγκατάλειψη αυτής κοθευατής της τελικά αναντίστοιχης με την πραγματικότητα της κοινωνικής δομής έννοιας. Τούτο είναι αναγκαίο, διότι, εκτός από τις παρερμηνείες, που καλύπτει η εφαρμογή της, για τον ορισμό των κοινωνικών κατηγοριών, εμπεριέχει σοβαρές θεωρητικές ανεπάρκειες.

I) Οι Προϋποθέσεις

ι) Το ποιοτικό κριτήριο

Το ποιοτικό κριτήριο για τον ακριβή καθορισμό των κατηγοριών, που εξετάζουμε αναλύεται σε δύο επίπεδα:

α) Η μικρή επιχείρηση στο πλαίσιο της κεφαλαιοκρατικής παραγωγής δεν χαρακτηρίζει κυρίως το σύστημα, διότι οι παραγωγικές της δραστηριότητες είναι περιφερειοποιημένες και συμπληρωματικές. Η συντριπτική πλειοψηφία των επιχειρήσεων, που τουλάχιστον στην χώρα μας κατατάσσονται στις μικρομεσαίες επιχειρήσεις (με ανώτατο όριο τους 50 εργαζόμενους) παρουσιάζουν αυτό τον χαρακτηρισμό.

β) Ο ιδιοκτήτης των μικρής επιχείρησης στην κλίμακα της Ελληνικής κοινωνίας ταυτίζεται με την κοινωνική θέση του μικροαστού-μικροπαραγωγού, όπως έχει τοποθετηθεί από την κλασική μαρξιστική άποψη. Είναι κάτοχος μικρής ποσότητας κεφαλαίου, που του επιτρέπει μικρής έκτασης αναπαραγωγή. Είναι ο ίδιος ειδικευμένος χειρωνακτός εργαζόμενος. Δεν χρησιμοποιεί εκτός από τους χειρωνακτές εργαζόμενους διοικητικό, ή άλλο προσωπικό. Η ιδιοκτησία του δεν σημαίνει και έλεγχο του κεφαλαίου που κατέχει. Οι μικροπαραγωγού, ως κοινωνική κατηγορία, ή ως μονάδα κατηγοριών, αποτελούν μια έντονα ανομοιογενή μάζα. Απέχουν από το να οριστούν, ως συμπαγή κοινωνική τάξη, αλλά διακρίνονται σε επίμερους κοινωνικά στρώματα, στην βάση κοινών δευτερευόντων κοινωνικών χαρακτηριστικών, που είναι σημαντικά, σε σχέση με τη θέση τους στην διαδικασία αναπαραγωγής.

ιι) Το ποσοτικό κριτήριο

Σύμφωνα με την επίσημη άποψη το κριτήριο αυτό συντίθεται από το στοιχείο της απασχόλησης (0-50 εργαζόμενους) και το στοιχείο του κύκλου εργασιών. Αγνοείται όμως η συνεκτίμηση της ποσότητας του κεφαλαίου που χρησιμοποιεί η επιχείρηση. Ο ετήσιος κύκλος εργασιών μόνο ενδεικτικά δίνει κάποια εικόνα για το μέγεθος της επιχείρησης. Το τελευταίο, όμως είναι δύσκολο να αξιολογηθεί, λόγω της έλλειψης επεξεργασμένων στοιχείων.

Θα θεωρήσουμε, ότι ο ποσοτικός προσδιορισμός, που γίνεται στην χώρα μας περιγράφει, σχεδόν απόλυτα, τα όρια της βιοτεχνίας και την κλίμακα ανάπτυξης των μικροπαραγωγών. Αυτό δεν σημαίνει ότι ανάλογα θα συμφωνήσουμε με την ποσοτική κλίμακα, που θα θέσει οποιαδήποτε αναπροσαρμογή των επίσημων ορίων της μικρομεσαίας επιχείρησης.

Το ποσοτικό κριτήριο έχει εφαρμογή στην επίσημη άποψη στην εσωτερική διάκριση των μικρομεσαίων επιχειρήσεων σε μικρές (0-9 εργαζόμενους) και μεσαίες (10-49 εργαζόμενους). Για καθορά συστηματικούς λόγους θα χρησιμοποιήσουμε αυτή τη διάκριση, χωρίς να αποδεχόμαστε, ότι μ' αυτό τον τρόπο είναι δυνατό να καταγραφούν οι ποιοτικές διαφορές μέσα στις μικρές επιχειρήσεις, που διαχέονται ανεξόρτητα από το μέγεθος, και των στρωμάτων των ιδιοκτητών τέτοιων επιχειρήσεων.

ιιι) Το κριτήριο της φύσης της δραστηριότητας.

Ο όρος μεταποίηση με την δόκιμη χρήση της έννοιας δηλώνει απλά το είδος της δραστηριότητας, ως μέρος της δευτερογενούς παραγωγής, όπως αντίστοιχα οι όροι πρωτογενής και τριτογενής παραγωγή. Περιλαμβάνει τους τομείς της

παραγωγικής δραστηριότητας που μεταβάλλουν την μορφή και τη χρήση της πρώτης ύλης που χρησιμοποιείται σ' αυτούς. Είναι ένα περιγραφικό κριτήριο που δεν υπεισέρχεται στην ουσία των οικονομικών διαδικασιών που λαμβάνουν χώρα σε τέτοιους τομείς. Έτσι παρόλο που είναι χρήσιμος σαν όρος, είναι ανεπαρκής για να δηλώσει και να ορίσει την μια ή την άλλη δραστηριότητα. Σαν περιγραφικό κριτήριο είναι αρκετά ελαστικό για να χρησιμοποιείται κατά περίπτωση ανάλογα με τις προθέσεις του συντάκτη των ορισμών. Στους επίσημους ορισμούς η χρήση του έχει δύο βασικούς ρόλους:

- 1) Ένα περιοριστικό που έγκειται κυρίως στον αποκλεισμό ενός μεγάλου αριθμού μικρών και μεσολών επιχειρήσεων που κινούνται σε δραστηριότητες που δεν είναι εμπορικές χωρίς όμως να μπορούν να χαρακτηριστούν μεταποιητικές,
- 2) Έναν συνθετικό που αφορά την πρόθεση ενιαίας αντιμετώπισης δραστηριοτήτων -όπως η οικοτεχνία και η χειροτεχνία- με την βιοτεχνία, που με πολλές επιφυλάξεις μπορούν να χαρακτηριστούν βιοτεχνικές. Οι δύο σύνθετοι ρόλοι του κριτηρίου της μεταποίησης δημιουργούν βαθιές αντιφάσεις στον προσδιορισμό των ΜΜΕ.

Είναι βέβαια σωστό να επιχειρείται η σαφής διάκριση ανάμεσα σε δραστηριότητες που δεν έχουν κύριο στόχο την ανταλλακτική διαδικασία και αυτή καθαυτή την εμπορική δραστηριότητα. Έχουμε όμως τη γνώμη ότι η επιλογή των όρων και των κριτηρίων που γίνεται αυτή η διάκριση είναι το λιγότερο πρόχειρη και ανεδαφική. Σαν αποτέλεσμα αυτής της λογικής που επικρατεί έχουμε την επαγωγική αντιμετώπιση κλάδων που δεν αρκούν εμπορικές δραστηριότητες, μαζί ή παράλληλα με επιχειρήσεις με σαφή προσανατολισμό τις εμπορικές

δραστηριότητες.

Η μόνη ουσιαστική διάκριση που μπορεί να γίνει είναι ανάμεσα σε επιχειρήσεις που ασκούν παραγωγική δραστηριότητα και σ' αυτές που ασκούν μη παραγωγική δραστηριότητα. Το κριτήριο της παραγωγικής δραστηριότητας είναι αυτό που μπορεί ουσιαστικά να χαρακτηρίσει σε όλη τους την έκταση τις οικονομικές δραστηριότητες των οικονομικών μονάδων και μόνο συνοδευτικά σ' αυτό μπορούμε να εντάξουμε το κριτήριο της μεταποίησης για να δηλώνει την φύση της δραστηριότητας. Μόνο στα πλαίσια της παραγωγικής δραστηριότητας μπορεί να παραχθεί ένα εμπόρευμα. Η ύπαρξη της παραγωγικής δραστηριότητας εξαρτάται από τη χρήση της παραγωγικής εργασίας. Παραγωγική εργασία είναι καταρχήν η ωφέλιμη εργασία δηλαδή η εργασία που η ωφελιμότητα της εκφράζεται με την αξία χρήσης του προϊόντος της, ή, που φανερώνεται, με το να καθιστά αξία χρήσης το προϊόν της.¹ Συγχρόνως στην κεφαλαιοκρατική παραγωγή η εργασία είναι εμπόρευμα που αγοράζεται από το κεφάλαιο για να χρησιμοποιηθεί απ' αυτό. Η εργασία αυτή αγοράζεται:

1) Ως ωφέλιμη, που μπορεί να παράγει αξίες χρήσεις, πράγμα, που συνιστά και την αξία χρήσης του εμπορεύματος εργασία (εργατική δύναμη).²

2) Σαν αξία, η εργασία αυτή ανταλλάσσεται με κεφάλαιο και υλοποιείται γιατί μπορεί να παράγει κεφάλαιο, ή, υπεραξία. Άρα στα πλαίσια της κεφαλαιοκρατικής παραγωγής, παραγωγική εργασία είναι η ωφέλιμη εργασία που ανταλλάσσεται όμεσα με κεφάλαιο και παράγει υπεραξία.³ Συνοπτικά μπορούμε να καταλήξουμε ότι παραγωγική είναι η εργασία, η οποία στα πλαίσια της υλικής παραγωγής παράγει αξίες χρήσεις. Αντίθετα μη παραγωγική εργασία αυτή που δεν παράγει αξίες χρήσεις, και δεν

ανταλλάσσεται άμεσα με κεφάλαιο.

Με βάση τα παραπάνω στοιχεία ως παραγωγική δραστηριότητα καθορίζουμε την διαδικασία στην οποία χρησιμοποιείται ωφέλιμη εργασία που παράγει αξίες χρήσεις. Ως μη παραγωγική καθορίζουμε την δραστηριότητα, στη σφαίρα της υλικής παραγωγής, στην οποία πραγματώνεται η αξία του εμπορεύματος σαν αξία ανταλλαγής.

Τα εμπορεύματα σαν αξία χρήσης μπορούν να χωριστούν σε δύο κατηγορίες:

- 1) Σ' αυτά που καταναλώνονται γρήγορα και άμεσα και
- 2) Σ' αυτά που έχουν μακροχρόνια χρήση. Στη δεύτερη περίπτωση τα εμπορεύματα έχουν ανάγκη συντήρησης και επισκευών.

Η συντήρηση και η επισκευή είναι διαδικασίες που επιτρέπουν στο εμπόρευμα να παραμείνει χρήσιμο, ή να ανανεώσει τη χρησιμότητά του. Επομένως είναι αποτέλεσμα ωφέλιμης εργασίας που ανανεώνει, ή, συντηρεί την αξία χρήσης του εμπορεύματος. Έτσι οι δραστηριότητες, με τέτοιο αντικείμενο, περιλαμβάνονται στις παραγωγικές. Στην αντίθετη περίπτωση θα κατολήγαμε στο λαθεμένο συμπέρασμα, ότι ανήκουν στο χώρο που πραγματώνεται η ανταλλακτική αξία του εμπορεύματος.⁴

Ιδιαίτερα πρέπει να μας απασχολήσει η διαδικασία των μεταφορών. Ο Μαρξ την εξετάζει σαν σφαίρα της υλικής παραγωγής (LOKÖ MOTIONS-INDUSTRIE), ως βιομηχανία μεταφορών ανεξάρτητα, αν μεταφέρει ανθρώπους, ή, εμπορεύματα. Η σχέση παραγωγικής εργασίας (εργάτης-κεφάλαιο) παραμένει η ίδια. Εδώ προκαλείται μια υλική αλλαγή στο αντικείμενο εργασίας - μια αλλαγή χώρου. Σχετικά με την μεταφορά ανθρώπων, αν και παρουσιάζεται σαν παροχή υπηρεσιών, δεν μεταβάλλει σε τίποτα την σχέση

παραγωγικών εργατών με το κεφάλαιο. Βασικά βέβαια η αλλαγή που προκαλείται είναι αλλαγή της αξίας χρήσης του εμπορεύματος, γιατί αλλάζει η τοπική ύπαρξη της αξίας χρήσης. Είναι μια διαδικασία, που υλοποιεί την εργασία, που ξοδεύεται. Η μεταβολή της αξίας χρήσης αλλάζει την ανταλλακτική αξία του εμπορεύματος, τόσο, όσο απαιτεί η εργασία που ξοδεύτηκε. Όταν το εμπόρευμα φτάσει στον προορισμό του εξαφανίζεται η αλλαγή που έγινε στην αξία χρήσης και εκφράζεται μόνο με αυξημένη ανταλλακτική αξία. Αυτό δεν σημαίνει ότι η αξία χρήσης χάθηκε. Η αξία χρήσης έχει υλοποιηθεί στην ανταλλακτική αξία του εμπορεύματος. Το ειδικό σημείο που μεταβάλλει την αξία χρήσης είναι η ίδια η μεταφορά. Η αξία χρήσης χωρίς προσέγγιση στην κατανάλωση θα παρέμενε νεκρή, χωρίς αξία χρήσης. Η μεταφορά στον παραγωγική εργασία δεν μεταβάλλει αυτό καθ'αυτό το εμπόρευμα. Κάνει την αξία χρήσης ζωντανή και ολοκληρώνει την παραγωγική πορεία. ⁵

Αντίθετα άλλες δραστηριότητες που ανήκουν στη σφαίρα των υπηρεσιών δεν μπορούν να χαρακτηριστούν άκριτα παραγωγικές. Ιδιαίτερο πρόβλημα προκύπτει για τις δραστηριότητες μετατροπής. Τυπικά παραδείγματα είναι ο επισιτισμός και η αρτοποιεία. Στην πρώτη περίπτωση παρατηρείται περιορισμένη μετατροπή. Δεν μεταβάλλεται ουσιαστικά η αξία χρήσης του εμπορεύματος. Κυρίαρχος στόχος είναι η πραγμάτωση της ανταλλακτικής αξίας του εμπορεύματος. Στην τιμή αποτιμάται αυτή η αξία μαζί με την αξία των υπηρεσιών που παρέχονται. Στην αρτοποιεία, όμως, η μετατροπή είναι ολική. Το προσαγόμενο εμπόρευμα έχει εντελώς διαφορετική αξία χρήσης από την πρώτη ύλη. Στις περισσότερες περιπτώσεις το εμπόρευμα ανταλλάσσεται από την επιχείρηση που το παράγει. Έχουμε σύμμεση των δύο

δραστηριοτήτων που όμως διακρίνονται ευκρινώς.⁴

Στην σφαίρα λοιπόν της δευτερογενούς παραγωγής υπάρχουν παραγωγικές δραστηριότητες, που δεν είναι μεταποιητικές, όπως η συντήρηση, η επισκευή, η μετατροπή και οι μεταφορές. Αυτές είναι, ή, άμεσα παραγωγικές, ή δραστηριότητες, που είναι απαραίτητες για την ολοκλήρωση της παραγωγικής πορείας των εμπορευμάτων (οι μεταφορές). Οι μεταφορές αν και αποτελούν σκέλος των παραγωγικών δραστηριοτήτων, στο επίπεδο της αφαίρεσης δεν θα είναι εντός του αντικειμένου αυτής της μελέτης.

iv) Μικρές επιχειρήσεις υφίστανται στο χώρο των εμπορικών δραστηριοτήτων και των υπηρεσιών. Η ανάλυση μας, όμως θα στραφεί με την αξιοποίηση του κριτηρίου της φύσης της δραστηριότητας στις άμεσα παραγωγικές επιχειρήσεις μεταποίησης, επισκευής, συντήρησης και μετατροπής, που προσεγγίζουν στην παραδοσιακή έννοια της βιοτεχνίας, της οικοτεχνίας και της χειροτεχνικής επιχείρησης. Από δω και πέρα θα αναφερόμαστε μ'αυτήν την έννοια σε βιοτεχνίες, ή Μικρές Παραγωγικές Επιχειρήσεις (ΜΠΕ) και μικροπαραγωγούς του Δευτερογενούς Τομέα, όταν πρόκειται για τους κατόχους τους.

ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ 3

1. MARX.K: Θεωρίες για την υπεραξία, μέρος πρώτο, παράρτημα I, Εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή. *σελ. 439-447*
2. MARX.K: Θεωρίες για την υπεραξία, μέρος πρώτο, παράρτημα 1, Ειδική αξία χρήσης της εργατικής δύναμης, Εκδ. Σ.Ε. *σελ. 447-459*
3. Βλέπε σημ. 1,2. *σελ. 443*
4. Στις θεωρίες για την υπεραξία ο Μαρξ υποστηρίζει ότι κάθε παρέμβαση στο εμπόρευμα μετά την διαδικασία ανταλλαγής θεωρείται παραγωγή αξιών χρήσης, εφ' όσον γίνεται εσωτερύκευση εργασίας, που έχει προηγούμενα ανταλλαγεί με κεφάλαιο και είναι επομένως παραγωγική. Βλ. υποσ. 2. *σελ. 448*
5. Βλέπε υποσ. 1,2, Η Βιομηχανία μεταφορών. *σελ. 461-462*

Μ έ ρ ο ς 2ο

Μικροπαραγωγή του δευτερογενούς τομέα.
Θέση στην διάρθρωση του παραγωγικού συστήματος
στη σύγχρονη Ελλάδα (1950-1981)

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

Ελληνική οικονομία, βαθμός ανάπτυξης, βαθμίδα ανάπτυξης του καπιταλισμού - θέση των μικροπαραγωγών

- Η κατανόηση και ερμηνεία της συνέχισης παρουσίας, ανοποπαραγωγής και πιθανά της ανάπτυξης των μικροαστικών στρωμάτων διέρχονται απορροαίτητα από αξιολόγηση του επιπέδου ανάπτυξης της Ελληνικής κοινωνίας. Το μόνιμο πρόβλημα που παρουσιάζει η μελέτη του ελληνικού καπιταλισμού είναι στην πραγματικότητα ζήτημα μεθοδολογικής προσέγγισης της φύσης του κοινωνικού σχηματισμού. Οι διαφορετικές ερμηνευτικές γραμμές καθορίζονται από τον βαθμό που είναι σημαντικές οι βασικές νομοτελίες ή τα ιδιαίτερα στοιχεία εξέλιξης του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής στην χώρα. Κεντρική θέση σε τούτα τα όρια καταλαμβάνουν οι αντιτιθέμενες τοποθετήσεις σχετικά με το σχήμα ανάπτυξη-υπανάπτυξη.

Η πρώτη όποψη όπτεται της μαρξιστικής συστηματικής ανάλυσης και εντύσσει την θεώρηση του συγκεκριμένου σχηματισμού στην διαδικασία διεθνοποίησης του κεφαλισοκρατικού τρόπου παραγωγής και στην νομοτελειακή καθορισμένη ανισόμετρη ανάπτυξη των επιμέρους εθνικών χωρών, που προσδιορίζει τους συσχετισμούς του καταμερισμού εργασίας στα πλαίσια του παγκόσμιου καπιταλιστικού συστήματος. Το επίπεδο ανάπτυξης της Ελληνικής οικονομίας είναι δυνατό να ερμηνευτεί μόνο με την αναγωγή στην σύγκριση ανάμεσα στον ανώτερο και τον κατώτερο πόλο και μόνο στα πλαίσια αυτής της σύγκρισης αποκτά ποσοτικό και ποιοτικό περιεχόμενο, μόνο μ' αυτόν τον τρόπο γίνεται συγκεκριμένη και μετρήσιμη διάσταση. Η διαπίστωση αυτή

ανατρέχει στην ανάλυση σε συνάρτηση με το βαθμό ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων, και με το βαθμό περσόμοτος των καπιταλιστικών παραγωγικών σχέσεων, που έχουν την θέση ποσοτικού και ποιοτικού δείκτη αντίστοιχα. Ο ποσοτικός και ο ποιοτικός δείκτης αλληλοπροσδιορίζονται έτσι που δεν μπορούν να αναγνωσθούν σε αντιπαράθεση. Είναι ευνόμο ότι κάθε συγκεκριμένη βαθμίδα ανάπτυξης του καπιταλισμού αντιστοιχεί σε ανάλογο επίπεδο ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων. Ο ποιοτικός δείκτης λοιπόν εμπεριέχει την εξέλιξη του ποσοτικού δείκτη.¹

Σχετικά με τον βαθμό ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων ο Μιχ. Μάλλιος, στη βάση της μελέτης της προπολεμικής αλλά και της μεταπολεμικής περιόδου, διαπιστώνει, ότι η Ελλάδα βρίσκεται σ' ένα μέσο επίπεδο. Παρουσιάζει σημαντική καθυστέρηση σε σύγκριση με τις αναπτυγμένες καπιταλιστικές χώρες, αλλά διατηρεί σημαντικό προβάδισμα από τις υπανάπτυκτες.² Το συμπέρασμα του σύμμερίζεται και ενισχύει ο καθηγητής Γ. Σαμαράς, που με βάση τον υπολογισμό του κατά κεφαλή ετήσιου εισοδήματος (δείκτης ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων) και ευρύτερης εμβέλειας δεικτών, διακριβώνει το μέσο επίπεδο ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων. Υποστηρίζει με αυτή την έννοια ότι η χώρα "σε δυτικοευρωπαϊκή κλίμακα κατατάσσεται στα τελευταία σκαλιά μπροστά μόνο από την Πορτογαλία και την Τουρκία. Ξεπερνά σημαντικά το μέσο επίπεδο των αναπτυσσομένων χωρών, αλλά απέχει ίσως περισσότερο από το επίπεδο των πιο αναπτυγμένων κεφαλαιοκρατικών χωρών".³

Από την άλλη πλευρά σημειώθηκε με γρήγορους ρυθμούς η διεύρυνση των καπιταλιστικών παραγωγικών σχέσεων σε όλα τα επίπεδα της παραγωγικής διαδικασίας. Με ιδιαίτερα ταχείς

ρυθμούς έχουν περάσει στην δευτερογενή παραγωγή, ενώ παράλληλα η νομοτελειακή ανάπτυξη των φαινομένων συγκέντρωσης και συγκεντροποίησης συνέβαλλαν στη διαμόρφωση ισχυρών μονοπωλιακών επιχειρήσεων, που κυριαρχούν στην ελληνική οικονομία. Προχώρησε η διεξοδιστική των καπιταλιστικών σχέσεων στην αγροτική οικονομία και τον περίγυρό της. Όμως παρουσιάστηκαν σοβαρά προβλήματα εισχώρησης σε ορισμένους τομείς, και παρά τις αλλαγές οι οποίες επιτελέσθηκαν στην διάρθρωση του κεφαλαίου αυτό παραμένει σε μεγάλο βαθμό μικρό ιδιωτικο-ατομικό, με κυριότερα παραδείγματα στην αγροτική οικονομία και την βιοτεχνία. Ξεχωρίζουμε λοιπόν την ύπαρξη διευρυμένων μικροοικονομικών στρωμάτων, που προσδίδουν στην κοινωνική διάρθρωση έντονα μικροοικονομικό χαρακτήρα.⁴ Τα ιδιότυπα στοιχεία της εξέλιξης της ελληνικής κοινωνίας, η σχετική ιστορική καθυστέρηση συγκρότησαν τις συνθήκες ανάπτυξης σε μέσο επίπεδο του κεφαλαιοκρατικού συστήματος. Το τελευταίο σημείο δεν αναιρεί σε καμιά περίπτωση τον κυρίαρχο χαρακτήρα των καπιταλιστικών παραγωγικών σχέσεων. Αντίθετα ακόμα και στο βαθμό που επιβίωσε και συνεχίζει να λειτουργεί το ιδιωτικο-ατομικό κεφάλαιο είναι πλήρως ενσωματωμένο στους νόμους της κεφαλαιοκρατικής συσσώρευσης. Πολύ περισσότερο μάλιστα η προχωρημένη συγκέντρωση και συγκεντροποίηση του κεφαλαίου αποτελεί απόδειξη του πέρασματος του καπιταλισμού στο μονοπωλιακό του στάδιο που διατηρεί ωστόσο βαθιές αδυναμίες και ιδιομορφίες, και καίρια υστερεί στο πεδίο της παραγωγικής βάσης, που συνδέεται με την ελλειπτικότητα στην ανάπτυξη της τεχνικής και της τεχνολογίας. Η βασική αναφορά τούτης της καθυστέρησης εντοπίζεται στην ούνθετη επίδραση του ρόλου της αστικής τάξης και της εξάρτησης κάτω από τη δράση του ξένου

κεφαλαίου.⁵ Το ελληνικό κεφάλαιο ανελέητο και εξελέχτηκε στην περιφέρεια των ενδιαφερόντων του ξένου κεφαλαίου και παρέμεινε μέχρι τις μέρες μας στενά συνδεδεμένο μαζί του, με τρόπο που δεν επιτρέπει την χάραξη ενός αυτοδύναμου πλαισίου επιλογών. Η αυξανόμενη άλλωστε πίεση και η άσκηση άμεσου ελέγχου από τα ιμπεριαλιστικά κέντρα απαγόρευε μόνιμα αυτή την προοπτική, ενώ το προνομιακό καθεστώς αντιμετώπισης των ξένων μονοπωλίων διεύρυνε συνεχώς τα περιθώρια της σκληρής εκμετάλλευσης των παραγωγικών δυνάμεων του τόπου, και επιβράδυνε τη διαδικασία ανάπτυξης. Ο συνδυασμός της ανάγκης αναπαραγωγής της κυριαρχίας της αστικής τάξης και των πολύμορφων αντιφάσεων στην συγκρότηση του μοντέλου εξέλιξης συνέτειναν στην διαμόρφωση ενός ιδιόμορφου συστήματος κρατικο-μονοπωλιακού καπιταλισμού με χαρακτηριστικά τη διόγκωση του ρόλου του κράτους και της παρέμβασης του για τη σταθεροποίηση της μονοπωλιακής εκμετάλλευσης και της εξάρτησης από το ξένο κεφάλαιο και τις ιμπεριαλιστικές δυνάμεις.⁶

Σε αντιπαράθεση με την παραπάνω σύλληψη της πραγματικότητας έρχεται μια οκλουθία αντιλήψεων που από διαφορετικές αφετηρίες εκτίμησης συγκλίνουν στο συμπέρασμα, ότι ο καπιταλισμός σε χώρες σαν την Ελλάδα, παρά τη σχετική υπεροχή του απέχει από το να είναι κυρίαρχος και λειτουργεί παράλληλα με προκαπιταλιστικές μορφές οργάνωσης της παραγωγής. Η μερικότητα αυτή της εφαρμογής των καπιταλιστικών παραγωγικών σχέσεων συνοψίζει και τους παράγοντες διατήρησης ευρέων μικροαστικών στρωμάτων. Στηρίζεται είτε με την προβολή της αντίθεσης κέντρου - περιφέρειας, είτε ως αποτέλεσμα της ανισότιμης διεξαγωγής του διεθνούς εμπορίου, στην αποδοχή του αγεφύρωτου χάσματος μεταξύ αναπτυγμένων και υπαναπτύκτων

χωρών.⁷ Η δομή των σχέσεων ανάμεσά τους υπαγορεύει και την επιβίωση της μικροεμπορευματικής παραγωγής στο καπιταλιστικό περιβάλλον. Σε ορισμένες περιπτώσεις θεωρείται ότι ακόμα και μέσα στα όρια των αναπτυγμένων χωρών ενυπάρχουν "υπανάπτυκτες περιφέρειες".⁸ Το περιεχόμενο των αντιλήψεων, που αναφέρονται, γίνεται έκδηλα αντιληπτό από την ερμηνεία του τρόπου εκβιομηχάνισης όπως αυτός εξελίχτηκε στην περιφέρεια, σε αντίθεση με την κατεύθυνση των αναπτυγμένων χωρών. Ο Μουζέλης πιστεύει ότι ενώ στην Ευρώπη η επικράτηση του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής ενσωμάτωσε θετικά ή κατάστρεψε τους προκαπιταλιστικούς τρόπους - με την έννοια ότι οι μικρές μονάδες κατάφεραν να εξειδικευτούν και να δημιουργήσουν δεσμούς οργανικής συμπληρωματικότητας με την μεγάλη βιομηχανία- ο υπανάπτυκτος τύπος εκβιομηχάνισης παίρνει τη μορφή εγκλωβισμένου χώρου. Η υπανάπτυξη υπάρχει γιατί σε αντίθεση με το δυτικό πρότυπο, ο καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής δεν έχει επεκταθεί αρκετά μέσα στην οικονομία (δεν κατάφερε να καταστρέψει την απλή εμπορευματική παραγωγή) ούτε να ενσωματώσει οργανικά την απλή εμπορευματική παραγωγή.⁹ Ο Φωτόπουλος συνεχίζοντας τις σκέψεις αυτές διοπιστώνει την ανάπτυξη ενός συστήματος που δημιουργείται στην οικονομική δομή των περιφερειακών χωρών, αφού υπάρχουν δύο τύποι βιομηχανίας, δύο τύποι γεωργίας με σημαντικές διαφορές. Ο ανολοκλήρωτος αυτός χαρακτήρας της οικονομικής δομής, μαζί με την ανισόρροπη μερική εκβιομηχάνιση συνεπάγονται την έλλειψη ισχυρών συνδέσεων μεταξύ τομέων και τη δημιουργία προϋποθέσεων για την αναπαραγωγή της εξάρτησης.¹⁰ Είναι φανερό ότι, κάτω από αυτή τη λογική, οι χώρες με διαφορετικές διαδικασίες εξέλιξης και ιδιόμορφα χαρακτηριστικά, χρήζονται παρεκκλίνουσες περιπτώσεις

ανάπτυξης από την ορθολογιστικότητα του προτύπου.

Διακρίνουμε σε πρώτη φάση την απόκλιση από τη μελέτη των νομοτελειοκών χαρακτηριστικών της ανάπτυξης του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής και την επανατοποθέτηση του θεωρητικού προβλήματος της δυνατότητας συμβίωσης άλλων προκαπιταλιστικών μορφών οργάνωσης δίπλα του. Το θεωρούμε αποτέλεσμα υποβάθμισης όχι κύρια των νομοτελειοκών διαδικασιών ανάπτυξης του συστήματος όσο των αντιθέσεων και των αντιφάσεων που συνεπάγεται ο κάθε ιστορικός δρόμος -παράδειγμα- συγκρότησης του καπιταλισμού. Αυτόν άλλωστε τον λόγο εξυπηρετεί η μελέτη του κάθε ξεχωριστού παραδείγματος, να αναδειχτούν οι ιδιαίτερες διεργασίες. Διότι εκτός ακριβώς από τη γενική νομοτέλεια υφίσταται κύκλος αντιθέσεων και φάσεων που χωρίς να είναι κυρίαρχες είναι κύριες, και καθόλου δευτερεύουσες και εκείνο που κάνουν κάθε φορά είναι να αντιπροσωπεύουν την πολυμορφία επιβολής και κυριαρχίας του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής. Η ύποψη, η επιβίωση διευρυμένων μικροαστικών στρωμάτων σε χώρες με χαμηλότερο επίπεδο ανάπτυξης από αυτό των αναπτυγμένων αντιπροσωπεύει αυτή την ικανότητα του καπιταλισμού να ενσωματώνει δυνάμεις που αναπτύχθηκαν σε προκαπιταλιστικές μορφές οργάνωσης, χωρίς να διατηρεί και την οργάνωση αυτή. Κάτω από την κυριαρχία των καπιταλιστικών σχέσεων, παύουν να είναι οι τυπικοί μικροεμπορευματοπαραγωγοί, μεταβάλλονται σε μικροαστους με μόνη την ανάμνηση της μικροεμπορευματικής τους προέλευσης ή ακόμα και χωρίς αυτήν.¹¹ Δεν χρειάζεται να κάνουμε ιδιαίτερη νύξη για την ενίσχυση του επιχειρήματος έλκοντας προτάσεις από την σύγκριση καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής και μικροεμπορευματικής παραγωγής για να αποδείξουμε το ανυπόστατο της συμβίωσης.¹²

Είναι όμως φανερό ότι στην περίπτωση της χώρας είναι εύκολο να διακρίνουμε έκδηλες και σταθερές μορφές σύνδεσης με την μεγάλη βιομηχανία το εμπορικό και πιστωτικό κεφάλαιο, που δηλώνουν το βαθμό καθυποταχής στους νόμους της καπιταλιστικής συσσώρευσης, των μικροπαραγωγών της πόλης και της υπαίθρου. Από την προμήθεια των προορισμένων για την κοινωνική παραγωγή κεφαλαιουχικών υλικών μέχρι την σφαίρα πραγμάτωσης της ανταλλακτικής αξίας υπακούουν στο σύνολό τους σε μηχανισμούς τους που βρίσκονται έξω από κάθε δική τους παρέμβαση. Ίσως αυτό το τελευταίο να είναι ο λόγος επίκλησης του όρου της χαμηλής διασύνδεσης με τους κλάδους που λειτουργούν "πλήρως στα όρια του ΚΤΠ". Επιπλέον συστηματικά αγνοούνται οι κρατικές παρεμβάσεις στα πλαίσια των γενικότερων κρατικομονοπωλιακών ρυθμίσεων. Γιατί οι μικροπαραγωγοί είναι εκτεθειμένοι στην απόσπαση πλεονόσματος που ισοδυναμεί με όντληση υπεραξίας την οποία καρπώνονται οι μονοπωλιακές επιχειρήσεις μέσα από την εισοδηματική πολιτική, την φορολογία, και την πιστωτική παρέμβαση. Η υποβάθμιση του ρόλου του κράτους δεν βοηθά την ερμηνεία της ιδιαίτερης ανάπτυξης του σχηματισμού, αλλά εξηγείται από την συνολικότερη θεωρητική τοποθέτηση σχετικά με το στάδιο ανάπτυξης.

Σε μια σημαντική μερίδα αυτών των αντιλήψεων κυριαρχεί η εντύπωση, ότι η προσκόλληση στην ερμηνεία από την πλευρά του συστήματος και των νομοτελειακών όρων, δεν υπολογίζει τους ταξικούς αγώνες και τους φορείς των συγκρούσεων. Και είναι θετική η παρατήρηση εφόσον προσπαθεί να αναδείξει τους παράγοντες διαμόρφωσης των κοινωνικών διεργασιών, να αποτρέψει την μηχανιστική σχηματοποίηση τους βγάζοντας από το πεδίο της ανάλυσης τους κοινωνικούς φορείς δράσης.¹³ Αλλά σε πολλές

περιπτώσεις ακολουθείται από την υποτίμηση της νομοτελειακής δυναμικής και υποχωρεί σε μια εξίσου μηχανιστική λογική συγκρότησης του κοινωνικού σχηματισμού. Παίρνει έτσι τη μορφή της αλληλεξάρτησης ταξικής κοινωνίας και της ταξικής εξουσίας που κυριαρχείται από την κρατική επιδίωξη, με επίκεντρο και διαμεσολαβητή την ταξική πάλη, να ενισχυθεί η διαδικασία άντλησης του κοινωνικού πλεονάσματος και της ουσώρευσης κεφαλαίου και συγχρόνως να εξασφαλισθεί η πολιτική νομιμοποίηση των θεσμών στήριξης της διαδικασίας αυτής.¹⁴ Είναι βέβαια προβληματική τούτη η πλευρά εξήγησης, όταν μάλιστα δεν συνοδεύεται από ξεκάθαρη άποψη για το στάδιο εξέλιξης του ελληνικού καπιταλισμού και στρέφεται στην "οξιολόγηση" διαδικασιών στο επικοινωνιακό πεδίο. Εμμεσα αφήνει "κενό" το ζήτημα της συγκρότησης και ανοίγει το περιθώριο όπου τα μικροαστικά στρώματα διατηρούν απλώς σημεία επαφής με το σύστημα και όχι στοιχεία πλήρους ένταξης. Αυτή τη λογική θεωρούμε ότι εξυπηρετεί η κατηγοριοποίηση που επιχειρεί ο Α.Μοδχονάς, όταν χρησιμοποιεί τους όρους "μικροεμπορευματική παραγωγή", "μεσοεμπορευματική παραγωγή" και "μακροεμπορευματική παραγωγή".¹⁵ Δεν θα σταθούμε στον υποκειμενικό χαρακτήρα του εγχειρήματος, ούτε νομίζουμε ότι το βασικό σημείο αντίθεσης με την παραπάνω εννοιολόγηση είναι η τυπολατρική πρόσδεση σε πιο δόκιμους όρους. Αλλωστε η αξία του κάθε όρου κρίνεται από την ακρίβεια με την οποία ανταπεξέρχεται στην απόδοση της πραγματικότητας. Είναι όμως οίγουρα, ότι μιλώντας για την μικροεμπορευματική παραγωγή δεν αναφερόμαστε κύρια στα στοιχεία που την απαρτίζουν, αλλά για ένα συγκεκριμένο τύπο παραγωγής που βρίσκεται σε συμφωνία όχι μόνο με τον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής αλλά και τα

μικροαστικά στρώματα, που στην εξέλιξη του τελευταίου είναι συνορτημένο). Δημιουργείται με αυτή την έννοια η εντύπωση της "σχετικής εποφής" τρόπων παραγωγής που μέσα από τις διεργασίες στο επίπεδο της πολιτικής εξουσίας εξασφαλίζονται οι όροι αναπαραγωγής και αναχής του κυρίαρχου στον κυριαρχούμενο - δευτερεύοντα. Κιόντά σε αυτή την πρώτη κατηγορία της "μικροεμπορευματικής παραγωγής" παρουσιάζεται το παραγωγό της "μεσοεμπορευματικής παραγωγής", που το μόνο που υποδηλώνει είναι το υπαρκτό πρόβλημα αυτοδύναμου χαρακτηρισμού μερίδας στρωμάτων που χρησιμοποιούν σε μεγαλύτερο βαθμό πληρωμένη εργατική δύναμη, καθώς δεν επιχειρείται να διαγραφτούν οι ποιοτικές και ποσοτικές παράμετρος εποφής και ένταξης των δεδομένων μονάδων στην κατηγορία του μη μονοπωλιακού κεφαλαίου ή ακόμη και της σχέσης τους με τους μικροπαραγωγούς. Στο τελευταίο επίπεδο η έννοια της "μακροεμπορευματικής παραγωγής" πέρα από το γεγονός ότι τσουβαλιάζει το μονοπωλιακό με το μη μονοπωλιακό κεφάλαιο για λόγους σύγκλισης με την ερευνητική πρακτική, δεν οπντάει, ακόμα και κάτω από την συλλογιστική που καλύπτει την ούλληψη του σχήματος, στην έκδηλη κεφαλαιοκρατική φύση του και φαίνεται να είναι αποτέλεσμα και παράγωγο της κατηγορίας της "μικροεμπορευματικής παραγωγής". Οι έννοιες στο σύνολο τους ενέχουν το στοιχείο του αυτοχαρακτηρισμού, δεν προκύπτουν από το πεδίο της ανάλυσης ως οριοθετήσεις στη διάρθρωση του συστήματος της κεφαλαιοκρατικής παραγωγής. Επιπλέον δεν είναι δυνατό να προσλάβει άλλες κατηγορίες μικροαστών στην σύγχρονη ελληνική κοινωνία που είναι εξαρτημένες από την συγκεκριμένη ανάπτυξη του καπιταλισμού και εντάσσονται στα όρια του όρου "παραδοσιακό μικροαστικά στρώματα". Διότι ένας σημαντικός όξονας του

μικροαστικού προβλήματος είναι η αναπροαγωγή μικροαστικών στρωμάτων μέσα από την μετατροπή των μικροπαραγωγών της πόλης και της υπαίθρου σε μικροιδιόκτητες-μικροαστους στη διαδικασία των καπιταλιστικών λειτουργιών όπου, για ιδιαίτερους λόγους, η κινητικότητα είναι οριζόντια.

Οι επιμέρους οπώσεις τοποθετούν εκτός των άλλων είτε από την πλευρά της σχέσης ανάμεσα σε διαφορετικούς τύπους παραγωγής είτε από την μεριά της αξιολόγησης των φορέων δράσης το θέμα της ορθολογικής θέσης των μικροαστικών στρωμάτων στον κοινωνικό σχηματισμό, ακόμα και όταν τον εξετάζουν στην προοπτική της κοινωνικής αλλαγής.¹⁶ Είναι τελικά το ζήτημα που συμπυκνώνει ως συμπερασματική πρόταση το περιεχόμενο τους που στρέφεται στην κατεύθυνση της ορθολογικοποίησης της λειτουργίας των μικρών επιχειρήσεων της ολοκληρωμτικής "σύνδεσης" των μικροαστικών στρωμάτων με το σύστημα. Τίθεται λοιπόν το ζήτημα εκσυγχρονισμού της ολοκλήρωσης του συστήματος για να μπορέσουν να διαμορφωθούν οι αναγκαίοι όροι "σταδιακής υπέρβασης του καπιταλισμού" "μεταβιβάζοντας το βάρος της διαδικασίας στους μικροαστούς, συμφωνώντας έτσι στην διεύρυνση του καθεστώτος εκμετάλλευσης τους από το μονοπωλιακό κεφάλαιο."¹⁷ Η λογική αυτή είναι από κάθε άποψη οπισθοδρομική και δεν βάσει το ζήτημα της υπέρβασης του συστήματος, αλλά της διατήρησης του, ενώ βλέπει να αναπτύσσεται σε ρεφορμιστική κατεύθυνση η δράση των κοινωνικών "φορέων δράσης". Υπερβαίνει μόνο την ανάγκη της ίδισης της κοινωνικής αλλαγής, αρνείται την δυνατότητα αλλά και την ικανότητα των φορέων δράσης να ξεπεράσουν, να ανατρέψουν το σύστημα της καπιταλιστικής εκμετάλλευσης.

ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ 4

1. Μιχ. Μάλλιος: Σύγχρονη φάση ανάπτυξης του καπιταλισμού στην Ελλάδα. 1975. Νέοι καιροί. Σελ. 35.
2. Μιχ. Μάλλιος: ό.π. σελ. 73.
3. Ι. Σομαράς: Κράτος και κεφάλαιο στην Ελλάδα. 1979. Σύγχρονη Εποχή.
4. Μιχ. Μάλλιος: ό.π. σελ. 106.
5. Ι. Δόβα: Η οικονομία της Ελλάδας, 1980, Σύγχρονη Εποχή.
6. Ι. Σομαράς: ό.π. παραπομπή 3.
7. S. Amin: Συνοώρευση κεφαλαίου σε παγκόσμια κλίμακα, 1976. Νέα Σύνορα και "S. Amin - F. Vergopoulos: La question paysanne et le capitalisme". 1974. σελ. 285
8. S. Amin: ό.π. σελ. 70
9. Ν. Μουδέλης: Νεο-Ελληνική κοινωνία, όψεις υποανάπτυξης. 1978. Εξάντας. Σελ. 93, 95, 104-105.
10. Τ. Φωτόπουλος: Εξαρτημένη ανάπτυξη, η περίπτωση της Ελλάδας. 1985. Εξάντας. Σελ. 103-104.

11. Β.Ι.Λένιν: Τί είναι οι φίλοι του λαού. Απαντα. Σ.Ε. (σύμφωνα με την πέμπτη έκδοση του Ι.Μ-Λ). Αναφέρει συγκεκριμένα: Δοκιμάστε παρακαλώ να μελετήσετε την πραγματική οργάνωση της "λαϊκής" μας βιοτεχνίας, αντί να αερολογείτε, για το τί μπορεί να βγει από αυτή. Θα βλέπατε τότε αν θα μπορούσατε να βρείτε στην Ρωσία έναν έστω και λίγο αναπτυγμένο κλάδο της βιοτεχνίας που να μην είναι οργανωμένος κατά κεφαλαιοκρατικό τρόπο". (η υπογράμμιση του συγγραφέα). Τόμος Ιος, σελ. 220-221.

12. Η απλή (μικρή) εμπορευματική παραγωγή στηρίζεται στην ατομική παραγωγή με μέσα παραγωγής κατασκευασμένα για ατομική χρήση. Το προϊόν της εργασίας προσρίζεται για ατομική υλοποίηση. Αντίθετα στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής το προϊόν είναι το αποτέλεσμα κοινωνικής εργασίας (τα μέσα παραγωγής) είναι κατασκευασμένα για κοινωνική χρήση. Διαφορίζεται ο άμεσος παραγωγός από τα μέσα παραγωγής που είναι στην κατοχή του κεφαλούου. Η εργασία μεταβάλλεται σε εμπόρευμα. Αλλάζει ο τρόπος υλοποίησης. κ.Μαρξ: κεφάλαιο, Προκαπιταλιστικοί κοινωνικοί σχηματισμοί.

13. Μουζέλης: ό.π. σελ. 205, και L.Althusser: Reading capital Lond. 1970 και Μοσχονάς Α.: Παραδοσιακά μικροαστικά στρώματα. 1986. Ι.Μ.Μ. σελ. 31.

14. Α.Μοσχονάς: ό.π. παραπομπή 13.
15. Α.Μοσχονάς: ό.π. σελ. 57.
16. Α.Μοσχονάς: ό.π. σελ. 151.
17. Ο Λένιν άσκησε σφοδρή κριτική σε αντίστοιχες απόψεις των ναρόντικων σχετικά με το ζήτημα του εξορθολογισμού της λειτουργίας της βιοτεχνίας στο έργο: Βιοτεχνική απογραφή του κυβερνείου του Πέρμ. τόμος 2ος. Άπαντα. σελ 435

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5

Οι ιστορικοί παράγοντες διαμόρφωσης και αναπαραγωγής των στρωμάτων των μικροπαραγωγών στο δευτερογενή τομέα (1950-1981)

Οι ερευνητικές εργασίες συγκλίνουν στην γενική τους γραμμή σχετικά με τα σημεία σταθμούς της ανάπτυξης του καπιταλισμού στην Ελλάδα. Είναι όμως ακόμα αντικείμενο συστηματικής ερευνητικής προσπάθειας ο ακριβής καθορισμός των ορίων της ολοκληρωτικής, ολόπλευρης διαδικασίας περάματος των καπιταλιστικών σχέσεων. Ενδεικτικό σημείο αφετηρίας μαζικών αλλαγών της διάρθρωσης της κοινωνίας θεωρείται το 1880, όταν και σχηματοποιούνται οι θεμελιακές μεταμορφώσεις της.¹ Σε εκείνη την ιστορική φάση πραγματοποιείται η πιο σημαντική διεύρυνση του ξένου κεφαλαίου από ποιοτική άποψη, ξεκινούν και ολοκληρώνονται σημαντικά δημόσια έργα - προϋποθέσεις παραγωγικής υποδομής. Ο διπλασιασμός της επικρατείας και του πληθυσμού στις αρχές του εικοστού αιώνα σε συνδυασμό με την ανάπτυξη των μέσων μεταφοράς (κύρια η κατασκευή του οιδηροδρομικού δικτύου), η δημιουργία αξιόλογης και ενιαίας εσωτερικής αγοράς, έρα ωθητικά για την αύξηση της σημασίας της γεωργικής παραγωγής και της βιομηχανίας. Σημειώνονται αλλαγές στη στάση του κράτους και ενισχύεται η παρέμβαση του στην οικονομία. Διαμορφώνονται οι βασικοί άξονες δασμολογικής προστασίας της γεωργικής και βιομηχανικής παραγωγής. Μετά από το 1909 τίθενται οι βάσεις της αγροτικής μεταρρύθμισης και γίνονται κινήσεις ελέγχου του πιστωτικού κεφαλαίου. Σ' όλα τούτα τα δεδομένα - προϊόντα σοβαρών ποσοτικών εξελίξεων θα προστεθούν τα αποτελέσματα της μικροοικονομικής καταστροφής του

1922 που βάσουν σε διαφορετικής ποιότητας κίνηση την Ελληνική κοινωνία. Οι προσφυγικοί πληθυσμοί που συνέρρευσαν στον Ελλαδικό χώρο αποτέλεσαν το παραγωγικό δυναμικό που θα συμβόλλει στη γενικότερη οικονομική ανάπτυξη και οι φορείς μιας ζεστής δυναμικής που σηματοδότησε ουσιαστικές μεταβολές της κοινωνικής διάρθρωσης. Ώξυναν τις αντιθέσεις στον αγροτικό χώρο και έδρασαν επιταχυντικά για την ολοκλήρωση των μέτρων ανακατανομής του γεωργικού κλήρου. Με τις σταδιακές απαλλοτριώσεις (η τελευταία το 1932) δόθηκε γη σε διακόσιες πενήντα χιλιάδες οικογένειες που αριθμούσαν οκτακόσιες σοράντα χιλιάδες άτομα. Μ' αυτή τη διαδικασία μεταπήδησε σε καθεστώς μικροδικοκτησίας μεγάλο μέρος του πληθυσμού, ανοίγοντας μια καθοριστική σελίδα στην καταγραφή της ιστορίας, ενός από τα σκέλη του μικροαστικού ζητήματος²

Η συσσώρευση εξ' άλλου σημαντικών προσφυγικών μαζών στα αστικά κέντρα λειτούργησε ως έναυσμα αλλά και απαίτηση για την βιομηχανική ανάπτυξη. Τα βιομηχανικά καταστήματα αυξήθηκαν θεαματικά και έφτασαν στην διάρκεια των οκτώ πρώτων ετών, μετά από το 1922 (το 1930) στον αριθμό των 76591, ενώ σύμφωνα με την απογραφή του 1921 ήσαν μόλις 2.904. Ανάλογη αύξηση παρουσιάζει το εργατικό δυναμικό της βιομηχανίας από 154.633 το 1920; στους 429.831 απασχολούμενους το 1928 (αύξηση 178%). Παρατηρούνται παράλληλα σημαντικά βήματα εκμηχάνισης. Εμφανίζονται έτσι 34.924 βιομηχανικά καταστήματα να διαθέτουν εγκατεστημένη ισχύ αποτελούμενη από 144.916 ιππους. Η αξία της βιομηχανικής παραγωγής το 1925 ανέρχεται σε 5 δισ. δραχμές και το 1929 στα 7 δισ. δραχμές.

Την πρώτη θέση καταλαμβάνουν η κλωστουφαντουργία και ο κλάδος τροφίμων και ποτών, ενώ δημιουργούνται νέοι κλάδοι,

όπως η ταππουργία και η βιομηχανία πλαστικών.³ Η πρώτη αυτή φάση της εκβιομηχάνισης δεν πραγματοποιήθηκε ευθύγραμμα και χωρίς αντιφάσεις. Το μεγαλύτερο ποσοστό των βιομηχανικών καταστημάτων είναι μικρές βιοτεχνικές μονάδες οικογενειακού τύπου (το 99,4% απασχολούν κάτω από 5 εργαζόμενους).

Είναι οπωσδήποτε αποδεκτό, ότι αυτή η χρονική περίοδος είναι η στιγμή της πλήρους και κάθετης κυριαρχίας του καπιταλισμού στη χώρα. Αυτή όμως η παραδοχή τοποθετεί σε άλλη διάσταση το ίδιο το μικροοικονομικό πρόβλημα. Τα διευρυμένα μικροοικονομικά στρώματα και ιδιαίτερα τα στρώματα μικροπαραγωγών της πόλης και της υπαίθρου δεν πληροδοτήθηκαν από την προκαπιταλιστική εξέλιξη του σχηματισμού, αλλά αποτελούν παρακολούθημα της ανάπτυξης της ίδιας της κυριαρχίας του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής.⁴ Στο θέμα αυτό αντιφάσκουν συστηματικά οι απόψεις που αντιλαμβάνονται την οικονομική καθυστέρηση που συνεχίζει να χαρακτηρίζει την χώρα ως απόληξη της απόστασης ανάμεσα στον καπιταλιστικό βιομηχανικό τομέα και την απλή εμπορευματική παραγωγή. Ο ελληνικός καπιταλισμός διαμορφώθηκε και εξελίχτηκε μέσα από ένα σύνολο σοβαρών αντιφάσεων. Η επιτακτική απαίτηση της κάλυψης των άμεσων καταναλωτικών αναγκών των απότομα διογκωμένων αστικών πληθυσμών την εποχή του μεσοπολέμου, κοντά στην πτώση της σημασίας του διεθνούς εμπορίου που ακολούθησε την παγκόσμια οικονομική κρίση συνέβαλλε στην ουσιαστική στροφή προς τις άμεσα παραγωγικές επενδύσεις. Η κίνηση όμως αυτή είναι δειλή και ενισχυεται περιθωριακά από τις κροτικές παρεμβάσεις και διευκολύνσεις. Τα κενά τα οποία δημιουργήθηκαν καλύφθηκαν με ελλειπτικό τρόπο από την σωρεία των μικροεργαστηρίων που κατάφεραν να επιβιώσουν ακόμα και στις χειρότερες οικονομικές

συνθήκες εκμεταλλευόμενα τους μηχανισμούς προστασίας της εθνικής παραγωγής που είχαν στηθεί για την υποστήριξη κύρια της μεγάλης βιομηχανικής παραγωγής. Η βιομηχανία ωστόσο δεν κατάφερε να ξεπεράσει ακόμα και με αυτό το πλαίσιο ανάπτυξης την αγροτική οικονομία ως προς το ποσοστό συμβολής στο ΑΕΠ.⁵ Η Ελλάδα παραμένει αγροτική χώρα με ιδιαίτερα χαμηλό βιοτικό επίπεδο. Η κύρια μάζα της αστικής τάξης κρατήθηκε έξω από τη βιομηχανία και εκμετολλεύτηκε τις δυνατότητες της συγκυριακής κερδοσκοπίας. Παρά τα σημαντικά βήματα που έγιναν δεν μπορούμε να ισχυριστούμε ότι υπήρξαν οι συνθήκες συγκρότησης ποσοτικά και ποιοτικά σημαντικής εθνικής αστικής τάξης.⁶ Τον πιο ουσιαστικό ρόλο έπαιξε η κρατική πολιτική που κατευθύνθηκε με μεγαλύτερη ένταση προς τις οικονομικές δραστηριότητες, διευθύνοντας στην πραγματικότητα την πορεία τους. Η πρωτοφανής σε έκταση παρέμβαση του κράτους είναι από τις βασικότερες ιδιομορφίες της ανέλιξης αλλά και της σταθεροποίησης του καθεστώτος της κεφαλαιοκρατικής συσώρευσης. Εκφράστηκε με τον ασφυκτικό έλεγχο του πιστωτικού κεφαλαίου που χρησιμοποιήθηκε ως μηχανισμός απόσπασης πλεονάσματος από τον αγροτικό και τον μη μονοπωλιακό βιομηχανικό τομέα, καθώς και την κύρια δίοδο διείσδυσης του ξένου κεφαλαίου (κρατικός δανεισμός την δεκαετία του 1930) και αναφορά της εξάρτησης από τις ιμπεριαλιστικές δυνάμεις. Είναι συγχρόνως ο σταθεροποιητικός παράγοντας ανανέωσης της παρουσίας των μικροαστικών στρωμάτων στις παραγωγικές δραστηριότητες, μπροστά στην απουσία εναλλακτικών δυνατοτήτων παραγωγικών επενδύσεων και απασχόλησης.

Με το τέλος του πολέμου και μετά από την περιπέτεια του εμφύλιου η χώρα αντιμετώπισε την ολοκληρωτική εξάρθρωση των

παραγωγικών δυνάμεων. Τα πρώτα μεταπελευθερωτικά μέτρα κάθε άλλο παρά εξυπηρέτησαν την απαίτηση βαθέων τομών στην προοπτική της ουσιαστικής παραγωγικής αναδιοργάνωσης. Η αστική τάξη και η κυρίαρχη τάση διαχείρισης της εξουσίας προέβλεπαν ως κύριο στόχο την επαναοριοθέτηση της σύνδεσης με το ξένο κεφάλαιο, που υλοποιείται τώρα με την πολιτικο-οικονομική πρόσδεση στις επιλογές των ΗΠΑ, οι οποίες προβάλλουν ως ο βασικός υπεριολιστικός πόλος. Η ένταξη της Ελλάδας στο πλαίσιο του προγραμματισμού της καπιταλιστικής Δύσης μέσα από την αποδοχή των αρχών του σχεδίου Μάρσαλ, τοποθετούσε την εθνική οικονομία στην διακριτική ευχέρεια των αμερικάνων χρηματοδοτών.

Τα νέα όρια της εξορτημένης ανάπτυξης αποτυπώνονται στη δομή του ελλείμματος του εμπορικού ισοζυγίου που μετά από το 1945 παίρνει διαστάσεις δυσάρεστες για τη χώρα. Η σχέση των εξαγωγών προς τις εισαγωγές καθλώνεται, ως και σήμερα στο 1/3 (το 1938 ήταν τα 2/3) που θα αποτελέσει το ανελαστικό ανώτερο όριο ανάπτυξης των εξαγωγών. Η μορφή της εμπορικής εξάρτησης αποστέρησε τις αγορές των βαλκανικών και των υπόλοιπων χωρών της Ανατολικής Ευρώπης.

Στο πεδίο της διάρθρωσης της παραγωγής σημειώνονται αλματώδεις διαφοροποιήσεις. Η αξία της δευτερογενούς παραγωγής θα ξεπεράσει στην δεκαετία 1950-1960 για πρώτη φορά το ποσοστό συνεισφοράς της γεωργικής στο ΑΕΠ. Το ποσοστό της θα ανέλθει το 1960 στο 26% (της γεωργίας 24%) και το 1970 θα ξεπεράσει το 30% (της γεωργίας 18,5%). Το 1973 η αναλογία θα κυμανθεί στο 37,7% και το ποσοστό της γεωργίας στο 14,7%. Η εικόνα αυτή δεν είναι τόσο αντιπροσωπευτική για την πραγματική εξέλιξη της βιομηχανίας, μια και όρος της δευτερογενούς παραγωγής

συμπυκνώνει την "εν ευρεία έννοια" βιομηχανία ενέργειας, μεταλλείων, κατασκευών. Σύμφωνα μ' αυτή τη διάκριση η καθαυτή μεταποιητική βιομηχανία συμβάλλει μόνο το 15% το 1950, το 17% το 1960, το 20% το 1970 και το 25,2% το 1973. Η ίδια προβληματική καταγράφεται και από τη δομή των επενδύσεων παγίου κεφαλαίου, όπου με έμφαση διαπιστώνουμε την υπεροχή του τομέα των κατασκευών. Ειδικότερα οι επενδύσεις σε κατοικίες συγκεντρώνουν από το 35,4% μέχρι το 29,7% (1971-1980) των συνολικών επενδύσεων παγίου κεφαλαίου, ενώ την ίδια χρονική διάρκεια οι αντίστοιχες στην μεταποίηση δεν υπερβαίνουν το φρόγμα του 14%-15%.⁷ Η όλη κατάσταση αντανακλά βέβαια την αύξηση του αστικού πληθυσμού από το 37,7% το 1951 στο 58,1% το 1980, αλλά υπαγορεύεται συγχρόνως από την απροθυμία πραγματοποίησης άμεσα παραγωγικών επενδύσεων και την τάση συντήρησης των μικρών και μεσαίων εισοδημάτων.⁸ Η κατεύθυνση αυτή προς τις μακροπρόθεσμα "παγωμένες" επενδύσεις συνθέτει τον τρίτο άξονα του μικροαστικού ζητήματος, αυτόν της διεύρυνσης των στρωμάτων μικροιδιοκτητών, που αλλάζει την κοινωνική διάρθρωση, και τον κοινωνικό χαρακτήρα των κατηγοριών εργαζόμενων με σχέση εξαρτημένης εργασίας (εμποροϋπάλληλου, μισθωτού, δημόσιοι υπάλληλοι και μέρους της εργατικής τάξης). Η πραγματική έτσι αύξηση της σημασίας της μεταποίησης ήταν πολύ μικρότερη από την ένδειξη των στατιστικών στοιχείων. Αν μάλιστα συνυπολογίσουμε την έκταση των ξένων επενδύσεων, που αρχίζουν τα πρώτα χρόνια της δεκαετίας του 1950, αντιλαμβανόμαστε τόσο σοβαρό πρόβλημα κατεύθυνσης του κεφαλαίου προς τη βιομηχανία.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1

ΑΞΙΑ - ΔΟΜΗ ΤΗΣ ΔΕΥΤΕΡΟΓΕΝΟΥΣ ΠΑΡΑΙΩΓΗΣ

ΕΤΟΣ	ΟΡΥ	%	ΗΛ-ΦΩΓ-ΥΔΡ	%	ΜΕΤΑΠ.	%	ΒΑΤΑΣ.	%
1950	424	2,83	456	3,05	8732	58,35	5354	35,77
1960	1571	4,70	1358	4,07	18430	55,17	12047	36,06
1968	2932	4,48	3754	5,74	37208	56,86	21545	32,92
1970	3541	4,37	5152	6,36	49266	60,84	23017	28,42
1975	4855	4,54	8596	7,99	70944	65,95	23147	21,52
1980	6245	4,61	13724	10,13	89125	65,78	26392	19,48

Πηγή: ΕΣΥΕ, στατιστική επετηρίς. Υπ. Εθνικής Οικονομίας, Εθνικού Λογαριασμοί της Ελλάδας.

Προά: Σε εκατ. δραχμές (σταθερές τιμές του 1970).

Οι βασικοί τομείς ενδιαφέροντος του ντόπιου κεφάλαιου είναι η σφαίρα των υπηρεσιών, το εμπόριο, η ναυτιλία και ο τουρισμός. Το κριτήριο του βραχυπρόθεσμου κέρδους αναδείχτηκε η σταθερή επιδίωξη της αστικής τάξης. Αλλά όλοι αυτοί οι τομείς σε αντίθεση με την βιομηχανία δεν συμβάλλουν αποφασιστικά στην ολόπλευρη ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων, δεν αποτελούν δείκτη προόδου αλλά περιστασιακές αιχμές ευδαιμονισμού. Σε ολόκληρη όμως την μεταπολεμική περίοδο αντιπροσωπεύουν το μισό περίπου του ΑΕΠ.⁹

Η χαμηλή ποσοτική και ποιοτική ανάπτυξη της βιομηχανίας και η αδιάκοπη "περιφορά" των διαθέσιμων κεφαλαίων στους παραδοσιακούς κλάδους της κλωστούφαντουργίας και των τροφίμων-ποτών, η αποσπασματική τήρηση κίνησης προς την παραγωγή κεφαλαιουχικών αγαθών, ηλεκτρικών συσκευών και μεταφορικών μέσων, δεν στάθηκε δυνατό να δημιουργήσει ικανοποιητικές συνθήκες απορρόφησης του φυσικά αυξανόμενου εργατικού δυναμικού, αλλά και του μέρους εκείνου των μαζών που αναζήτησαν διεξόδους μετά από την σοβαρή αγροτική κρίση. Διότι η αγροτική οικονομία δεν μπόρεσε εκ των πραγμάτων να παρακολουθήσει την απαίτηση για γρήγορο εκσυγχρονισμό, τις ανάγκες για εκμηχάνιση και βελτίωση της παραγωγικότητας της, μια και η κυριαρχία του μικρού κλήρου της παραγωγικότητας της, μια και η κυριαρχία του μικρού κλήρου δεν επιτρέπει συχνά στις οικογενειακές εκμεταλεύσεις, παρά τη διατήρηση και μόνο (συχνά στις ορεινές περιοχές ούτε κι αυτό) του ορίου επιβίωσης.¹⁰ Το δυναμικό που βγήκε από την ύπαιθρο κατευθύνθηκε στην συντριπτική του πλειοψηφία στην μεταναστευτική λύση, με τη

διευκόλυνση της κρατικής διαχείρισης, η οποία και προέκρινε τούτη τη διέξοδο, μη έχοντας τη δυνατότητα να σχεδιάσει ένα πρόγραμμα οικονομικών στόχων, στη βάση της επιδίωξης μακροπρόθεσμων προοπτικών. Ενδεικτικό είναι το στοιχείο ότι την εποχή της εντονότερης μεγένθυσης των βιομηχανικών δεικτών (τη δεκαετία 1960-1970 αυξάνεται η μεταποιητική παραγωγή κατά 10% μέσο όρο το χρόνο) το ποσοστό της μέσης αύξησης της απασχόλησης ανέρχεται μόλις στο 1,1% (από 1% στο 18,1%) αν και μειώθηκε ο αγροτικός πληθυσμός από 36% στο 30,7%.¹¹

Η μεγάλη μάζα των μεταναστών, που βγήκε έξω από το κύκλωμα της εγχώριας παραγωγής προλεταριοποιήθηκε μόνο στη χώρα εγκατάστασης. Στο βαθμό που τα μεταναστευτικά κύματα πήραν το δρόμο της επιστροφής, χρησιμοποίησαν το αποταμιευμένο πλεόνασμα τους, μάλλον σε συντηρητικές επενδύσεις και σε περιορισμένη έκταση προς τη βιοτεχνία και το εμπόριο, και τελικά επανατροφοδότησαν τα μικροαστικά στρώματα της πόλης και των ημιαστικών κέντρων.

Πολλές από τις ανάγκες επενδύσεων σε τομείς "υψηλής προτεραιότητας" καλύφθηκαν από το κράτος. Επεκτάθηκε ο έλεγχος στο πιστωτικό κεφάλαιο στην ίδια λογική που διαμορφώθηκε την προπολεμική περίοδο. Κυριαρχεί στην παραγωγή ηλεκτρικού ρεύματος και των τηλεπικοινωνιών. Υλοποιεί ευρείας κλίμακας δημόσια έργα στη σφαίρα κύρια του συγκοινωνιακού δικτύου. Επιπλέον αποτελεί το μόνο σημαντικό και ομπάγκη πόλο απασχόλησης και διατηρεί ένα σοβαρό ποσοστό του πληθυσμού σε πλήρη εξάρτηση από τα δημόσια τομεία (δημόσιους υπάλληλους, εργαζόμενους στον δημόσιο τομέα, στρατιωτικούς, αστυνομικούς, συνταξιούχους και τους κάθε λογής επιδοτούμενους).¹² Εξασφαλίζει το μεγαλύτερο μέρος των εσόδων του από τον

εξωτερικό δανεισμό βάζοντας τη χώρα πιο βαθιά στην περιπέτεια της εξάρτησης από το ξένο κεφάλαιο και το πολυεθνικά μονοπώλια, που τους έδωσε την ευχέρεια να διεισδύσουν με προκλητικούς όρους στην οικονομία, να χειραγωγήσουν τις προμήθειες του δημόσιου τομέα, να εκμεταλλευτούν τις ευκαιρίες αξιοποίησης των πρώτων υλών. Έστησε μ' αυτή την έννοια ένα αντιφατικό πλαίσιο εκδήλωσης των κρατικομονοπωλιακών ρυθμίσεων. Ο ασθενικός χαρακτήρας της γεωργίας και της βιομηχανίας επέβαλλε την ενίσχυση του δασμολογικού κλοιού προστασίας από τον διεθνή ανταγωνισμό στην εσωτερική αγορά τουλάχιστον, που κατάληξε να είναι προϊόν, αλλά και προϋπόθεση διατήρησης των μικροπαραγωγών που μεταβάλλονται κάθετα σε στρώματα δασμοβίωτα. Με ένα λόγο το κράτος γίνεται το χωνευτήρι μα και ο αναπομπός των βαθύτατων αντινομιών της κοινωνικής εξέλιξης. Είναι ταυτόχρονα ο τροφοδότης σξύτατων αντιθέσεων και το πεδίο αλλοίωσής τους, μέσα από πολύπλοκες διαδικασίες συντήρησης του συστήματος.

Είναι κρίσιμο να διακριθώσουμε, την αποκρουστικότητα του χαρακτήρα της αστικής τάξης από την δεκαετία κιόλας του 1950. Η τακτική της συνοψίζεται όχι στις μακροπρόθεσμες δεσμεύσεις, αλλά στο κυνήγι του βραχυπρόθεσμα υψηλότερου κέρδους, μέσα από διαδικασίες μη παραγωγικές άμεσα, δηλαδή εμπόριο και τη ναυτιλία. Εκτός τούτου η εμπλοκή της στη βιομηχανία είναι σε τέτοιο σημείο συνδεοδεμένη με το ξένο κεφάλαιο, έτσι που να έχει τη θέση μεταπράτη, αντιπρόσωπου συμφερόντων, παρά γνήσιου επενδυτή. Ο Κ. Τσουκτσόγος θεωρεί ότι από τον πόλεμο ανασύχθηκε μια νέα γενιά καιροσκόπων με μεγάλες περιουσίες και πολυτέλεια που παίρνει πλέον την πρωτοβουλία. Αυτοί στρόφηκαν προς την χρηματιστηριακή και την νομισματική κερδοσκοπία, ενώ το

εισοδήμα που πραγματώνουν κατατίθεται συνήθως στις ελβετικές τράπεζες. Αξιοποιούν την πολιτική των αδύνομων κυβερνήσεων, που οι ίδιοι ευνοούν και ελέγχουν, για να πραγματοποιήσουν ευρείας κλίμακας αποθήσαυρισμό, από τις συνεχείς νομιμοιστικές κρίσεις και τα χαριστικά κροτικά δασύματα.¹³ Αναζητούν παράλληλα νέες διεξόδους σε συνθήκες επενδυτικής σταθερότητας έξω από τα όρια του συστήματος. Η οστική τάση κάτω από τον κοινόυργιο συσχετισμό των μεριδών της μεταβάλλεται σε φορέυ εξωτερίκευσης της κρίσης της και επιδιώκει την πιο σποφουιστική σύνδεση με το ξένο κεφάλαιο μέσα από το οχήμα της κοινής Αγοράς, με στόχο να κατοχυρωθεί από τη μια μεριά η οικονομική της πρακτική των τυχοδιωκτικών σχεδίων στα όρια και τους μηχανισμούς της κοπιτολιστικής ολοκλήρωσης και από την άλλη να σταθεροποιηθεί η ταξική της κυριαρχία, χωρίς να πρωδοιοριζεται αυτή από τη νομιμότητα της πολιτικής διαχείρισης των συγγενών της πολιτικών φορέων.

Τα δεδομένα της σύγχρονης εξέλιξης του καπιταλισμού στη χώρα συνθέτουν το πλαίσιο διάγκωσης των μικροοστικών οσρωμάτων, που γίνεται εξοιρετικά ξεχωριστή στον δευτερογενή τομέα. Διυδικά διπλουοίξεται ο αριθμός των κατοσσημάτων της βιοτεχνίας. Το 1958 αριθμούν 108516 μονάδες και είναι το 99,3% των κατοσσημάτων της βιομηχανίας και το 1963 θα ξεπεράσουν τις 121448. Αναπυωονισι θεσμοτικό στους ποροδοοικαούς κλάδους και στους κλάδους των επισκευών. Η διακόμησης της ποοότητας των μικρών ποραγωγιικών μονάδων εξορτότοι απόλυτο υπό τις ευρότερες οικονομικές μετοβολές. Οι εσωτερικές όμως συξομειώσεις τους δεν εσφρόδουν παρά την προοσρμωοικότητα των μικροποραγωγιών στην οικονομική συνθήκη που επιβόλλει την περιφερειοποίηση του ρόλου τους, την υποχώρηση τους στις συμπληρωμαστικές

δροστηριότητες. Σημαντική τομή είναι η χρονική περίοδος 1978-1984, όταν αντίθετα προς τις εκτιμήσεις ενισχύεται αριθμητικά ο χώρος των πολύ μικρών μονάδων και πέφτει η σημασία των επιχειρήσεων που απασχολούν πάνω από 10 άτομα. Ακολουθώντας τη γενικότερη περιθωριοποίηση της βιομηχανίας. Ανολυτικά από το 1969 ως το 1978 οι επιχειρήσεις με 1-49 απασχολούμενους καλύπτουν το 99,2% - 98,8% των βιομηχανικών μονάδων και οι μεγαλύτερες μονάδες δεν ξεπερνούν το 0,8-1,2%. Για μικροεργαστήρια με 1-4 εργαζόμενους είναι το 1969 το 87,34%, το 1973 το 84,34% και το 1978 84,72% των βιομηχανικών καταστημάτων. Οι μονάδες με απασχόληση 5-9 ατόμων ήταν το 1969 το 7,66%, το 1973 το 9,16% και 8,55% το 1978. Τα αντίστοιχα ποσοστά για τις μονάδες με 101-49 απασχολούμενους είναι 4,23% το 1969, 5,46% το 1973, 5,53% κατά την απογραφή του 1978.¹⁴

Η ανάπτυξη των μικρών επιχειρήσεων αποκτά ιδιαίτερη βαρύτητα καθώς εντοπίζεται από στρατηγικής σημασίας χώρο της βιομηχανίας. Για δεκαετίες αποτελούν ένα από τους βασικούς πόλους απασχόλησης ελέγχοντας έτσι σημαντικό μέρος των παραγωγικών δυνάμεων. Τα διευρυμένο στρώματα των μικροπαραγωγών βγαλμένο μέσο από τις ύστερες αντιφάσεις της εξέλιξης του καπιταλισμού αναδεικνύονται σε δυνάμεις που θα καθορίσουν με τη θέση και τη στάση τους σε αξιοσημείωτο βαθμό την πορεία των κοινωνικών διεργασιών. Ωίστε, αν και συνθέτουν το κύριο σώμα της συμμαχίας πάνω στην οποία βασίζεται η κυριαρχία της αστικής τάξης, διαχωρίζουν τις προοπτικές τους από την αστική στρατηγική της ένταξης στο σύστημα των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, μια και βραχυπρόθεσμα ή μακροπρόθεσμα υποσκάπτει το υπόβαθρο του εσωτερικού προστατευτισμού μέσα στο οποίο ανελήχτηκαν και ονείρωθηκαν. Οι τριβές θα προσλάβουν

μεγαλύτερη ένταση ως ονείδρωση μετά τη σύγχρονη διεθνοποίηση διευκόλυνσης της διεξόδου του μονοπωλιακού κεφαλαίου και των πολυεθνικών και την υπογραφή του συμφώνου σύνδεσης με την ΕΟΚ. Η επέκταση των δραστηριοτήτων του ξένου κεφαλαίου στην ελληνική οικονομία εδράζεται στο νομικό πλαίσιο που έχει συνταχθεί ήδη από το 1953 και συμπληρώνεται το 1961. Ισχυρίζεται με την παγκόσμια τάση τη στιγμή που αρχίζει να κάμπτεται το ποσοστό κέρδους από επενδύσεις στον αναπτυσσόμενο καπιταλιστικό κόσμο από το 1960. Η κατεύθυνση των επενδύσεων του μονοπωλιακού κεφαλαίου προς τις υποανάπτυκτες χώρες ανταποκρίνεται στην επιτακτική του ανάγκη να διευρύνει τα περιθώρια κέρδους.

Το ποσοστό κέρδους σ' αυτές τις περιοχές κατά μέσο όρο είναι 18% και ξεπερνά το αντίστοιχο των αναπτυσσόμενων καπιταλιστικών χωρών, όπου δηλαδή στρέφονταν το ενδιαφέρον των αμερικάνικων πολυεθνικών την άμεσα προηγούμενη περίοδο.¹⁵ Επιπλέον ο αναπτυσσόμενος κόσμος προσφέρεται για την επιδιωκόμενη γρήγορη και χωρίς προσκόμματα επανεξισωτική κεφαλαίων. Η Ελλάδα πολύ περισσότερο παρουσιάζει ένα συγκριτικό πλεονέκτημα που απορρέει από τους όρους της τελωνειακής ένωσης. Αιρούνται τα εδαμολογικά εμπόδια για το βιομηχανικό προϊόντα, που παράγονται στη χώρα και εισάγονται ελεύθερα στις κράτη-μέλη της ΕΟΚ. Η υπερπήδηση των τελωνειακών φραγμών μέσα από την αδαμολογική είσοδο της Ελλάδας αποτελεί ιδεώδες κίνητρο προσέλκυσης των αμερικάνικων εταιρειών. Βασικοί τομείς ενδιαφέροντος είναι αυτοί των ορυκτών, της επεξεργασίας μετάλλων και των κεφαλαιουχικών προϊόντων, που λόγω της στενότητας της εσωτερικής αγοράς και της οπατισίας μεγάλης ποσότητας κεφαλαίου δεν βρέθηκαν ποτέ στο κέντρο της

προσοχής των ντόπιων επενδυτών. Κάτω από αυτές τις διαδικασίες διπλασιάζεται η βιομηχανική παραγωγή στην περίοδο 1963-1973 και το ποσοστό συμμετοχής της μεταποίησης στην εσωτερική κατανάλωση ανεβαίνει το 18,5%.¹⁴ Οι κλάδοι ωστόσο που απορρόφησαν τις ξένες επενδύσεις ποτέ δεν συνδέθηκαν οργανικά με την υπόλοιπη βιομηχανία, ειτός της περίπτωσης της υπεργολαβικής συνεργασίας με μικρές μονάδες, που απλό μεταφέρει πλεόνασμα προς τις μονοπωλιακές επιχειρήσεις χωρίς (το σημαντικότερο) να μεταφέρει τεχνολογία και παραγωγική υποδομή.

Οι κινήσεις αυτές θα αντιστροφούν ριζικά την δεκαετία του 1970 και ιδιαιτέρως μετά το 1973 όταν αναπροσαρμόζεται τακτική του αμερικάνικου αλλά και του ευρωπαϊκού κεφαλαίου και προσανατολίζεται στην οικονομία μάλλον, παρά στην προώθηση επενδύσεων έξω από τα όρια των αναπτυγμένων καπιταλιστικών κρατών. Ο αναπροσανατολισμός τους επιβάλλεται από την ανάπτυξη των νέων τεχνολογιών και την διεθνή οικονομική κρίση που κάνουν αναγκαία τη χρησιμοποίηση του συνόλου των διαθέσιμων κεφαλαίων. Το γεγονός της αποδέσμευσης επενδύσεων θα λειτουργήσουν ανασταλτικό για την πορεία της ελληνικής οικονομίας και θα επηρεάσει απόλυτο τους βιομηχανικούς δείκτες. Με αφετηρία την καμπή του 1973 μειώνονται συνεχώς οι βιομηχανικές επενδύσεις και επανοκόμπτουν οι παραδοσιακοί κλάδοι. Σε συνάρτηση με την συντελούμενη ένταξη στην ΕΟΚ πληθύνουν τα φαινόμενα πτωχεύσεων ή υποβόθμισης του ρόλου μεγάλων βιομηχανικών μονάδων και εντείνονται κατά πολύ μετά το 1981.¹⁷ Η εικόνα της αποβιομηχανοποίησης συνδέεται απόλυτα με την εξέλιξη των μικροπαραγωγών, την επανόρθωση των μικρών επιχειρήσεων που διαφαίνεται στις αρχές του 1979.

Π Ι Ν Α Κ Α Σ 2

ΑΡΙΘΜΟΣ ΚΑΤΑΣΤΗΜΑΤΩΝ ΤΗΣ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑΣ

Ετη	1969				1973				1978			
	0 - 4	5 - 9	10 - 49	50 & άνω	0 - 4	5 - 9	10 - 49	50 & άνω	0 - 4	5 - 9	10 - 49	50 & άνω
Τάξεις Μεγέθους Κλάδου												
Διατρ-20	17741	1834	917	157	16762	2004	950	187	16289	1837	957	228
Ποτά -21	2504	206	131	22	2382	201	153	34	1533	189	143	36
22	93	44	112	54	41	21	60	39	38	13	38	42
23	3584	734	610	181	3273	826	742	225	3272	787	709	281
Υπ.Εν-24	26544	1091	557	57	21534	1315	897	101	18915	1548	1258	205
25	11023	734	270	18	10525	895	300	28	11352	707	282	24
26	9137	673	240	12	8810	775	332	24	9598	770	383	27
27	168	107	94	19	164	95	96	21	238	84	93	29
Γρ.Τε-28	1682	344	203	39	1748	370	257	17	2136	425	246	41
Δέρμα-29	1511	427	193	12	1959	580	203	19	2947	556	255	12
30	1002	168	159	35	1259	211	245	51	1558	287	272	67
Χημικ-31	629	151	154	51	508	181	202	68	538	227	259	91
32	48	27	31	11	47	19	42	14	46	35	31	11
33	4000	767	454	53	3741	872	532	74	3948	712	542	78
34	12	12	14	14	4	4	10	13	15	3	15	26
Μέταλ-35	12698	769	369	68	11635	827	470	91	13219	82	522	102
Μηχ.Υ-36	2528	432	305	32	2807	578	424	46	3482	561	372	50
ΗΛ.Υ-37	3044	276	181	45	3065	369	260	80	4554	380	283	91
ΜετΜε-38	7565	526	191	49	8647	679	298	84	12142	781	365	77
39	3366	236	94	7	3448	288	156	13	3471	286	132	10
Σύνολο	108879	9588	5279	936	102359	11120	6629	1249	109291	11030	7139	1528
			123716	124652			120108	121357			127460	128988

Πηγή ΕΣΥΕ

123

Π Ι Ν Α Κ Α Σ 3

Ποσοστά για Κατανομή Κεφαλοπλάτων

Έτη	1969					1973					1978				
	0 - 4	5 - 9	10 - 49	50 & άνω		0 - 4	5 - 9	10 - 49	50 & άνω		0 - 4	5 - 9	10 - 49	50 & άνω	
Τάξεις Μεγέθους Κλάδου															
20	85,92	8,88	4,44	0,76		84,12	10,07	4,77	0,94		84,35	9,51	4,96	1,18	
21	87,49	7,20	4,58	0,77		85,99	7,26	5,52	1,26		80,56	9,93	7,52	1,89	
22	30,69	14,52	36,96	17,82		25,47	13,04	37,27	24,22		29,01	9,92	29,01	32,06	
23	70,15	14,37	11,94	3,54		64,48	16,47	14,62	4,43		64,80	15,59	14,04	5,57	
24	93,96	3,86	1,97	0,21		90,30	5,51	3,76	0,42		86,27	7,06	5,74	0,93	
25	91,52	6,09	2,24	0,15		89,59	7,62	2,55	0,24		91,81	5,72	2,28	0,19	
26	90,81	6,69	2,39	0,12		86,62	7,80	3,34	0,24		89,06	7,14	3,55	0,25	
27	49,70	31,66	27,81	5,62		43,62	25,27	25,53	5,59		53,60	18,92	20,95	6,53	
28	74,16	15,17	8,95	1,72		72,47	15,34	10,66	1,53		75,00	14,92	8,64	1,44	
29	70,51	19,93	9,01	0,56		70,95	21,01	7,35	0,69		78,17	14,75	6,76	0,32	
30	73,46	12,32	11,66	2,57		71,29	11,95	13,87	2,89		71,34	13,14	12,45	3,07	
31	63,86	15,33	15,63	5,16		52,97	18,87	21,06	7,09		49,13	20,73	21,83	8,31	
32	41,03	23,08	26,50	9,40		38,52	15,57	34,43	11,48		37,40	28,46	25,20	8,94	
33	75,84	14,54	8,62	1,00		71,68	16,71	10,19	1,42		74,77	13,48	10,27	1,48	
34	23,08	23,08	26,92	26,92		12,9	12,9	32,26	41,94		25,42	5,08	25,42	44,08	
35	91,33	5,53	2,65	0,49		89,34	6,35	3,61	0,70		90,02	5,73	3,55	0,70	
36	77,62	13,26	9,36	0,98		72,82	14,99	11,00	1,19		77,98	12,56	8,33	1,13	
37	85,84	7,78	5,10	1,28		81,21	9,78	6,89	2,12		85,80	7,16	5,33	1,71	
38	91,81	6,31	2,29	0,59		89,07	6,99	3,07	0,87		90,85	5,84	2,73	0,58	
39	90,90	6,37	2,54	0,19		88,30	7,38	3,99	0,33		89,02	7,34	3,38	0,26	
Σύνολο	87,35	7,67	4,23	0,75		84,35	9,16	5,46	1,03		84,73	8,55	5,53	1,19	

Πηγή ΕΙΥΕ

ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ 5

1. Ι. Δόβας: Η οικονομία της Ελλάδας ~~σε~~ και Μ. Νικολινάκος: Μελέτες για τον Ελληνικό κοπιταλισμό.
2. Ι. Δόβας: ό.π. σελ. 52.
3. Βλ. παραπομπή 2 και Α. Μουσχονά "Ποροδοσιακά μικροοοτικα στροματα". ~~σελ.~~ 47
4. Ο Μουζάλης, αλλο και ο Μουσχονας ενω παραδέχονται, ότι το 1922 είναι το καθοριστικότερο σημείο για την κυριαρχία του κοπιταλισμού, εντούτοις δεν κατονομαύν την σημασία του για την ανάπτυξη των μικρών επιχειρήσεων και μάλλον θεωρούν δεδομένη (εύριο ο Μουζάλης) την κληροδοτία τους υπό την προκοπιταλιστική εξέλιξη. Η θέση αυτή συγερούεται άμεσα με την εικόνα των διαθέσιμων οοταλιστικών στοιχείων.
5. Μ. Νικολινάκος: Μελέτες για τον Ελληνικό κοπιταλισμό. 1976. Νέο Σύνολο.
6. Υπόρχουν οοιθαρές αμφιβολίες για την θέση του Κ. Γουοικαλό που υποστηρίζει, ότι κατά την διάρκεια του μεσοπολέμου διομορφώθηκε μια εθνική οοικτική τάξη με παραγωγικό προανατολισμό. *Τσοματάις Κ: Κράτος Κοινωνία, Εργασία, στην Μεταποοιευτική Ελλάδα, Θεμέλιο σελ 19*

- 6α. Δ.Μπενάς: Η εισβολή του ξένου κεφαλαίου στην Ελλάδα.
1976. Παπαζήση. σελ. 266
7. Δ.Μπενάς: ό.π. και πίνακας 1. σελ. 116
8. Κ.Τσουκαλάς: Κράτος, Κοινωνίας, Εργασία στην μεταπολεμική Ελλάδα, β' έκδ. 1987 Θεμέλιο, σελ. 31-33.
9. Συλλογική εργασία (επιμέλεια Κ.Χατζηποργύρη): Η ένταξη στην ΕΟΚ και η θέση της Ελλάδας, ΚΜΕ. 1979. Σύγχρονη Εποχή σελ. 49.
10. Ν.Νικολυνόκος: ό.π. σελ. 70.
11. Τ.Φωτόπουλος: Εξαρτημένη Ανάπτυξη η περίπτωση της Ελλάδας.
12. Κ.Τσουκαλάς: ό.π. σελ. 21.
13. Βλ. παραπομπή 8. σελ. 31-33
14. ΕΣΥΕ: Απογραφές Βιομηχανίες, Βιοτεχνίας, Εμπορίου, 1958, 1963, 1969, 1973, 1978, 1984 και πίνακες 2,3.
15. Κ.Χατζηποργύρη: Κρίση και εξέγερση στον Τρίτο κόσμο. 1974. Gutenberg, σελ. 91-92.

16. Τ. Φωτόπουλου: ό.π. σελ. 140-142

17. Κ. Βεργόπουλου: Η από-ανάπτυξη σήμερα: Δοκίμιο για τη δυναμική της στασιμότητας στην Νότια Ευρώπη. 1986. Εξάντας. και του ίδιου "Οικονομική κρίση και εκσυγχρονισμός στην Ελλάδα και στον Ευρωπαϊκό νότο", σελ. 76, στην ελληνική έκδοση του περιοδικού Les Temps Modernes, η Ελλάδα σε εξέλιξη. 1986. Εξάντας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6

6.1. Δομή του κεφαλαίου

Χρειάζεται από την πρώτη στιγμή να διευκρινήσουμε ότι το θέμα της ανάλυσης της παραγωγικής δομής των μονάδων της εξεταζόμενης κατηγορίας είναι δυοχερής. Τα επίσημα στατιστικά στοιχεία καταγράφουν ανεπαρκώς την οργάνωση της βιοτεχνίας. Συνήθως, θεωρούνται πάγια κεφάλαια ο μηχανολογικός εξοπλισμός και οι κτιριακές εγκαταστάσεις, ενώ μεταβλητό το κεφάλαιο κίνησης. Υπάρχει όμως ένα σοβαρό πρόβλημα στον υπολογισμό των κτιριακών εγκαταστάσεων μια και οι μικροπαραγωγοί, ιδιαίτερα, δηλώνουν ως επαγγελματικά ακίνητα και άλλες συναφείς χρήσης οικοδομές. Εμφανίζεται με αυτή την έννοια να βρίσκεται στην κατοχή των μικροπαραγωγών το 64% των κτιριακών εγκαταστάσεων της βιομηχανίας (1975).¹ Ο μηχανολογικός εξοπλισμός από την άλλη πλευρά αποτιμάται ως προς την υποδύνομη που χρησιμοποιεί κάθε επιχείρηση και δεν καταγράφονται τα οικονομικά μεγέθη του. Εμφανίζουν όμως και σε τούτο το σημείο μεγάλη καθυστέρηση προς την μεγάλη βιομηχανία. Το 1969 συγκεντρώνουν μόνο το 39% της υποδύνομης στην δευτερογενή παραγωγή. Η αύξηση των επιχειρήσεων με εγκατεστημένη ισχύ από το 1973 ως το 1978 κατά 2,03% δεν αλλάζει ριζικά την κατάσταση.² Η υλικοτεχνική βάση βρίσκεται σε πολύ χαμηλά επίπεδα ανάπτυξης.

Το σύνολο των μελετών σχετικά με την δομή του κεφαλαίου στη βιομηχανία στην συντριπτική τους πλειοψηφία αφορούν τις επιχειρήσεις με ποσοπύκνω από 10 εργαζόμενους (μερίδινα βιομηχανία). Τα στοιχεία που αφορούν 728 (1972) ΑΕ και ΕΠΕ και

1803 (1982) και απασχολούν 10-99 εργαζόμενους στα πλαίσια της μελέτης "δέκα χρόνια βιομηχανία 1972-1982" δείχνουν μια μόνιμη και διαρκή τάση αύξησης των δεικτών. Συγκεκριμένα παρουσιάζεται αύξηση των συνολικών κεφαλαίων από 15,7 δισ. δρχ. το 1972, σε 192,3 δισ. δρχ. το 1982. Τα συνολικά κεφάλαια ανά επιχείρηση αυξήθηκαν παράλληλα από 22 εκατ., σε 107 εκατ. δρχ. Ανάλογη αύξηση εμφανίζουν τα συνολικά κεφάλαια ανά εργαζόμενο από 521 χιλ. δρχ. σε 2,9 εκατ. δρχ.³

Η επεξεργασία όμως των δεικτών των επιχειρήσεων σε αυτή την κλίμακα δεν μπορεί να συμβάλλει με σβλώσεις στην μελέτη της παραγωγικής οργάνωσης των μικρών επιχειρήσεων οι οποίες αποτελούν και την πιο σημαντική μερίδα των καταστημάτων. Θα προσφύγουμε λοιπόν αναγκαστικά στην χρησιμοποίηση έμμεσων πηγών και κύρια των αναλυτικών στοιχείων χρηματοδότησης. Αυτά έχουν συνταχθεί από τις υποεπιτροπές έγκρισης πιστώσεως της Τράπεζας της Ελλάδος έχουν συγκεντρωθεί με ενιαίο τρόπο και αποτελούν οδηγό για την χορήγηση δανείων. Καταγράφουν αναλυτικά την κεφαλαιακή κατάσταση των επιχειρήσεων ανάλογα με το κριτήριο του μεγέθους. Θα μελετήσουμε ένα δείγμα επιχειρήσεων που χρηματοδοτήθηκαν ανάμεσα στο 1979 και το 1981. Το μέγεθος του ανέρχεται στις 11.584 μονάδες, 10.645 με 0-9 απασχολούμενους και 1081 με 10-49 εργαζόμενους. Το δείγμα είναι αντιπροσωπευτικό. Περιλαμβάνει το μεγαλύτερο κομμάτι των επιχειρήσεων που υπέβαλλαν τις σχετικές αιτήσεις (απορρίφθηκαν 529 αιτήσεις).⁴

Διαπιστώνουμε ότι στο σύνολο τους διαθέτουν 20,7 δισ. δρχ. σε κτιριακές εγκαταστάσεις, 28,6 δισ. δρχ. σε μηχανολογικό εξοπλισμό και 27,4 δισ. δρχ. σε κεφάλαιο κίνησης. Η αναλογία σε ομάδες επιχειρήσεων κατανομημένες με το κριτήριο

Π Ι Ν Α Κ Α Ι 2

Δομή Κεφαλαίων - Μικροεπιχειρήσεων 1979 - 1981
(Ποσό σε δόκιμets)

Κακός (20 -39)	Αριθμός Επιχειρήσεων	Αριθμός εργαζόμενων		Εγκριτά τόκoiς		Μισθολογικά		Κεφάλαιο κίνησης		Συνολικά κεφάλαια	
		Συνολ. Αριθμός	εργαζ. επιχειρ.	Ανά επιχειρ.	Ανά εργαζόμ.	Ανά επιχειρ.	Ανά εργαζόμ.	Ανά επιχειρ.	Ανά εργαζόμ.	Ανά επιχειρ.	Ανά εργαζόμ.
-ΔΙΑΓΡΟΦΗ- - 20 -	859	2819	3,28	2936007	894654	3834794	1169531	2356427	718046	9127228	2718231
- ΝΟΤΑ - - 21 -	97	430	4,43	6306876	1442714	7102670	1602230	5700938	1286025	19110484	4310969
-ΥΦΑΝΤΙΚΗ- - 23 -	722	4415	6,11	1624858	265674	3414208	558337	3745786	612561	8784852	1427572
-ΕΝΔ.ΥΠΟΔ- - 24 -	2067	7930	3,8	1297815	212728	1762544	459417	3919603	1021667	6979962	1693812
- ΕΥΛΟΥ - - 25 -	903	3142	3,47	1349473	387834	2307634	663206	1794074	515610	5451181	1566650
- ΕΠΙΛΟΥ- - 26 -	810	3605	4,45	1952645	438735	2461912	553162	2102296	472360	6516853	1464258
- ΧΑΡΤΟΥ - - 27 -	55	890	16,18	5979363	369511	7557236	467020	7502164	463617	21038763	1300148
-ΓΡΑΦ.ΤΕΧ- - 28 -	384	2104	5,47	900781	164401	4794315	875008	2744851	500961	8439947	1540370
- ΔΕΡΜΑ - - 29 -	150	789	5,2	1550460	296644	2558387	489487	4776600	913890	8885447	1700021

ΠΗΓΗ : ΤΡΑΠΕΖΑ ΤΗΣ ΕΜΜΑΔΑΕ

ΣΥΝΕΚΤΕΛΕΤΑ Π. Κ.Φ.Μ.Ε

ΚΑΚΟΣ 20-39	Αριθμός Επιχειρησέων	Αριθμός Εργαζόμενων	Αριθμός Εργαζ. / Επιχειρ.	Εγκαταστάσεις		Μηχανήματα		Κεφάλαιο κίνησης		Συνόλακα κεφάλαια	
				Ανά Επιχειρ.	Ανά Εργαζόμ.	Ανά Επιχειρ.	Ανά Εργαζόμ.	Ανά Επιχειρ.	Ανά Εργαζόμ.	Ανά Επιχειρ.	Ανά Εργαζόμ.
- ΠΛΑΣΤΙΚΑ - - 30 -	300	1397	4,65	2392386	513755	4856816	1042981	4085933	877437	11335135	2434173
- ΧΗΜΙΚΑ - - 31 -	190	1197	6,3	2074658	329311	2384811	378541	4304011	683176	8763480	1391028
- ΔΙΚΟΝΟΜΙΚ- - 33 -	773	4657	6,02	2686144	445864	4747865	788082	2471753	410278	9905762	1644924
- ΤΕΛ.ΠΟΙΝ- - ΜΕΤΑΛΛΟΥ- - 35 -	1092	5029	4,60	1714451	372276	2556977	555223	2483649	539301	6755077	1466800
- ΜΗΧ.ΕΥΚ- - 36 -	350	1512	4,32	2210708	511378	3542391	819998	2956017	684263	8709116	2015999
- ΗΛΕΚ.ΕΥΚ- - 37 -	502	2592	5,16	1008458	195310	1999892	387324	3518846	681505	6527196	1264139
- ΜΕΤΑΦ.ΜΕΤ- - 38 -	1032	3256	3,15	1150488	364651	1099934	348628	912408	289191	3162830	1002470
- ΔΟΙΠΕΙ - - ΒΙΟΜΗΧΑΝ - - 39 -	1238	4864	3,92	727699	185916	1178038	299838	1967460	500764	3873197	985818
ΣΥΝΟΛΟ	11524	50623	4,39								

ΠΗΓΗ : ΤΡΑΠΕΖΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ

Π Ι Ν Α Κ Α Σ

ΚΑΤΑΝΟΜΗ ΚΑΘΑΡΑΙΩΝ ΙΣ ΜΙΚΡΕΣ ΚΑΙ ΜΕΣΑΙΕΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΙΣ ΚΑΤΑ ΤΑΣΗ
ΜΕΤΕΒΟΥΣ ΑΝΑΙΧΘΗΣΕΙΣ

	ΕΠΚΑΤΑΣΤΑΣΕΙΣ ΑΝΑ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΗ	ΜΗΧΑΝΗΜΑΤΑ ΑΝΑ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΗ	ΚΕΦ. ΚΙΝΗΣΗΣ ΑΝΑ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΗ	ΣΥΝΟΛΟ ΑΝΑ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΗ
0 - 10	• 1349549	• 1820711	• 1351876	• 4522046
11 - 20	• 4681756	• 5478174	• 6935392	• 17095322
21 - 49	• 8765848	• 12471664	• 19371189	• 40608658
10 - 49	• 5896718	• 8561731	• 12043165	• 26501614

ΠΗΓΗ : ΤΡΑΠΕΖΑ ΤΗΣ ΕΜΜΑΡΑΣ
ΠΕΡΙΟΥΣΙΑΚΗ ΔΙΑΦΕΡΕΣΗ (1979 - 1981)

ΠΟΣΑ ΣΕ ΔΡΑΧΜΕΣ

της μέσης ετήσιας απασχόλησης έχει ως εξής: α) για τις μονάδες με 1-9 απασχολούμενους κατέχουν 14,3 δισ. σε κτιριακές εγκαταστάσεις, 19,3 δισ. δρχ. σε μηχανολογικό εξοπλισμό και 14,3 δισ. δρχ. σε κεφάλαια κίνησης.

α) Η αναλογία ανά επιχείρηση είναι 1,35 εκατ. για κτιριακές εγκαταστάσεις, 1,8 εκατ. για μηχανολογικό εξοπλισμό και 1,35 εκατ. για κεφάλαια κίνησης και ένα γενικό σύνολο 4,5 εκατ. α/κ.

β) Οι επιχειρήσεις με 10-49 εργαζόμενους διαθέτουν 6,3 δισ. για κτηρ. εγκαταστάσεις 9,25 δισ. για μηχ. εξοπλισμό, 13,08 δισ. κεφ. κίνησης.

Αυτά τα ποσά αντιστοιχούν σε 5,8 εκατ. εγκαταστάσεις α/κ, 8,6 εκατ. μηχ. εξοπλισμός α/κ, 12,04 εκατ. κεφ. κίνησης α/κ και σύνολο 26,5 εκατ. δρχ. α/κ.

Κατά κλάδους τη μεγαλύτερη συγκέντρωση κεφαλαίου εμφανίζουν η κατηγορία παραγωγής Χάρτου με 21,03 εκατ. δρχ. α/κ και ακολουθούν η παραγωγή ποτών με 19,11 εκατ. δρχ. α/κ, πλαστικών με 11,33 εκατ. δρχ. α/κ, οικοδομικών υλικών με 9,9 εκατ. δρχ. α/κ και διατροφής με 9,1 εκατ. δρχ. α/κ. Η μικρότερη συγκέντρωση εντοπίζεται στις βιοτεχνίες επισκευών του κλάδου των μεταφορικών μέσων με 3,1 εκατ. δρχ. των "λοιπών βιομηχανιών" με 3,8 εκατ. δρχ. α/κ, της επεξεργασίας ξύλου με 5,4 εκατ. δρχ. α/κ και της παραγωγής επίπλων με 6,5 εκατ. δρχ. α/κ.

Από την προηγούμενη ανάλυση γίνεται αντιληπτό ότι η κατηγορία των μικρομεσαίων επιχειρήσεων είναι κάθε άλλο παρά ομοιογενής τόσο όσο αφορά την ποσότητα του κεφαλαίου που χρησιμοποιούν όσο και σε σχέση με την κατανομή του. Η ομάδα των μικρών επιχειρήσεων υστερεί σημαντικά στο σκέλος της

κατοχής κεφαλαίων. Η υπεροχή τους στην κατοχή κεφαλαίων για κτιριακές εγκαταστάσεις είναι εμφανής σε σχέση με τα κεφάλαια κίνησης. Είναι όμως, όπως προείπαμε προβληματική η σύγκριση τους εξαιτίας του τρόπου δήλωσης, εκτίμησης των κεφαλαίων από κτιριακές εγκαταστάσεις. Οι επιχειρήσεις με 10-49 εργαζόμενους διαθέτουν κατά μέσο όρο πιο ικανοποιητική ποσότητα κεφαλαίου. Η διάρθρωση του ευνοεί το κεφάλαιο κίνησης και τις καθιστά περισσότερο εύρωστες από τις μικρές, ικανές να ανταπεξέλθουν στις άμεσες υποχρεώσεις τους. Η καθυστέρηση των μικρών μονάδων στον συγκεκριμένο τομέα κάνει απαραίτητη την ενίσχυσή τους.

Οι δύο επιμέρους κατηγορίες υστερούν κατά πολύ από την άποψη των διαθέσιμων κεφαλαίων αν αντιπαρατεθούν με αυτά των μεγάλων βιομηχανικών μονάδων και των μεσαίων μεταποιητικών που είναι ΑΕ και ΕΠΕ οι οποίες κατά μέσο όρο υπερβαίνουν πέντε φορές τον αντίστοιχο δείκτη των μικρομεσαίων επιχειρήσεων.

6.2. Αποδοτικότητα κεφαλαίου, βιοτεχνική παραγωγή

Οι μικρές και μεσαίες επιχειρήσεις δεν είναι ιδιότερο παραγωγικές. Τα καταστήματα με 5-9 εργαζόμενους παράγουν μόνο το 8,4% της μεταποιητικής προστιθέμενης αξίας. Το 3,5% των καταστημάτων με 10-19 άτομα παράγουν το 11,1% της προστιθέμενης αξίας. το 1,2% των καταστημάτων με 20-29 άτομα το 5,5% της προστιθέμενης αξίας. Το 1,8% μόλις των καταστημάτων με 30 και πάνω απασχολούμενους παράγει το 59,8% της προστιθέμενης αξίας της μεταποίησης. Στο σύνολο τους οι επιχειρήσεις μέχρι 30 εργαζόμενους δηλαδή το 84,3% των καταστημάτων παράγει μόνο το 15,2% της προστιθέμενης αξίας στη

βιομηχανία, αν και απασχολουν τριακόσιες πενήντα χιλιάδες άτομα.⁵

Η αποδοτικότητα των διαθέσιμων κεφαλαίων ωστόσο των μικρών επιχειρήσεων ήταν καλύτερη από των μεγάλων και των μεσαίων το 1973 μέχρι και το 1976. Το συμπέρασμα αυτό επιβεβαιώνεται και από την εξέταση των ΑΕ και ΕΠΕ από 10-99 απασχολούμενους. Η τάση είναι όμως πτωτική σε βάρος των μικρών μονάδων (από 16,1 σε 2,32 των μικρών και από 13,4 σε 3,25 του συνόλου ΑΕ, ΕΠΕ). Η υψηλότερη αποδοτικά των κεφαλαίων των μικρών μονάδων πρέπει να αποδοθεί στο υψηλό ποσοστό δανειακού κεφαλαίου.⁶

Το μέγεθος της ακαθόριστης αξίας παραγωγής από το 1970 μέχρι το 1975 υπερδιπλασιάστηκε αλλά υποχώρησε το ποσοστό της συνεισφοράς τους στην ακαθόριστη αξία παραγωγής της βιομηχανίας από το 45,19% στο 39,24%, ενώ των μεγάλων βιομηχανικών μονάδων προωθήθηκε στο 60,76%. Προβλήματα διαφαίνονται επίσης στην διάρθρωση της παραγωγής κατά κλάδο. Στους παραδοσιακούς κλάδους η ακαθόριστη αξία παραγωγής είναι κατά πολύ χαμηλότερη από τους σύγχρονους. Στην περίοδο 1975-1977 βρίσκονται σε πορεία αναψυχής οι κλάδοι της διατροφής και της παραγωγής προϊόντων υφαντικής. Η θέση τους είναι βελτιωμένη συγκριτικά με την αποτίμηση του 1973. Η διαφορά όμως από τους σύγχρονους κλάδους παραμένει σταθερή και αυξανόμενη.⁷

Από τον όγκο των πληρωμών των επιχειρήσεων που εξετάζουμε το πιο σημαντικό ποσοστό ξοδεύεται για την προμήθεια πρώτων υλών και με αυξανόμενη τάση για ανταλλακτικά και εξαρτήματα, την περίοδο 1965-1975. Το ποσοστό των εξόδων για ενεργειακές ύλες μειώνεται σταθερά και φανερώνει τη

ΣΥΜΠΕΡΙΛΗΨΙΣ ΕΤΗΣΙΩΣ ΚΕΙΜΕΝΩΝ ΚΑΙ
ΑΚΑΘΑΡΙΣΤΩΣ ΚΕΙΜΕΝΩΝ ΠΡΩΤΟΧΩΡΗΣ (1965 - 1975)

Ετος	Ποσό σε εκατ. δραχμές (στοιχεία τίτλος του 1970)							
	1965	1970	1975	1975	1975			
T.M.	0 - 9	10 - άνω	0 - 9	10 - 49	50 - ..	0 - 9	10 - 49	50 - ..
Ετήσια αξία α- νάληψης	12509	34940	17944	18526	41997	43924	50156	148995
Πρώτες υπέξ %	88,40	85,30	88,45	87,43	82,66	86,20	85,97	
Ανταλ. Εξαρτ. %	5,24	8,00	6,22	7,26	9,04	7,70	7,92	
Ετήσι. Αποθ. %	4,65	4,70	3,77	2,93	6,52	3,71	2,80	
Υπερυ. (ΠΔηρ.) %	1,90	2,24	1,59	2,40	1,80	2,42	3,82	
Ακκαθ. αξία πρω. %	19025	53181	28836	28743	69832	67992	73382	218861
Αξία Ετ.Πρ. %	26,35	73,65	22,64	22,55	54,81	18,88	21,62	60,76
Αξία Ετ.Πρ. %	85,88	94,91	85,77	93,16	94,07	87,36	92,34	
Υπερυ. (ευσπ.) %	8,64	2,46	8,06	3,58	2,18	6,95	3,71	
Επιουκ. (εσοδ.) %	5,59	3,24	6,39	3,28	3,76	5,62	3,97	

P I N A K A I S

Ποσοστό των κλάδων στην διδραση της
μεταπολεμικής παραγωγής

ΕΤΟΣ	ΣΥΝΟΛΟ ΑΕΙΔΕ ΠΑΡΑΓ	20 ΔΙΑΤ %	23 ΥΦΑΝ %	24 ΥΠ/ΕΝ %	26 ΕΠΙΠ %	27 ΧΑΡΤ %	31 ΧΗΜ %	33 ΜΠΟ %	34 Β.Μ %	36 ΜΗΧ-ΕΥΣ %	38 ΜΕΤ-ΜΕΣ. %	39 ΛΟΙΠ-ΒΙΟΜ %
1951	9281	26,76	19,23	19,21	5,27	4,13	3,94	5,09	0,48	10,72	2,88	2,98
1960	18430	22,35	15,91	21,78	6,10	4,92	8,11	6,42	1,56	14,09	4,73	3,02
1970	49266	18,91	14,08	9,39	6,19	4,60	11,15	7,58	7,38	12,78	5,27	2,65
1973	69228	17,87	15,59	8,85	5,98	4,14	12,49	7,13	6,66	13,83	4,91	2,54
1977	79143	18,27	17,81	9,60	5,07	3,56	12,78	8,43	5,11	12,09	4,26	2,79
1980	89125	19,05	17,65	8,94	4,02	4,00	12,77	8,78	6,05	11,77	4,56	2,40
1984	84000	20,00	15,49	9,09	2,92	4,40	14,60	8,76	6,46	11,55	4,38	2,36

Πηγή : ΕΙΥΕ , στατιστική υπηρεσία Υπ. Εθνικής Οικονομίας, Εθνικά Λογαριασμοί.

Ποσό : Σε εκατ. δραχμές (Σταθισμός τιμής 1970)

σταδιακή αντικατάσταση των συμβατικών καυσίμων από την ηλεκτρική ενέργεια. Το μέρος των πληρωμών, που κατευθύνεται σε υπεργολαβίες είναι μικρό αλλά αυξάνεται διαρκώς. Το τελευταίο σημείο δείχνει την εντεινόμενη τάση να γίνεται προσφυγή στην εργασία που αμοίβεται με το κομμάτι έξω από τα όρια της επιχείρησης για να ξεπεραστεί η αύξηση του κόστους εργασίας (και της αύξησης του κόστους των εργοδοτικών εισφορών προς τα ασφαλιστικά ταμεία).

Διακρίνουμε ότι από την πλευρά των εσόδων το μεγαλύτερο μέρος προέρχεται από την διάθεση τελικών προϊόντων. Αυξάνονται μόνιμα τα έσοδα από επισκευές. Διαφοροποιήσεις σημειώνονται στο μέγεθος των εσόδων από ανάληψη υπεργολαβιών. Διαπιστώνεται μετατόπιση από τις επιχειρήσεις με 1-9 απασχολούμενους υ' αυτές με 10-40 εργαζόμενους. Το 1975 υπερδιπλασιάστηκαν αλλά το ποσοστό έπεσε στο συνολικό της βιομηχανίας στα 57,25%. Οι μεγάλες μονάδες καλύπτουν το 41,84%. Σταθερά εξελίσσονται οι αποδοχές υπεργολαβιών στις μονάδες με 10-49 άτομα που φαίνονται να έχουν περισσότερες δυνατότητες να συνάπτουν παρόμοιες συμφωνίες. Η όψη αυτών των στοιχείων δεν είναι απόλυτη αφού διαγράφονται νέες τάσεις από τη χρονική στιγμή και πέρα. Ανεβαίνει παράλληλα η σημασία των επισκευών και των δραστηριοτήτων συντήρησης, κύριος φορέας των οποίων είναι οι πολύ μικρές επιχειρήσεις.

Η εκτίμηση του συνόλου των δεδομένων μας επιτρέπει να διαπιστώσουμε ότι υστερούν σοβαρά σε υλικοτεχνική βάση και χαρακτηρίζονται από εξαιρετικά χαμηλή παραγωγικότητα. Οι μικρές επιχειρήσεις αποτελούν το κυριο σημείο ανασφοράς των δεικτών της βιομηχανίας.

Η ανάλυση παρόμοιων δεικτών διευκολύνει τον απολογισμό

την στρεβλή βάση οργάνωσης της παραγωγής στη χώρα κοντά στην προβληματική της ανάπτυξης. Είναι πάντως οίγουρο ότι ένα πολύ μικρό κομμάτι των μικροπαραγωγών έχει την ικανότητα να επιβιώσει χωρίς προστασία και ενίσχυση.

ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ 6

1. Π. Νικολάου: Πρόγραμμα ανάπτυξης 1976-1980. Βιοτεχνία 1976. ΚΕΠΕ. *σελ. 105*
2. ΕΣΥΕ: Απογραφές Β.Β.Ε. 1969, 1973, 1978.
3. Στη μελέτη για "τα δέκα χρόνια βιομηχανία" περιλαμβάνονται ακόμη 89 το 1972 και 102 το 1982 επιχειρήσεις με 500 και πάνω απασχολούμενους. Παρατίθενται επίσης τα στοιχεία που αφορούν 371 (1972) και 506 (1982) επιχειρήσεις με 100-499 εργαζόμενους.
Για τη δομή του κεφαλαίου βλ. πίνακα 1.
4. Τράπεζα της Ελλάδος: Ιελικό πίνακες έγκρισης χρηματοδότησης 31-12-1981. Περιλαμβάνεται η κεφαλαιακή κατάσταση των βιοτεχνικών επιχειρήσεων που έχουν δανειοδοτηθεί. Τα στοιχεία είναι ενδεικτικά των επιχειρήσεων που έχουν καταθέσει αιτήσεις χρηματοδότησης την περίοδο 1979-1981. Επιφύλαξη θα πρέπει να εκφράσουμε σχετικά με την ισχύ των συμπερασμάτων από την μελέτη του δείγματος για όσες επιχειρήσεις δεν κατάθεσαν τις σχετικές αιτήσεις προς τις υποεπιτροπές έγκρισης βιοτεχνικών πιστώσεων. Τα αποτελέσματα όμως της μελέτης είναι αντιπροσωπευτικά της διαφοράς της κεφαλαιακής κατάστασης των μικρών επιχειρήσεων σε

αντιπαράθεση προς τις μεγαλύτερες, και προς όσες είναι ΑΕ και ΕΠΕ. Βλ. πίνακες 2 και 3.

5. Ι.Σαμοράς: ό.π.

6. Βλ. παραπομπή 3 (πίνακας 1) και Π.Νικολάου: ό.π. σελ. 68.

7. ΕΣΥΕ: Στατιστική Έρευνα της Βιομηχανίας, 1965, 1970, 1975.
Βλ. πίνακες 4,5.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7

Υπεργολαβία - Μέσο εξειδίκευσης ή μέθοδος υποχειριοποίησης των μικρών επιχειρήσεων;

Η υπεργολαβία πρακτικά σημαίνει την συμφωνία ανάμεσα στον εργολάβο (πελάτη) και τον υπεργολάβο (αναλήπτη του έργου) για την κατασκευή μέρους ή ολόκληρου προϊόντος για λογαριασμό του πελάτη. Η συμφωνία μπορεί να είναι γραπτή ή προφορική και να ρυθμίζει το σύνολο των υποχρεώσεων των δύο συμβαλλομένων.

Εμφανίζεται ως αποτέλεσμα της ανάγκης των μεγάλων επιχειρήσεων να μειώσουν τα έξοδα παραγωγής και να δυνηθούν να αριστοποιήσουν την διαδικασία προπορισμού κέρδους. Ξαν μέθοδος παρουσιάζεται πρώτη φορά στις ΗΠΑ, στους κλάδους της ναυπηγικής και των οικοδομών για να γενικευτεί στη συνέχεια σ' όλους τους κλάδους και τις κοπιταλιστικές χώρες σ' αξιοσημείωτο βαθμό.

Στην Ελλάδα εφαρμόζεται σε αξιόλογη έκταση τα τελευταία είκοσι χρόνια. Οι επίσημοι φορείς στις στατιστικές καταγραφές παρουσιάζουν χαμηλό ποσοστό υπεργολαβικών επιχειρήσεων στη βιομηχανική παραγωγή. Υπολογίζονται έτσι σε 965 οι επιχειρήσεις σ' όλους τους κλάδους εκτός της γουνοποιίας.¹ Αφήνουμε εκτός του υπολογισμού την γουνοποιία, διότι εμπειροτατωμένες μελέτες απέδειξαν, ότι μόνο σ' αυτή τη περίπτωση 2.500 επιχειρήσεις αναλαμβάνουν υπεργολαβική εργασία, σε συνεργασία μάλιστα με ξένους οίκους.² Ακόμη είναι ευρύτερα γνωστή η διάδοση της δουλειάς φασόν στο ένδυμα και την υποδηματοποιία προπαντός στην βόρεια Ελλάδα αν και οι

στατιστικές δείχνουν να υπάρχουν μόνο 250 τέτοιες μονάδες σ' ολόκληρο τον ελλαδικό χώρο.

Αντίθετα ο Γκορίτσας υποστηρίζει ότι 800 περίπου οικοτεχνίες και βιοτεχνίες που συμμετείχαν άμεσα στην εξαγωγική προσπάθεια πρόσφεραν εξαρτημένη εργασία τύπου φασόν σε 250 μετωλύστες επιχειρήσεις κατασκευής ετοιμών ενδυμάτων.³ Τα τελευταία δείχνουν το πόσο απέχουν από την πραγματικότητα τα επίσημα στατιστικά στοιχεία, που πάντως και από την πλευρά τους δίνουν την εικόνα της εντεινόμενης εφαρμογής της νέας μεθόδου. Ο ΕΟΜΜΕΧ είχε καταχωρήσει το 1979, 780 επιχειρήσεις με έσοδα από υπεργολαβίες από 600 το 1973.⁴

Στα τελευταία χρόνια άρχισαν να διαμορφώνονται οι συνθήκες σοβαρών συμώσεων σχετικά με έκταση που θα έπρεπε να λάβει το νέο σχήμα διάρθρωσης της παραγωγικής διαδικασίας. Διατυπώνονται οι κύριες οριοθετήσεις οι οποίες έχουν ευρύτερη επίδραση στην οικοδόμηση των προϋποθέσεων, αλλά και της μορφής της ανάπτυξης και τα πλαίσια των ευρύτερων στρατηγικών επιλογών.

Οι βασικοί άξονες υποστήριξης της ενδεχόμενης γενίκευσης του φαινομένου σχηματοποιούνται μετά το 1974 από την κυβέρνηση της ΝΔ. Ο τότε υπουργός συντονισμού Π.Ποπαληγιούρας στο Βιοτεχνικό συνέδριο του 1976 τοποθετεί τις πρώτες κατευθύνσεις. "Κάθε μεγάλη βιομηχανική μονάδα δεν μπορεί να λειτουργήσει χωρίς να αναπτυχθεί γύρω της μια στεφάνη μικρότερων μονάδων, ιδιαίτερα βιοτεχνικών μονάδων, που θα χρησιμεύσουν είτε σαν εφοδιαστές της μεγάλης μονάδας, είτε θα χρησιμοποιηθούν στην περαιτέρω επεξεργασία και αξιοποίηση των προϊόντων της μεγάλης μονάδας".⁵ Την σκέψη του συνεχίζει ο Γ.Κοντογιώργης, Υπουργός επί θεμάτων ΕΟΚ της κυβέρνησης της ΝΔ

τον Δεκέμβριο του 1979. "Οι μικρομεσαίες επιχειρήσεις μπορούν να εξειδικευτούν στην εκτέλεση υπεργολαβιών για λογαριασμό μεγαλύτερων επιχειρήσεων και να ειδικευτούν κατ' αυτόν τον τρόπο στην παραγωγή περιορισμένου αριθμού μερών ενός προϊόντος, ώστε το μικρό μέγεθος, με καλή οργάνωση να μην αποτελεί εμπόδιο για την επίτευξη υψηλής παραγωγικότητας. Το πρόβλημα λοιπόν των μικρών επιχειρήσεων καταλήγει να μην είναι πρόβλημα μεγέθους, αλλά εξειδίκευσης σε όριστο μέγεθος, (...) για να επιτευχθεί η ανταγωνιστικότητα στην παραγωγή, πολλές φορές με όρους πολύ ευνοϊκότερους, σε σύγκριση με τις μεγάλες βιομηχανικές επιχειρήσεις".⁴ Διακρίνουμε έτσι εκτός από την γενικότερη τάση ενίσχυσης παρόμοιων δραστηριοτήτων και την ανόδειξη της άποψης, που θεωρεί αυτή τη μέθοδο διενέργειας της παραγωγής και την πιθανή διέξοδο για το ανταγωνιστικό πρόβλημα του δευτερογενούς τομέα. Η πτώση της παραγωγής θα αντιμετωπιστεί από τον επιμερισμό των δραστηριοτήτων της βιομηχανίας σε μονάδες, χωρίς τις δυνατότητες κατοσκευής ολοκληρωμένου προϊόντος. Ξεχωριστή σημασία αποκτά το είδος των προϊόντων τα οποία θα αποτελέσουν το κέντρο της προσοχής στα όρια τούτων των αντιλήψεων. Στο πρόγραμμα οικονομικής ανάπτυξης '78-'82 καθορίζονται τα όρια της τακτικής επιδίωξης της ανάπτυξης με την μεταβολή της επενδυτικής πολιτικής. "Η δημιουργία ορισμένων μεγάλων μονάδων, θα αποτελέσει πόλο έλξης για την ίδρυση υπεργολαβικών μονάδων που θα είναι επιφορτισμένες να παράγουν και να τροφοδοτούν τις μεγάλες, με μεταλλικά και πλαστικά εξαρτήματα, με ανταλλακτικά, με ηλεκτρολογικό και ηλεκτρονικό εξοπλισμό. Θα ενθαρρυνθεί μ' αυτόν τον τρόπο ο θεσμός της υπεργολαβίας ή θα προωθηθεί η δημιουργία μονάδων σε μέγεθος που είναι βιώσιμο (συγχωνεύσεις,

(δύση νέων επιχειρήσεων)".⁷ Το κύριο βάρος πέφτει στην παραγωγή ενδιόμεσου και ημιτελούς προϊόντος πράγμα που στην εφαρμογή του θα αλλάξει τη φύση των μικρών επιχειρήσεων απομακρύνοντάς τις από την αυτόνομη πρόσβαση στην αγορά και θα δυσκολεύει την ενδεχόμενη αποκοπή τους από τις προτεινόμενες συνεργασίες.

Οι παροπώνω θέσεις αποκτούν διαφορετική σημασία, αν συνυπολογίσουμε, ότι την συγκεκριμένη χρονική στιγμή συμπίπτουν με την ολοκλήρωση του εγχειρήματος της ένταξης της χώρας στην Κοινή Αγορά, με την προετοιμασία των διαδικασιών προσαρμογής στη λειτουργία και τις προτεραιότητες του ξένου κεφαλαίου, τη φάση που δεν επιχειρεί εκτεταμένες επενδύσεις έξω από τις αναπτυγμένες καπιταλιστικές χώρες και στοχεύει στην απόσπηση οικονομικού πλεονόσματος από παράλληλες οδούς.

"Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα της Ιαπωνίας, όπου οι μονοπωλιακές επιχειρήσεις περηφανεύονται, ότι γι' αυτές δεν υπάρχει μόνο η εθνική μορφή υπεργολαβίας, αλλά και η διεθνής. Και γνωρίζουμε όλα τα προβλήματα των υπανάπτυκτων χωρών και τα προνόμια που δίνουν. Το χαμηλό κόστος των Ιαπωνικών προϊόντων οφείλεται βασικά στην υπεργολαβία που δίνουν σε άλλες χώρες της Απω Ανατολής".⁸

Την τακτική αυτή φαίνεται ότι θέλουν να ακολουθήσουν οι χώρες της ΕΟΚ στην προσπάθεια να ανταγωνιστούν με επάρκειο τα Ιαπωνικά και τα Αμερικάνικα μονοπώλια. Στην εφημερίδα Εντερπρίζ λέγεται ότι "μόνο η ευρωπαϊκή διάσταση θα επέτρεπε την οργάνωση ενός δικτύου υπεργολαβιών αποτελεσματικού και παραγωγικού(!)".⁹

Μέσα από τον μηχανισμό της οικονομικής ολοκλήρωσης επιδιώκεται να περάσει με επίσημο και ονομαστικό τρόπο η

γενίκευση της υπεργολαβίας με την προώθηση ενιαίων προγραμμάτων και ενισχύσεων για παρόμοιες δραστηριότητες, αξιοποιώντας τις μικρές ικανότητες επιβίωσης των μικρών μονάδων στις μη αναπτυγμένες χώρες. Ενδυναμώνεται μ' αυτή τη μέθοδο η εξόρτηση των οικονομιών από τις πολυεθνικές με την πρόφαση της ειδικέυσης. Ο Φ.Μπράουν στο Α' συνέδριο Βιοτεχνίας των χωρών της ΕΟΚ το 1967 υποστηρίζει: "Η ειδικέυση ίσως αποτελέσει στο μέλλον μια από τις σπουδαιότερες διαρθρωτικές αλλαγές -συνέπειες των διεργασιών στην ΕΟΚ. Όλα τα ημιέτοιμα προϊόντα η ειδικέυση δύναται να συντελεστεί μεταξύ βιοτεχνικών επιχειρήσεων και μεγαλύτερων εταιρειών υπό την μορφή συμβολαίων υπεργολαβίας, τα οποία έχουν τεράστια επιτυχία στις ΗΠΑ και τα οποία άρχισαν ήδη να προετοιμάζονται και να οργανώνονται εντός ομάδας επιχειρήσεων διαφόρων χωρών".¹⁰

Η ειδικέυση σ' αυτά τα όρια όμως οδηγεί με μαθηματική ακρίβεια στην πλήρη υποταγή ειδικά σε χώρες όπου η οικονομία και πιο ειδικά η βιομηχανία κινείται από μικρές επιχειρήσεις συμπληρωματικού τύπου. Οι κυβερνήσεις της ΝΔ φαίνονταν να αποδέχονται πλήρως αυτό το ρόλο με διάθεση ικανοποίησης και αυταρέσκειας. Ο υπουργός Βιομηχανίας Μ.Εβερτ δήλωνε το 1979 στην εφημερίδα Ελευθεροτυπία: "Η βιομηχανία μας είναι το αποροίτητο συμπλήρωμα της ευρωπαϊκής. Εντόξει δεν μπορούμε να τους ανταγωνιστούμε. Θα τους συμπληρώσουμε όμως. Θα φτιάχνουμε ό,τι δεν φτιάχνουν και θα πουλάμε ό,τι δεν πουλούν. Κι έπειτα θα συνεργαστούμε. Θα παίρνουμε "φασόν δουλειές" από τις μεγάλες ευρωπαϊκές βιομηχανίες και θα κινούμε τις δικές μας βιοτεχνίες. Ο,τι σε κείνους δεν είναι συμφέρον, σε μας είναι γιατί έχουμε χαμηλό κόστος παραγωγής. Θα καθετοποιήσουμε τις ΜΜΕ και θα γίνουμε φασονίστες της ευρώπης".¹¹ Ο τότε

πρωθυπουργός Κ.Καραμανλής μιλώντας στο 1^ο Βιοτεχνικό συνέδριο τον ίδιο χρόνο δίνει το τελικό στίγμα της στρατηγικής του. "Ο κλάδος σας αυξάνει στο πολλαπλάσιο το ρόλο του στο πλαίσιο της γενικότερης οικονομικής προσπάθειας της χώρας. Διότι θα εργάζεται πλέον όχι μόνο ως αυτόνομος, αλλά και ως συμπληρωματικός οικονομικός παράγων στο κύκλωμα της ευρωπαϊκής αγοράς".¹²

Αναίγχει λοιπόν ξεκύθαρα ο δρόμος που προτίθεται να ακολουθήσει μέσα στα όρια της γενικότερης επιλογής, που κόνει δεκτή την πρόσδεση στις επιδιώξεις του ξένου κεφαλαίου, με τον εθελούσιο εξανδραποδισμό των παραγωγικών δυνάμεων του τόπου, για να διαιωτισθεί η διαχειριστική σταθερότητα της σοτικής τάξης της χώρας και των φορέων της.

Η πολιτική δύναμη που σε κείνη την ιστορική φάση βρίσκεται στη θέση της αξιωματικής αντιπολίτευσης, το ΠΑΣΟΚ, αμφισβητεί την ορθότητα της αντίληψης, που περιορίζει σε δευτερεύοντα ρόλο τις μικρές επιχειρήσεις της αντίληψης, που περιορίζει σε δευτερεύοντα ρόλο τις μικρές επιχειρήσεις. Τονίζεται χαρακτηριστικό: "Οι μονάδες που θα επιβιώσουν θα συνεχίσουν να λειτουργούν μόνο αν θα έχουν άριστα οργάνωση -για την οποία δεν προβλέπεται κοινοτική ενίσχυση- και σχεδόν μόνο σαν εξαρτημένες μονάδες παραγωγής μεγάλων βιομηχανιών, ενώ το τμήμα της αγοράς που θα καλύπτουν με τελικό προϊόντα θα μειώνεται συνεχώς. Η συνεχής ανανέωση της τεχνολογίας, όχι για λόγους παραγωγικούς, αλλά κερδοσκοπικούς επιτείνει την συγκεντρωποίηση. Άκριβώς αυτή η εξάρτηση από τις μεγάλες μονάδες, όπου η επανεξαγωγή κεφαλαίων, η μεταφορά τεχνολογίας, και η κερδοσκοπία σε διεθνή πλαίσια, δίνει τις δυνατότητες, αλλά και τα κίνητρα για το άνετο ξεπέρασμα των συνόρων από το

κεφάλαιο και προδιαγράφει το μέλλον των εξαρτημένων βιοτεχνιών, που δεν μπορούν να ακολουθήσουν την διαδικασία αυτή."¹³

Με την άνοδο του όμως στην κυβερνητική εξουσία σταδιακά εγκατόλπει τούτες τις θέσεις και ενσωμάτωσε την λογική των κυβερνήσεων της ΝΔ. Κύρια η αναθεώρηση εκείνη εκφράστηκε μέσω από την πρακτική του επίσημου φορέα παρέμβασης στην λειτουργία των μικρών επιχειρήσεων, του ΕΟΜΜΕΧ. Στην έκθεση του οργανισμού το 1983 για τις μικρομεσαίες επιχειρήσεις, υποστηρίζεται η ανάγκη προώθηση του θεσμού της υπεργολαβίας διότι "υπεργολαβία θα πρέπει να ευνοηθεί από το κράτος, εφόσον αυξάνει το καταμερισμό εργασίας μειώνει το κόστος παραγωγής και επιβοηθεί στην εξειδίκευση".¹⁴ Σε τούτη τη διάσταση της πραγματικότητας γίνεται πλήρως αποδεκτή η τακτική της κοινότητας σε σχέση με τις μικρές μονάδες σε συνάρτηση με τις επιδιώξεις του μονοπωλιακού κεφαλαίου στην σύγχρονη φάση ανάπτυξης του καπιταλισμού σε παγκόσμια προοπτική και στην περιοχή μας. Η τοποθέτηση αυτή πέρα από την ανατροπή της κατεύθυνσης των οξύτερων αντιδράσεων στα συγκεκριμένα ζητήματα-αποτελέσματα της ένταξης-οριοθετείται, ως κεντρικής σημασίας αποδοχή του δεδομένου τρόπου ενσωμάτωσης και της παράκομψης της στρατηγικής της αυτοδύναμης ανάπτυξης. Χαρακτηριστικά η Β. Παπονδρέου θεωρεί ότι "με βάση την πολιτική μας οι ΜΜΕ πρέπει να στηριχθούν σε συμπληρωματική σχέση με τις μεγάλες μονάδες. Και υπάρχει αυτή η τάση σε πολλές χώρες που διώχνουν δραστηριότητες προς μικρότερες ανεξάρτητες επιχειρήσεις. Η τάση αυτή υπάρχει και πρέπει να αναπτυχθεί. Η υπεργολαβία θα είναι διέξοδος, για πολλούς κλάδους γιατί εξειδικεύει. Και ακόμα πιστεύουμε, ότι η προώθηση του που

οδηγεί στην εξειδίκευση, σε πολλές περιπτώσεις έχει σαν αποτέλεσμα την αύξηση της παραγωγής και της παραγωγικότητας. Ο τομέας των υπεργολαβικών επιχειρήσεων προσφέρεται ιδιαίτερα στις δυνατότητες των ΜΜΕ και εμφανίζει καλές προοπτικές".¹⁵

Η διάδοση του θεσμού της υπεργολαβίας και το πέρασμα της βαθύτερα στην παραγωγική διαδικασία έχει την σημασία της πλήρους εξαρτηματοποίησης των μικρών επιχειρήσεων και της άντλησης υπεραξίας που διαφορετικά θα διέφευγε από την εμβέλεια των μονοπωλιακών επιχειρήσεων. Η μέθοδος αυτή αναγκάζει τις υπεργολαβικές επιχειρήσεις να συμπιέζουν σιγά σιγά το κόστος παραγωγής κύρια μειώνοντας τις μισθοδοτικές τους παροχές για να προσφέρουν τιμές στην επιχείρηση πελάτη που να αφήνουν μεγάλα περιθώρια κέρδους. Έτσι αποδεικνύεται μεθόδευση καταμερισμού εργασίας που την επιβάλλει το μεγάλο στο μικρό κεφάλαιο. Είναι μέσο περιορισμού των άμεσων επενδύσεων του μονοπωλιακού κεφαλαίου και ασφαλής διαδικασία εκμετάλλευσης των μικρών επιχειρήσεων. Είναι μηχανισμός υποβάθμισης των αμοιβών και εξασφάλιση της διασποράς της εργατικής τάξης στις βιοτεχνίες. Πρέπει να θεωρείται τρόπος εκμετάλλευσης της ονειδίζουσας εργατικής δύναμης μιας και τα ίδια το μονοπώλιο διατηρούν τους ειδικευμένους εργαζόμενους. Η υπεργολαβία είναι σε τελευταία ανάλυση μια επιθετική κίνηση των μονοπωλίων για να αποφεύγονται οι κυκλικές διακυμάνσεις της οικονομίας ώστε να εξασφαλίσουν τα ίδια σταθερότητα και συνέχεια (πιο ευκολο γίνονται απολύσεις και πτωχεύσεις στις μικρές επιχειρήσεις, παρά στις μεγάλες).¹⁶ Το μεγάλο κεφάλαιο χρησιμοποιεί τις μικρές επιχειρήσεις για να παράγει αποκλειστικά μέρη προϊόντων και συννηθέστερα ανταλλακτικά και εξαρτήματα, καθώς και υπηρεσίες συντήρησης και επισκευών στους κλάδους εκείνους που

τεχνολογικά είναι ανεκτά. Στη χώρα μας γίνονται οι πρώτες προσπάθειες γενίκευσης αυτής της πρακτικής. Στον κατάλογο των κλάδων που προτείνει ο ΕΥΜΜΕΧ να βοηθηθούν από το κράτος και το πιστωτικό σύστημα υπερέχουν όσοι ασχολούνται με την κατασκευή εξαρτημάτων και επισκευή μηχανημάτων παραγωγής ή άμεσης κατανάλωσης.¹⁷ Αν και δεν είναι δυνατό να διαγραφούν ακριβώς οι δισταγμοί της υπεργολαβίας, έχουν γίνει σοβαρά βήματα. Το αλουμίνιο της Ελλάδας ΑΕ που ονήκει κατά πλειοψηφία σε γαλλικά συμφέροντα διαφημίζει τις στενές σχέσεις του με δύο χιλιάδες μικρομεσαίες επιχειρήσεις και η Στάγιερ Ελλάς ΑΕ υποστηρίζει ότι ανέθεσε υπεργολαβίες σε εκατόν πενήντα επιχειρήσεις αξίας 1 δισ. δραχμών.¹⁸

Η εισαγωγή των υπεργολαβικών δραστηριοτήτων καθόλου δεν σημαίνει την υποχώρηση ή άμβλυση των ανταγωνιστικών τάσεων στην οικονομία. Αντίθετα μάλλον εντείνονται. Η μονοπωλική φύση του καπιταλισμού δεν απογορευει τον ανταγωνισμό. Μόνο που αυτός μεταβιβάζεται και αναπτύσσεται μεταξύ των μικρών μονάδων, μέσα στα όρια της προσφοράς υψηλότερων περιθωρίων κέρδους των μονοπωλικών μονάδων. Έτσι συμπερασματικά η υπεργολαβία θα μπορούσε να χαρακτηριστεί σαν μια από τις προσπάθειες να μεταθέσουν το βύρος των δυσκολιών που διαμορφώθηκαν από τις αλλεπάλληλες κρίσεις και να μπορέσει να υλοποιηθεί με πιο έντονο ρυθμό την υπερωξία που πραγματοποιείται στις μη μονοπωλικές επιχειρήσεις αυξάνοντας τις δυνατότητες συσσώρευσης.

2. ΚΛΑΔΟΙ ΜΙΚΡΟΜΕΣΑΙΩΝ ΜΕΓΑΠΟΙΗΤΙΚΩΝ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΩΝ ΠΟΥ ΠΡΟΤΕΙΝΕΤΑΙ ΝΑ ΒΟΗΘΗΘΟΥΝ ΚΑΤΑ ΠΡΟΤΕΡΑΙΟΤΗΤΑ

ΑΡΙΘΜΟΣ ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΗΣ ΟΝΟΜΑΤΟΛΟΓΙΑ ΚΛΑΔΩΝ

ΤΑΞΙΝΟΜΗΣΕΩΣ ΚΛΑΔΩΝ

ΤΗΣ ΕΣΥΕ

203.1	Παραγωγή χυμών από φρούτα
203.4	Παρασκευή βρώσιμων ελιών
203.8	Παρασκευή διατηρημένων ψαριών κυρίως κονσερβών)
209.2	Επεξεργασία και συσκευασία μελιού
209.4	Παραγωγή ζυμαρικών
236.2	Παραγωγή πλεκτών
237.1	& 3 Βαφεία, φινιριστήρια, τυποβαφεία
241.0	Κατασκευή ποπουτσιών
243.1	& 2 κατασκευή ανδρικών, γυναικείων και παιδικών ρούχων
251.1	Κατασκευή πριστής ξυλείας
252.1	& 2 κατασκευή σανίδων πατωμάτων και κουφωμάτων, ρολών παραθύρων και κλιμάκων
253.1	Κατασκευή ξυλίνων κιβωτίων
282.1	Ειδικές εκτυπωτικές εργασίες (λιθογραφία και OFF SET)
291.1	Κατασκευή σολοδερμάτων και πανώδερμάτων

- 291.3 Κατασκευή λοιπών δερμάτων
- 292.1 & 2 Επεξεργασία γουναρικών και κατασκευή ειδών από γούνα
- 293.3 Κατασκευή δερμάτινων σαλών και τακουνικών, ιμόνιων μηχανών
- 301.2 Αναγόμεση ελαστικών αυτοκινήτων και λοιπών οχημάτων
- 313.5 & 9 Παραγωγή ανθρακασβέστιου, μίνιου, οξειδίου ψευδαργύρου, δεφικών εκχυλισμάτων κλπ.
- 314.4 Παρασκευή τυπογραφικών μελανών
- 319.5 Παραγωγή κολλών ειδικών χρήσεων (π.χ. κόλλες υποδηματοποιίας)
- 329.2 Παραγωγή πιασόχαρτου και ασφαλόχαρτου
- 329.3 Παραγωγή μονωτικών υλικών από πετρέλαιο και άνθρακα (μονωτικά υλικά κατά της υγρασίας, υλικά επιστρώσεως, επικαλύψεις κλπ.)
- 336.1 Κατασκευή τσιμεντοσωλήνων και τσιμεντοστύλων
- 336.3 Κατασκευή ειδών από αμιοντοτσιμέντο
- 336.9 Κατασκευή τσιμεντολίθων, πλακών επιστρώσεως, κρόσπεδων πεζοδρομίων κλπ.

- 384.0   Επισκευή αυτοκινήτων
- 385.2   Κατασκευή ανταλλακτικών   μοτοσυκλετιών και
                  ποδηλάτων
- 391.1   Κατασκευή ιατροχειρουργικών εργαλείων και
                  ορθοπεδικών οργάνων
- 391.2   κατασκευή οργάνων ακριβείας, συσκευών μετρήσεως και
                  ελέγχου.
- 394.3   Κατασκευή ωρολογίων και ανταλλακτικών
- 397.1   Κατασκευή παιγνιδιών
- 397.3   Κατασκευή αθλητικών ειδών και οργάνων
- 399.1   Κατασκευή μολυβιών

ΠΗΓΗ ΕΟΜΜΕΧ

ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ 7

1. ΕΟΜΜΕΧ: Στοιχεία του γραφείου Υπεργολαβιών. και Βελθευ
Δραστηριότητα, 1979, σελ. 89
2. Ξουρής, Δ.: Η κατάσταση και οι προοπτικές της Γουνοποιίας
στις περιοχές της Καστοριάς και της Σιότιστας
1983. ΑΒΣΘ.
3. Γκορίτσας, Π.: Μικρομεσαίες επιχειρήσεις στην
κλωστουφαντουργία 1981. σελ. 34
4. ΕΟΜΜΕΧ: ό.π. 71
5. Π. Παπαληγούρας: Ομιλία στο Βιοτεχνικό συνέδριο, 4,5-4-
1976.
6. Γ. Κοντογιώργης: ΜΜΕ και ΕΟΚ, στο περιοδικό "Ευρωπαϊκή
Κοινότητα" Δεκέμβριος 1979.
7. ΚΕΠΕ: Πρόγραμμα οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης
1978-1982. Ιουλ. 1979, σελ. 47-48.
8. S. Dassault: Εισήγηση στο Οικονομικό και Κοινωνικό
Συμβούλιο. Παρίσι. μαρτ. 1975. L'humanite 27-4-
1975.
Στο Chatain-Gaudon: Petites et moyennes

enterprises: L'heure du choix Editions social
Paris 1976, σελ. 91.

9. Στην εφημερίδα Εντερπρζίς 15.8.1975, δίνονται και ειδικότερα στοιχεία της πορείας των υπεργολαβιών μέχρι τις αρχές του 1970 στην Ευρώπη, δείχνοντας την σημασία του συστήματος για τις πολυεθνικές επιχειρήσεις στο Chatain Gaudon: Petites κλπ. σελ. 102.
10. Φ.Μπρόουν: Εισήγηση στο Α' Συνέδριο Βιοτεχνίας των χωρών της ΕΟΚ. 1967. σελ. 57. (εισήγηση της διεύθυνσης βιομηχανίας και βιοτεχνίας της ΕΟΚ), στο Chatain και Gaudon: Petites κλπ. σελ. 103.
11. Μ.Εβερτ: Συνέντευξη στην εφημερίδα Ελευθεροτυπία στις 20.11.1979.
12. Κ.Καραμανλής: Μήνυμα του πρωθυπουργού στο Γ' Παμβιοτεχνικό Συνέδριο εφημ. Ναυτεμπορική 13-6-1979.
13. ΠΑΣΟΚ: Ενημερωτικό Δελτίο, Οκτώβριος, Νοέμβριος, Δεκέμβριος 1980, έκδοση ΚΕΜΕΔΙΑ ΠΑΣΟΚ, σελ. 80.
14. ΕΟΜΜΕΧ: Έκθεση Ομάδας εργασίας στα πλαίσια του προγράμματος οικονομικής ανάπτυξης 1983-1987, τομέας ΜΜΕ, Ιουλ. 1982.

15. Β. Παπανδρέου: Συνέντευξη με την ιδιότητα της προέδρου του ΕΟΜΜΕΧ στην εφημερίδα το Βήμα 11-9-1983 και στην εφημερίδα ΤΑ Νέα 29-8-1983.

16. Ινστιτούτο Κοινωνικών Επιστημών της ΕΣΣΔ: Οικονομικά προβλήματα του Καπιταλισμού στη σύγχρονη εποχή. έκδ. ΣΕ, σελ. 107. και Ντοκουμέντο της ΚΕ του ΚΚΕ για τους ΕΒΕ ΚΟΜΕΠ (Κομμ. επιθεώρηση) 7-9-1980, σελ. 120.

17. ΕΟΜΜΕΧ: Έκθεση ομάδας εργασίας 1982. Προτάσεις επιβοήθησης κλάδων κατά προτεραιότητα ό.π.

19. Ντοκουμέντο της ΚΕ του ΚΚΕ για τους ΕΒΕ: ό.π. σελ. 123.

απορροαλείται από το 27,3 ως και το 40% των εργαζομένων.¹

Πρέπει να σημειωθεί, ότι τα ποσοτά αυτά πορουσιασαν σοβαρές πολινδρομήσεις μέχρι να φτάσουν στο τελευταίο σημείο αναφοράς τους. Ανάμεσα στο 1960 και το 1978 η απασχόληση στις μικρομεσαίες επιχειρήσεις πορουσίασε σημαντική κάμψη ως συνέπεια της γενικότερης κρίσης που διέρχεται η βιοτεχνική παραγωγή σ' αυτό το χρονικό διάστημα, στον αντιπόδο της ανάπτυξης των μεγάλων βιομηχανικών μονάδων προ τις οποίες στρέφεται η συγκυριακή ούθηση του ενδιαφέροντος του ξένου κεφαλαίου. Έτσι το ποσοτά της απασχόλησης πέφτει το 1963 στις μικρές και μεσοίες μονάδες στο 62,4%, ενώ αντίθετα στις μεγαλύτερες (όνω των 50) ανεβαίνει στο 37,6%. Μετά από το 1968 κάτω από την διαδικασία των πολλαπλών ενισχύσεων και πιο ειδικά των συστηματοποιημένων ρυθμίσεων σχετικά με τις βιοτεχνικές χρηματοδοτήσεις, επανακόμπει στο ποσοτά του 69,9% και της μεγάλης βιομηχανίας πέφτει πάλι στο όριο του 30,1%. Η πετρελαιική κρίση του 1972-1973 και η όχημη εσωτερική οικονομική συνθήκη συμβάλλουν στην ουσιαστική μείωση των βιοτεχνικών μονάδων και της απασχόλησης στους παραδοσιακούς κλάδους. Με την ανακοπή των εισροών ξένου κεφαλαίου που ακολουθεί την μεταπολίτευση του 1974 αρχίζει η αναξωπύρωση των παραδοσιακών κλάδων και συνεχίζεται δίχως διακοπή η οριθμητική αύξηση των εργαζομένων στη βιοτεχνία. Η ποόοτιακό όμως ανάλογο σε σχέση με την μεγάλη βιομηχανία πέφτει στα επίπεδα του 60% και θα συνεχίσει την καθοδική της πορεία ως και το 1984 επηρεαομένη απόλυτα από τις εντεινόμενες διαδικασίες συγκέντρωσης.²

Οι αυξομειώσεις της απασχόλησης στις μικρές μονάδες εκφράζουν στο σύνολο τους το ευμετάβλητο της κοιλίστσης στην

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β

Μικρές επιχειρήσεις και απασχόληση εργατικής δύναμης

Η ανακατανομή της διάρθρωσης του πληθυσμού στα μεταπολεμικά χρόνια βρίσκει την ολοκλήρωσή της στη μη απορρόφηση του εργατικού δυναμικού που αποδεσμεύτηκε σταδιακά από τον αγροτικό κύριο χώρο. Το φαινόμενο της εσωτερικής μετανάστευσης δεν συντέλεσε να διαμορφωθεί ένα νέο στρώμα της εργατικής τάξης. Το μεγάλο μέρος των μετακινούμενων μοσών κατευθύνθηκε στο εμπόριο, στις υπηρεσίες και προς την νομικό "αυτόνομη" βιοτεχνική παραγωγή, ως συνέπεια της έλλειψης σύντομης βιομηχανικής ανάπτυξης. Σε τούτη τη βάση στο επίπεδο της δευτερογενούς παραγωγής η ενσσχόληση γίνεται κύρια με τη μορφή της αυτοαπασχόλησης και όχι της εξαρτημένης εργασίας. Η βαθύτερη αιτία του φαινομένου είναι τα κενά που ύφισαν το ντόπιο και ξένο κεφάλαιο και η συνσκόλουθη σνάγκη σναζήτησης ευκαίρειών απασχόλησης από το σργό εργατικό δυναμικό.

Ο συσχετισμός λοιπόν υπέρ των βιοτεχνικών επιχειρήσεων, όπως προείδομε, στην δευτερογενή παραγωγή και η απροθυμία για άμεσα παραγωγικές επενδύσεις από την πλευρά των επενδυτικών φορέων αποτέλεσε τον κύριο παράγοντα συγκρότησης της διόταξης της απασχόλησης. Η πλειοψηφία των απασχολουμένων στην δευτερογενή παραγωγή εργάζεται σε μικρές επιχειρήσεις, ενώ για δεκαετίες εντοπίζεται στις πολύ μικρές μονάδες. Παρό τις εμφανείς τάσεις συγκέντρωσης από το 1958 ως και το 1978 απασχολείται στις μικρές και μεσαίου μεγέθους επιχειρήσεις από το 72,7%, ως το 60% των εργαζομένων στο σύνολο της βιομηχανίας. Στις μεγάλες μονάδες την ίδια περίοδο

ΠΙΝΑΚΑΣ 1

Ετη	1969					1973					1978				
	0 - 4	5 - 9	10 - 49	50 & άνω	0 - 4	5 - 9	10 - 49	50 & άνω	0 - 4	5 - 9	10 - 49	50 & άνω			
20	32280	11660	17984	19584	33711	12641	18340	24593	33842	11684	18715	30082			
21	2574	1334	2574	4440	2442	1307	2924	5637	1818	1211	3000	6994			
22	217	318	2657	9999	98	148	1452	7350	69	88	1098	8515			
23	7201	4823	11981	31047	7000	3518	14908	40992	6958	5253	14595	51572			
24	38703	7119	9978	6372	32397	8601	17073	13959	28737	10135	24743	23669			
25	18422	4601	4511	2690	18174	5689	5285	5257	18669	4397	5201	4711			
26	16725	4239	4225	1318	16334	4881	5817	2413	16737	4848	6561	3116			
27	429	722	1833	4800	339	656	1810	5106	585	567	1945	7926			
28	3591	2251	3782	4499	3844	2328	4726	5062	4355	2734	5662	5539			
29	3204	2820	3195	1093	4371	3802	3312	1575	6487	3578	4309	1175			
30	1925	1140	3233	4547	2394	1390	5090	6957	2913	1913	5630	9025			
31	1386	1001	3431	10431	1159	1202	4459	13437	1182	1494	5095	18230			
32	105	181	604	2030	136	132	891	9605	119	239	552	3836			
33	8333	5009	8749	8760	8342	5621	10450	13050	8240	4750	10413	17114			
34	31	78	298	5302	12	29	239	7550	37	20	381	9377			
35	21161	4878	6876	10352	19530	5345	8799	14177	21471	5454	9857	17534			
36	5156	2898	5829	3331	5807	3763	8181	5946	6556	3675	7073	5019			
37	5135	1751	3564	7833	5240	2443	5194	17598	6981	2426	5614	15319			
38	13862	3291	3998	13906	16345	4206	5806	26451	21591	4909	7108	29396			
39	5318	1506	1839	632	5739	1839	2918	1606	5551	1829	2568	1332			
Σύνολο	185877	61620	101051	152974	183474	71542	127674	221351	192896	71244	139174	267783			
				501522			604041					671097			

περιοχή της βιοτεχνίας και το ευπρόσβλητο από την διαδοχή των ολλοπάλληλων κρισεων που διαπερνουν την σύγχρονη Ελληνική οικονομία. Εάτι τέτοιο διαπιστώνεται σαφέστερα αν εξετάσουμε την πορεία της απασχόλησης στις πολύ μικρές μονάδες (0-9 εργ.) που αποτελούν την συντριπτική πλειοψηφία των καταστημάτων. Οι μονάδες πολύ μικρού μεγέθους (0-4 εργ.) αν και είναι το 84,8% των βιοτεχνικών επιχειρήσεων χρησιμοποιούν το 36,9% το 1958 και το 28,5% μόνο των εργαζομένων. Στις διακυμάνσεις του αριθμού των εργαζομένων όπως είναι οι λιγότερο ευπρόσβλητες. Το ποσοστό της απασχόλησης ο' αυτές μειώνεται ριζικό μόνο μετά το 1974 για να φτάσει στο χατώτερο σημείο το 1978. Θα πρέπει ωστόσο να σταθούμε ιδιαίτερα στο γεγονός ότι η κατηγορία τους αποτελεί ομάδα βασικά οικογενειακών επιχειρήσεων και ο αριθμός των εργαζομένων εξαρτάται ανελαστικό από τον αριθμό των μονάδων. Σε πολύ μικρό βαθμό χρησιμοποιούν πληρωμένη εργατική δύναμη. Σημειώνεται όμως στην "σπλήρωτη" εργασία των οικογενειακών μελών και των κατόχων των επιχειρήσεων που είναι εξαιρετικά σημαντική. Είναι λοιπόν ανακριβές να ταχυρυσώσουμε, ότι είναι απόλυτη η κόμψη της απασχόλησης στις πολύ μικρές μονάδες, με μόνο σημείο αναφοράς το ποσοστό της συνολικής απασχόλησης της βιομηχανίας, διότι ο κοθάρός αριθμός των εργαζομένων αυξήθηκε μέσω σε εικοσι χρόνια κατά 30 χιλ. ακολουθώντας την αύξηση του αριθμού των επιχειρήσεων.³

Με παροπλήσιο πνεύμο πρέπει να διερευνήσουμε τις συνθήκες απασχόλησης στην κατηγορία των μονάδων που απασχολούν 5-9 άτομα. Την ποσοστιαία οριδιακή πτώση της αμοιβόμενης απασχόλησης από 15,4% (1958) στο 10,6% (1978) έρχεται να καλύψει ως αντίβαρο η αύξηση του πραγματικού αριθμού των εργαζομένων κατά 5 χιλ. άτομα. Η διαφορά σε σύγκριση με την

T I M A H A I C

Ποσοστά Κεφαλών (Κεφαλαιοδότηων) κατά Κάδο

Eth	1969					1973					1978				
	0 - 4	5 - 9	10 - 49	50 & over	100%	0 - 4	5 - 9	10 - 49	50 & over	100%	0 - 4	5 - 9	10 - 49	50 & over	100%
Τάξεις Μετέθρουσ Καδών															
20	39,60	14,30	22,06	24,02	37,76	14,16	20,50	27,54	35,88	12,39	19,84	31,89			
21	23,56	12,21	23,56	40,65	19,84	10,62	23,76	45,80	14,29	9,52	23,58	52,62			
22	1,65	2,41	20,14	75,80	1,08	1,64	16,05	81,22	0,71	0,91	11,31	87,68			
23	13,10	8,78	21,64	56,49	10,23	3,07	21,79	59,91	8,88	6,70	18,62	65,80			
24	62,19	11,44	16,03	10,24	44,98	11,94	23,70	19,38	32,92	11,61	28,35	27,12			
25	60,85	15,20	14,90	8,89	52,82	16,53	15,36	15,28	56,40	13,28	15,71	14,23			
26	63,10	15,99	15,94	4,97	55,47	16,58	19,76	9,19	53,54	15,51	20,99	10,13			
27	5,51	9,28	23,55	61,66	5,01	3,23	22,71	64,06	5,31	5,14	17,64	71,90			
28	25,43	15,94	26,78	31,86	24,08	14,58	25,61	31,71	25,20	15,82	32,76	32,02			
29	31,62	27,83	30,98	10,60	33,47	29,11	25,36	12,06	41,70	23,01	27,71	7,56			
30	17,75	10,51	29,81	41,93	15,12	8,78	32,15	43,94	14,95	9,82	28,90	46,33			
31	8,52	6,16	21,11	64,19	5,72	5,93	22,01	66,34	4,54	5,74	19,59	70,12			
32	3,59	6,20	20,68	69,50	3,61	3,51	23,67	69,19	2,51	5,04	11,63	80,84			
33	27,00	16,23	28,35	28,39	22,27	15,00	27,89	34,83	20,85	12,02	26,35	40,78			
34	0,54	1,37	5,22	92,87	0,15	0,37	3,04	96,07	0,38	0,20	3,88	95,53			
35	48,91	11,27	15,89	23,93	40,82	11,17	18,39	29,63	39,53	10,04	18,15	32,28			
36	29,95	16,84	33,86	19,35	24,51	15,88	34,52	25,09	29,37	16,46	31,68	22,48			
37	28,09	9,58	19,49	42,85	17,20	9,02	17,04	57,75	22,96	7,98	18,47	50,39			
38	39,54	9,39	11,40	39,67	30,95	7,96	10,99	50,09	34,27	7,79	11,28	46,66			
39	57,21	16,30	19,78	6,80	47,42	15,20	24,11	13,27	49,22	16,22	22,77	11,81			
2 - 3	37,06	12,29	20,15	30,50	30,37	11,84	21,14	36,65	28,73	10,61	20,73	39,88			
				100%				100%				100%			

προηγούμενη κατηγορία έγκειται στο δεδομένο, ότι οι μονάδες αυτές είναι πιο ευαίσθητες στις μεταβολές του εργατικού κόστους και συνακόλουθα του γενικού κόστους παραγωγής καθώς δεν στηρίζονται κύρια στην απλήρωτη (μη αμοιβόμενη) εργασία. Έτσι πέφτει παράλληλα και ο δείκτης απασχόλησης ανά κατάσταση από 6,9 εκατ. σε 6,6 εκ. τις αντίστοιχες περιόδους.⁴

Αν εξετάσουμε ως μια κατηγορία τις επιχειρήσεις που απασχολούν 0-9 άτομα, είναι οπωσδήποτε ενδεικτική η πτωτική τάση του ποσοστού των εργαζομένων στο συνολικό της βιομηχανίας από 52,3% στο 39,1% στα χρόνια 1958-1978, παράλληλο με την αύξηση του πραγματικού αριθμού τους από 230,7 χιλ. σε 269,7 χιλ. άτομα. Αν λάβουμε υπόψη μας τις ιδιαιτεριότητες της ανάπτυξης των μικρών επιχειρήσεων, την μικρή ποσότητα του κεφαλαίου που χρησιμοποιούν, γίνεται αντιληπτό, ότι χαρακτηρίζονται από σταθερότητα απασχόλησης εργατικής δύναμης κατά μονάδα η οποία όμως δεν είναι σε καμιά περίπτωση ανάλογη των αυξήσεων του οικονομικά ενεργού πληθυσμού και της απασχόλησης της βιομηχανίας γενικά. Η αναγνώριση λοιπόν του ευπρόσβλητου χαρακτήρα τους γίνεται σε σχέση με την αδυναμία ανάπτυξης τους και στη συνέχεια με την ολοένα μεγαλύτερη περιφερειοποίηση τους για την οικονομία, η οποία αντιπροσωπεύεται και στους δείκτες απασχόλησης.

Οι μονάδες με 10-49 άτομα, ήτοι, το 5,5% των επιχειρήσεων της βιομηχανίας απασχολούν πιο ικανοποιητικό αριθμό εργαζομένων ανά κατάσταση, που κυμαίνεται από 18,9 εκατ. μέχρι και 20,17 εργ. Το ποσοστό της απασχόλησης εδώ σε σύγκριση με το συνολικό της βιομηχανίας παραμένει σταθερό με 20,4-20,9%. Το χαμηλότερο ποσοστό το διακρίνουμε το 1963 όταν και φτάνει στο όριο του 14,8 %.

Κατάταξη Κλάδων με Βάση το Ποσοστό Εργ.

A/A	Κωδικ. Αριθμ.	Ποσοστό % Απασχολουμ.	Ποσοστό % Εστιασημύτων
1.	29: Δέρμα-Γουνορικά	92,5	99,7
2.	26: Επιπλα-Είδη επίπλωσης	90,4	99,8
3.	39: Λοιπές βιομηχανίες	88,0	99,7
4.	25: Ξύλο-Φελλός (εκτός επιπλα- ποιίας)	85,9	99,8
5.	36: Μηχόνες και συσκευές	77,4	98,9
6.	24: Είδη υπόδησης ενδυμασίας και διαφορετικών ειδών από ύφασμα	72,9	97,0
7.	20: Είδη διατροφής	68,0	98,8
8.	35: Ξελικό προϊόντα από μέταλλο	67,9	99,3
9.	28: Εκτυπώσεις εκδόσεις ουσια- στικές δραστηριότητες	67,7	98,6
10.	33: Προϊόντα από μη μεταλλικά ορυκτά	59,5	98,6
11.	38: Μεταφορικό μέσο	53,4	99,4
12.	30: Ελαστικά-Πλάστικο	53,2	96,6
13.	37: Ηλεκτρικές μηχανές-συσκευές και λοιπά είδη	49,1	98,3
14.	21: Ποτά	46,6	98,2
15.	23: Υφαντικές βιομηχανίες	32,8	94,1

16.	27:Βιομηχανία χάρτου	26,7	93,3
17.	31:Χημικές βιομηχανίες	25,4	90,6
18.	32:Πορώγωνα πετρελαίου και άνθρακα	15,8	90,3
19.	22:Καπνοβιομηχανία	7,5	48,0
20.	34:Βασικές μεταλλουργικές βιομηχανίες	1,6	34,3

Πίνακας 3.

Η προσεκτική παρακολούθηση των δεδομένων της απασχόλησης στις μικρές και μεσαίες επιχειρήσεις του δευτερογενούς τομέα καταδεικνύει με τον καλύτερο τρόπο την ανορθολογική κατανομή της εργατικής τάξης και της εργατικής δύναμης και μας δίνει το μέγεθος της αντιπαραγωγικής διασποράς της. Οι μικρομεσαίες επιχειρήσεις παρά την αναγκαιότητά τους στο πεδίο των συμπληρωματικών δραστηριοτήτων της βιομηχανίας, διασπούν την εργατική τάξη χωρίς να επιτρέπουν την θετική εκμετάλλευση των παραγωγικών δυνάμεων της χώρας. Η μέτρηση αυτής της διάστασης γίνεται πιο ουσιαστική και πλήρης στην περίπτωση που αξιολογήσουμε και το βαθμό αυτοαπασχόλησης και οικογενειακής απασχόλησης.

Το 1963 στις επιχειρήσεις αυτές οι εργοδότες-αυτοαπασχολούμενοι είναι το 36,6% των εργαζομένων και το 1978 το 34,8%. Το φαινόμενο είναι πιο οξύ στις μικρές μονάδες (0-9 ατ.) όπου το 1963 αντιπροσωπεύουν το 48,9% και το 1978 το 49,9% των απασχολούμενων. Στις πολύ μικρές μονάδες αντίστοιχα (0-4) ανέρχονται το 1963 στο 57,6% και το 1978 στο 60%. Στην κατηγορία 5-9 ο αριθμός των απασχολούμενων εργοδοτών είναι περίπου ίσος με τον αριθμό των επιχειρήσεων.²⁹

Τα οικογενειακά μέλη που απασχολούνται στις μικρές και μεσαίες επιχειρήσεις και έχουν καταγραφεί είναι το 1963 το 8,5% της απασχόλησης και το 8,6% το 1978. Στις μικρές επιχειρήσεις είναι το 1963 το 11,7% και το 11% στα 1978. Για τις μονάδες 0-4 εργαζόμενους αποτελούν το 13,1% και το 12,9% τα αντίστοιχα έτη.

Το 45% λοιπόν των εργαζόμενων στις μικρομεσαίες

επιχειρήσεις της βιοτεχνίας είναι εργαζότες αυτοαποχολογούμενοι και μέλη των οικογενειών τους, δεν βρίσκονται σε σχέση εξαρτημένης εργασίας και δεν σμοίβονται άμεσα. Αυτό θα πρέπει να θεωρηθεί και ο κύριος λόγος της επιβίωσης των πολύ μικρών μονάδων. Είναι άλλωστε εμφανής η τάση αυτές σε στιγμές κρίσεων να στηρίζονται στην προσωπική εργασία αποκλειστικά στην προσπάθεια διατήρησης της οντότητας τους. Εκτός από το γεγονός της μη στήριξης στην αμοιβόμενη εργασία δίνεται η δυνατότητα να υπερβαίνεται το ωρόριο της εργάσιμης ημέρας και να αυξάνεται η παραγωγή κατά άτομο. Οι περισσότερες από τις μικρές επιχειρήσεις λειτουργούν πάνω από 10, 12 και 14 ακόμα ώρες την ημέρα.⁶

Το κόστος εργασίας σε σχέση με το συνολικό κόστος παραγωγής είναι για τις μικρές επιχειρήσεις το 14,5% το 1970 και το 13,5% το 1975. Για τις μεσαίες επιχειρήσεις είναι το 17,4% το 1970 και το 16,7% το 1975. Αντίστοιχα στις μεγάλες είναι το 17,3% το 1970 και το 15% το 1975. Οι αποκλίσεις εδώ φαίνονται από μικρές έως ασήμοντες. Όμως η μελέτη των σμοιβών στην περίπτωση των μικρομεσαίων επιχειρήσεων αποδεικνύει, ότι το κόστος εργασίας είναι πολύ χαμηλότερο από αυτό των μεγάλων βιομηχανικών μονάδων. Οι ετήσιες σμοιβές έτσι το 1970 στις μικρές μονάδες είναι το 55,7% των μεγάλων και των μεσoίων το 71,9% των βιομηχανικών. Αν και η παραγωγικότητα της εργασίας στην Ελλάδα είναι το 80% της παραγωγικότητας των χωρών της ΕΟΚ οι σμοιβές βρίσκονται 146% πιο χαμηλά στη χώρα μας. Το βασικό βάρος αυτής της απόστασης πέφτει επάνω στις μικρομεσαίες επιχειρήσεις, που κρατούν σε χαμηλά επίπεδα τις εργατικές σμοιβές μετά από την μόνιμη καταπόνηση των συλλογικών συμβάσεων κατά κλάδο ή συνολικά.⁷

Οι μικρές και μεσαίες επιχειρήσεις φαίνονται να σημειώνουν όμως και μετοξύ τους αποκλίσεις στη σχέση ονόμου στις αμοιβές και την προστιθέμενη αξία. Ιδιαίτερα στις πολύ μικρές μονάδες το ποσοστό εμφανίζεται πιο χαμηλό που θα πρέπει να αποδοθεί στο κόστος της απλήρωτης εργασίας, διότι είναι γνωστό ότι οι εργοδότες και τα οικογενειακά μέλη αντλούν ένα σημαντικό μέρος των αμοιβών που δεν δηλώνονται ως εργοδοτικό εισόδημα και υπερβαίνουν το μέσο όρο των εργαστικών αμοιβών.

Η αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας ανάμεσα στα χρόνια 1963-1974 δεν συνδυάστηκε με ανάλογη αύξηση των αμοιβών. Η παραγωγικότητα αυξήθηκε κατά 11,38% το χρόνο και οι αμοιβές κατά 11% το χρόνο. Το ποσοστό υπεραξίας στις επιχειρήσεις 10-19 ατόμων ήταν 1,55 για αυτές με 20-29 εργ. 1,47 και 1,80 για την κατηγορία των επιχειρήσεων με 30 και πάνω απουχολούμενους. Από αυτή την άποψη το ποσοστό εκμετάλλευσης εργατικής δύναμης είναι σημαντικό για όλες τις κατηγορίες επιχειρήσεων που βασίζονται κατά κανόνα στο φθηνό κόστος εργασίας. Το παραπάνω στοιχείο λαμβάνουν χώρα ο'ένο πλαίσιο όπου η εργατική τάξη, οι εργαζόμενοι στις επιχειρήσεις αυτού του μεγέθους δεν διαθέτει ούτε στο ελάχιστο συνδικαλιστική εκπροσώπηση. Μικρό ποσοστό συμμετέχει σε σωματεία σε περιορισμένο αριθμό επιχειρήσεων υπάρχουν οι προϋποθέσεις ίδρυσης συνδικάτων. Στην Ελλάδα με τα 3,3 εκατ. του ΟΕΠ το ποσοστό των συνδικαλισμένων δεν υπερβαίνει το 27-33% των εργαζομένων. Αν ληφθεί υπόψη ότι οι μαζικότερες συνδικαλιστικές οργανώσεις είναι εντοπισμένες σε ορισμένους τομείς (τράπεζες, οικοδομές, κοινή ωφέλειο, μεγάλες βιομηχανικές μονάδες) οι μικρομεσαίες επιχειρήσεις συγκεντρώνουν τις μικρότερες συνδικαλιστικές αντιστάσεις και

τριβές.⁸

Σύμφωνα με τα επίσημα στοιχεία οι συνθήκες εργασίας στις μικρές και μεσαίες μονάδες, στην πλειοψηφία των περιπτώσεων, είναι πολύ άσχημες, σημειώνονται τα περισσότερα από τα εργατικά ατυχήματα, απασχολείται το μεγαλύτερο κομμάτι της παιδικής εργασίας, εμποδίζεται συστηματικά η κοινωνική ασφάλιση, ενώ οι συνθήκες υγιεινής διατηρούνται πολλές φορές σε απελπιστικό σημείο. Κατά καιρούς δημοσιεύονται στον τύπο αναφορές, για συθαύρετη συμπεριφορά εργοδοτών σε βάρος των εργαζομένων στις βιοτεχνικές μονάδες, σε σχέση με την παραβίαση του ωραρίου, της βάρδιας την πληρωμή των υπερωριών και των εργοδοτικών εισφορών προς τα ασφαλιστικά ταμεία.⁹ Η διαφοροποίηση των συνθηκών εργασίας επηρεάζει μαζί με την άυξηση του κόστους περισσότερο από κάθε άλλη κατηγορία τους μικροπαραγωγούς που αντιδρούν σε κάθε άμεση ή έμμεση μεταβολή.

ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ Β

1. ΕΣΥΕ: Απογραφή βιοτεχνίας 1958-1978.
2. Τ.Γιαννίτση: Μαγικοί μετασχηματισμοί στην βιοτεχνία, εφημ. 1α Νέα, 27-8-1987.
3. ΕΣΥΕ: ό.π., πίνακες 1,2,3.
4. ΕΣΥΕ: ό.π.
5. ΕΣΥΕ: ό.π.
6. Συλλογική Εργασία (επιμέλεια Γ.Δραγασάκη): Η καπιταλιστική εκμετάλλευση στην Ελλάδα, βαθμός και μορφές. Μελέτες ΚΚΜΕ Σ.Ε. 1984, σελ. 80-85, 11.
7. Τ.Φωτόπουλος: ό.π. σελ. 152.
8. Θ.Κατσανέβας: Εργασιακές σχέσεις σε μικρομεσαίες επιχειρήσεις στην Ελλάδα. 1984. Ειδικές εκδόσεις, Υπουργείου Εργασίας - ΟΑΕΔ. σελ. 43
9. Θ.Κατσανέβας: ό.π. σελ. 17

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 9

Θέση των μικροπαραγωγών (τ.Δ.Τ.) στο σύστημα απόσπασης και ανακατανομής του κοινωνικού πλεονάσματος, που υπάγεται στην οικονομική λειτουργία του κράτους

Εκτός από τη διαδικασία άμεσης απόσπασης υπερσξίας μέσω στα όρια της επιχείρησης, αλλά και της απόσπασης πλεονάσματος που απορρέει είτε από τη συνεργασία ανάμεσα σε συγκεκριμένες επιχειρήσεις είτε από την λειτουργία των έμμεσων παραγόντων στη σφαίρα της κυκλοφορίας, στις αστικές κοινωνίες πραγματοποιείται η σύνθετη διαδικασία απόσπασης και ανακατανομής του πλεονάσματος δια της οικονομικής λειτουργίας του κράτους. Η όλη διάρθρωση της εκφράζει την θεομαθετημένη κατοχύρωση της μεταβίβασης κοινωνικού πλούτου από τη μια τάξη στην άλλη, από τις κυριαρχούμενες τάξεις στην κυρίαρχη αστική τάξη, και ειδικότερα προς τη μονοπωλιακή μερίδα της. Είναι ως διαδικασία, κάθε άλλο παρά απλή και ευθύγραμμη. Ωστόσο ως διαδικασία, κάθε άλλο παρά απλή και ευθύγραμμη είναι. Ο τρόπος οργάνωσης της αντανακλά την ίδια την εξέλιξη της τσξικής πάλης, τις εντάσεις και τις αμβλύσεις της. Αντιπροσωπεύει την ανάγκη συγκέντρωσης του πλεονάσματος που δεν πραγματοποιείται στο μονοπωλιακό τομέα της οικονομίας ή της υπερσξίας που διαφευγει με διάφορους τρόπους από το μονοπωλιακό κεφάλαιο. Συγχρόνως αποτελεί μέσω έμμεσου κοινωνικού εξαναγκασμού, όπως είναι και μέθοδος προσαρμοσμού, κοινωνικών δυνάμεων, με σκοπό τη διάσπαση των κινήσεων αμφισβήτησης και την ενδυνάμυνση της κυριαρχίας της αστικής τάξης. Είναι λοιπόν η σύνθετη πολιτικο-οικονομική

παρέμβαση που υλοποιείται μέσω της οικονομικής λειτουργίας του κράτους.

Στην προκειμένη περίπτωση θα αποφύγουμε τη μονοδιάστατη ανάλυση των οικονομικών μεταβλητών. Η απεικόνιση της κατάστασης επιχειρείται να αποδοθεί με την παράλληλη μελέτη της σδιευκρίνιστης, ως τα σήμερα, στάσης των ίδιων των μικροπαραγωγών, όπως αυτή καταγράφεται από την διατυπωμένη έκφραση τους μέσα από τους οργανωμένους συνδικαλιστικούς χώρους.

9.1. Φορολογική πολιτική - αντιδράσεις των μικροπαραγωγών

Η φορολογική πολιτική αντιπροσωπεύει τον σημαντικότερο μηχανισμό αναδιανομής του κοινωνικού πλούτου. Η οργάνωση του φορολογικού συστήματος δίνει και το στίγμα της άποψης που το συνοδεύει χωρίς να αποτελεί τη δικαιολογητική του βάση.

Τα έσοδα από την άμεση και την έμμεση φορολογία αποτελούν το 85,2% το 1960 και θα φτάσουν το 93,3% των εσόδων του τακτικού προϋπολογισμού. Ο χαρακτηρισμός του συστήματος ως "άδικο" εδράζεται στην εκτίμηση της σχέσης τόσο του φορολογικού βάρους ανάμεσα στις διαφορετικές ομάδες φορολογουμένων, όσο και στη σχέση μεταξύ άμεσων και έμμεσων φόρων. Από τους έμμεσους φόρους, οι δασμοί και όσοι ορίζονται για τα εισαγόμενα προϊόντα αντιπροσωπεύουν κατά το 1960 το 26,1% και το 1980 ένα ποσοστό 23,1%. Το δασμολογικό πλαίσιο είναι ο βασικός μηχανισμός προστασίας της εθνικής παραγωγής και μείωσης των ανταγωνιστικών πιέσεων προς τις μικρές επιχειρήσεις που στρέφονται αποκλειστικά στην εσωτερική αγορά, μεταφέροντας το βάρος στην κατανάλωση. Οι φόροι κατανάλωσης

κυμαίνονται από 51% μέχρι 39% (1960-1980) και έχουν την ιδιότητα να μετακυλούν στην ευρεία μάζα των μισθωτών και των συνταξιούχων. Εξαίρεση στον κανόνα αυτό δεν αποτελούν ούτε οι φόροι συναλλαγών που είναι το 17,9% των εσόδων της έμμεσης φορολογίας το 1960 και το 32,9% το 1980.¹ Έχει ωστόσο διαπιστωθεί ο Φ.Ε και ο φόρος χαρτοσήμου που επιβάλλεται στις μικρές μονάδες δύσκολα μετακυλά στην κατανάλωση.² Το γεγονός αυτό συγκροτεί και την γεννεσιουργό αιτία της αντίθεσης των μικροπαραγωγών στην εισαγωγή και την επέκταση του ως συστήματος καθορισμού της φορολογητέας ύλης.

Οι άμεσοι φόροι αντιπροσωπεύουν το 1960 το 20,2% του συνόλου των φορολογικών εσόδων και το 1980 το 32,1%. Η επιβάρυνση των φυσικών προσώπων είναι το 57,5% το 1960 και το 55,3% το 1980, των νομικών προσώπων το 9,5% το 1960 και το 13,7% το 1980 και των εισοδηματιών 33% το 1960 και 31% το 1980. Η ανισοκατανομή του φορολογικού βάρους στην πλευρά των πιο ασθενών εισοδημάτων γίνεται περισσότερο αντιληπτή, αν συνυπολογιστεί ότι η συνεισφορά των μισθωτών και συνταξιούχων είναι το 50,1% των εσόδων από την φορολογία φυσικών προσώπων, ενώ των επιχειρηματιών μόλις και καλύπτει το 30,6% (1977).³

Από την προσεκτική ανάγνωση αυτών των δεδομένων, αναδεικνύεται με σαφήνεια η κατεύθυνση να μη θίγονται τα συμφέροντα του μεγάλου κεφαλαίου. Αντίθετα οι μισθωτοί και οι συνταξιούχοι, που δεν διαθέτουν και πρόσφορους τρόπους άμυνας, είναι μόνιμα εκτεθειμένοι στην απόσπωση πλούτου τόσο μέσα από την άμεση φορολογία, όσο και από τους φόρους κατανάλωσης. Το μεγάλο κεφάλαιο, προστατευμένο, από την δομή του φορολογικού συστήματος, δηλαδή την νόμιμη διαδικασία αποφυγής των φορολογικών βαρών, έχει συγχρόνως την δυνατότητα, έμμεσης

φοροδιαφυγής με, ή χωρίς την ανοχή των φορολογικών αρχών. Το πρόβλημα παρουσιάζει ενδιάμεση διάσταση για τις μικρές επιχειρήσεις. Από τη μια πλευρά επωφελούνται από την διάταξη του δασμολογικού πλαισίου, έτσι που η πιθανή χολάρωση του να συνθέτει απειλή για την ικανότητα ανταγωνισμού των ξένων μονοπωλίων και από την άλλη βρίσκονται στο κέντρο της αντιφάσκουσας πραγματικότητας, που ταυτόχρονα επιτρέπει την αξιοποίηση των πλεονεκτημάτων προς τις επιχειρηματικές ομάδες, αλλά και αντικειμενικά στερεί την προοπτική ισοτίμης αντιμετώπισης τους σε σχέση με τα μεγάλα οικονομικά συγκροτήματα. Έτσι παρά τις κάποιες συγκλίσεις με τα στρώματα και συνδικαλιστικές δυνάμεις των εργαζομένων, δεν θα ταυτιστούν ποτέ μαζί τους, δεν θα ενοποιήσουν τις διεκδικήσεις τους, για την ουσιαστική μεταβολή του τρόπου οργάνωσης του συστήματος ανακατανομής του κοινωνικού πλεονάσματος.

Οι μικροπαραγωγοί έχουν γίνει δέκτες της κατηγορίας της φοροδιαφυγής. Η επισύναψη της δεν είναι εντελώς ανεδαφική. Είναι όμως ένα από τα αποτελέσματα της επισημασμένης οικονομικής τους θέσης. Η εκδήλωση άλλωστε της ανάγκης να ελαφρυνθούν από νέο οικονομικά βάρη έχει μεταβληθεί σε πιλότο προσδιορισμού των ορίων διεκδίκησης των συνδικαλιστικών οργανώσεων και μέσω πίεσης προς τις πολιτικές δυνάμεις που διαχειρίζονται την εξουσία. Η κλιμάκωση των ιδιαίτερων ενεργειών τους είναι στενά συνδεδεμένη και υποταγμένη στη λογική της προώθησης των προβλημάτων τους τις φάσεις που οξύνονται οι οικονομικές και κοινωνικές αντιθέσεις και δημιουργούνται προϋποθέσεις σοβαρών κρίσεων.

Η μόνιμη επιδίωξη των φορολογικών ελαφρύνσεων είναι λοιπόν ένα από τα αιτήματα του πακέτου των διεκδικήσεων. Η

αφετηρία εντονότερης προβολής τους είναι οι αρχές της δεκαετίας του 1960 με την αφορμή της θεσμοθέτησης νέων φορολογικών κινήτρων και απαλλαγών για το ξένο κεφάλαιο και τις μονοπωλιακές επιχειρήσεις, και η απειλή της εφαρμογής του φόρου κύκλου εργασιών. Η πιθανή εισαγωγή του τελευταίου θα σήμαινε για τους μικροπαραγωγούς συντελεστών για φόρο εισοδήματος των επιχειρηματιών κατά 30-40%. Το θέμα οριοχόλησε με ένταση τις συνδικαλιστικές οργανώσεις. Προχωρούν σε σειρά ενεργειών με στόχο την ανάκληση των μέτρων. Μέσω του τύπου ζητείται "η άρση των φορολογικών αντικινήτρων και η ένταξη των ελαφρύνσεων στο πρόγραμμα μέτρων προσαρμογής της βιοτεχνίας στο καθεστώς της σύνδεσης με την Κοινή Αγορά". Σε ειδικό σημείωμα προς τη κυβέρνηση τονίζεται ότι η φορολογική επιβάρυνση είναι δυσανάλογα μεγάλη για τις μικρές μονάδες, που είναι ιδιαιτέρως σημαντικές για την εθνική οικονομία, ενώ παράλληλα χρειάζεται να κλείσει η ψαλλίδα των ελαφρύνσεων στους οικονομικά ισχυρότερους."³

Η κυβέρνηση της ΕΡΕ κάτω από την πίεση των βιοτεχνών αναστέλλει την εφαρμογή του φόρου κύκλου εργασιών (ΦΕκ) και προβαίνει στη σύνταξη νέου φορολογικού νομοσχεδίου. Χωρίς να πορευκλίνει από την πορεία γενικής εύνοιας προς το μονοπωλιακό κεφάλαιο θεσπίζει ειδικές απαλλαγές, όπως το αφορολόγητο των 5.000 δραχ., την αύξηση των εκπτώσεων για οικογενειακά βάρη και την μείωση των φορολογικών συντελεστών. Οι μικροπαραγωγοί θα θεωρήσουν κατ' αρχήν θετικές τις προτεινόμενες ρυθμίσεις αλλά θα διαπιστώσουν σημαντικά κωλύματα, που κάνουν αναγκαίο την τροποποίησή του, "με τρόπο που να δημιουργείται ευνοϊκό κλίμα εις τον χώρο της βιοτεχνίας, ενώπιον των προβλημάτων τα οποία θέτει η φάση ακλήρυσης των συνθηκών ανταγωνισμού εντός των

ορίων του νέου περιβάλλοντος".⁴ Η κατεύθυνση της ΕΡΕ είναι στην περίοδο που εντείνεται η ομφιοβήτηση της πολιτικής της κυριαρχίας, η διατήρηση της λεπτής ισορροπίας ονόμαα στις στρατηγικές της επιλογές και η συντήρηση της ανοχής των μικροοικονομικών στρωμάτων. Το γεγονός αυτό θα λειτουργήσει θετικό για την απόσπαση ωφελημάτων από την μεριά των βιοτεχνών, που ελλίσσονται συχνά με πολιτική ασυνέπεια στον κύκλο των ανομορφωνόμενων αντιθέσεων.

Με την ανάληψη της κυβερνητικής εξουσίας από την ΕΚ, ο τόνος για τα φορολογικά ζητήματα υποχωρεί αισθητά, καθώς η νέα διαχειριστική δύναμη δεν προχωρεί σε κινήσεις που να προκαλούν τις αντιδράσεις των μικρών παραγωγών. Η διάρθρωση των διεκδικήσεων περιορίζεται στην διεύρυνση των πρωτοβουλιών άμεσων ενισχύσεων της παραγωγικής τους κατάστασης.

Τα αιτήματα με βασικό άξονα τη φορολογική αντιμετώπιση επανέρχονται στην επικαιρότητα με την άνοδο των λεγόμενων βασιλικών κυβερνήσεων. Αυτές ακολουθούν εντελώς διάφορη πολιτική από τους προκατόχους τους. Αυξάνονται τα έσοδα από το φόρο εισοδήματος κατά 10% και των τελών χαρτοσήμου κατά 20%, με στόχο να καλυφθούν το δημοσιονομικά ελλείματα. Οι βιοτέχνες θεωρούν ότι οι συγκεκριμένες επιβαρύνσεις στρέφονται εναντίον της ικανότητας αυτοχρηματοδότησης, καθώς ανεβάζουν το κόστος πρώτων υλών, και μειώνουν τις δυνατότητες βελτίωσης της ανταγωνιστικότητας των προϊόντων τους, με άμεση συνέπεια την απειλή της οικονομικής τους καταστροφής. Βασίζουν σε κινήσεις συντονισμού των προσπαθειών τους που καταλήγει σε συγκέντρωση κατά την οποία εκλέγεται ειδική επιτροπή "ανάληψης δράσης" σε συνεργασία με άλλους φορείς και εκπροσώπους των παραγωγικών τάξεων". Ο εκπρόσωπος του ΒΕΑ, μάλιστα, (Παπαγιαννόπουλος) θα

αντικρούσει τα επιχειρήματα του Υπουργείου Συντονισμού, σχετικά με την αναγκαιότητα των μεταβολών, υποστηρίζοντας, "ότι τα έσοδα από τους νέους φόρους δεν θα καλύψουν τις δαπάνες του προϋπολογισμού και των δημόσιων επενδύσεων", αντίθετα "ο εκσυγχρονισμός της βιοτεχνίας απαιτεί κεφάλαια που αποσπώνται με τις φορολογικές ρυθμίσεις"³ και θα ζητήσει να αποσυρθεί το επίμαχο νομοσχέδιο. Οι τριβές θα συνεχιστούν και σε συνέντευξη τύπου ο εκπρόσωπος της ΟΒΣΑ θα καταδικάσει τις ρυθμίσεις που καθιερώνουν τις επενδύσεις των μικρών επιχειρηματιών προβληματικές τοποθετώντας τη βιοτεχνία μπροστά στην απειλή του αφανισμού. Η αντιδικία προσλαμβάνει ουβαρές διαστάσεις, καθώς χαρακτηρίζεται η στάση της κυβέρνησης Στεφανόπουλου "αντιβιοτεχνική" και "ασύμφωνη" με τα ισχύοντα στις χώρες της ΕΟΚ"⁴. Η άβυσσος όμως αποδεικνύεται σχετικά ρηχή, όταν θα κινηθούν διαδικασίες λύσης προβλημάτων υψηλής προτεραιότητας, όπως αυτή της χρηματοδότησης. Η αιτιολόγηση της παλινδρόμησης είναι σχετικά απλή. Η στάση των μικροποραγωγών για το ζήτημα της φορολογίας είναι οργανικά συνδεδεμένο με το βασικό θέμα της άμυνας, της προστασίας της κοινωνικής τους υπόστασης. Είναι κάτι που άλλωστε αποκαλύπτεται και από το πνεύμο της συνολικής τοποθέτησης για τις φορολογικές ρυθμίσεις. Αφορά τις επιβαρύνσεις και άπτεται της χρηματοδότησης. Η στάση των βιοτεχνών προσδιορίζεται απόλυτα από την προστασία και υποστήριξη του κράτους. Η μορφή και η μέθοδος εκδήλωσης της δεν είναι "φετιχ", αλλά ορίζεται από τη συγκυρία στην βάση των συνεχώς ανανεωμένων αναγκών τους, στο βαθμό που εξασφαλίζει τις απαιτούμενες εγγυήσεις.

Η επένδυση σε παρόμοια ζητήματα την διάρκειά της δικτατορίας έχει στόχο επιμέρους βελτιώσεις του συστήματος των

φορολογικών κινήτρων με την σύγχρονη έντοξη τους στη πρόγραμμα οικονομικής ανάπτυξης 1968-1972. Μόνο μετά το 1972 επανατοποθετείται το θέμα της εξάλειψης των βιοτεχνιών από το ΦΚΕ σε ήπιους πάντως τόνους. Ζητείται "να υποβληθεί η κοινωνία στη θυσία της απαλλαγής των βιοτεχνικών επιχειρήσεων από το ΦΚΕ για το καλό της εθνικής οικονομίας".⁷ Οι μικροπαραγωγοί πιστεύουν ότι "η υπαγωγή στις διατάξεις του φόρου δημιουργεί δαπανηρά οδιέξοδα και αναπτυξιακούς περιορισμούς, και κατά τούτο καταφόρως αδίκει αθорύβους κατασκευαστάς και δημιουργούς σημαντικού ποσοστού του υλικού μας πλούτου". Φτάνουν πολύ περισσότερο σε περιπτώσεις με ελάχιστα παραδείγματα επανάληψης σε άλλους συνδικαλιστικούς χώρους, με την αναχή των αρχών, σε συγκέντρωση διαμαρτυρίας. Στο ψήφισμα δηλώνεται η σπόφαση να αγωνιστούν για την αναστολή της επιβολής του ΦΚΕ, διότι αυτή θα εξουδετερώσει την σύγχυση και θα διευκολύνει την εισαγωγή του συστήματος του φόρου προστιθέμενης αξίας αγαθών και υπηρεσιών. Πρέπει να επισημάνουμε εδώ, ότι η αναφορά του επιχειρήματος γύρω από τον ΦΠΑ τακτικό και μόνο χαρακτήρα κατέχει, εφ' όσον σε επόμενες φάσεις θα συναντήσει την πειοματική αντίθεση του χώρου. Παρά την αντίθετη, όμως, τοποθέτηση, ο ΦΚΕ θα εφαρμοστεί με τις γνωστές αυθαίρετες μεθοδεύσεις του δικτατορικού καθεστώτος.

Η συνέχεια των παρεμβάσεων ανάγεται στην περίοδο μετά την επάνοδο στην κοινοβουλευτική διακυβέρνηση. Η πίεση των μικροπαραγωγών σε συνδυασμό με την εκβιαστική προοπτική ολοκλήρωσης των κινήσεων προσέγγισης προς το ευρωπαϊκό κεφάλαιο από την κυβέρνηση της ΝΔ, αφήνει κάποια περιθώρια απαλλαγών της βιοτεχνίας. Η πιθανότητα, ωστόσο, εφαρμογής του ΦΠΑ θα συγκεντρώσει τα πυρά των μικρών επιχειρηματιών. Οι

αρνητικοί συσχετισμοί δεν θα επιτείνουν την ολοκλήρωση παρόμοιων κινήσεων, που έχουν μεγάλο πολιτικό κόστος, και τελικά θα μετοτεθούν σε στιγμές, που οι συνθήκες θα είναι ενδεχόμενο πιο πρόσφορες.

Το κεντρικό νόημα της στάσης των βιοτεχνών ανάμεσα στο 1960 και το 1980 συμπυκνώνεται στους τακτικούς ελιγμούς προς τις διαχειριστικές δυνάμεις της κρατικής πολιτικής, αφού τα φορολογικά ζητήματα ποτέ δεν μεταβάλλονται σε ουσιαστικούς τομείς δράσης και ανσπροσαρμόζονται οι επιμέρους στόχοι τους, ανάλογα με τις κύριες επιδιώξεις, όπως αυτές καθορίζονται από την σπατάλη εκχώρησης άμεσα ορατών δοσιμάτων, στην σφαίρα της ενίσχυσης της παραγωγικής τους ικανότητας.

9.2. Κοινωνική ασφάλιση

Η εξέταση του πεδίου της κοινωνικής ασφάλισης έχει την περίπτωση των μικροπαραγωγών δύο πλευρές. Οι βιοτέχνες είναι ταυτόχρονα αυτοασφαλιζόμενοι, και εργοδότες, που συνεισφέρουν ένα ποσοστό για την ασφαλιστική κάλυψη των εργαζομένων που απασχολούν. Στο δεύτερο σκέλος η συνεισφορά τους πρέπει να νοείται, ως μέρος του μισθού, το οποίο καταβάλλεται με έμμεσο τρόπο. Η κατάσταση γίνεται πιο συνθετή, αν συνυπολογιστεί η θέση στην παραγωγή των μικρών αυτόνομων παραγωγών. Το εισόδημα, που κατορθώνουν να αποσπάσουν από την σφαίρα της παραγωγής, προέρχεται κατά κύριο λόγο, από την συμπύεση των εργατικών σμοιβών, και δευτερευόντως από την υπεροξεία που παράγουν οι ίδιοι ως άμεσοι παραγωγοί. Οι εξορμημένοι εργαζόμενοι, μισθωτοί και ημερομίσθιοι, προς τον ασφαλιστικό τους φορέα (ΙΚΑ) αποδίδουν την εισφορά τους, παράλληλα με την συμβολή των εργοδοτών και την επιδότηση του κράτους. Οι

βιοτέχνες αντίθετα, εκτός από την ξένη υπεραξία που αποδίδουν στο ταμείο των εργαζομένων και άρα επιστρέφουν μακροπρόθεσμα, είναι αναγκασμένοι να πληρώνουν και μέρος της υπεραξίας που παράγεται από τους ίδιους (τα έσοδα του ΤΕΒΕ προέρχονται από την εισφορά των αυτοασφαλιζόμενων και την επιδότηση του κράτους) και στερούνται έτσι συχνά την δυνατότητα διατήρησης του επιπέδου εισοδήματος σε τέτοιο ύψος που να επιτρέπει την επιβίωση της επιχείρησης που κατέχουν. Το τελευταίο μπορούμε να το κατανοήσουμε καλύτερα, όταν προσμετρήσουμε το ποσοστό της απασχόλησης στις μικρές επιχειρήσεις. Είναι μάλιστα σίγουρο, ότι δεν υπάρχει πεδίο σύγκρισης με την αντίστοιχη θέση του μεγάλου κεφαλαίου. Η ασθενική παραγωγική θέση των μικροπαραγωγών απαγορεύει την πραγματοποίηση ουσιαστικής συσσώρευσης και ως κοινωνική κατηγορία αναλαμβάνουν το μεγαλύτερο μέρος του βάρους της κοινωνικής ασφάλισης της εργατικής τάξης. Δεν αποσπάται μ' αυτόν τον τρόπο πλεόνασμα από τις μονοπωλιακές επιχειρήσεις, αλλά από την εργατική τάξη και τα μικροαστικά στρώματα, διευρύνοντας το καθεστώς της εκμετάλλευσης και την σφαίρα του μη μονοπωλιακού τομέα.

Η κατάσταση του ασφαλιστικού φορέα των μικροαστικών στρωμάτων, του ΤΕΒΕ, προσθέτει δύο επιπλέον στοιχεία στην όλη προβληματική του ζητήματος της ασφαλιστικής κάλυψης. α) Την απουσία ικανών πόρων για την ουσιαστική ανταπόκριση στις ανάγκες του ασφαλιστικού οργανισμού. β) Την χαμηλή ποσότητα και ποιότητα των προσφερομένων υπηρεσιών προς τους ασφαλισμένους. Ως κύριο πρόβλημα εντοπίζεται από σχετικά υψηλό ποσοστό των συνταξιούχων, που ανέρχονται το 1980 στο 33,54% των ασφαλισμένων, ενώ την ίδια χρονική στιγμή το ποσοστό επί των ασφαλισμένων στο ΙΚΑ δεν ξεπερνά το 25,12%.⁹

Οι μικροπαραγωγοί μεταθέτουν το θέμα του προσπορισμού των αναγκαίων πόρων από την άμεση συνεισφορά τους, επιδιώκοντας την άντληση κονδυλίων από "κοινωνικό πόρο" ο οποίος και θα θεσπιστεί, χωρίς να αλλάξει ουσιαστικά την διάρθρωση των πηγών.¹⁰ Το ΤΕΒΕ το 1976 παρέχει συντάξεις ύψους 780-2000 δραχμών το μήνα, οι ασφαλισμένοι δεν απολαύουν φαρμακευτικής και παρακλινικής περίθαλψης, ενώ η νοσοκομειακή περίθαλψη παρουσιάζει σημαντικές ελλείψεις. Παράλληλα από το 1975 το Υπουργείο Υγείας και Πρόνοιας μεθοδεύει την αύξηση των εισφορών κατά 50%. Το Συμβούλιο του ΤΕΒΕ τον Σεπτέμβριο του 1976 προτείνει σύξηση των εισφορών ασθενείας σε 550 δραχμές από 50-150 δρχ. που ανέρχονταν μέχρι εκείνη τη χρονική στιγμή. Οι συνδικαλιστικές οργανώσεις θα ζητήσουν την σπόδοση του 50% του κοινωνικού πόρου στο ΤΕΒΕ και την δυνατότητα ανάδειξης αιρετής διοίκησης του οργανισμού για να διαχειριστεί προς το συμφέρον των ασφαλισμένων την διαδικασία της ασφαλιστικής τους κάλυψης. Η κυβέρνηση της ΝΔ θα ικανοποιήσει το σύστημα για αιρετή διοίκηση δεν θα δεχθεί όμως την πρόσθετη άντληση κονδυλίων από τον κοινωνικό πόρο εξαιτίας των αναγκών για την "εθνική άμυνα".¹¹ Η αύξηση των συντάξεων το 1980 σε 4.500 δραχμές δεν μεταβάλλει την αγοραστική δύναμη των συνταξιούχων, καθώς οι εντεινόμενες πληθωριστικές τάσεις συρρικνώνουν την αξία του νομίσματος, ενώ το δραχμικό κόστος της παροχής στον τομέα της περίθαλψης είναι το 50% της αντίστοιχης του ΙΚΑ.

Αντίθετα με την ανελαστική πρακτική των δυνάμεων διαχείρισης σε σχέση με το ΙΕΒΕ, διαπιστώνεται πολύ πιο ελαστική τακτική του θέματος των εργοδοτικών εισφορών των μικροπαραγωγών προς το ΙΚΑ. Διευθετήθηκαν κατά καιρούς οι

υποχρεώσεις τους και υπάχθηκαν σε ευνοϊκές ρυθμίσεις συμψηφισμού και απαλλαγών. Ο κεντρικός στόχος των μικροπαραγωγών συνοψίζεται στην μεταφορά του βάρους της ασφάλισης των εργαζομένων από την εργασία στην φορολογία. Θεωρείται πάντως ότι ο όγκος των ελλειμάτων του ΙΚΑ αναφέρεται στην αδυναμία των μικρών επιχειρήσεων να ανταποκριθούν στο βάρος των εργοδοτικών εισφορών και στην έλλειψη προγράμματος γνήσιας ενίσχυσης του φορέα από το κράτος.

ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ 9

1. Γράπεζα της Ελλάδος: Μηνιαίο στατικό δελτίο, 9ο2 1983,
Διεύθυνση οικονομικών μελετών 1982.
2. Α.Μοσχονάς: Παροδοσιακά μικροοικονομικά στρώματα, η περίπτωση
της Ελλάδος, 1986. ΙΜΜ. σελ. 113.
3. Γράπεζα της Ελλάδος: ό.π.
3. Ο.Β.Σ.Α.: Σημείωμα της Ομοσπονδίας Βιοτεχνικών σωματείων
Αθήνας για τα προβλήματα της βιοτεχνίας, Αρχείο
αταξινόμητο περίοδος 1960-1968, 17-10-1961.
Δημοσιεύτηκε στην εφημ. Νουτεμπορική 18-10-1961.
4. ΟΒΣΔ: Δημοσίευση της εφημ. Νουτεμπορικής 11-8-1962.
5. Ο.Β.Σ.Α.: Ομιλία του εκπροσώπου του ΒΕΑ στη συγκέντρωση
δισμαρτυρίας, 8-2-1966. Αρχείο αταξινόμητο.
6. Ο.Β.Σ.Α.: ό.π ομιλία του εκπροσώπου της ΟΒΣΑ σε
συνέντευξη τύπου μετά την συγκέντρωση,
Δημοσιεύτηκε στον τύπο την 8-2-1966.
7. Ο.Β.Σ.Α.: Σημείωμα της ομοσπονδίας που δεν δημοσιεύτηκε
στον τύπο 10-1-1972. Περίοδος 1968-1974.

8. Ο.Β.Σ.Α.: ό.π. Δημοσίευση στην εφημ.Ναυτεμπορική 18-1-1972.
9. ΕΣΥΕ: Στατιστική επετηρίδα της Ελλάδας 1980.
10. ΓΕΣΕΒΕ,ΑΒΣΕ: Κοινή ανακοίνωση, δημοσιεύτηκε στην Ναυτεμπορική 11-10-1962.
11. ΟΒΣΑ: ό.π. απόψεις για το υπό ψήφιση νομοσχέδιο 4-7-1978. Αδημοσίευτο, Διανεμήθηκε εσωτερικά στα σωματεία μέλη.
12. Σύμφωνα με υπολογισμούς της διεύθυνσης του ΙΚΑ, από το 1975-1980 έχουν δοθεί οι δυνατότητες πέντε φορές για αναστολή των πληρωμών προς τα ασφαλιστικά ταμεία των εργοδοτικών εισφορών και θ.κατσάνέβας
ό.π. σελ. 17-18

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 10

Η χρηματοδότηση των μικρών παραγωγικών επιχειρήσεων

Το θέμα της κρατικής χρηματοδότησης της βιοτεχνίας (μεταποιητική, επισκευαστική, μετατροπής) αγγίζει ένα πολύ βασικό παράγοντα της εξέλιξης της κρατικής παρέμβασης στο σύνολο της παραγωγικής πορείας της χώρας, καθώς και της κυριαρχης αντίληψης που διαμορφώθηκε πάνω στον προσανατολισμό της ελληνικής οικονομίας. Δείχνει την διάθεση να κουκουλωθούν τα κύρια διαρθρωτικά προβλήματα και την αδυναμία να προταχθεί ένα ολοκληρωμένο παραγωγικό πρόγραμμα στηριγμένο σε αρχές και σε στόχους μέσα στα όρια του υπάρχοντος κοινωνικοοικονομικού συστήματος που θα απελευθερώσει παραγωγικές δυνάμεις και θα συγκροτήσει το αναγκαίο υπόβαθρο της απαιτούμενης ανάπτυξης.

Οι κυβερνήσεις σ' όλη τη μεταπολεμική περίοδο ως το 1964 δεν κατάφεραν να σχεδιάσουν και να εφαρμόσουν ένα αποτελεσματικό μηχανισμό θα μπορεί να ελέγχει τη διάθεση των τραπεζικών πιστώσεων προς όφελος των παραγωγικών δραστηριοτήτων. Οι τράπεζες ενεργούν συνήθως "κατά περίπτωση" στις αιτήσεις δανειοδότησης των ιδιωτικών επιχειρήσεων, και οπωσδήποτε με σαφή κατεύθυνση την ενίσχυση της βιομηχανίας, χωρίς αξιολογικά και ενιαία κριτήρια. Εξάφραση σ' αυτή τη κατάσταση αποτελούν οι αποσπασματικές νομοθετικές και διοικητικές αποφάσεις, που υπαγορεύονται από επείγουσες ανάγκες που επιτάσσει η συγκυρία και για διάφορους λόγους δεν μπορεί να ανταπεξέλθει η επίσημη κρατική μηχανή. Παράδειγμα μιας τέτοιας τακτικής αποτελεί η στάση των κυβερνήσεων για είκοσι χρόνια περίπου σε σχέση με το πρόβλημα των αστικών και υπεραστικών συγκοινωνιών και μεταφορών. Έτσι λοιπόν αντί να

διαμορφωθεί μια ενιαία πολιτική για την κάλυψη των υπαρκτών αναγκών, εμμεσοποιείται η άσκηση της μέσω της δανειοδοσίας. (Παράδειγμα η 1344/1/3-11-1964 απόφαση της Ν.Ε. για ανανέωση λεωφορείων).

Τα κατά καιρούς αναλαμβανόμενα μέτρα που περιλαμβάνουν την βιοτεχνία γίνονται κατ' επέκταση των ευνοϊκών διατάξεων για την βιομηχανία και σφοδρούν την διευκόλυνση των εξογκών έχουν περιορισμένο χαρακτήρα και ελάχιστα ευεργατικό για τις μικρές επιχειρήσεις.

Στις αρχές της δεκαετίας του 1960 οι μικρές και μεσαίες επιχειρήσεις στη σφαίρα των παραγωγικών δραστηριοτήτων ήταν μια ήδη διαμορφωμένη κατάσταση και υποδήλωναν δυναμικά τη θέση τους στο συσχετισμό της οικονομίας. Το 1958 οι ΜΜΕ ήταν 108.516 από τις οποίες το 94,8% με κάτω από δέκα απασχολούμενους 103.569. Ο αριθμός των απασχολούμενων στην ίδια περίοδο έφτανε το 72,59% των εργαζόμενων στις παραγωγικές δραστηριότητες.¹

Η εποχή που αρχίζει μετά τις εκλογές του 1961 σημαδεύεται με τη συμμετοχή των μικρών παραγωγών ως μερίδα των μεσαίων στρωμάτων σε κινητοποιήσεις που σύμφωνα με εκτιμήσεις αφορούσαν αντιθέσεις στο επικοδόμημα. Τα ντοκουμέντα των συνδικαλιστικών οργανώσεων τους παρά τις επιμέρους σάφειες και γενικές τοποθετήσεις συγκλίνουν αποφασιστικά στη διαπίστωση της ανάγκης της φορολογικής ελάφρυνσης και διευκόλυνσης και κύρια στην ανάγκη χρηματοδότησης.² Το κατά πόσο η κινητοποίηση των μεσαίων στρωμάτων τη δεδομένη ιστορική στιγμή μπορεί να θεωρηθεί αντανόκλαση των κοινωνικών τους προβλημάτων η εκμαιευμένη πολιτική τοποθέτηση που δεν αγγίζει άμεσα τις κοινωνικές αντιθέσεις είναι ένα ζήτημα που

χρειάζεται πιο συστηματική ανάλυση. Είναι ωστόσο άμεσα αποδείξιμο πως η συμμετοχή τους στις συγκρούσεις που ακολούθησαν οδήγησε στη λήψη μέτρων για την ικανοποίηση αιτημάτων που χρόνιζαν. Μεταξύ αυτών πρέπει να καταγράψουμε τις νομοθετικές και διοικητικές πράξεις, **α)** για φορολογικές ελαφρύνσεις (ΝΔ4486/1965), **β)** για την προτίμηση εγχώριων βιομηχανικών προϊόντων (4484/1965), **γ)** για την προστασία των προϊόντων της βιομηχανίας και βιοτεχνίας (ΝΔ 4418/1964) κλπ. από την κυβέρνηση της Εκ.³

Το πιο καθοριστικό βέβαιο βήμα είναι τελικά η υιοθέτηση διαφορετικής τακτικής από τις κυβερνήσεις της εποχής για την χρηματοδότηση. Πολλοί εσφαλμένα αποδίδουν την πρώτη κίνηση στην απόφαση της ΝΕ (1422/30-7-1966). Στην πραγματικότητα η πρώτη προσπάθεια έγινε από την ΝΕ επί κυβέρνησης της ΕΚ στις 14-9-1964.⁴

Σύμφωνα με τις διατάξεις της απόφασης δίνεται σε πρώτη φάση η οδηγία στις εμπορικές τράπεζες να καταστήσουν διαθέσιμα τα κεφάλαια τους για χορηγήσεις προς την βιομηχανία και την βιοτεχνία βασισμένες στις αρχές που διατυπώθηκαν ένα χρόνο πριν (3-9-1963), χωρίς όμως να αναλαμβάνει και ειδικά μέτρα για την υλοποίηση της. Προβλέπονται αναλυτικά οι εξής κατηγορίες χορηγήσεων:

1) Χορηγήσεις για βραχυπρόθεσμα κεφάλαια κίνησης, με προεξόφληση εμπορικών γραμματίων ως το 100% της αξίας τους με προθεσμία 6 και ειδικές περιπτώσεις 8 μηνών για αποπληρωμή.

2) Χρηματοδότηση των βιοτεχνικών επιχειρήσεων για εμπορικές πράξεις στο εσωτερικό.

3) Χρηματοδότηση για ενίσχυση των εξαγωγών.

4) Χρηματοδότηση για εισαγωγές πρώτων υλών.

5) Χρηματοδότηση για μονιμότερα κεφάλαια κίνησης. Οι διατάξεις εδώ είναι εξαιρετικά γενικές και δεν θα επιτρέψουν την άμεση εφαρμογή.

6) Χρηματοδότηση μέσης και μακράς διάρκειας για τον εκσυγχρονισμό των επιχειρήσεων, την ανέγερση, ή την επέκταση των κτιριακών εγκαταστάσεων.

Στο σημείο αυτό εισηγούνται δύο θέσεις που θα περιορίσουν τη δυνατότητα ενίσχυσης με δανειοδότηση της βιοτεχνίας. Οι χορηγήσεις αυτού του είδους επιτρέπονται σε επιχειρήσεις α) που ιδρύονται και οργανώνονται σε σύγχρονες βάσεις,

β) που εκσυγχρονίζονται ή επεκτείνονται και ιδίως σε όσες συγχωνεύονται σε μια μεγάλη εκσυγχρονισμένη μονάδα. Στο σχέδιο της απόφασης δεν περιλαμβάνεται αυτόνομη δίοδοση για την χρηματοδότηση για την προμήθεια μηχανολογικού εξοπλισμού. Η χρηματοδότηση για τις πάγιες εγκαταστάσεις καλύπτει μέχρι το 70% της επένδυσης και δίνεται προθεσμία εξόφλησης το όριο των δέκα χρόνων από την αποπεράτωση των εργασιών. Για ειδικές περιπτώσεις το όριο μπορούσε να φτάσει τα δεκατρία χρόνια.

Τα επιτόκια για τις παραπάνω χρηματοδοτήσεις καθορίζονται σε 9% το χρόνο για τη βιομηχανία και σε 7,5% το χρόνο για τη βιοτεχνία. Ειδικά επιτόκια προβλέπονται σε περιπτώσεις χρηματοδότησης εξαγωγικών επιχειρήσεων ως δύο μονάδες κατώτερο από το κάθε φορά ισχύον επιτόκιο.

Πίνακας 1. Χορηγήσεις προς βιομηχανία και βιοτεχνία μέχρι
31-12-1965 (Πορά σε εκατ. δραχμές)

α) Βιομηχανία		β) Βιοτεχνία		
Έτος	1964	1965	(1964)	1965
Προεξοφλήσεις- κεφάλαιο			Προεξοφλήσεις κεφάλαιο-	472,3
κίνησης	11227	12408	κίνησης	1544,0
Πάγιες- εγκαταστάσεις	5993	6220		
Σύνολο	17220	18628	Σύνολο (1912.0)	2137,0

Πηγή: Τράπεζα της Ελλάδας. Διευθυνση πιστώσεων. Επιτροπή
Βιοτεχνικών πιστώσεων

Τα μέτρα αυτά δεν απέδωσαν τα αναμενόμενα αποτελέσματα. Το τραπεζικό σύστημα ανταποκρίθηκε νωθρά στις "προτροπές" της ΝΕ. Μέχρι το 1965 οι δανειοδοτήσεις των τραπεζών προς τις μικρές επιχειρήσεις περιορίστηκαν σε προεξοφλήσεις εμπορικών γραμματίων και χορηγήσεις για κεφάλαια κίνησης. Συγκεκριμένο χορηγήθηκαν 472,3 εκ. δραχ. για προεξοφλήσεις και 1664,7 εκατ. δραχ. για κεφάλαια κίνησης (Σύνολο 2137 εκ. δραχ.). Οι

αντίστοιχες χρηματοδοτήσεις προς την βιομηχανία μέχρι το 1965 (31-12) έφταναν τα 18.628 εκ. δρχ. Σε σχέση με το 1964 υπάρχει για τη βιοτεχνία μια απόλυτη αύξηση 225 εκ. δρχ. 111,76% και για τη βιομηχανία 1.408 εκ. δρχ. (8,17%). Διακρίνουμε μια σαφή τάση να αλλάξει ο συσχετισμός της χρηματοδότησης προς όφελος των μικρών επιχειρήσεων, αλλά αυτή είναι γενικά ασθενική όσο αφορά τις κύριες διορθωτικές αδυναμίες τους, που εδράζονται στην ανάγκη για εκσυγχρονισμό του εξοπλισμού, και της λειτουργίας τους.

Σε μια περίοδο που κυριαρχείται από έντονες πολιτικές αναστατώσεις (σπαστασία) που φτάνουν ως τις ανοιχτές πολιτικές παρεμβολές και παρεκτροπές (παρεμβολές των ανακτόρων στις κοινοβουλευτικές λειτουργίες, βασιλικό προξικικόπημα) οι απαιτήσεις των μικροπαρογωγών παραμένουν ενεργές. Δεν πρέπει εδώ να αγνοήσουμε, ότι το σύνολο των μικροεπιχειρηματιών όλων των επιπέδων οικονομικής δραστηριότητας έχουν παρόμοια προβλήματα και αιτήματα. Εμφανίζονται έτσι "σε μπλόκ" στην διεκδίκηση των αιτημάτων τους, γεγονός που ενισχύει την δυναμική τους.

Η πτώση της κυβέρνησης των Ένωσης Κέντρου δεν επέδρασε αρνητικά στις επιδιώξεις των μικροεπιχειρηματιών. Οι κυβερνήσεις που ακολουθήσαν το βασιλικό προξικικόπημα του 1965 και που διακρίνονται για την αντιδραστική τους πολιτική ταυτότητα κάνουν την πιο καθοριστική κίνηση για την ολοκλήρωση του συστήματος της τραπεζικής χρηματοδότησης με τελευταίο σταθμό την απόφαση της ΝΕ στις 30-7-1966.⁹

Η φαινομενία της απόφασης έγκειται στην δημιουργία ενός μηχανισμού που θα εξαναγκάσει τις εμπορικές τράπεζες να γίνουν πιο λειτουργικές και ευέλικτες στις περιπτώσεις των ιδιωτικών

χορηγήσεων. Υποχρεώνονται έτσι οι τράπεζες να διαθέτουν το 15% (για τράπεζες με καταθέσεις κάτω των 1.200 εκ. δρχ. το 5%) των καταθέσεων σε χρηματοδοτήσεις προς τη βιομηχανία και άλλους τομείς οικονομικής δραστηριότητας και το σημαντικότερο το 6% των καταθέσεων τους (για τράπεζες με καταθέσεις κάτω των 1.200 εκ. δρχ. το 4%) για: α) ειδικά βιοτεχνικά δάνεια, και β) καταθέσεις των εμπορικών τραπεζών, σε ειδικό λογαριασμό στην τράπεζα της Ελλάδος με τίτλο "Έντοκες καταθέσεις τραπεζών δια βιοτεχνικά δάνεια" των ετήσιων αδιάθετων πιστώσεων από το προαναφερθέν 6%, έντοκα με επιτόκιο 2% το χρόνο.⁶

Τα ειδικά δάνεια προς τη βιοτεχνία διατίθενται στις εξής περιπτώσεις:

- I) Για πάγιες εγκαταστάσεις, και καλύπτουν μέχρι το 70% της δαπάνης με ανώτατο όριο εξόφλησης τα 10 χρόνια,
- II) Για αγορά μηχανημάτων, εργαλείων και την εγκατάστασή τους και καλύπτουν το 70% της δαπάνης με όριο εξόφλησης τα 5 χρόνια και σε εξαιρετικές περιπτώσεις τα 7 χρόνια.
- III) Για προμήθεια πρώτων υλών.
- IV) Για κάλυψη αναγκών σε κεφάλαια κίνησης.

Το ανώτατο όριο των επιτοκίων ορίζεται στο 8% το χρόνο για τη βιοτεχνία και 9% το χρόνο για τη βιομηχανία συν 1% προμήθεια για την εμπορική τράπεζα. Για τις χρηματοδοτήσεις για μηχανολογικό εξοπλισμό ορίζεται επιτόκιο 6% με προμήθεια 0,5% το χρόνο. Για χρηματοδότηση πάγιων εγκαταστάσεων το επιτόκιο για τη βιοτεχνία είναι 6,5% (προμήθεια 1%) το χρόνο. Ισχύουν ειδικά επιτόκια που αφορούν τις εξαγωγικές επιχειρήσεις ως δύο ποσοστιαίες μονάδες κάτω από το ανώτατο όριο. Τέλος για χορηγήσεις προς την βιοτεχνία ως εκατό χιλιάδες δρχ. το επιτόκιο ανέρχεται στο 7% το χρόνο.⁷

Το πνεύμα και η μορφή των μέτρων της ΝΕ άνοιξε την προοπτική της χρηματοδότησης στις βασικές κατευθύνσεις των επιδιώξεων των μικροποραγωγών και απαντούσε στις ανάγκες μιας συνεχώς διαμορφούμενης κοινωνικής κατηγορίας.

Πίνακας 2. Χρηγήσεις προς την Βιοτεχνία, μέχρι 31-12-1976.

(Ποσό σε χιλ. δραχ.)

Έτος	1971	1973	1976
Αριθμός Εγκρίσεων	33.320	52.817	85.880
Αριθμός Επιχειρήσεων	21.378	29.118	42.109
Αριθμός εργαζομένων	142.006	196.212	276.171
Συνολικό ποσό χρηματοδότησης	3.665.087	6.961.093	15.038.895

Πηγή: Τράπεζα της Ελλάδος. Διεύθυνση πιστώσεων, Επιτροπή Βιοτεχνικών πιστώσεων.

Το 1969 οι μικρές επιχειρήσεις (0-49 απασχολούμενοι) είναι 123.716 και απασχολούν 348.548 εργαζόμενους ή το 69,5% στις παραγωγικές δραστηριότητες. Αυτό το άνοιγμα δεν το διέκοψε ούτε η δικτατορία.⁸

Η εξέλιξη της χρηματοδότησης την περίοδο 1966-1976

Η συστηματικοποίηση της χρηματοδότησης μάλλον περιόρισε την αντίδραση της έκφρασης των μεσαίων στρωμάτων και ιδιαίτερα των μικρών και μεσαίων παραγωγικών μερίδων τους μπροστά στις νέες πολιτικές παρεμβολές.

Η θεαματική αύξηση των χορηγήσεων προς την βιοτεχνία εκφράζεται το 1971, με 33.320 εγκρίσεις βιοτεχνικών δανείων προς 21.376 επιχειρήσεις που απασχολούν 142.006 εργαζόμενους (41,75% των εργαζομένων στις ΜΠΕ) με συνολικό ποσό 3.665 εκ. δρχ. Το τέλος του 1973 οι εγκρίσεις δανειοδότησης θα φτάσουν τις 52.817 προς 29.118 επιχειρήσεις με 196.212 εργαζόμενους, (51,28% των εργαζομένων στις ΜΠΕ), με συνολικό ποσό 6.961 εκ. δρχ. (αύξηση 89,93% σε σχέση με το 1971). Ο μέσος όρος των χορηγήσεων προς κάθε μια από τις επιχειρήσεις στην περίοδο 1971-1973 ανεβαίνει από 171 χιλ. δρχ. στις 239 χιλ. δρχ. (39,76%) (ΠΙΝΑΚΑΣ 2).

Η οικονομική κρίση του 1973 παρουσιάζει ως οξύτερο πρόβλημα το ενεργειακό. Οι μικρές και μεσαίες παραγωγικές μονάδες αδυνατούν να ανταπεξέλθουν στην αύξηση του κόστους παραγωγής που συνεπάγεται η αύξηση της τιμής του πετρελαίου. Πολλές επιχειρήσεις κλείνουν ιδίως σε παραδοσιακούς κλάδους (π.χ. διατροφή, υπόδηση ενδυμασία, κλπ.), που συγκεντρώνουν το μεγαλύτερο αριθμό παραγωγικών μονάδων.⁹ Η ανταγωνιστικότητα των επιχειρήσεων που επιβίωσαν πλήγεται σημαντικά.

Οι εξελίξεις αυτές συνοδεύονται με την πτώση της δικτατορίας. Σε συνδυασμό με την άνοδο της πρώτης κυβέρνησης της ΝΔ την μεταπολιτευτική περίοδο ανανεώνονται οι

κινητοποιήσεις των συνδικαλιστικών φορέων των ΜΠΕ με στόχο το ξεπέρασμα της δυσπραγίας των μικρών επιχειρήσεων. Έτσι και κάτω από την πίεση των μικροπαραγωγών και την έντονη επαναδραστηριοποίηση των εργατικών συνδικαλιστικών οργανώσεων εμφανίζεται νέα ώθηση στις βιοτεχνικές χορηγήσεις.

Στα τρία πρώτα χρόνια της μεταπολίτευσης οι εγκρίσεις βιοτεχνικών δανείων αυξάνονται κατά 62,59% και ανέρχονται το 1976 στον αριθμό των 85.880 (απόλυτη αύξηση κατά 33.063 εγκρίσεις). Το συνολικό ποσό της χρηματοδότησης ως την 31-12-1976 φτάνει τα 150.038 εκ. δρχ. και είναι κατά 8.077 μεγαλύτερο εκ. δρχ. σε σχέση με το 1973. Ο αριθμός των επιχειρήσεων που χρηματοδοτήθηκαν μέχρι το 1976 είναι 42.109 που απασχολούν 276.171 εργαζόμενους. Από αυτές οι 11.161 ήταν εγκατεστημένες στις περιοχές Αθήνας και Πειραιά (27,4%) με 111.021 εργαζόμενους (40,21%), στην περιφέρεια Θεσσαλονίκης 4.179 με 37.337 εργαζόμενους (10% των χ.ε., 14,52 των εργ.), στις περιφέρειες Βοιωτίας, Κορινθίας, Ευβοίας 2.058 (4,9%) με 9.254 εργαζόμενους (3,4%) και στους υπόλοιπους νομούς 24.711 (58,7%) με 118.559 εργαζόμενους (43%).¹⁰

Τα δέκα πρώτα χρόνια από την ισχύ της απόφασης το μεγαλύτερο μέρος της χρηματοδότησης το απορρόφησαν οι επιχειρήσεις που εντάσσονται στους παραδοσιακούς κλάδους των παραγωγικών δραστηριοτήτων. Συγκεκριμένα στους κλάδους διατροφής, υφαντικής, υπόδησης-ένδυσης, ξύλου, επίπλου, οικοδομικών προϊόντων, δέρματος, χρηματοδοτήθηκαν συνολικά 27.918 επιχειρήσεις με 189.450 εργαζόμενους.

Από όλους τους υπόλοιπους κλάδους χρηματοδοτήθηκαν 14.191 επιχειρήσεις με 86.721 εργαζόμενους. Στους παραδοσιακούς κλάδους διατέθηκαν 9.510,3 εκ. δρχ. (63,23%). (ΠΙΝΑΚΑΣ 3).

Π Ι Ν Α Κ Α Ι Ο
ΚΑΤΑΝΟΜΗ ΤΩΝ ΕΓΚΡΙΘΕΙΣΩΝ ΠΙΣΤΩΣΕΩΝ ΚΑΤΑ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑ
ΕΓΚΡΙΘΕΙΣΕΙΣ ΣΥΝΔΙΚΕΣ ΧΡΗΜ/ΣΕΙΣ (- 1976)

ΚΑ. ΚΛΑΔΟΣ	ΑΡΙΘ. ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΩΝ		ΑΡΙΘ. ΧΡΗΜΑΤΩΝ		ΚΑΤΑΝΟΜΗ ΕΚΧΕΙΡΟΣΤΩΣΕΩΝ	ΜΗΧΑΝΙΚΕΣ ΕΙΣΟΔΑΙΟΙ	ΚΕΡΦΑΛΑΙΟ ΚΛΗΜΟΝ	ΣΥΝΟΛΟ
	ΠΡΩΤΩΝ	ΔΕΥΤΕΡΩΝ	ΑΝΤΙΣΤΡΟΦΩΝ	ΣΥΝΟΛΩΝ				
20 ΔΙΑΤΡΟΦΗ	4.927	29.482	224.243	569.549	1.258.819	2.052.611		
21 ΠΟΤΩΝ	1.031	5.810	113.700	126.211	494.101	734.012		
23 ΥΦΑΝΤΙΚΑΙ	3.572	29.805	244.628	502.941	827.194	1.574.763		
24 ΥΠΟΔΗΧ. ΕΝΔΥΜΑΤ.	7.989	60.627	177.769	304.296	1.812.363	2.290.428		
25 ΞΥΛΟΥ	4.395	21.772	111.643	159.328	841.299	1.112.270		
26 ΕΠΙΠΛΩΝ	3.523	20.162	226.011	145.048	723.646	1.094.705		
27 ΧΑΡΤΟΥ	247	2.426	25.350	48.681	100.590	174.621		
28 ΓΡΑΦΙΚΩΝ ΤΕΧΝ.	1.334	8.354	45.247	220.667	236.686	502.600		
29 ΔΕΡΜΑΤΟΣ	622	4.130	30.260	30.538	197.545	258.343		
30 ΕΝΑΛΤ. ΠΛΑΣΤΙΚ.	736	6.659	70.286	169.728	205.618	445.632		
31 ΧΗΜΙΚΩΝ	822	4.457	58.945	66.461	186.799	312.205		
33 ΟΙΚΟΔ. ΥΛΙΚΩΝ	2.890	23.472	156.269	429.772	540.869	1.126.910		
35 ΜΕΤΑΛΛ. ΠΡΟΙΟΝΤ.	4.447	24.069	229.156	250.099	875.489	1.364.744		
36 ΜΗΧΑΝΩΝ ΣΥΣΚΕΥΩΝ	1.318	10.709	135.730	164.946	340.663	641.339		
37 ΗΛΕΚΤΡ. ΜΗΧΑΝΩΝ	1.358	9.486	97.497	89.088	298.253	474.838		
38 ΜΕΤΑΦΩΡ. ΜΕΣΩΝ	1.196	5.821	70.369	123.506	127.038	320.913		
39 ΛΟΙΠΑΙ ΒΙΟΤΕΧΝΙΑΙ	1.702	8.930	60.453	101.746	395.762	557.961		
ΓΕΝΙΚΑ ΣΥΝΟΛΑ	4.2109	276.171	2.063.556	3.512.605	9.462.734	15.038.895		

Πηγή : Τράπεζα της Ελλάδος. Διεύθυνση Πιστώσεων.
Note: See X.1.1 Annexes

Η κατανομή των πιστώσεων κατά την τάξη μεγέθους των επιχειρήσεων (σύμφωνα με τον αριθμό των απασχολούμενων) είχαν ως ακολούθως: α) Από τις επιχειρήσεις με 1-10 εργαζόμενους χρηματοδοτήθηκαν 36.087 επιχειρήσεις με 136.437 εργαζόμενους, β) Από αυτές που απασχολούν 11-49 εργαζόμενους χρηματοδοτήθηκαν 5.732 επιχειρήσεις με 116.321 εργαζόμενους, γ) Παρατηρείται με το αιτιολογικό της απόφασης ορισμένων διστάξεων της 1.421 απόφασης της ΝΕ να έχουν χορηγηθεί δάνεια από τα "ειδικά κεφάλαια για τη βιοτεχνία" σε 290 μεγάλες επιχειρήσεις με 23.413 απασχολούμενους. (ΠΙΝΑΚΑΣ 4).

Το 70% των χορηγήσεων το απορρόφησαν οι πολύ μικρές μονάδες (1-10 εργ.). Χρειάζεται όμως να επισημάνουμε, ότι ο συσχετισμός χορηγήσεων βιομηχανίας-βιοτεχνίας δεν άλλαξε ουσιαστικά, μια και η ανοδική τάση ενίσχυσης συνεχίστηκε και για τις επιχειρήσεις που απασχολούσαν πάνω από πενήντα άτομα.

Παρά το γενικά ευνοϊκό κλίμα που δημιούργησε η απόφαση της ΝΕ το 1966 μεγάλο μέρος των κεφαλαίων που θα έπρεπε να χορηγήσουν οι εμπορικές τράπεζες έμεινε αδιύθητο και κατατίθετο στην ΤΕ με το χαμηλό επιτόκιο του 2% το χρόνο. Ένας από τους λόγους αυτός της στάσης των τραπεζών ήταν και η ισχύς πολύ χαμηλών επιτοκίων για τις βιοτεχνικές χρηματοδοτήσεις. Γεγονός που οδήγησε στην αναπροσαρμογή των επιτοκίων το 1971 στο 12,6% το χρόνο. Κύρια αιτία ωστόσο πορομένει η πρόσδεση του τραπεζικού συστήματος στο μονοπωλιακό κεφάλαιο που του προσφέρει μονιμότερες και αποδοτικότερες επενδύσεις. Έτσι το 1976 παρουσιάζονται 8.058 εκ. δρχ. ως διαθέτα υπόλοιπα από τα κεφάλαια των "ειδικών βιοτεχνικών δανείων".¹¹

Πίνακας 4. Κοστονομή των κορηγήσεων μέχρι 30-6-1976 με βάση την τάξη μεγέθους των επιχειρήσεων ανάλογα με την αποκατάσταση.
(Ποσά σε χιλ. δραχ.)

Τάξη μεγέθους.	1-10	11-20	21-50	50 & άνω.	Σύνολο
Αριθμός - επιχειρήσεων :	36087	3878	1854	290	42109
Αριθμός - εργαζομένων :	136437	58068	58253	23413	276171
Κτιριακές - εγκαταστάσεις :	779702	550193	603515	130146	2063556
Μηχανικός - εξοπλισμός :	1993601	767140	597554	154313	3512605
Κεφάλαια - Κίνησης :	5957359	1785679	1405940	313756	9462734
Σύνολο	8730662	3103012	2607009	598212	15038895

Πηγή : Τρόπεζα της Ελλάδος. Διεύθυνση πιστώσεων, Επιτροπή Βιοτεχνικών πιστώσεων.

Αυτή η τακτική σε συνδυασμό με τις δοσμένες αδυναμίες των μικρών επιχειρήσεων συντέλεσε στο να αντιπροσωπεύουν το 1976 οι χρηματοδοτήσεις για κεφάλαιο κίνησης το 62,9% των συνολικών, έναντι του 23,4% για μηχανικό εξοπλισμό και του 13,7% για κτιριακές εγκαταστάσεις. (ΠΙΝΑΚΑΣ 4)

Η θετική εξέλιξη της δανειοδότησης από το '73 και μετά συνακολουθούμενο από την έξοδο από την οικονομική απομόνωση που είχε επιβάλλει η δικτατορία ανέβασε την κινητικότητα στο επίπεδο των παραγωγικών δραστηριοτήτων. Η χαλαρή όμως επενδυτική παρέμβαση του μεγάλου κεφαλαίου στρέφει στην επανάκαμψη των μικρών επιχειρήσεων ιδιαίτερα στους τομείς της ελαφράς μεταποίησης και στη σταθεροποίηση των στους παραδοσιακούς κλάδους που είχαν φθίνουσα πορεία.¹²

Σ' αυτή την χρονική περίοδο συντελούνται πολύ σημαντικές οικονομικές μεταβολές που οριοθετούνται από την προοπτική της ένταξης της χώρας στην ΕΟΚ. Οι μικρές επιχειρήσεις αντιμετωπίζουν τώρα το φάσμα του άνισου ανταγωνισμού με τις ευρωπαϊκές πολυεθνικές μονοπωλιακές επιχειρήσεις.

Εχοντας επίγνωση των αδυναμιών τους για συσσώρευση, εκσυγχρονισμό της υλικοτεχνικής βάσης, αύξηση της παραγωγικότητας, καλύτερευση του επιπέδου οργάνωσης και λειτουργίας δραστηριοποιούνται ενεργά. Οι επιδράσεις από το άνοιγμα στην ευρωπαϊκή αγορά και η πιθανή απογύμνωση από τους εθνικούς προστατευτικούς δασμούς αυξάνει την ανασφάλεια και οδηγεί σε αμυντικές αντιδράσεις των μικροπαραγωγών. Κεντρικά σημεία των αντιδράσεων αυτών ήταν η αντίθεση στην ένταξη στην ΕΟΚ και η ποσοτική και ποιοτική βελτίωση της χρηματοδότησης προς τη βιοτεχνία.¹³

Στις εκλογές του 1977 η ΝΔ και οι δυνάμεις εκείνες που ευνοούν την ένταξη στην ΕΟΚ, υπόκεινται σε μια οριακής σημασίας πολιτική ήττα ενώ ενισχύονται οι πολιτικές παρατάξεις που συνθηματολογικά τουλάχιστον αντιτίθενται σε μια τέτοια πορεία.

Η τραπεζική χρηματοδότηση στην περίοδο 1977-1981

Η πολιτική μετατόπιση που σημειώθηκε αφορούσε ένα ευρύ φάσμα κοινωνικών δυνάμεων. Η πιο άμεση όμως σπάντηση που δόθηκε από την τότε κυβέρνηση είχε (όχι τυχαία) στόχο, την άμβλυση των προβλημάτων των μικρομεσαίων επιχειρήσεων. Εξι μήνες μετά από τις εκλογές με νέα απόφαση της ΝΕ ανασθεωρούνται οι κανόνες τραπεζικής χρηματοδότησης για τη βιοτεχνία και ουσιαστικοποιείται η συγχώνευση του ΕΟΚ και του ΕΟΒ στον ΕΟΜΜΕΧ, που καθιερώνεται ως κατεξοχήν φορέας άσκησης της κυβερνητικής πολιτικής για ΜΠΕ.¹⁴

Η μέριμνα των μέτρων της ΑΝΕ 1977/11/3-4-1978 έχει διττή σημασία και ιεραρχείται σε σχέση με την ενίσχυση της χρηματοδότησης για μηχανικό εξοπλισμό και ανέγερση κτηριακών εγκαταστάσεων από τη μια, και την πιο επιβοηθητική παρέμβαση των τραπεζών από την άλλη. Η υλοποίηση της περνά από δύο αξονικά κατανομημένες ομάδες διατάξεων που προβλέπουν:

1) Τον επαναπροσδιορισμό του ανώτατου όριου της συνολικής χρηματοδότησης κατά επιχείρηση που ανέρχεται τώρα στα 30 εκ. δρχ. και τη διευκόλυνση για λήψη δανείων την ενίσχυση της υλικοτεχνικής βάσης της.

2) Τη διατήρηση των ετήσιων επιτοκίων στο 12,6% για τα δάνεια από το ειδικό κεφάλαιο και σε περιπτώσεις χρηματοδότησης εξαγωγών ισχύουν ειδικά επιτόκια (9,5%). Για τα

δάνεια που χορηγούνται από τα ίδια κεφάλαια των τραπεζών το επιτόκιο ορίζεται στο 13,5%.¹⁸

Με την επίδραση της χρηματοδοτικής πολιτικής οι επιχειρήσεις που δανειοδοτήθηκαν μέχρι το τέλος του 1979 φτάνουν τον αριθμό των 68.092 που απασχολούσαν 447.044 εργ. (αύξηση 61,7% χ.ε., 61,8% εργ. σε σχέση με το 1976). Το ποσό της δανειοδότησης ανέρχεται 48.023 εκ. δρχ. (ουξ. 219%). Το ποσό που αντιστοιχεί κατά επιχείρηση αυξάνεται σε 705,28 χιλ.δρχ. (357 το 76), ενώ η αναλογία κατά επιχείρηση για τις χρηματοδοτήσεις που έγιναν μετά το 1976 είναι 1.269,48 χιλ. δρχ.

Τον επόμενο χρόνο (1980) θα χρηματοδοτηθούν άλλες 6.616 επιχειρήσεις και ο συνολικός αριθμός ανέρχεται στις 74.708 με 482.948 απασχολούμενους. Περισσότερο σημαντική εμφανίζεται η αύξηση των πιστώσεων σε 63.296 εκ. δρχ. (αύξηση 31,8% σ.χ. 1979). Το 1981 (3-6) οι εγκρίσεις δανείων θα υπερβούν τις εκατόν ενενήντα χιλιάδες προς 80.048 επιχειρήσεις με 490.525 εργαζόμενους (μετά το 1977 37.934 επιχ. με 214.349 εργ.), με ποσό 77.487 εκ. δρχ.

Η κατανομή ανάλογα με την τάξη μεγέθους (ανάλογα με τον αριθμό των απασχολούμενων) ήταν ανέμεσα στις δανειοδοτημένες επιχειρήσεις:

α) Από τις πολύ μικρές μονάδες (0-10 απ.) χρηματοδοτήθηκαν 69.844 με 216.203 εργαζόμενους.

β) Από τις μεσαίες σε μέγεθος επιχειρήσεις (11-49) εργαζόμενους δανειοδοτήθηκαν 9.409 με 191.304 απασχολούμενους.

γ) Διαπιστώνεται ότι έχουν ακόμη χρηματοδοτηθεί 537 (50 εργαζόμενους και άνω) μεγαλύτερες επιχειρήσεις με 45.759 εργαζόμενους.

Το κεφάλαιο κίνησης αντιπροσωπεί το 55,93% του συνολικού ποσού, για μηχανικό εξοπλισμό το 24,31% για κτηριακές εγκαταστάσεις το 13,51% και για προετοιμασία παραγγελιών το 5,23%. Ο μέσος όρος του ποσού που αναλογεί σε κάθε επιχείρηση είναι τώρα 965,35 χιλ. δραχ. (Για τις χρηματοδοτήσεις μετά το 1976 1.640,44 χιλ. δραχ.) (ΠΙΝΑΚΑΣ 5.)

Π Ι Ν Α Κ Α Σ 5

Κατάσταση των εγκριθεισών πιστώσεων ως 31-6-1981

1.

Ετος Αριθμ. Επιχ. Αριθμ. Εργ. Κτ. Εγκ. Μηχαν. Κεφ. Κιν. Σύνολο

1979	68.092	447.044	6.531	11.942	25.906	48.024
1980	74.708	482.948	8.652	15.679	35.566	63.293
1981	80.048	490.525	10.341	18.759	44.312	77.487

---

2. Πίνακας εγκριθεισών πιστώσεων για εκτέλεση παραγγελιών

Ετος Εκτέλ. Παραγγ.

1979	2.545
1980	3.396
1981	4.075

Πηγή: Τράπεζα της Ελλάδας. Διεύθυνση πιστώσεων Επιτροπή Βιοτεχνικών Πιστώσεων.

Ποσά: Σε εκατ. δραχμές (τρέχουσες τιμές)

Γα τελευταία χρόνια γίνεται μια εκτεταμένη συζήτηση σχετικά με την ευθύνη που έχει το τραπεζικό σύστημα για ορισμένες πλευρές της άσκησης της δανειοδοτικής πολιτικής προς τις μικρές και μεσαίες επιχειρήσεις ειδικά στο χρονικό διάστημα μετά την μεταπολίτευση. Κυριαρχεί μάλιστα ο ισχυρισμός ότι τόσο η δομή των χορηγήσεων όσο και η δυσκινασία για την κάλυψη μονιμότερων αναγκών ξεκινά από την έλλειψη εμπιστοσύνης για αυτές. Χωρίς να παραγνωρίζουμε το ρόλο του πιστωτικού κεφαλαίου στις συνθήκες του Ε.Μ.Κ. πιστεύουμε πως τα εμπειρικά στοιχεία ανατρέπουν το λογικό υπόβαθρο αυτής της αντίληψης. Πρώτα και κύρια το μεγαλύτερο ποσοστό της χρηματοδότησης κινήθηκε από τράπεζες που ελέγχονταν άμεσα από το κράτος. Μόνο η ΕΤΕ διακίνησε το 52,8% των χορηγήσεων(!). Δεύτερο οι απορριφθείσες αιτήσεις σ' ολοκλήρη την χρηματοδοτική περίοδο από τις τράπεζες ήταν μόλις 16.862.¹⁷ Τρίτο ο κρατικός μηχανισμός μπορούσε σε κάθε περίπτωση να παρέμβει αποφασιστικό μέσω των υποεπιτροπών βιοτεχνικών πιστώσεων εφόσον επιθυμούσε ή είχε τη δυνατότητα να μεταβάλλει την διαγραφόμενη πορεία.

Πιστεύουμε αντιθέτως ότι η παραπάνω τακτική αποτελεί συνειδητή πολιτική επιλογή των πολιτικών φορέων που διαχειρίζονταν την πολιτική εξουσία. Επέλεξαν τη χρηματοδότηση κατά βάση των μικρών επιχειρήσεων που κατά κανόνα αδυνατούν να προχωρήσουν στη βελτίωση της υλικότεχνικής τους βάσης, αλλά χρειάζονται ρευστότητα για να αντιμετωπίσουν άμεσες και επείγουσες υποχρεώσεις. Δανειοδοτούν το μέρος επίσης των

επιχειρήσεων που οπσοχολούν το μεγαλύτερο ποσοστό εργαζόμενων δίνοντας την ευκαιρεία να επιζήσουν.

Το θέμα της κρατικής παρέμβασης, όπως εκφράστηκε μέσω της χρηματοδοτικής τακτικής, προς την βιοτεχνία αντιμετωπίζεται από πολλούς ερευνητές, ως ένα δευτερεύον και περιφερειακό κεφάλαιο της μελέτες τους για τα μικροαστικά στρώματα και πιο ειδικά για όσους η δραστηριότητά τους εντοπίζεται στις παραγωγικές δραστηριότητες. Την αξιολογούν στενά μέσω στα όρια της περιορισμένης οικονομικής της συμβολής στην εξέλιξη της μεταποίησης.

Είναι γενικό αποδεκτό ότι τα συγκεκριμένα δανειοδοτικά μέτρα και η γενικότερη πιστωτική πολιτική δεν έδρασε ωθητικά στην προσδοκούμενη αναπτυξιακή εξέλιξη της ελληνικής οικονομίας. Δεν έχει όμως επαρκώς κατανοηθεί ο βαθιά κοινωνικός προσδιορισμός της.

Παρό το γεγονός ότι ασκήθηκε με οικονομική φόρμα αποτέλεσε, κατά τη γνώμη μας, μέθοδο κοινωνικής παρέμβασης. Η ιστορική εμπειρία αποδεικνύει, ότι ήταν αρκετά επιτυχημένη, αν κρίνει κανείς από την ουσιαστική εφαρμογή της από όλα τα σχήματα που διαχειρίστηκαν την κυβερνητική εξουσία. Η ολοκλήρωση και οι τροποποιήσεις της ακολουθήσαν πάντα πολιτικές και κοινωνικές αναστατώσεις (βασίλικό πραξικόπημα, λαϊκές αντιδράσεις και ανακατατάξεις (εκλογές 1977) στις οποίες τα μικροαστικά στρώματα είχαν πολύ ενεργή παρουσία.

Το γενικό ζήτημα "χρηματοδότηση" αφήνει να διαφανούν ευρύτερα πεδία μελέτης στο επίπεδο της πολιτικής επικοινωνίας. Μια πρώτη αναφορά σχετικά μ' ουτό αφορά την βραχύβια κυβέρνηση που ολοκλήρωσε το πρόγραμμα. Ένα δεύτερο στοιχείο έγκειται στην δεκτικότητα και στα όρια ελαστικότητας από την πλευρά των

μικροπαραγωγών. Η κυβέρνηση Στεφανόπουλου που ενέκρινε την απόφαση της ΝΕ (1966) εξέφραζε πολιτικά την Δεξιά, η οποία ποτέ σ' ολόκληρη την προηγούμενη περίοδο δεν είχε στην άμεση πολιτική της προοπτική "πρακτικές" με τέτοιου χαρακτήρα κοινωνική εμβέλεια.

ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ 10

1. ΕΣΥΕ: Απογραφή βιομηχανίας, βιοτεχνίας, εμπορίου 1958.
2. Πρακτικά του βιοτεχνικού Συνεδρίου του 1958 στο Αρχείο της ΟΒΣΑ, στοξινόμτω. Περίοδος 1958-1961.
3. Χίμος κ.: Νομοθετικά διατάγματα Υπουργείου Βιομηχανίας 1966.
4. Χίμος κ.: Νομοθετικά κλπ. ό.π. σελ. 187.
5. Νομομοτική Επιτροπή (Γραμματεία): κανόνες διέποντες τας χρηματοδοτήσεις και τας λοιπές τοποθετήσεις των τραπεζών. (Απόφαση της Ν.Ε. Συνεδρίαση 1422/30-7-1966, Θέμα 1ον), Αθήνα, 1966.
6. Νομομοτική Επιτροπή κλπ. ό.π. σελ. 10-12.
7. Νομομοτική Επιτροπή κλπ. ό.π. σελ. 40-44.
8. ΕΣΥΕ: Απογραφή βιομηχανίας, βιοτεχνίας, εμπορίου, του 1969.
9. ΕΣΥΕ: Απογραφή βιομηχανίας, βιοτεχνίας, εμπορίου, του 1973.

10. Ιράπεζα της Ελλάδος. Κατά προσέγγιση κατανομή εγκριθεισών πιστώσεων ,μέχρι 31-12-1976 βάσει του Ν.Δ. 1312/24-12-1972 περί περιφερειακής αναπτύξεως.
11. Τα στοιχεία ονήκουν στην Διεύθυνση πιστώσεων της Ιράπεζας της Ελλάδος για την 31-12-1976.
12. ΕΣΥΕ: Απογραφή Βιομηχανίας, Βιοτεχνίας, Εμπορίου, του 1978.
13. Εκτενέστερη αναφορά στο τρίτο μέρος της μελέτης.
14. Ιερόθηκε με το Ν.Δ. 707/1977.
15. Ειδικά μέτρα χρηματοδότησης της βιοτεχνίας 197/11/3-4-1978 και 67651/28-7-1978 απόφαση του Υπουργείου Οικονομικών. Στον οδηγό χρηματοδότησης της βιοτεχνίας, ΕΟΜΜΕΧ, Αθήνα, 1978.
16. Μια ποραπλήσια άποψη διατυπώνεται ο Α.Μουγονάς στην μελέτη του "Ποραδοσιακά Μικροαστικά κλπ" ό.π. *σελ 128-129*
17. Το αιτηθέν ποσό είναι 7.298.472.000 δραχ. Διευθυνση πιστώσεων, Ιράπεζα της Ελλάδος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 11

Μικρές επιχειρήσεις και εξάρτηση

Το πέρασμα στην μεταπολίτευση του 1974, η αναβίωση του κοινοβουλευτισμού συμπίπτουν με την αφητηρία νέων γρήγορων εξελίξεων στην συγκρότηση των δομικών χαρακτηριστικών της ελληνικής οικονομίας. Η υποχώρηση των ξένων επενδύσεων στο δευτερογενή τομέα και ειδικά στην μεγάλη βιομηχανία ήταν το εντοπιζόμενο στη χώρα μας αποτέλεσμα της διεθνούς στροφής, της αλλαγής της κατεύθυνσης του παγκόσμιου μονοπωλιακού κεφαλαίου για τις περιοχές έξω από τα μεγάλα καπιταλιστικά κέντρα.¹

Η οικονομία της Ελλάδας και ιδιαίτερα η βιομηχανία μπήκε σε μια παρατεταμένη πτωτική πορεία που οδήγησε τελικά στην οικονομική κόμψη του 1980-1981, για να συνεχιστεί με εξίσρευση την ελαφριά ανάκαμψη των ετών 1983-1984. Ημεταβολή του προσανατολισμού του ξένου κεφαλαίου και η απρογραμμάτιστη εκμετάλλευση των διεθνώς ευνοϊκών συγκυριών αποτέλεσαν τις δυνατότητες αύξησης της ελαστικότητας στις νέες συνθήκες και επέτεινον τις αρνητικές διαδικασίες υποχώρησης. Οι όποιες προσπάθειες αποκάλυπταν από τη στασιμότητα των ρυθμών ανάπτυξης, ανοχιετίστηκαν από την επενδυτική χαλάρωση και οδήγηθηκαν σε αποτυχία.²

Οι μεταβλητές της ανόσχεσης στον ελληνικό χώρο σχετίζονται όχι μόνο με την πτώση των παραγωγικών ρυθμών αλλά και από την ολλυπλωδιαδοχή αφελληνισμού και τελικού κλεισίματος σοβαρού αριθμού μεγάλων βιομηχανικών επιχειρήσεων, την μεσοτόπιση του ενδιόφεροντος στις μικρές μεταποιητικές μονάδες, την επιστροφή διεθεσίμων κεφαλαίων στις επιχειρήσεις

των παραδοσιακών κλάδων.³ Ήταν από κάθε πλευρά συντηρητική οναδίπλωση χωρίς δυναμική και ευαίωνες προοπτικές.

Στην περίοδο αυτή συντελείται στα διαδικαστικό της σκέλη και ολοκληρώνεται η κίνηση ένταξης της χώρας στην ΕΟΚ. Η επιστροφή των χωρών του Μεσογειακού νότου στα καθεστώσ της κοινοβουλευτικής διακυβέρνησης διαμορφώνει καινούργια περιθώρια έντασης του ενδιαφέροντος για να διεκρυνθεί το πλαίσιο ενεργειών κάτω από την επίδρση των σύγχρονων τάσεων πολιτικής και οικονομικής παρέμβασης στην περιοχή.

Οι διαγραφόμενες προθέσεις του Ευρωπαϊκού κεφαλαίου συγκροτούνται δίπλα στην ανάγκη να αποφευχθούν οι τριβές με τους εθνικούς πόλους ουσώρευσης, να προχωρήσει η συγκέντρωση των κεφαλαίων στους κλάδους υψηλής τεχνολογίας, από την απαίτηση να διεκρυνθούν τα όρια της αγοράς, χωρίς την πρόκληση αντιθέσεων (τουλάχιστον σε ευρωπαϊκή κλίμακα), από το στοθερό στόχο της μονιμοποίησης και αναπροαγωγής των συνθηκών εξάρτησης.

Οι στρατηγικές επιδιώξεις των χωρών της κοινότητας εναποτίθενται σε μεγάλο βαθμό στην επιτυχία της τακτικής της ενσωμάτωσης των περιοχών στο σύστημα της οικονομικής ολοκλήρωσης εγκλωβίζοντας (το κέντρο ενδιαφέροντος) με την αξιοποίηση των μηχανισμών της εσωτερικής αγοράς και των κοινών κέντρων λήψης των αποφάσεων, όπου ο συσχετισμός των δυνάμεων ευνοεί καθαρό την ομάδα των αναστυγμένων καπιταλιστικών χωρών του Ευρωπαϊκού βορρά.⁴

Οι ελληνικοί πολιτικοί φορείς διαχείρισης της εξουσίας αντιμετώπισαν το φαινόμενο της δυναμικής οικονομικής παρέμβασης στο εσωτερικό με βελτιωτική διάθεση των όρων παραμονής και ανταγωνισμού στην Κοινή Αγορά θέτοντας σε χρήση

προγράμματα άντλησης πόρων από τα κοινοτικά ταμεία για τους μόνους τομείς με τέτοιες δυνατότητες, τον ασθενικό παραγωγικά αγροτικό τομέα και τις δύσκαμπτες μικρές και μεσοίες βιοτεχνικές μονάδες, κορμό της δευτερογενούς παραγωγής σε ποσοτική βάση.

Με την αγροτική οικονομία η τακτική των κυβερνήσεων συμπυκνώνεται στην προσπάθεια απόσπασης υοβαρού όγκου επιδοτήσεων χωρίς παράλληλα μέτρο αναδιόρθωσης των εκμεταλλεύσεων. Με τη βιοτεχνία επιδιώχθηκε, αφενός η ένταξη στα ειδικά κοινοτικά προγράμματα ανάπτυξης των μικρομεσαίων επιχειρήσεων και αφετέρου η προώθηση κινήτρων οικονομικής κύρια φόρμας με στόχοι την αύξηση της παραγωγικότητας και την ενίσχυση της ανταγωνιστικότητας.

Οι δύο επιλογές κρίθηκαν στην πορεία εξέλιξης ανεπαρκείς και κοντοπρόθεσμες, ονίκανες να καλυψουν την απόσταση και στο περιφερειακό επίπεδο με τις γόμες της κοινότητας και οικοδομήσουν νέες διεξόδους στο ζήτημα της ανάπτυξης.

Η γεωργία κλειομένη στα όρια της εκτατικής ανάπτυξης δεν μπόρεσε να αποτελέσει αξιόλογο οντιστάθμισμα στις συστηματικές, εντατικές ευρωπαϊκές εκμεταλλεύσεις. Αποβαλτωμένη στις διαρθρωτικές αδυναμίες του μικρού κλήρου και ανήμπορη να οξιοποιήσει παραγωγικά τις κοινοτικές επιδοτήσεις εκτονώθηκε στην εξοδευτική και όχι επενδυτική αντιμετώπιση των κεφαλαίων που συνέρρευσαν στην ύπαιθρο και συχνά χρησιμοποιήθηκαν από τις κυβερνήσεις ως μέσα προσέταριτομού εκλογικής πελατείας.

Η εμπειρία της εποφής των μικρών επιχειρήσεων στον δευτερογενή τομέα με το νέο οικονομικό περιβάλλον δεν είχε καλύτερα αποτελέσματα. Εδείξε ότι είναι πάνω από τις δυνάμεις

τους κάθε μορφή ανταγωνισμού με τα ισχυρά πολυεθνικά, μονοπωλικά συμπλέγματα, αλλά ακόμα και προς τις όμοιες τους των Ευρωπαϊκών χωρών. Απέναντι τους μάλιστα είχαν δύο συγκριτικά μειονεκτήματα. Πρώτα το δεδομένο ότι στην αντίστοιχη κατηγορία των μικρομεσαίων επιχειρήσεων εντάσσονται παραγωγικές μονάδες με σαφώς μεγαλύτερη απασχόληση εργασιών και κεφαλαίων με πρόσβαση στις αγορές, με αναπτυγμένη υλικοτεχνική βάση. Δεύτερο αναδεικνύεται η σταδιακή αποδυνάμωση από τα προστατευτικά μέτρα της παραγωγής, στην πορεία προσαρμογής στα όρια της ελεύθερης διακίνησης κεφαλαίων και εμπορευμάτων. Επιπλέον στην πλειοψηφία τους δεν συγκεντρώνουν τις προϋποθέσεις ένταξης στα προγράμματα χρηματοδότησης. Ως τελευταίο θέμα παρουσιάζεται η υποχώρηση των εξαγωγών τους προς τις αναπτυσσόμενες και ειδικά τις Αραβικές χώρες. Συνάρτηση αυτών των γεγονότων ήταν η μείωση της μέσης απασχόλησης ανά κατάστημα παρά την αύξηση του αριθμού των μονάδων. Η ένταξη των μικρών επιχειρήσεων, ωστόσο στο σύστημα της ευρωπαϊκής αγοράς σήμανε για τις ίδιες όσο και για την εθνική οικονομία ένα διαφορετικό, ποιοτικό αναπροσανατολισμό με αντίστοιχη διόγκωση των προβλημάτων της εξάρτησης.⁵

Οι διακρήξεις των ηγετών της Ν.Δ. τα χρόνια ακόμα των συμώσεων μπροστά στην ενσωμάτωση στο κοινοτικό σύστημα έκαναν με αποκλυπτικό τρόπο την αποδοχή της συμπληρωματικότητας της ελληνικής οικονομίας στο οργανωτικό πλαίσιο κατομερισμού των παραγωγικών δραστηριοτήτων. Η εξαρτηματοποίηση της βιοτεχνίας, των μικροπαραγωγών η αποκοπή τους από την ικανότητα αυτόνομης παραγωγικής παρέμβασης αποκτάει ξεχωριστή βαρύτητα για τη δυναμοποίηση της εξάρτησης και την εξασφάλιση της μόνιμης

αναπαραγωγής της. Σ' αυτά τα δεδομένα και προοπτικές στηρίζεται βασικά η αναφορά στο υπεργολαβικό ρόλο των μικρών επιχειρήσεων. Η αντίστοιχη θέση του ΠΑΣΟΚ, που εκδηλώθηκε σαν δυναμική αντίδραση σ' αυτή τη λογική την περίοδο της προεργασίας, αναθεωρήθηκε τελικά συθέμελα με την άνοδο του στην εξουσία, όταν αναμορφώθηκε η πολιτική του σχετικά με την αποδοχή της παραμονής στην Κοινότητα.

Οι διαθέσεις της κοινότητας οι οποίες εμφανίζονταν ως σήμερα νεφελώδεις σπακαλύφθηκαν από την πρόσφατη κατάθεση για συζήτηση και εφαρμογή των λεγόμενων κοινωνικο-διαρθρωτικών μέτρων για την γεωργία και των ΜΟΠ. Είναι εμφανής πλέον η τάση να ξεμπερδέψει με τον μικροαστικό χαρακτήρα της υποίθρου και να προχωρήσει με γοργά βήματα στη συγκέντρωση της γης έτσι που να ενταχθεί στους μηχανισμούς της αγοράς χωρίς την πιθανότητα να απορροφήσει νέες επιδοτήσεις που αποσπών, ή και παγώνουν κεφάλαια απαραίτητα για άλλες στρατηγικής φύσης επενδύσεις. Τα Μεσογειακά ολοκληρωμένα προγράμματα δίνουν την πιο ολοκληρωμένη εικόνα για το μέλλον της οικονομίας μας. Κεντρικοί άξονες διαγράφονται οι μεταφορές το διαμετακομιστικό εμπόριο, οι τουριστικές και οι παράλληλες επιχειρήσεις και η ελαφριά μεταποίηση που θα κινείται από μικρές επιχειρήσεις συμπληρωματικού τύπου. Η χώρα με πρόφαση την ομπόρευση με τις αναπτυγμένες οικονομίες της Ύ.Ευρώπης, μπαίνει πιο βαθιά στο δρόμο της σποανάπτυξης, της μεγέθυνσης των εξαρτημένων προϋποθέσεων ανάπτυξης.⁴

Παρ' όλα τούτα διατυπώνονται θέσεις, που υποστηρίζουν, ότι ο δεδομένος καταμερισμός στην κοινότητα σφηνει την δυνατότητα αξιοποίησης των περιθωρίων για αυτοδύναμη οικονομική ανάπτυξη. Οι πιο σημαντικές απ' αυτές συνδέονται με

το ρόλο των μικρομεσαίων επιχειρήσεων, της βιοτεχνίας και της μικρής βιομηχανίας. Η Π.Νικολάου θεωρεί ότι οι μικρομεσαίες επιχειρήσεις είναι η μοναδική δίοδος από την οποία μπορεί να διέλθει η ανάπτυξη, όταν έχουν εκλείψει οι οικονομίες μεγέθους. Στην ίδια λογική ενταχμένη είναι και η αντίληψη πολιτικών φορέων, στην κατεύθυνση διαμόρφωσης ενός αποκεντρωτικού πλαισίου προς όφελος της περιφερειακής και εθνικής ανάπτυξης, με μοχλό τις μικρομεσαίες επιχειρήσεις. Η όλη διαδικασία είναι δυνατή εφόσον επιτευχθεί η ορθολογικοποίηση της λειτουργίας τους. Όταν όμως κάτι τέτοιο λαμβάνει χώρα δίχως να πλαισιώνεται από σύγχρονες ποιοτικές υπερβάσεις της παρούσας παραγωγικής οργάνωσης, δεν μπορεί παρά να εκλαμβάνεται ως προσαρμογή στους νόμους της καπιταλιστικής συσσώρευσης. Στον αντίποδα μιας τέτοιας τοποθέτησης του ζητήματος διακρίνουμε τις μικρές μονάδες να είναι εξ' ολοκλήρου ενσωματωμένες σ' αυτούς. Η μικρή επιχείρηση από την άποψη του συνολικού ποσοστού παραγωγής λειτουργεί (ορθολογιστικά) ανάλογα με το ρόλο που κατέχει στην οργάνωση του συστήματος παραγωγής. Στις μικροαστικές χώρες είναι μεγαλύτερος αλλά το ίδιο συμπληρωματικός και περιφερειακός. Ορθολογιστικά δεν λειτουργεί η επιχείρηση ως μονάδα παραγωγής, αφού κατά κανόνα δεν δύναται να αξιοποιήσει το πλεόνασμα και να το μετατρέψει σε άμεσα παραγωγικό κεφάλαιο. Ανορθολογιστικό είναι το γεγονός να επιφυλάσσει το σύστημα στην διάρθρωση του τόσο σοβαρό ρόλο στις μικρές παραγωγικές μονάδες. Ο ανορθολογισμός λοιπόν δεν αφορά τους μικροπαραγωγούς αλλά την ίδια την δομή της οργάνωσης του συστήματος στην μορφή εφαρμογής του.

Παρουσιάζονται πολύ περισσότερο βάσιμες αμφιβολίες για

το αν είναι δυνατό να στηριχθεί η προοπτική της ανάπτυξης σε μια παραγωγική κατηγορία με χαρακτηριστικό την περιθωριακή θέση στην παραγωγική διαδικασία που ως τάση μάλλον ενισχύεται από την πολιτική παρέμβαση των φορέων των παραπάνω σφόνδρων. Αλλά ουγγρόνως δεν είναι ρεαλιστική η κατεύθυνση με κεντρικό άξονα την μεταρρύθμιση των επιμέρους στοιχείων της δομής με μικροαλλαγές που δεν κτυπούν την ρίζα του αναρθολογισμού, δηλαδή την ίδια την διάρθρωση.

Οι μεταρρυθμίσεις που κατάθεσε η κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ στην βάση της λογικής της βελτίωσης της θέσης των μικρών επιχειρήσεων γρήγορα αποχρωματίστηκαν από κάθε εκσυγχρονιστική ουσία. Η θετική αύξηση των ορίων χρηματοδότησης για μακροπρόθεσμη χρήση δεν οδήγησε στην απορρόφηση των πιστώσεων και τελικά οχρητοεύθηκε από την πρόσφατη αύξηση των επιτοκίων. Το κίνητρα του ν. 1262/82 δεν ήταν αρκετό να δημιουργήσουν ικανό κλίμα προσέλκυσης νέων επενδύσεων. Δεν θεωρούμε όμως ότι στοιχειοθετήθηκε ποτέ στόχος για να ενισχυθούν ουσιαστικά οι μικρές επιχειρήσεις. Απλά η διατήρηση τους με το καθεστώς της σχετικής προστασίας προσφέρει τις δυνατότητες συντήρησης της απασχόλησης για μεγάλο ποσοστό του εργατικού δυναμικού που δεν υπάρχει η δυνατότητα να ενταχθεί σε άλλη δραστηριότητα στις σημερινές συνθήκες.

Οι συνέπειες είναι εξαιρετικά σημαντικές κάτω από τις εξελίξεις της ευρωπαϊκής αγοράς, της οικονομικής ολοκλήρωσης. Διαγράφεται η πορεία πλήρους αποδοχής της συμπληρωματικότητας, της λεγόμενης προσαρμογής και αφομοίωσης. Είναι διαδικασία, που ισοδυναμεί με παράδοση του παραγωγικού δυναμικού στο ευρωπαϊκό μονοπωλιακό κεφάλαιο η οποία έχει εφαρμοστεί με επιτυχία σε διαφορετικά παραδείγματα ολοκλήρωσης. Για τον

συναντίπαλο ιμπεριαλιστικό πόλο την Ιαπωνία, η μείωση του κόστους παραγωγής και η αύξηση της ανταγωνιστικότητας σε οριστικά ποσοστά, δεν στηρίχθηκε μόνο, όπως λαθεμένα εικάζεται στις ιδιομορφίες της παραγωγικής ανάπτυξης και το φθινό εργατικό κόστος. Αποφασιστικό ρόλο για την ισχυρή οικονομική της θέση και την αξιολάτρευτη παραγωγικότητα έπαιξε η οικονομική διεξόδωση στις γειτονικές χώρες της Ανατολικής Ασίας (Ν. Κορέα, Ταϊβάν, Φιλιππίνες, Χαγκ-Καγκ) και η μετατροπή τους σε υπεργολάβους της. Οι όροι με τους οποίους πραγματοποιήθηκε το περίφημο Ιαπωνικό θαύμα ήταν ιδιαίτερα σκληροί. Οι υπεργολάβοι δεν ήταν κάποιες μεγάλες επιχειρήσεις με εφαρμοσμένη υψηλή τεχνολογία αλλά μικρές επιχειρήσεις που έχουν υποστεί το βάρος της οικονομικής συνεργασίας, σπάζοντας το ωρόριο, καταρρακώνοντας τις εργατικές αμοιβές, που για τις δημοσιολογικές πέννες αποτελούν στοιχεία αποθέωσης της εργασίας.⁷ Το κυριώτερο γεγονός είναι, ότι η όλη διαδικασία επιτελέσθηκε, δίχως στην ουσία να πραγματοποιηθεί μεταφορά τεχνολογίας, πράγμα που θα άφηνε περιθώρια για υψιστιθέμενες αυτοδύναμες διεξόδους ανάπτυξης. Ήταν και παραμένει ανελέητης εκμετάλλευσης και πολιτικού εξαναγκασμού. Ο συμπληρωματικός χαρακτήρας των ασιατικών χωρών δεν είναι, παρά η επιτυχία της στρατηγικής της οικονομικής ολοκλήρωσης με την εμβέλεια που θα μπορούσε να έχει η εκπόρευση της από μια μονοκεντρική αφετηρία στην περιοχή. Η αποθέωση των ιδανικών της ανεξάντλητης παραγωγικής ικανότητας, που τη διαφυλάσσει η οσπίδα της πολιτιστικής απόστασης, είναι αποθέωση των "ιδανικών" που επιτάσσει η ιμπεριαλιστική εξάρτηση, του μηχανισμού -στο συγκεκριμένο παράδειγμα- συντήρησης, επιβίωσης των μικροαστικών στρωμάτων.

Οι διαδικασίες αυτές συντελούνται στην Ευρώπη με διαφορά φάσης και με οπωσδήποτε βραδύτερο ρυθμό. Η πολυκεντρική άλλωστε δομή του Ευρωπαϊκού κεφαλαίου, μαζί με τις χαρακτηριστικές εσωτερικές αντιθέσεις, δεν επέτρεψε την χωρίς αντιρρήσεις εφαρμογή της νέας στρατηγικής. Σε κάθε περίπτωση όμως η βαθμιαία ολοκλήρωση των επιμέρους στοιχείων - αλλά ιδιαίτερα των διορθωτικών, υποδηλώνει την κατεύθυνση της ενσωμάτωσης, με ενδιάμεσο κρίκο την πλήρη εξαρτητοποίηση των μικρών παραγωγικών μονάδων, κάθε είδους στα συμφέροντα και τις επιλογές των ευρωπαϊκών πόλων συσσώρευσης. Ως αποτέλεσμα στην θέση ότι έχουν την παραπάνω μορφή οι εξελίξεις στα όρια του κοινοτικού συστήματος ποροτίθεται αυτή καθαυτή η συνέχιση της ύπαρξης επιβίωσης και αναπαραγωγή ευρύτερων κατηγοριών μικροοστικών στρωμάτων. Στην ουσία όμως είναι εξαιρετικά επιφανειακό το επιχείρημα, που συγχέει την στρατηγική και την τακτική και απλοποιεί την διαδικασία συγκρότησης των παραγόντων διαμόρφωσης των κοινωνικών δυνάμεων ανεξάρτητα από την κάθε διαφορετική ιστορική φάση που διανύει η κοινωνία.

Στο πρώτο στάδιο χρειάζεται να τονιστεί ότι η στρατηγική του Ευρωπαϊκού κεφαλαίου είναι η διεξόδυση και η αναπαραγωγή της εξάρτησης σε μια περιοχή ευρύτερη από τα γεωγραφικά οικονομικά και πολιτιστικά όρια της ηπείρου. Σ' αυτή τη λογική εντάσσεται η δρομολόγηση της συνδέσης με την Γουγκέ (οριακός ο ευρωπαϊκός της χαρακτήρας), της Κύπρου, της Τυνησίας και του Μορόκου. Διευρυνση λοιπόν της επιρροής σ' ένα χώρο που δεν καλύπτεται από τα ιδεολογικά κατασκευάσματα της κοινής πολιτιστικής ταυτότητας, αλλά και της οικονομικής συνάφειας. Οι κύριοι όροι για να προωθηθεί είναι η λύση των αντιθέσεων με τους εθνικούς πόλους συσσώρευσης με την ευχέρεια διακίνησης

κεφαλαίων, σε κοινό προτσές ανάπτυξης. Στο επίπεδο της πολιτικής συγκατάθεσης, έχουν αποσπάσει τη γενική συνοίνεση των πολιτικών φορέων διαχείρησης της εξουσίας. Συναίνεση που προέρχεται από την ευρωπαϊκή νομιμοποίηση σε κοινοβουλευτικά ή αυτοπροσδιοριζόμενα ως κοινοβουλευτικά καθεστώτα με μόνιμες εκδηλώσεις κρίσεων παρά την φαινομενική σταθερότητα. Η συγκυριακή αναπαραγωγή και πολλές φορές διεύρυνση στις κατηγορίες των μικροπαραγωγών πρέπει να εξεταστεί ως αποτέλεσμα του σταδιακού (τακτικού) περάματος της κεντρικής στρατηγικής και όχι σαν απώτερος στόχος. Σε μια δεύτερη πιο ειδική βάση είναι τουλάχιστον ανεπαρκής η προσέγγιση που δεν λαμβάνει υπόψη της τα δεδομένα της σύγχρονης εξέλιξης του κοπιταλισμού σχετικό με το φαινόμενο των μικροπαραγωγών. Η καταστροφή τους δεν είναι το περιεχόμενο των νομοτελειακών φαινομένων συγκέντρωσης και συγκεντρωποίησης κεφαλαίου. Το σημαντικό είναι η υποβάθμιση του ρόλου τους στην διαδικασία κεφαλαιοκρατικής παραγωγής. Η προσαρμογή στις σύγχρονες απαιτήσεις του συστήματος είναι η υποχώρηση του ειδικού τους βάρους, που εκφράζεται ως εξαρτηματοποίηση ενός ορισμένου κλάδου και πλήρης περιφερειοποίησή τους, για την παραγωγή. Η μετατροπή της επιχείρησης, ή της ομάδας επιχειρήσεων από αυτόνομη σε υπεργολαβική ενέχει μια τερσάτια διαφορά ποιότητας που τη διαχωρίζει πλήρως από την προηγούμενη υπότασή της. Η διαφοροποίηση του μικροπαραγωγού από αυτόνομο παραγωγό σε εξαρτημένο υπεργολάβο, και γρεωμένο δανειζόμενο, που μόνο τυπικά (νομικά) ελέγχει την επιχείρηση του είναι χωρίς αντίρρηση μια επίσης σημαντική μεταβολή στο συσχετισμό των κοινωνικών δυνάμεων. Η διαδικασία αυτή είναι οργή ή γρήγορη ανάλογα με τις ιδιαιτερότητες του συστήματος σε ορισμένους

εθνικούς χώρους, δείχνει όμως από την αρχή την πραγματική της ουσία.

Το ταξικό περιεχόμενο όλων τούτων των αλλαγών είναι δυνατό να πορατηρηθεί και από τα αποτελέσματα που προκάλεσαν. Οι συγκρούσεις που έσπρωξαν στην αμφισβήτηση των δικτατοριών υπεργολόβων της Α.Ασίας έγιναν και πέτυχαν (στο μέτρο που τέτοια αιτήματα προβλήθηκαν) όπως αποκάλυψε ο διεθνής τύπος με τη συμμετοχή της πανίσχυρης "μεσοιας τάξης", η οποία έδειχνε ανοχή απέναντι στα καθεστώτα. Παρ'όλο ότι οι πριόφατες ανοταραχές συνδέθηκαν με την προσπάθεια να λυθούν αντιθέσεις ορισόμενες στο επικοδόμημα δεν έγινε κατορθωτό να συγκαληθούν οι κοινωνικοί φορείς των μεταρρυθμίσεων, και της απαίτησης να μεταβληθεί η στάση της ηγεσίας των χωρών τους απέναντι στην εξάρτηση που έχει πρώτα και κύρια οικονομική φύση.²

Η πορεία των πραγμάτων ανέδειξε δύο βασικά συμπεράσματα:

1) Η νέα φάση στην οποία η χώρα μας κάνει το πρώτο βήμα δεν αναιρεί την όξυνση των αντιθέσεων, την συγκρούση των ταξικών συμφερόντων, όπως εκφράζονται σε κάθε χώρα, το πλάτωμα της εξάρτησης που συνεπάγεται η ιμπεριαλιστική διεύλυση.

2) Δεν αφήνει πιθανότητες για αυτοδυναμη δυναμική της ανάπτυξης, μια και η βασική συνθήκη είναι συμπληρωματικότητα και η περιφερειοποίηση.

ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ 11

1. Κ. Βεργόπουλου: Η αποανάπτυξη σήμερα: Δοκίμιο για την δυναμική της στασιμότητας στην Νότια Ευρώπη. 1986. Εξόντος, *σελ. 43*
2. Π. Νικολάου: Ο μύθος των υψηλών ρυθμών ανάπτυξης, άρθρο, στην εφημ. Τα Νέα, 9-7-1987.
3. Π. Νικολάου: "Γηρασμένη Βιομηχανία", άρθρο, στην εφημ. Τα Νέα, 12-11-1987.
4. Συλλογική Εργασία (επιμέλεια Κ. Χατζηπαργύρης): Η ένταξη στην ΕΟΚ και η θέση της Ελλάδας, 1979, ΣΕ και Δ. Σάρλη "Οι πολιτικές πλευρές της ένταξης στην ΕΟΚ". 1981, Σ.Ε.
5. Α. Παπιονδρέου: Ομιλία του ως πρωθυπουργού στο συνέδριο των ΜΜΕ 13-6-1983.
6. Βλέπε στο περιοδικό "Ευρωπαϊκή Κοινότητα" για "ΜΟΠ και Η Ελλάδα" τεύχη, Νοεμβ. 1986, Μάρτιος 1987 και περιοδικό "Ανοιξη", Αριστερός δημοκρατικός εκουγχρονισμός και 1992", για τα ΜΟΠ Ιανουαρ. 1988. σελ. 15. Επίσης απομαγνητοφωνημένη ομιλία του υπουργού Γεωργίου στην Πάντεια, την 17-11-

1986 για τα διορθρωτικά Ταμεία και τα κοινωνικο-
διορθρωτικά μέτρα για την Γεωργία, εθελούσια
έξοδο αγροτών, κλπ.

7. J.Chatain-R.Gaudon: Petites et moyennes entreprises: L'
heure du choix. Paris, 1976. Editions Sociales.
σελ. 85

8. Βλέπε δημοσιογραφικές ανταποκρίσεις 14, 17, 21-7-1987 για
τις αναταραχές στην Ν. Κορέα, εφημερίδα
Ελευθεροτυπία, και δημοσιογραφική αποστολή της
εφημ. Η Πρώτη την ίδια περίοδο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 12

Κοινωνική διάρθρωση - η σημασία των μικροαστικών στρωμάτων

Το μικροαστικό πρόβλημα στην εξέλιξη της σύγχρονης ελληνικής κοινωνίας είναι σύμφυτο της διαδικασίας εισχώρησης, κυριαρχίας και ανάπτυξης του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής. Συντίθεται από τη διαμόρφωση και αναπαραγωγή κοινωνικών κατηγοριών στη σφαίρα, της υλικής παραγωγής, (πρωτογενούς, δευτερογενούς), της κυκλοφορίας και των υπηρεσιών, στη περιθώρια των αντιφάσεων της λειτουργίας του καπιταλισμού στη χώρα, που κατατάσσονται στα "παλαιά (ή παραδοσιακά) μικροαστικά στρώματα της πόλης και της υπαίθρου". Η κύρια ιδιομορφία τους συνάγεται από το ότι δεν κληροδοτήθηκαν οι προκαπιταλιστικές μορφές οργάνωσης της παραγωγής, στο συγκεκριμένο ιστορικό χώρο, οι οποίες στην συνέχεια αλλοιώθηκαν και δεν ενσωματώθηκαν στην πορεία ολοκλήρωσης το περάσματος των καπιταλιστικών παραγωγικών σχέσεων, αλλά είναι αυτούσια δημιουργήματα της ιδιότυπης εξέλιξης του συστήματος της κεφαλαιοκρατικής συσσώρευσης.

Δίπλα στα "παλαιά μεσαία στρώματα", με σύγχρονες, αλλά και παράλληλες από την άποψη του περιεχομένου, διεργασίες ανελήχτηκαν, νέες κατηγορίες, στην σφαίρα των υπηρεσιών μισθωτών εργαζόμενων με διανοητική εργασία, οι οποίες εντάσσονται, στα "νέα μικροαστικά στρώματα", και εξαρτώντο από τους παράγοντες που υπαγορεύει η σημερινή φάση ανάπτυξης του συστήματος.

Τα μικροαστικά στρώματα διαχέονται ο'όλα τα επίπεδα της κοινωνικής παραγωγής, αποδίδοντας έτσι τους ιδιαίτερους άξονες

του ζητήματος α) Η αγροτική οικονομία, παρά την συνεχή πτωτική τάση, κυριαρχείται ποσοτικά από μικροϊδιοκτήτες-μικροπαραγωγούς γης. β) Στο πεδίο της βιομηχανικής παραγωγής αναπτύχθηκαν μεταπολεμικά ευρέα στρώματα μικροπαραγωγών. γ) Η μεγάλη μάζα των επιχειρήσεων του εμπορίου και των υπηρεσιών κατέχεται από μικροεπαγγελματίες. δ) Το κύριο μέρος των ακινήτων, που χρησιμοποιούνται για κατοικίες και επαγγελματική στέγη, αποτελούν ιδιοκτησία μικροϊδιοκτητών της πόλης, που έλκουν απ' αυτά συμπληρωματικά εισόδημα, ή είναι γι' αυτούς αντικείμενο ιδιοχρησίας.¹ ε) Αναπτύχθηκαν τέλος ομάδες μισθωτών, εργαζόμενων με διανοητική εργασία και ενδιάμεσων στελεχών.

Είναι, σποσδήποτε, αντικείμενο σοβαρών αντιθέσεων και διχογνωμιών το θέμα της ποσοτικής αποτίμησης της θέσης των μικροαστικών στρωμάτων (παλαιών και νέων) και του συσχετισμού τους σε σχέση με τις βασικές κοινωνικές τάξεις την αστική και το προλεταριάτο. Αυτές συνοψίζονται στο ερώτημα: ποιά κοινωνική τάξη υπερέχει στη δομή του κοινωνικού σχηματισμού; ή διαφορετικά: διαγράφονται τάσεις ενίσχυσης της εργατικής τάξης, ή διαπιστώνεται η πορεία ενδυνάμωσης των μεσαίων στρωμάτων;

Σύμφωνα με την εξέλιξη του Οικονομικά Ενεργού Πληθυσμού, στα μεταπολεμικά χρόνια ουσιαστικές μεταβολές στην διάρθρωση της απασχόλησης και της θέσης κατά επάγγελμα. 1) Υποχωρεί σημαντικά το ποσοστό της απασχόλησης στην πρωτογενή παραγωγή, ακολουθώντας την κρίση της αγροτικής οικονομίας. 2) Εδραιώνονται η βιομηχανική παραγωγή και ο χώρος του εμπορίου και των υπηρεσιών ως οι κύριοι πόλοι ανάπτυξης της μισθωτής απασχόλησης. 3) Αυξήθηκε αριθμητικά, αλλά και ποσοσιακά η

εργατική τάξη (μισθωτοί και ημερομίσθιοι εργαζόμενοι). 4)
Σταθεροποιείται από την άποψη της ποσοστιαίας συμβολής στον ΟΕΠ, αν και παρουσιάζεται αύξηση του πραγματικού αριθμού των αυτοαπασχολουμένων-εργαζομένων για δικό τους λογαριασμό (βλέπε πίνακα διάρθρωσης του ΟΕΠ 1951-1981).

Διάρθρωση του ΟΕΠ

	1951	1961	1971	1981
Εργοδότες	77.127	116.902	132.136	101.150
Εργαζόμενοι για δικό τους λογαριασμό	1.077.207	1.158.627	1.115.760	1.160.043
Συμβοηθούντα μέλη-μη αμοιβ.	461.240	1.041.813	595.852	393.602
Μισθωτοί	1.046.109	1.219.981	1.369.844	1.680.707
Δεν δηλ. θέση	177.798	101.278	23.404	53.016
Σύνολο ΟΕΠ	2.839.481	3.638.601	3.234.996	3.388.518

Πηγή ΕΣΥΕ: Απογραφές πληθυσμού 1951, 1961, 1971, 1981.

Επιπλέον είναι ενδεικτική των εντεινόμενων τάσεων συγκέντρωσης η μείωση του αριθμού των εργοδοτών πο

αποτυπώνεται καλύτερα στα αποτελέσματα της απογραφής των εργαζομένων. Η στατιστική εικόνα δεν είναι πάντως η περισσότερο κατατοπιστική για το σχηματισμό ολοκληρωμένης αντίληψης σχετικά με τις εξελίξεις της ταξικής διάρθρωσης της χώρας.

Ο Π. Παπαδόπουλος στη μελέτη του "Η ταξική διάρθρωση της σύγχρονης ελληνικής κοινωνίας" θεωρεί ότι έχουν γίνει σημαντικά βήματα διεύρυνσης της εργατικής τάξης, που τείνει να γίνει η πλειοψηφούσα κοινωνική τάξη. Στην προσπάθεια προσδιορισμού των ορίων της εργατικής τάξης, υπολογίζει ως κομμάτι της και μερίδες των παλαιών μεσαίων στρωμάτων της πόλης και της υπόθρου (υποστηρίζει ότι είναι μισοπρολετάριοι της πόλης και του χωριού). Συγχρόνως διατυπώνει την άποψη, ότι οι επιχειρηματίες που απασχολούν πάνω από 10 εργαζόμενους είναι στην πραγματικότητα μερίδα της αστικής τάξης. Μ' αυτήν την έννοια η κοινωνικοταξική διάρθρωση της χώρας έχει την ακόλουθη μορφή το 1981:

		αριθμός %
Αστική τάξη της πόλης και του χωριού	110.057	3,1
Παλαιά μεσαία στρώματα	1.119.447	31,4
Νέα μισθωτά μεσαία στρώματα	243.936	6,8
Μισοπρολετάριοι του χωριού	300.000	8,4
Εργατική τάξη	1.736.879	48,6
Μη κατατάξιμοι ταξικά	59.150	1,6
Σύνολο πραγματικού ΟΕΠ	3.569.469	100,0

Είναι βέβαια αποδεκτό, ότι τα τελευταία χρόνια έχει μεγαλώσει το ειδικό βάρος του προλεταριάτου καθώς μειώθηκε ο αριθμός των συμβοηθούτων μελών τόσο στην πρωτογενή παραγωγή, όσο και στη δευτερογενή και τις υπηρεσίες. Είναι όμως παρακινδυνευμένο να δεχτούμε ότι αυτές οι μάζες στράφηκαν αποκλειστικά προς την εργατική τάξη. Εκτός τούτου στην λογική που προαναφέρθηκε δεν συνδέεται η σχέση με τα μέσα παραγωγής με το ζήτημα της κατανομής του κοινωνικού πλούτου. Διότι ο προσδιορισμός και ο χαρακτηρισμός των κοινωνικών τάξεων είναι ελλειπής δίχως τα δύο κριτήρια του λενιστικού ορισμού εξετασθούν σε ουνόρτηση. Είναι δυνατό έτσι τα όρια των "νέων μεσαίων στρωμάτων" να είναι πολύ ευρύτερα από όσα παρουσιάζονται. Το τελευταίο δεν σημαίνει ότι αλλάζει η βασική εικόνα της κοινωνικής διάρθρωσης, μια και οι νέες μισθωτές κατηγορίες προσεγγίζουν περισσότερο την εργατική τάξη, αν δε τείνουν, να ταυτιστούν απόλυτα μ' αυτήν. Εκεί ωστόσο, πο φαίνεται προβληματική η άποψη του Π. Παπαδόπουλου είναι το σημείο της αξιολόγησης των παραδοσιακών μικροαστικών στρωμάτων. Κατ' αρχήν αντίθετα προς την εκτίμηση, πως υποχωρεί η σημασία των πολύ μικρών μονάδων, τα αποτελέσματα της απογραφής των βιομηχανικών και των βιοτεχνικών καταστημάτων του 1984 αποδεικνύουν την διατήρηση του συσχετισμού, εφόσον αυξήθηκαν σε απόλυτους αριθμούς από 129 χιλιάδες το 1978 σε 144 χιλιάδες περίπου, ενώ το μέσο μέγεθος μειώθηκε από 5, άτομα το 1978, σε 4,8 άτομα το 1984. Οι μικρές μονάδες, οι μικρές οριακές βιοτεχνίες διευρύνθηκαν παραπέρα. Το φαινόμενο είναι άμεσα ερμηνεύσιμο. Η βιομηχανία βυθίστηκε μετά το 19.

σε βαθιά και παρατεταμένη κρίση, που συνέβη στην διεύρυνση και του χάσματος ανάμεσα στις πολύ μεγάλες επιχειρήσεις και τις μικρές βιοτεχνίες, οι οποίες στράφηκαν στις συμπληρωματικές δραστηριότητες. Περισσότερο από τη δοσμένη εξέλιξη επηρεάστηκαν οι μονάδες που απασχολούσαν από 5 έως 20 εργαζόμενους. Από την άλλη πλευρά η απασχόληση στη βιομηχανία σημείωσε οριακή μόνο ανάπτυξη (από 671,5 άτομα το 1978 σε 698,7 άτομο το 1984).³ Η πτωτική πορεία της απασχόλησης σε ορισμένους κλάδους (κλωστουφαντουργία 13 χιλ., μεταλλικά προϊόντα 1.400, ηλεκτρικές συσκευές 1300 χιλ., οικοδομικά υλικά 160 άτομα) και η στενότητα στην αγορά εργασίας ευνόησαν την αυτοαπασχόληση. Η υποχώρηση της βαρύτητας της βιομηχανίας είναι έτσι γενική δεν αφορά μόνο τις μικρές μονάδες. Αλλά δεν είναι υποβάθμιση ποσοτική. Είναι υποβάθμιση ποιοτική και αναφέρεται στην περιφερειαποίηση της ελληνικής οικονομίας, ιδιαίτερα μετά την ένταξη στην ΕΟΚ. Σε τούτο το πεδίο είναι δυνατό να διατηρηθεί, και να ενδυναμωθεί η ποσοτική δύναμη των μικροπαραγωγών και των μικροεπαγγελματιών στο εμπόριο και τις υπηρεσίες, εφόσον ελευθερώνονται σταδιακά οι εισαγωγές και η χώρα γίνεται κέντρο διέλευσης και κατανάλωσης των ευρωπαϊκών προϊόντων.

Επιπρόσθετα ο Π. Παπαδόπουλος αυθαίρετα και άκριτα κατατάσσει του επαγγελματίες και τους βιοτέχνες που απασχολούν 10-49 άτομα στην οριστική τάξη, διαχωρίζοντας τους πλήρως από τους μικροαστούς. Ο αριθμός βέβαια των απασχολουμένων ανά εργοδότη δεν στοιχειοθετεί αποκλειστικό κριτήριο ταξικής ένταξης, αλλά ταυτόχρονα η χρησιμοποίηση του εμπεριέχει τον κίνδυνο να μη λαμβάνονται υπόψη οι βασικοί παράγοντες, που σχετίζονται με την ικανότητα συσσώρευσης, επέκτασης σε άλλες

δραστηριότητες. Με αυτήν την έννοια σ' αυτήν την κλίμακα δεν είναι διακριτά τα όρια ανάμεσα στα μικροαστικά στρώματα και στην αστική τάξη. Για παράδειγμα σ' ένα σύγχρονο κλάδο μια επιχείρηση με 9 εργαζόμενους που χρησιμοποιεί υψηλή τεχνολογία να δίνει την δυνατότητα επίτευξης ταχύτερων ρυθμών παραγωγής, αναπτυσσόμενων αγορών, απόδοσης μεγαλύτερου πλεονόμισμα, από μια επιχείρηση στους παραδοσιακούς κλάδους που χαρακτηρίζονται ως έντασης εργασίας, η οποία απασχολεί 15 ή και 20 εργαζόμενους, και χρησιμοποιεί συμβατικές μεθόδους παραγωγής. Η πρώτη δημιουργεί κεφάλαιο, στη δεύτερη πραγματώνεται σπillo εισόδημα. Είναι αξιοσημείωτο μάλιστα, ότι η οικονομική κρίση της τελευταίας δεκαετίας έθιξε περισσότερο τις επιχειρήσεις, που ήταν έντασης εργασίας με 10-20 και ποσά απασχολούμενους. Πρέπει ακόμα να πούμε ότι η διαδικασία διαμόρφωσης των κοινωνικών τάξεων δεν είναι απλοϊκή και δίχως αντιφάσεις. Ο χώρος των παραδοσιακών μικροαστικών στρωμάτων είναι, εκτός από προθάλαμος κατάρτισης στην εργατική τάξη, και χωνευτήρι της ταξικής υποχώρησης της μη μονοπωλιακής αστικής τάξης κάτω από την πίεση των σφυνόμενων αντιθέσεων, που επιβάλλει η εξέλιξη της μονοπωλιακής φάσης του καπιταλισμού.

Τα παραδοσιακά μεσαία στρώματα δεν συγκροτούν "τάξη" και πολύ περισσότερο "τάξη αυτοαποχολογμένων", όπως διατείνεται Α. Μασχονάς.⁴ Οι αυτοαποχολογούμενοι δεν διατηρούν στη διαδικασία της κοινωνικής παραγωγής θέσεις που να αντιστοιχούσε ταυτόσημες σχέσεις με τα μέσα παραγωγής, την οργάνωση του συστήματος της παραγωγής, τον τρόπο κατανομής του κοινωνικού πλούτου. Τα στρώματα βιοτεχνών και εμπόρων ελέγχουν με διαφορετικό τρόπο το κεφάλαιο που κατέχουν (ή συχνά δε ελέγχουν), έχουν διαφορετική πρόσβαση στην παραγωγή (αυτόνομη

ημιαυτόνομη, πλήρως) εξαρτημένη στην περίπτωση της αποκλειστικής υπεργολαβίας) και τις φάσεις της κοινωνικής παραγωγής (παραγωγή, διακίνηση). Δισφορίζονται αισθητά στον τρόπο που αποσπουν κοινωνικό πλούτο μέσα στους διαφορετικούς κλάδους και δραστηριότητες. Το στοιχείο της αυτοσπασχόλησης είναι επιφανειακό και μονοσήμαντο. Δίνει όμως τη δυνατότητα διατύπωσης πορόμοιων ισχυρισμών, λόγω της ιδιαίτερης διόδοσης της στο πλαίσιο των δοσμένων ιδιαιτεροτήτων της κοινωνικής ανάπτυξης της χώρας.

Ο Α. Μοσχονάς και ο Π. Παπαδόπουλος δεν αντιλαμβάνονται στην προκειμένη περίπτωση και σε τελευταία ανάλυση, ότι τα παλαιά μικροαστικά στρώματα αποτελούν "στρώματα" και όχι "τάξη" αυτοτελή και αυτόνομη, όπως η αστική και το προλεταριάτο, πράγμα που από διαφορετικές αφετηρίες αφήνουν και οι δύο να διαφονεί. και τα στρώματα απορτίζονται από ομάδες ατόμων που δεν κατέχουν την ίδια θέση στην παραγωγή. Είναι μάλιστα μέλη διάφορων τάξεων, που ενοποιούνται από δευτερεύοντα χαρακτηριστικά που καθορίζουν τη σχέση τους με την διαδικασία αναπαραγωγής του συστήματος. Τα μικροαστικά στρώματα, επιπλέον είναι ομάδα στρωμάτων, με χαρακτηριστικά τη μεταβλητότητα και την μεταβατικότητα και είναι απαράδεκτο να νοούνται ως κοινωνική τάξη ή να γίνονται αντικείμενο μαθηματικού υπολογισμού και τεχνητού περιορισμού των ορίων τους. Απαιτούν αντίθετα εκτίμηση της πολυμορφίας και του κοινωνικού τους ρόλου. Ο πρωτοπορευτικός ρόλος, άλλωστε, της εργατικής τάξης δεν εξαρτάται υπό την αριθμητική της υπεροχή, σε σύγκριση με άλλες κοινωνικές δυνάμεις, που δεν ανήκουν ταξικά στην αστική τάξη. Ούτε η βαθμίδα ανάπτυξης του καπιταλισμού κρίνεται από την μηχανιστική αξιολόγηση της

κοινωνικής μορφολογίας.

Η αναγνώριση της πραγματικής έκτασης των μεσαίων στρωμάτων δεν αναιρεί την νομοτελειώδη πορεία συγκέντρωσης και συγκεντροποίησης του κεφαλαιοκρατικού συστήματος και την κυριαρχία του κεφαλαίου. Ο ήνελν επιχειρώντας να συνθέσει τη μορφή της Ρωσικής κοινωνίας και το περιεχόμενο της ταξικής πάλης υποστηρίζει: "Η αντικειμενική κατάσταση ^{είναι έτσι: Η μεγάλη} από την άποψη ^{πλειοψηφία του πληθυσμού είναι μικροαστική} των συνθηκών ζωής της κι ακόμη περισσότερο από την άποψη των ιδεών της. Στη χώρα μας όμως βασιλεύει το μεγάλο κεφάλαιο, και βασιλεύει πρώτα από όλα μέσω των τραπεζών και των καπιταλιστικών συνδικάτων (σημ. εννοεί τράστ.). Στη χώρα υπάρχει το προλεταριάτο των πόλεων, αρκετά αναπτυγμένο, για να ακολουθήσει το δικό του δρόμο, ανίκανο όμως ακόμη να τροβήξει αμέσως με το μέρος του την πλειοψηφία των μισοπρολεταρίων."⁵

Είναι φανερό, ότι στην λενινιστική αντίληψη δεν συγγέεται η κυρίαρχη καπιταλιστική φύση της κοινωνίας με τις ιδιαιτερότητες του συσχετισμού των κοινωνικών δυνάμεων. Τονίζει όμως τα ιδιόμορφα χαρακτηριστικά των κοινωνικών συσχετισμών και την επίδραση τους στην διαμόρφωση των προϋποθέσεων εξέλιξης της ταξικής πάλης. Ο παραγκωνισμός και η αποσιώπηση των αντικειμενικών συνθηκών οργάνωσης της κοινωνίας υποβαθμίζει την αναγκαιότητα της παρέμβασης της εργατικής τάξης προς τα μικροαστικά στρώματα για την προοπτική της ανατροπής και της υπέρβασης του συστήματος της καπιταλιστικής εκμετάλλευσης και απομακρύνει αυτήν την προοπτική.

Τα μικροαστικά στρώματα στην σύγχρονη ελληνική κοινωνία χωρίς να είναι η πλειοψηφία του πληθυσμού αντιπροσωπεύουν ένα σημαντικό κομμάτι της. Η συσώρευσή τους δεν σημαίνει την σχηματοποίηση μιας κοινωνίας "μεσαίων στρωμάτων", όπως

ισχυρίζονται οι αστικές θεωρήσεις. Στις ταξικό προσδιορισμένες αστικές κοινωνίες εκφράζουν, σ' ένα ακόμη επίπεδο, οξύτατες και ονειρήμευτες αντιθέσεις και ότι το χώρο άμβλυνοσή τους. Αντιθέσεις, που δεν είναι, όμως δεδομένο, ότι θα εκδηλωθούν άμεσα, ως προϋπόθεση προοδευτικών κινήσεων. Ο μικροαστικός προσδιορισμός επιδρά περισσότερο στις καταβολές και τις ιδέες τους. Όχι μόνο σε όσους διατηρούν ενδιάμεση κοινωνική τοποθέτηση, αλλά και σ' αυτούς που απομακρύνθηκαν σχετικά πρόσφατα από μικροαστικές κοινωνικές θέσεις. Η τελευταία αυτή κατηγορία μισθωτών, απέχει λιγότερο από μια γενιά από την μικροαστική της ανάμνηση και ο ορισμός της κοινωνικής τους θέσης αναφέρεται εκτός από το βασικό στοιχείο της θέσης στην παραγωγή και σε δευτερεύοντα χαρακτηριστικά, όπως η σχέση τους με το καθεστώς της μικροιδιοκτησίας στην στέγη και τη γη και η συμμετοχή τους σε μικρές επιχειρήσεις της βιοτεχνίας του εμπορίου και των υπηρεσιών (προσωπικές, συνεταιρικές).

Είναι λοιπόν αντιληπτό, ότι το μικροαστικό ζήτημα, αντιπροσωπεύει τόσο στο πεδίο της ποσότητας, όσο και στο πεδίο της κοινωνικής εξέλιξης, προβλήματα πολύ ευρύτερης εμβέλειας, απ' αυτά που θέτει η στατική μελέτη της κοινωνικής διάρθρωσης.

ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ 12

1. Η διάδοση της μικροιδιοκτησίας καταγράφεται στον παρακάτω πίνακα, ο οποίος δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα "Η Πρώτη" στις 25.3.198.

Η εξέλιξη της ιδιοκτησίας

ΠΕΡΙΟΧΕΣ

	1958		1982	
	Ιδιοκτήτες	Ενοικιαστές	Ιδιοκτήτες	Ενοικιαστές
ΑΣΤΙΚΕΣ	69,9	33,1	63,3	36,7
ΑΘΗΝΑ	60,9	39,1	60,0	40,0
ΘΕΣΣ/ΝΙΚΗ	62,8	37,2	60,7	39,3
ΗΜΙΑΣΤΙΚΕΣ	87,2	12,8	85,7	14,3
ΑΓΡΟΤΙΚΕΣ	95,3	4,7	95,7	4,3

2. Π.Ποπαδόπουλου: Η ταξική διάρθρωση της σύγχρονης Ελληνικής Κοινωνίας. Αθήνα. 1987. Σύγχρονη Εποχή.
σελ. 208-213

3. ΕΣΥΕ: Απογραφή βιομηχανίας, βιοτεχνίας, Εμπορίου του 1984. Βλ. ακόμη το άρθρο του Γ.Γιαννίτση στα Νέα, ό.π.

4. Α.Μουχονάς: όπου παραπάνω σελ. 56 και οι Παρατηρήσεις των Πρόσχωτος Σ. Μωαφωανόου σελ. 12

5. Β.Ι.Λένιν: Οι τρεις κρίσεις. Αποντα, τομ. 32. Σ.Ε. Είναι αξιολογημένο ότι τούτο το άρθρο γράφτηκε στις 7 Ιούλη του 1917 και δημοσιεύτηκε στις 19 του ίδιου μήνα στο περιοδικό "Ραμποντίζο" λίγους μήνες πριν την Επανάσταση. *σελ. 432.*

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 13

Ανασύνθεση και κριτική του ρόλου των μικροπαραγωγών (τ.Δ.Τ) στην παραγωγή

Τα δεδομένα της μεταπολεμικής, κύρια ανάπτυξης της οικονομίας, ο μη παραγωγικός και καιρδοσκοπικός χαρακτήρας της αστικής τάξης, η εκτατική ανάπτυξη της βιομηχανίας, συμπυκνώνουν τους όρους διαμόρφωσης, διόγκωσης και αναπαραγωγής των μικροπαραγωγών του δευτερογενούς τομέα.

Α. Τα χαρακτηριστικά της θέσης τους στην οργάνωση της παραγωγής συνοψίζονται:

α) Στην μικρή ποσότητα και την χαμηλή ποιοτική σύνθεση του κεφαλαίου, που κατέχουν,

β) Την συνακόλουθη ασθενική οργάνωση, το χαμηλό επίπεδο εκμηχάνισης, και τη μόνιμη αδυναμία εκσυγχρονισμού των μέσων παραγωγής, που ανάγονται στο πρόβλημα της μικρής συσσώρευσης,

γ) Την απασχόληση σημαντικού μέρους των εργαζομένων στη βιομηχανία και για τρεις περίπου δεκαετίες (1950-1980) την πλειοψηφία του βιομηχανικού προλεταριάτου),

δ) Την εξάρτηση από τις κρατικές παρεμβάσεις, την πρόσδεση στην δασμολογική προστασία, στις πάσης φύσης ελαφρύνσεις, στην ενίσχυση από το πιστωτικό σύστημα, για να διασφαλιστούν οι προϋποθέσεις επιβίωσης των μικρών επιχειρήσεων και συντήρησης της κοινωνικής υπόστασης των βιοτεχνών.

ε) Τελικά τον συνεχώς διευρυνόμενο συμπληρωματικό και

περιθωριακό ρόλο στη διαδικασία διευρυμένης αναπαραγωγής.

Αυτά τα στοιχεία είναι, πιθανό, αρκετά για να χαρακτηριστεί ο χώρος αντιπαρογωγικός. Απαιτείται όμως να γίνει μία διευκρίνιση. Ο ορισμός του ρόλου τους αφορά τους μικροπαραγωγούς ως ενιαίο κατηγορία εξεταζόμενους σε σχέση με το συνολικό προταές παραγωγής. Διότι ενυπάρχουν ο' αυτή κλάδοι και ομάδες επιχειρήσεων με αξιοπρόσεχτη παραγωγική επίδοση, ικανοποιητική ανταγωνιστικότητα, σημαντικό άνοιγμα σε εξαγωγικές προοπτικές, καλή ποιότητα προϊόντων προσαρμοσμένη στις διεθνείς προδιαγραφές, για τις οποίες το μικρό μέγεθος δεν αποτελεί εμπόδιο επιχειρηματικής ανάπτυξης και δράσης. Ο αριθμός τους, ωστόσο είναι εξαιρετικά περιορισμένος έτσι, που να μην έχουν την δυνατότητα να μεταβάλλουν την κυρίαρχη εικόνα που δημιουργείται για τις μικρές μονάδες. Με διαφορετική οπτική είναι αναγκαίο να εκτιμηθεί, εξ' άλλου, η θέση της μεγάλης μάζας μικροεπιχειρήσεων επισκευών, των μικρομάζων επιδιορθώσεων και συντήρησης, των οποίων η συμβολή δεν είναι δυνατό να αντιμετωπιστεί με ταυτόσημα κριτήρια, όπως συμβαίνει για τις βιοτεχνίες που παράγουν συγκεκριμένο προϊόν. Σε γενικές γραμμές αυτές επιτελούν το ρόλο τους στο περιθώριο που τους αφήνει το μικρό μέγεθος, στο πεδίο της τοπικής αγοράς. Στο πλαίσιο της τελευταίας κατηγορίας ξεχωρίζουν επισκευαστικές μονάδες (ηλεκτρολόγοι, υδραυλικοί), με εργολαβικές δραστηριότητες στο χώρο των κατασκευών (οικοδομές, δημόσια έργα, κλπ.), που συνήθως συνεκτιμώνται με τις κατηγορίες εργατών-οικοδόμων.¹

Χρειάζεται, επιπλέον, να τονίσουμε τη διαφορετικότητα και την ανομοιογένεια των μικρών επιχειρήσεων. Ανάμεσα τους λειτουργούν μονάδες, που στα μέτρα της ελληνικής

πραγματικότητας, θεωρούνται "μεγάλες" και στις πιο πολλές περιπτώσεις δεν απασχολούν πάνω από 15-20 άτομα, αλλά διακρίνονται για τη μεγαλύτερη παραγωγική ικανότητα, αν και όχι σπάνια οι διαφορές είναι ελάχιστες σε σύγκριση με τις μικρότερες μονάδες. Η χρήση μάλιστα μεγαλύτερης ποσότητας κεφαλαίου, ανταπεξέρχεται, μάλλον στις υποχρεώσεις, που απορρέουν από την ένταση της απολιτούμενης εργασίας, παρά αντιπροσωπεύει καλύτερη ποιοτική σύνθεση και δυνατότητα συσσώρευσης.

Η εξέταση του θέματος, πέρα από την μικροοικονομική σκοπιά, παρέχει τα στοιχεία, που επιβεβαιώνουν τον αντιπαραγωγικό τους χαρακτήρα. Ενώ διακρίνονται για το πλούσιο ανθρώπινο δυναμικό, που διαθέτουν, παράγουν μόνο το 39% της ακαθάριστης αξίας της βιομηχανικής παραγωγής. Οι επιχειρήσεις με απασχόληση ως δέκα άτομα, ή το 95% των καταστημάτων συνεισφέρει μόλις το 25% της ακαθάριστης αξίας της βιομηχανικής παραγωγής. Η παρουσία τους βέβαια σπαντά σε υπαρκτά προβλήματα. Πρώτα και κύρια καλύπτουν ανάγκες τοπικών αγορών. καλύπτουν τα κενά παραγωγής των μεγάλων μονάδων. Εκμεταλλεύονται μικρής ποσότητας τοπικές πρώτες υλές, που άλλως θα πορέμεναν αναξιοποίητες. Δεν παύουν, όμως μέσα απ' αυτό το πρίσμα να καταδεικνύουν την προβληματική και τη χαλαρότητα της βιομηχανίας, των οποίων είναι η βασική αναφορά. Η διαπίστωση αυτή δεν ανατρέπει στον καταλογισμό ευθυνών στους συγκεκριμένους φορείς, αλλά στην σαφή και χωρίς περιστολές αναγνώριση της πραγματικότητας.

B. Το ευάλλωτο της παραγωγικής θέσης των μικροπαραγωγών λειτουργεί επιταχυντικό για την κατοχύρωση της συμπληρωματικής

και περιθωριακής κατευθύνσης, της οριστικοποίησης της υποτογής, της ελληνικής οικονομίας στις επιλογές του ξένου μονοπωλιακού κεφαλαίου. Σε τούτη τη διαδικασία οι μικρές επιχειρήσεις αποτελούν την έξοδο από την οποία φιλτράρονται τα μέτρα οικονομικής παρέμβασης στη χώρα. Η εισαγωγή του συστήματος της υπεργολαβίας και του φαινομένου παραγωγής τμήματος προϊόντων και ημιτελών προϊόντων κατά παραγγελία είναι τυπικά δείγματα αυτής της πορείας. Η πρακτική της ένταξης τους στον άμεσο έλεγχο του ξένου μονοπωλιακού κεφαλαίου, διευκολύνεται από κεντρικές πολιτικές ρυθμίσεις μετά τη προσχώρηση στην ΕΟΚ. Στο πλαίσιο των προτάσεων για το πρόγραμμα οικονομικής ανάπτυξης '83-'87 τονίζεται η ανάγκη δημιουργίας ειδικευμένου πιστωτικού οργανισμού, με στόχο την ενίσχυση της υπεργολαβικής δραστηριότητας των ΜΜΕ.² Όπως φανερώνεται οι μικρές μονάδες ήταν μόνο το μέσο για επιτυχημένη δοκιμή των παραπάνω επιδιώξεων. Πρόσφατα ανακοινώθηκε νέο πακέτο πολιτικών αποφάσεων, όπου καθορίζονται ανανεωμένα κριτήρια ένταξης στην κατηγορία των μικρομεσαίων επιχειρήσεων (ανεβαίνει το όριο μεγέθους από 50 σε 100 απασχολούμενους, αναπροσαρμόζεται το όριο κύκλου εργασιών σε 300 εκατ.) στην προσπάθεια συγκλισης με τα πρότυπα της Κοινότητας. Εξαγγέλεται ταυτόχρονα η συγκρότηση τράπεζας ΜΜΕ.³ Όλα τούτα τα στοχαστικά βήματα δηλώνουν την αύξηση του ενδιαφέροντος για την παραγωγική εξάρτηση μεγαλύτερων μονάδων, τη στιγμή, που η βιομηχανία παρουσιάζει αποφασιστική κόμψη των ρυθμών ανάπτυξης και θεαματικής υποχώρησης των επενδύσεων.

Από την άλλη πλευρά η διεύρυνση της "συνεργασίας" με τις ξένες πολυεθνικές δεν εξασφαλίζει ικανοποιητικές συνθήκες εισαγωγής και εφαρμογής της τεχνολογίας γενικά και των

τεχνολογιών αιχμής πιο ειδικά. Η αγορά τεχνολογίας είναι ανελαστικό ολιγοπωλική. Η ιδιοκτησία της παραμένει εξαιρετικά συγκεντρωμένη. Αυτό συμβαίνει, γιατί η τεχνολογία είναι ενσωματωμένη στα εμπρεύματα και έτσι τα νέα κεφαλαιουχικά αγαθά την ενσωματώνουν στην ολόένα και πιο προχωρημένη της μορφή. Μ' αυτό τον τρόπο περιορίζεται η δυνατότητα των εξαρτημένων χωρών να οπάσουν τις ισχυρές δισυνδέσεις με τα ιμπεριαλιστικά κέντρα. Αναγκάζονται μάλιστα να τις επεκτείνουν μέσα από δυσπανηρές διαδικασίες μεταφοράς τεχνολογίας.⁴

Η τεχνολογία μεταφέρεται, με την εισαγωγή ξένων κεφαλαιουχικών αγαθών, την εγκατάσταση θυγατρικών πολυεθνικών επιχειρήσεων και την μέθοδο της εκμίσθωσης τεχνολογικών μεθόδων (Licensing agreements).⁵ Η εισαγωγή αυτοτελούς ξένης τεχνολογίας επιβαρύνει υπέρμετρα το κόστος παραγωγής, ενώ ο δεύτερος τρόπος έχει κριθεί ασύμφορος για τις ίδιες τις πολυεθνικές. Η μέθοδος της εκμίσθωσης τεχνολογίας προκρίνεται από τους δημιουργούς της και εμφανίζεται αρκετό συμφέρουσα για τις επιχειρήσεις υποδοχής. Επιτείνει, όμως τις δεσμεύσεις, καθώς δεν είναι ισχυρή η διαπραγματευτική τους ικανότητα. Αντίθετα, οι πολυεθνικές μπορούν να τις κατευθύνουν σε συγκεκριμένους τύπους τεχνολογίας. Η εκχώρηση της, μ' αυτή τη διάσταση, έχει συγχρόνως την έννοια του προσανατολισμού των πιο μικρών επιχειρήσεων σε δραστηριότητες, που καθυποτάσσονται στις επιδιώξεις του μονοπωλιακού κεφαλαίου. Εκτός τούτου, η χρήση των σύγχρονων μεθόδων, με στόχο την παραγωγή προϊόντων, που ενσωματώνουν τις τεχνολογίες αιχμής, δεν σημαίνουν και γνώση της τεχνολογίας από τον χρήστη τους. Στην πλειοψηφία των περιπτώσεων καταλήγουν να συμπυκνώνουν το βάρος της οικονομικής εξάρτησης, με εργαλείο την τεχνολογική εξάρτηση.

Γ. Σε υποτονικά επίπεδα αναπτύσσεται η συλλογική δράση των μικροπαραγωγών, με την μορφή της κοινοπραξίας του συνεταιρισμού και των συγχωνεύσεων. Η βάση του προβλήματος ανάγεται στον υψηλό βαθμό διασποράς των μικρών επιχειρήσεων, τις διαφορές μεγέθους και της ποικιλίας δραστηριοτήτων. Οι κοινοπραξίες που διαμορφώθηκαν την τελευταία δεκαετία στους κλάδους, των υποδημάτων και του επίπλου, ακολούθησαν την πτωτική τους πορεία και είχαν αμυντικό χαρακτήρα, καθώς οριοθετήθηκαν μόνο σε σχέση με την διακίνηση και την εμπορία των προϊόντων τους και δεν ανέλαβαν παραγωγικές πρωτοβουλίες με συλλογική και συντονισμένη προσπάθεια. Οι συνεταιριστικές κινήσεις συνάντησαν προσκόμματα στην δομή του νομικού πλαισίου. Από τους 149 συνεταιρισμούς επαγγελματιστεχνών, οι 40 είναι παραγωγικοί, οι 6 διάθεσης προϊόντων και οι 103 προμηθευτικοί.

Όταν υπογράφηκε η συμφωνία σύνδεσης με τις Ευρωπαϊκές Κοινότητες (1961) οι συγχωνεύσεις θεωρήθηκαν το καταλληλότερο μέσο αντιμετώπισης των ανταγωνιστικών πιέσεων, από την επαφή με το νέο οικονομικό περιβάλλον. Συνάντησαν, όμως την δυσπιστία στην αρχή και την ολοκληρωτική αντίθεση στη συνέχεια των μικροπαραγωγών. Στην αποκλυπτική απάντηση της ηγεσίας της ΟΒΣΑ στις προτάσεις της κυβέρνησης της ΕΡΕ δηλώνεται η δυσκολία να προχωρήσουν οι συγχωνεύσεις, που συνεπάγονται την συμβίωση και εργασία κάτω από κοινή στέγη, επειδή οι μικροεπιχειρηματίες λόγω της προσκόλλησής τους στην ιδιωτική ιδιοκτησία είναι συντηρητικοί.⁴ Η πραγματική, ωστόσο, ουσία της αντίθεσης, βρίσκεται, στον μη διακριτό χαρακτήρα της ιδιοκτησίας της επιχείρησης, που προκύπτει από την συγχώνευση

και στην αυταπάτη, ότι το καθεστώς της ιδιωτικής ιδιοκτησίας ταυτίζεται με την απλή, σχετικά αυτόνομη, κατοχή παραγωγικών μέσων, της οποίας είναι φορείς.

Δ. Η σημασία των κρατικών παρεμβάσεων είναι διπλή. Αποντά στην απαίτηση προστασίας του χώρου, που συντήρησε το επίπεδο της απασχόλησης της βιομηχανίας και εκφράζει τις ανάγκες της αστικής τάξης για την απόσπαση της συγκατάθεσης των μικροαστικών στρωμάτων και την ανανέωση της νομιμότητας της κοινωνικής της κυριαρχίας.

Αν εξαιρέσουμε τον ισχυρό δασμολογικό κλοιό με το έκδηλο οικονομικο-προστατευτικό περιεχόμενο) τα συγκεκριμένα μέτρα αποστασιοποιούνται από τον στενά οικονομικό τους προσδιορισμό. Αναδεικνύονται σε μέσα κοινωνικής παρέμβασης, που αναπροσαρμόζονται, βελτιώνονται και ενισχύονται σε δύσχερες ή κρίσιμες πολιτικές συγκυρίες, με πρωτοφανείς συγκλίσεις στην ουσία των ζητημάτων, ανάμεσα στους διαφορετικούς πολιτικούς φορείς, οι οποίοι διαχειρίστηκαν την εξουσία. Αποκτούν έτσι την έννοια μεθόδων πολιτικής επικοινωνίας, με ιδιαίτερο ενδιαφέρον, αφού αποκαλύπτουν την κεντρική θέση των μικροαστικών στρωμάτων στις ιεραρχήσεις της τακτικής των κοινωνικών συμμαχιών υποστήριξης της αστικής τάξης.

Ε. Οι μικροπαραγωγοί είναι εργοδότες της πιο σημαντικής αριθμητικά μερίδας της βιομηχανικής εργατικής τάξης. Το 30% των εργαζομένων στην βιομηχανία δουλεύει σε επιχειρήσεις με μέσο όρο απασχόλησης 2 άτομα και το υπόλοιπο 30% που αντιστοιχεί στις επιχειρήσεις μεσαίου μεγέθους, σε μονάδες με μέσο όρο απασχόλησης 19 ατόμων. Συγχρόνως με τρόπο που

σπορρέει από την αντικειμενική θέση των μικρών εργοδοτών οι ίδιοι οι συνέταιροι τους και τα συμβοηθούσα μέλη της οικογένειας τους, είναι εργαζόμενοι αυτοαπασχολούμενοι στην επιχείρησή τους, που συμμετέχουν στην παραγωγή δουλεύοντας άμεσα δίπλα στους αμοιβόμενους εργαζόμενους, στην προσπάθεια να καλύψουν τις οργανικές αδυναμίες του κεφαλαίου τους και να συντηρήσουν την κοινωνική τους υπόσταση. Το γεγονός αυτό συμβάλλει στην προσωποποίηση των αντιθέσεων μεταξύ εργοδοσίας-εργασίας και την τελική υποβάθμιση τους, ή τη διατήρησή τους σε υπολανθάνουσα κατάσταση, ενώ στερεί τις αντικειμενικές προϋποθέσεις οργάνωσης της εργατικής τάξης από την πιο απλή, ως την πιο σύνθετη. Η πολυδιάσπαση της εργατικής τάξης στο πεδίο της παραγωγής της στέρησε τις δυνατότητες ενιαίων και δυναμικών συνόλων, όπου οφωρηματούνται, οι ταξικοί δεσμοί, η ταξική αλληλεγγύη, η ταξική συνείδηση και η κοινή δράση, στη βάση των κοινά ορατών προβλημάτων. Οι συνέπειες του φαινομένου αντικατοπτρίζονται στην δομή του συνδικαλιστικού κινήματος και στις δυσκολίες να διαμορφωθεί η αυτοτελής-ταξική της παρέμβαση με στόχο την αμφισβήτηση της κυριαρχίας της αστικής τάξης.

ΣΤ. Τα μικροαστικά στρώματα στην περιοχή της δευτερογενούς παραγωγής μειονεκτούν σε σύγκριση με την υπεραχμή των στρωμάτων με μικροαστικό προσδιορισμό στην γεωργική παραγωγή, το εμπόριο, τις μεταφορές και τις υπηρεσίες. Οι μικροπαραγωγοί στην μεταποίηση, τις επισκευαστικές και μόνονες συντήρησης, είναι το 1981 το 11,45% των εργαζομένων για δικό τους λυγυρισμό. Αν προστεθούν ο' αυτούς οι εργολάβοι-αυτοαπασχολούμενοι στις κατασκευές, τότε αποτελούν το 18,35%, ενώ οι μικροπαραγωγοί στην αγροτική οικονομία είναι το 50,38%

και του τριτογενή τομέα το 31,28% (1981). Αντιπροσωπεύουν το 4,44% του οικονομικά ενεργού πληθυσμού μαζί με τα συμβοηθούντα μέλη της οικογένειας τους.

Ο εντοπιολόγος τους, όμως στον νευραλγικό χώρο της βιομηχανίας, τους κάνει να αποκτούν στρατηγική σημασία για την οικονομική ανάπτυξη και την λειτουργία της κοινωνίας. Κατ' αρχήν και παρά την αρνητική μας τοποθέτηση στο θέμα της παραγωγικής τους συμβολής συνεισφέρουν το 8,25% του ΑΕΠ ποσοστό συγκρίσιμο με το 14,29% της γεωργίας με το απείρως πιο πλούσιο εργατικό δυναμικό (1981) και το 26% στο σύνολο της δευτερογενούς παραγωγής.⁷ Είναι οι κύριοι προμηθευτές των μικρών εμπορικών επιχειρήσεων στο πεδίο της τοπικής και της εθνικής αγοράς. Στους κόλπους τους εντάσσονται οι αγροτικές βιοτεχνίες παραγωγής και παροχής υπηρεσιών επισκευών και συντήρησης στην ύπαιθρο, που διατηρούν ισχυρές διασυνδέσεις με την αγροτική οικονομία. Στις αστικές περιοχές είναι από τους περισσότερο σημαντικούς μισθωτές ακινήτων που προορίζονται για επαγγελματική στέγη.

Κρατούν λοιπόν, καίρια θέση μέσα στον συσχετισμό των δυνάμεων των μικροαστικών στρωμάτων. Θέση, που δεν χαρακτηρίζεται μόνο από συγκλίσεις αλλά από συχνούς κλυδωνισμούς και χρόνιες αντιθέσεις. Είναι αξιοπρόσεκτη σε τούτο το επίπεδο η διορκής κρίση στις σχέσεις μεταξύ μικροπαραγωγών και μικροεπιχειρηματιών επαγγελματικής στέγης, που παρά την μόνιμη εμμεσοποίησή της με την παρεμβολή του κράτους, έχει προσλάβει κατά καιρούς πρωτοφανή οξύτητα.⁸

ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ 13

1. Στις αναλύσεις του Οικονομικού Ενεργού Πληθυσμού δεν γίνεται σαφής διαχωρισμός των εργοτών κατασκευών και των εργολάβων οικοδομών, όπως και των υποκατασκευαστών. Αυτό είναι σ' ένα βαθμό δικαιολογημένο, επειδή σε πολλές περιπτώσεις συμμετέχουν στην κατασκευή, ως απλοί μισθωτοί, και σε άλλες αναλαμβάνουν, υπεργολαβικά, την εκτέλεση επιμέρους εργασιών.
2. ΕΟΜΜΕΧ: Πρόγραμμα οικονομικής ανάπτυξης 1983-1987. Έκθεση ομάδας εργασίας για τις ΜΜΕ. Αθήνα. 1983.
3. Βλ. Ανακοίνωση του Υπουργείου Βιομηχανίας, που δημοσιεύτηκε στον τύπο την 30.3.1988 (Ελευθεροτυπία).
4. Για το θέμα του χαρακτήρα της τεχνολογίας στην εκβιομηχάνιση βλέπε εκτενέστερα α) Owen B.R.- Sutcliffe: Studies in the theory of imperialism. 1972. β) Frank A.G.: Dependent accumulation and underdevelopment. 1978. γ) Βάσω Παπανδρέου: Πολυεθνικές επιχειρήσεις και αναπτυσσόμενες χώρες. Η περίπτωση της Ελλάδας. 1986. σελ. 126-135.

5. Το σύστημα της μίσθωσης τεχνολογικών μεθόδων εισήχθη και τυπικά στην χώρα με την ψήφιση του νόμου 1665/1986. Για περισσότερες πληροφορίες είναι χρήσιμη η μελέτη του Σ.Γεωργιάδη: Η χρηματοδοτική μίσθωση. Νομικό βήμα Νοέμβριος-Δεκέμβριος 1987.
6. Η διατύπωση ανήκει στο αναλυτικό υπόμνημα απάντηση της ΟΒΣΑ, ενόψει, της συζήτησης στην Βουλή της συμφωνίας της Αθήνας. Συντάχθηκε την 27.6.1981.
7. Σύμφωνα με τα στοιχεία των Εθνικών Λογαριασμών της Ελλάδος. Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας.
8. Αναλυτικότερη τοποθέτηση των προκείμενων θεμάτων θα ακολουθήσει στο τρίτο μέρος της μελέτης.

Μέρος 3ο

Εκσυγχρονισμός και Μικροπαραγωγή (τ.Δ.Τ)

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 14

Η συνδικαλιστική εκπροσώπηση των μικροπαραγωγών

Όπως έχουμε περιγράψει και αναλύσει ο χώρος των μικροπαραγωγών του δευτερογενούς τομέα διακρίνεται για την ανομοιογένειά του, η οποία οφείλεται, τόσο στο μέγεθος των επιμέρους επιχειρήσεων, όσο και στην διαφορετικότητα των κλάδων (και τις ιδιομορφίες τους), ή ακόμα και στις περιφερειακές διαφορές και ανισότητες. Το δεδομένο αυτό αντανακλάται στον ένα ή στον άλλο βαθμό στη συγκρότηση των συνδικαλιστικών οργανώσεων όλων των βαθμίδων.

Οι πρώτες συμώσεις και διεργασίες σχετικά με το σχήμα της οργάνωσης αρχίζουν από το μέλη του 19ου αιώνα και φέρουν την σφραγίδα του τρόπου και των εξελίξεων της οικονομικής ανάπτυξης. Η Ανώτατη Συνομοσπονδία Βιοτεχνών Ελλάδας (ΑΣΒΕ) μας πληροφορεί ότι: "Οι βιοτέχνες οργανωμένοι από του παρελθόντος αιώνας εις σωματεία κατά τόπον και κατά τέχνην, ηνούντο μέχρι του 1924 εις τον Πανελλήνιον Σύνδεσμον Βιομηχάνων και Βιοτεχνών".¹

Οι σταδιακές διαφοροποιήσεις και το ιστορικό άλμα, που ακολούθησε το 1922 τους αποστασιοποιούν από τα συμφέροντα της ανερχόμενης βιομηχανικής μερίδας της αστικής τάξης, ενώ η αριθμητική τους ενίσχυση ωθεί "... εις την απόσπασιν της μικτής πανελλαδικής οργάνωσης βιομηχάνων και βιοτεχνών και εις την συγκρότησιν από κοινού με τα σωματεία των επαγγελματιών, περιφερειακής μικτής ομοσπονδίας επαγγελματιών και βιοτεχνών και αύται την Γενικήν Συνομοσπονδίαν Επαγγελματιών και Βιοτεχνών Ελλάδος".²

Η συμπόρευση όμως των βιοτεχνών και των επαγγελματιών, που υπαγορεύτηκε "από το αδύναμον των επιχειρήσεων βιοτεχνών και επαγγελματιών και την έντονον διασποράν όλων τούτων σ' όλην την χώραν"³ ήταν συγκυριακή κάτω από το βάρος των ιδιαίτερων προβλημάτων και τελικά δεν μπόρεσε να εξυπηρετήσει τα συμφέροντα αμφοτέρων των συνοίκων σε μια κοινή συνδικαλιστική στέγη.

Οι βιοτέχνες προχώρησαν στην σύσταση αμιγών βιοτεχνικών ομοσπονδιακών, για πρώτη φορά το 1929, σε Αθήνα, Πειραιά, Θεσσαλονίκη, και κλαδικών βιοτεχνικών ομοσπονδιών στους κλάδους με μεγάλη συγκέντρωση επιχειρήσεων (ένδυσης, υπόδησης, μετάλλου, ξύλου, γραφικών, γραφικών τεχνών, οικοδομικών υλικών, ηλεκτρισμού).

Παρά τον οργανικό τούτο διαχωρισμό επαγγελματιών και βιοτεχνών στο πεδίο των δευτεροβάθμιων οργανώσεων στα μεγάλα αστικά κέντρα συνεχίζουν να συνυπάρχουν στην ΓΕΣΕΒΕ στην ουσία μέχρι το 1946. Την περίοδο αυτήν θεσπίζεται με το ν. 196/1946 η υποχρέωση όλων των βιοτεχνών και των επαγγελματιών να καταβάλλουν μαζί με την ασφαλιστική τους εισφορά προς το ΤΕΒΕ και 24 δραχ. κατ' έτος υπέρ της ΓΕΣΕΒΕ και των ομοσπονδιών, που βρίσκονται στην δύναμή της. Τα συνολικά έσοδα απ' αυτήν την εισφορά ανέρχονται στο ποσό των 5-6 εκατ. δραχμών.⁴

Η κατάθεση του νόμου έγινε αφορμή εκδήλωσης γενικότερων τριβών και έδωσε την ευκαιρία να εκφραστούν οι αντιθέσεις μεταξύ επαγγελματιών και βιοτεχνών και οι βιοτέχνες με την εφαρμογή του θα προχώρησουν σε ανοικτή ρήξη με την ΓΕΣΕΒΕ. Διότι "παρά τα τεράστια χρηματικά μέσα η ΓΕΣΕΒΕ, ουδόλως

εξυπηρέτησε τας μεταπολεμικές βιοτεχνικές ανάγκες, δι' τον λόγον οι βιοτεχνικές ομοσπονδίες ίδρυσαν τον Οκτώβριο του 1947 την Ανώτατη Συνομοσπονδία Βιοτεχνών Ελλάδος εις την οποίαν ανήκουν έκτοτε, αποξενωθείσα δια τον λόγον του μεριδίου εκ του προαναφερθέντος εισόδου υπέρ οργανώσεων".⁵

Η ιστορική διαμόρφωση των όρων οργάνωσης των μικροαστικών στρωμάτων καλλιέργησε και ευνόησε την ονόπτυσιν πολύμορφων αντιφάσεων, που καταλαμβάνουν την θέση κωλυμμάτων για μια ομοιογενή οργανική συνδεομοποίηση τους. Μ' αυτήν την έννοια παρατηρούνται τρεις μορφές οργάνωσης στο δευτεροβάθμιο επίπεδο:

- 1) Σε διακλαδικές ομοσπονδίες στις μεγάλες πόλεις, ή στις περιοχές που υπήρξε τέτοια δυνατότητα.
- 2) Σε κλαδικές ομοσπονδίες κατά περιοχή.
- 3) Σε ομοσπονδίες επαγγελματιών και βιοτεχνών, στις περισσότερες επαρχιακές πόλεις, όπου υπάρχει πρόβλημα αμιγούς βιοτεχνικής εκπροσώπησης. Στο επίπεδο των τριτοβάθμιων οργανώσεων: α) Η ΓΕΣΕΒΕ αποτελεί την επίσημα αποδεκτή, νόμιμη έκφραση βιοτεχνών και επαγγελματιών, όπως καθιερώνεται από τον ν. 196/1946. β) Η ΑΣΒΕ είναι η απάντηση των βιοτεχνών ενόψει των θεωρούμενων εναντίον τους μεθοδεύσεων. Αντικειμενικά λοιπόν γίνεται εμφανής η πολυδιάστατη διάσπαση του συνδικαλιστικού κινήματος των μικροαστών και των μικροπαραγωγών. Η απεικόνιση της όμως αποτελεί μία μόνο όψη της πολυκεντρικότητας των συνδικαλιστικών οργάνων, διότι αυτή επιτείνεται από την καθοριστική θέση των επιμελητηρίων, που αντιπροσωπεύουν τα θεσμικά κατοχυρωμένα όργανα κρατικής παρέμβασης στην περιοχή των μικροαστικών στρωμάτων. Η έμπνευση τους σπ' αυτήν την άποψη βρίσκεται καθαρά έξω από τις άμεσες

ενδιαφερόμενες κοινωνικές δυνάμεις.

Τα επιμελητήρια λειτουργούν ως πρόσωπα δημοσίου δικαίου. Η συμμετοχή σ' αυτά είναι υποχρεωτική για τους επαγγελματίες και βιοτέχνες ανάλογα με τον καθ' ύλην προσδιορισμό τους. Η αντιπροσώπευση είναι αιρετή, αλλά οι τοποθετήσεις των οργάνων είναι συμβουλευτικές και όχι αποφασιστικές για την λήψη αποφασιστικής, ή μικρότερης σημασίας μέτρων. Χρησιμοποιήθηκαν κυρίως ως μηχανισμοί άσκησης πίεσης από τους πολιτικούς φορείς διαχείρισης, με στόχο τον ασφυκτικό έλεγχο των μικροαστικών στρωμάτων που εντοπίζονται αποδεδειγμένο σ' ένα από τους πιο στρατηγικούς χώρους της Εθνικής οικονομίας. Η επιμελητηριακή οργάνωση ενέχει παρόμοια χαρακτηριστικά με τις συνδικαλιστικές οργανώσεις. Μόνο σε Αθήνα Πειραιά Θεσσαλονίκη υφίστανται αυτοτελή βιοτεχνικά επιμελητήρια, παράλληλα με τα αυτοτελή επιμελητήρια επαγγελματιών. Στις επαρχιακές πόλεις λειτουργούν δεκατέσσερα μικτά επαγγελματο-βιοτεχνικά επιμελητήρια. Υπάρχουν ακόμα σαράντα οκτώ εμπορο-βιομηχανικά επιμελητήρια, που ανασδείχτηκαν σε οριστικούς θεσμούς υποστήριξης των συμφερόντων της αστικής τάξης, υποβαθμίζοντας και χρησιμοποιώντας για την ολοκλήρωση των επιλογών της την εκπροσώπηση των μικροαστικών στρωμάτων. Η επιμελητηριακή δομή έχει ασκήσει σοβαρή επιρροή στις δευτεροβάθμιες οργανώσεις των μικροπαραγωγών, εφ' όσον είναι η εναλλακτική πηγή άντλησης κονδυλίων λειτουργίας την χρονική περίοδο που οι βιοτεχνικές ομοσπονδίες απέχουν από τις διαδικασίες της ΓΕΣΕΒΕ.

Η κατάσταση των δύο πεδίων της οργάνωσης των βιοτεχνών κάνουν το θέμα της εκπροσώπησης τους πολύπλοκο και αντιφατικό

και αφήνουν αισθητά περιθώρια αμφισβήτησης της νομιμότητας έκφρασης των συμφερόντων και των σπόψεων του χώρου. Επιδεινώνεται, μάλιστα, από το ρόλο που έπαιξε η συγκρότηση του νομικού πλαισίου για την συνδικαλιστική οργάνωση. Είναι σύνηθες φαινόμενο, η ύπαρξη και η συμβίωση σωματείων και "σωματείων σφραγίδων" των ίδιων κλάδων, τα οποία αντιπροσωπεύονται σε διαφορετικά δευτεροβάθμια και τριτοβάθμια όργανα. Ευνοείται μ' αυτήν την έννοια η πολυδιάσπαση στο επίπεδο των αντιδράσεων και της έκφρασης και βρίσκουν γόνιμο έδαφος να εκδηλωθούν οι κρατικές παρεμβάσεις στις διαδικασίες του συνδικαλιστικού κινήματος, ορθώνοντας το πλαίσιο άμβλυσης των τριβών, στήνοντας τους "νόμιμους" και "παρακρατικούς" μηχανισμούς πολιτικού ελέγχου. Η έκταση του προβλήματος είναι διακριτή από την ίδια την ιστορική εξέλιξη της οργάνωσης σε συνδυασμό με την αναπροσαρμογή των συνθηκών ανάπτυξης της ταξικής πάλης.

Την πρώτη φάση της άξυνσης των οικονομικών δυσκολιών (1958-1966) των μικροπαραγωγών και της εντεινόμενης ανασφάλειας, παρά την μαχητική στάση των μεγαλύτερων ομοσπονδιών, δεν εξασφαλίστηκε απόλυτη σύνδεση με τις πρωτοβάθμιες οργανώσεις και η χωρίς παλινδρομήσεις σταθερά ενοποιημένη δράση τους. Είναι, ωστόσο, η περίοδος της ανόδου της συνδεσμοποίησης των συνδικαλιστικών οργανώσεων όλων των βαθμίδων, που προχωρούν σε πρωτόγνωρες μορφές συνεργασίας. Οι θεαματικές κινητοποιήσεις και η συσπείρωση των βιοτεχνών γύρω από τα σωματεία και η ανάληψη αποφασιστικής σημασίας σύντομων ενεργειών, υπαγορεύτηκαν από τον εκβιαστικό χαρακτήρα των προβλημάτων για τον οποίο κλήθηκαν επιτακτικά να πάρουν θέση.

Η πορεία της οργανωμένης τους αντίδρασης προκάλυψε την

ανησυχία των δεξιών διαχειριστικών οχημάτων και την επιχείρηση συκοφάντησης του αγώνα τους από το εσωτερικό του συνδικαλιστικού τους χώρου. Δία μέσου της ΓΕΣΕΒΕ, στην ηγεσία της οποίας η επιρροή των αντιδραστικών δυνάμεων είναι σχεδόν καθολική, έγινε προσπάθεια να ανασταλεί η συμβολή των μικροπαραγωγών στην αντίσταση στις επιλογές των κυβερνήσεων, που ακολούθησαν το βασιλικό πραξικόπημα του Ιουλίου του 1965, με την επίκληση (γνωστής έμπνευσης) της κομμουνιστικής διάβρωσης της πλειοψηφίας των ομοσπονδιών.⁶

Η ανατροπή της κοινοβουλευτικής νομιμότητας και οι δικτατορικές μέθοδοι θα οδηγήσουν σε ριζική αλλαγή της εκπροσώπησης στα δευτεροβάθμια και τριτοβάθμια όργανα. Η άλωση άλλωστε των ηγετικών θέσεων από φιλοχουντικά στοιχεία σε συνεργασία με την Ασφάλεια θα φέρει εξελίξεις με διαγραφές και διαλύσεις σωματείων και θα εξαναγκάσει τελικά τις βιοτεχνικές ομοσπονδίες σε προσχώρηση στην ΓΕΣΕΒΕ.⁷ Διευθετείται όμως το ζήτημα της κατανομής του κανδυλλίου "υπέρ οργανώσεων" και αποδίδεται πλέον το μισό των εσόδων που προβλέπονται από το ν. 196/1946 στις αμιγείς ομοσπονδίες των βιοτεχνιών. Επιφανειακά θα εξομαλυνθούν οι ενδοσυνδικαλιστικές αντιθέσεις επαγγελματιών-βιοτεχνών για να επανέλθουν σε διαφορετικά επίπεδα στα μετά την δικτατορία χρόνια.

Μετά το 1974 κάτω από την έντονη πολιτική πίεση που ασκείται από τη ΝΔ για ταχεία επανασύσταση και προσχώρηση στην ΕΟΚ θα διαμορφωθεί κλίμα σφαιρικής στους κύκλους των μικροπαραγωγών, η οποία δεν θα αφήσει άθικτη την κατάσταση στις οργανώσεις. Σε πολλές δευτεροβάθμιες οργανώσεις παραμένουν, ή αναιμικά ανανεώνονται τα μέλη των προηγούμενων διοικήσεων και η ΓΕΣΕΒΕ καθοδηγείται από στελέχη τα οποία

συνεργάστηκαν, ή αναδείχτηκαν με την ανοχή της δικτατορίας. Η κυβέρνηση εκμεταλλεύτηκε με τον καλύτερο τρόπο τις υπάρχουσες συνθήκες και κατάφερε να ελέγχει πολιτικά την κορυφαία οργάνωση και αρκετές περιφερειακές και κλαδικές οργανώσεις, επιδρώντας καταλυτικά στην παρεμπόδιση των γνήσιων δημοκρατικών διαδικασιών. Με την ψήφιση από την κυβερνητική πλειοψηφία του νόμου 330/1976 για τον συνδικαλισμό υποδαυλίζονται οι ελπίδες εκδημοκρατισμού, καθώς ενισχύεται ο γραφειοκρατικός ρόλος των ανώτερων οργανώσεων και παραμερίζεται η ανάγκη εκπροσώπησης σημαντικών πρωτοβάθμιων σωματείων, παράλληλα με την αυθαίρετη, μάλλον διοικητική, επιμήκυνση των αρμοδιοτήτων της ηγεσίας της ομοσπονδίας, που την απομακρύνει από την ουσία των απαιτήσεων του συνδικαλιστικού κινήματος.

Τούτο το γεγονός θα σημάνει την αφετηρία νέων αναζητήσεων από τα σωματεία, οι οποίες και απολήγουν στην δημιουργία ενώσεων κλαδικών και τοπικών βιοτεχνών και επαγγελματιο-βιοτεχνών με στόχους, την απεμπλοκή από την υπάρχουσα δομή και το πλέγμα των εξαρτήσεων, το ξεπέρασμα της σπραξίας των επίσημα αναγνωρισμένων ανώτερων οργάνων, που κηδεμονεύονταν ασφυκτικά, την επιτάχυνση των διαδικασιών συντονισμού και κινητοποίησης. Και είχαν πραγματικά μεγάλη συμβολή στην συσπείρωση των σωματείων και του κάθε ξεχωριστού βιοτέχνη, ενώ ανάγκασαν τις ομοσπονδίες και τη ΓΕΣΕΒΕ σε υιοθέτηση πιο μαχητικής στάσης αντίθετα από την εκφρασμένη τους συνδικαλιστική και πολιτική τοποθέτηση.

Από μιά ακόμη μεριά το πρόβλημα της εκπροσώπησης των μικροπαραγωγών αποτυπώνεται στην εσωτερική διάρθρωση των οργανώσεων και την ανάδειξη των συνδικαλιστικών στελεχών. Για

μια εξαιρετικά ευρεία χρονική περίοδος δεν αναπτύχθηκαν συνδικαλιστικές παρατάξεις, πράγμα που εστέρησε τις συμώσεις και την βαθύτερη επεξεργασία θέσεων για κεντρικά θέματα. Μόνο το 1976 συστάθηκε η Δημοκρατική Κίνηση Επαγγελματιών - Βιοτεχνών - Εμπόρων (ΔΗΚΕΒΕ), παράταξη προσκείμενη στην Αριστερά, με σημαντική παρέμβαση στις κινήσεις της περιόδου ως το 1981, πρωτοστάτη στην ίδρυση των τοπικών Ενώσεων.⁹ Το 1980 λίγες μέρες πριν την κάθοδο στην μεγαλύτερη απεργία επαγγελματιών και βιοτεχνών, ιδρύθηκε η Πανελλήνια Συνδικαλιστική Κίνηση Επαγγελματιών-Βιοτεχνών-Εμπόρων (ΠΑΣΚΕΒΕ), προσκείμενη στο ΠΑΣΟΚ, ένα χρόνο πριν την άνοδό του στην κυβερνητική εξουσία. Μέχρι το 1974, αλλά και μετέπειτα στις διοικήσεις των οργανώσεων κυριαρχούν παράγοντες με προσωπική ακτινοβολία στον βιοτεχνικό κόσμο, που άλλοτε στη βάση συναινετικών διαδικασιών, άλλοτε αξιοποιώντας την πολιτική παρέμβαση και προστασία αναρριχώνται στα ανώτερα κλιμάκια.

Η οικονομική κατάσταση των συνδικαλιστικών οργανώσεων είναι κεφαλαιώδες ζήτημα. Καθορίζει τις εξαρτήσεις τους θεσμικές και μη και τα περιθώρια αυτόνομης δράσης. Σύμφωνα με τις καταστατικές υποχρεώσεις τα σωματεία εισπράτουν συνδρομή από τα μέλη τους και στην συνέχεια οποδιδουν μέρος του συνόλου των εσόδων τους στις δευτεροβάθμιες οργανώσεις. Στην πράξη η εισφορά των σωματείων προς τις ομοσπονδίες είναι ανάξιας λόγου και κυμαίνεται συνήθως σε ποσά κάτω των χιλίων δραχμών το μήνα.

ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ 14

1. ΑΣΒΕ: Παρέμβαση της Ανώτατης Συνομοσπονδίας Βιοτεχνών Ελλάδας για την ιστορία του συνδικαλιστικού κινήματος των βιοτεχνών. Δημοσιεύτηκε σε αποσπάσματα στην εφημερίδα "Ναυτεμπορική" την 23/6/1966. Από το αρχείο της ΟΒΣΑ, σταξινόμητο.
2. ΑΣΒΕ: Στο ίδιο. Δημοσιεύτηκε την 30/6/1966.
3. ΑΣΒΕ: Στο ίδιο, βλέπε σημείωση 2.
4. ΟΒΣΑ: Από το αρχείο της ΟΒΣΑ δακτυλογραφημένο κείμενο, που συντάχθηκε την 15/4/1975.
5. ΑΣΒΕ: Στο ίδιο, βλέπε σημείωση 2.
6. Όπως χαρακτηριστικά ισχυρίζεται ο πρόεδρος της ΓΕΣΕΒΕ Μπερνίκας στις 18/8/1966 το 90% των βιοτεχνικών οργανώσεων έχει περιέλθει εις χείρας κομμουνιστών. Από το αρχείο της ΟΒΣΑ 20/8/1966.
7. ΟΒΣΑ: Ανακοίνωση της ΟΒΣΑ στις 16/11/1968 προς την Γενική Ασφάλεια. Στη νέα διοίκηση εκλέγονται οι: Πρόεδρος: κ. Παπαγιαννόπουλος, Αντι/δρος: Ναυπλιώτης, Β' Αντι/δρος: Σερπίνης Γ.Γ.:

Η ρύθμιση του νόμου 196/1946 δεν είχε ιδιαίτερα ευεργετικές συνέπειες για τις ομοσπονδίες και γι' αυτό κριθηκε τελικά μη ικανοποιητική. Η οπαμάκρυση, όμως, από τη ΓΕΣΕΒΕ περιόρισε αισθητά τις πηγές χρηματοδότησης, που είναι καταχωρημένες στα αρχεία των συνδικαλιστικών οργανώσεων, είναι ενδεικτικές της κατάστασης πλήρους οικονομικής εξάρτησης από τα επιμελητήρια.

Η ομοσπονδία βιοτεχνών αωμοτείων Αθήνας η μεγαλύτερη δευτεροβάθμια οργάνωση των βιοτεχνών είναι χαρακτηριστικό από τους υλολογισμούς της οτηρίζεται απόλυτα στις επιδοτήσεις του Βιοτεχνικού Επιμελητηρίου της Αθήνας κατά τα έτη 65-68. Η παραπάνω οργάνωση, μάλιστα, έχει αυτή τη δυνατότητα, διότι υπάρχουν παραδείγματα δευτεροβάθμιων οργανώσεων στην επαρχία οι οποίες την στερούνται εντελώς.

Η επανουένδεση με την ΓΕΣΕΒΕ και η απόδοση του μεριδίου από την πρόβλεψη του νόμου 196/1946 θα δώσει την ευκαιρία για την κάλυψη επειγουσών αναγκών, αν και οι παρεμβολές της ΓΕΣΕΒΕ, που είναι διαχειρίστρια των κονδυλίων, δεν θα λείψουν και μετά το 1974.⁹ Η σημασία του τελευταίου συμπεράσματος είναι ευκρινής και παρούσα με συνδικαλιστικές και πολιτικής βαρύτητας παρεμβάσεις.

Σε μια πρώτη προσέγγιση η οικονομική εξάρτηση από την ομοσπονδία δεν είναι μεμπτή και αθέμιτη. Έχει ωστόσο ιδιαίτερη αξία η ανάλυση της σε συνάρτηση με τους συσχετισμούς και την πολιτική κατεύθυνση, που εκφράζει η ανώτατη οργάνωση του χώρου στην συγκεκριμένη ιστορική στιγμή.

Τσιγκριστόρης, Γαμία: Λύρα, Μέλη: Βαζή,
Παπαδόπουλο.

8. ΔΗΚΕΒΕ: Α' Πανελλαδική Συνδιάσκεψη. Αθήνα. 1983.

9. Η σημασία και τα ποσοστά της συμβολής του μεριδίου από τα έσοδα του νόμου 196/1946, που διοχειρίζεται η ΓΕΣΕΒΕ είναι διακριτά και από την μελέτη των ισολογισμών των ομοσπονδιών. Για την ΟΒΣΑ και κατά τα έτη 1978 και 1979 για τα οποία υπάρχουν διαθέσιμα στοιχεία η κατάσταση διαγράφεται ως εξής:

Πίνακας Εσόδων Εξόδων της ΟΒΣΑ

(1978, 1979)

	ΕΣΟΔΑ ΓΕΣΕΒΕ	ΣΥΝΟΛΟ ΕΣΟΔΩΝ	ΣΥΝΟΛΙΚΑ ΕΞΟΔΑ	ΥΠΟΛΟΙΠΟ
1978	1.566.386	1.9943.993	1.072.397	871.596
1979	1.726.285	2.717.363	1.519.514	17.849

ΚΑΤΑΘΕΣΗ ΤΡΑΠΕΖΑΣ

1.180.000

Πηγή: ΙΣΟΛΟΓΙΣΜΟΙ ΤΗΣ ΟΒΣΑ 1978, 1979.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 15

Κρίση και εκσυγχρονισμός - Τάσεις και αντιθέσεις.

Τοποθέτηση του ζητήματος

Η αατική κυριαρχία, που εδραιώθηκε με τη στρατιωτική νίκη στο τέλος της εμφύλιας κρίσης, δεν συνοδεύτηκε την επόμενη φάση της μεταπολεμικής περιόδου, από την οικοδόμηση ενός ισχυρού πλαισίου εντοτικοποίησης των ρυθμών της κεφαλαιοκρατικής αναοώρευσης, ικανού να την αντιδιατεείλει και να την αυτονομήσει από την προπολεμική της φόρμα.

Εκτός από τις συγκυριακού χαρακτήρα επενδυτικές προσπάθειες σταθερά η οικονομική κατάσταση άγγιξε τα όρια ανταχής του συστήματος και η στασιμότητα απειλούσε σοβαρό το υπόβαθρο αναπαραγωγής της αατικής εξουσίας. Το αναπτυξιακό δυναμικό της οικονομίας και ιδιαιτέρω της βιομηχανίας επιώνιζε οριακή αναντιστοιχία με τις έρπουσες ανάγκες της κοινωνίας και την πανθομολογούμενη αποίτηση απορρόφησης του επιγυτικού δυναμικού (η ανεργία φτάνει σχεδόν το 20%) και τους συνεπογόμενους κοινωνικούς τριγμούς.

Η επιφανειακή πολιτική σταθερότητα, αποκλειστικό δομημένη στις συστηρά συταρχικές ιεραρχήσεις μέσω του όμμεσου και έμμεσου κρατικού καταναγκασμού, σπλά και μόνο συνέτεινε στην πλασματική απορρόφηση των αντιθέσεων και των αδιεξόδων. Η κυριαρχική γραμμή, ενισχυανταν από έναν ιδιότυπο λαϊκισμό; παράγωγο της πλαθορότητας της διαδικασίας αναοικόμησης, και ανασυγκρότηση των δυνάμεων της αατικής τάξης. Διότι η

αναγκαιότητα προστασίας των χολορών διεργασιών συσώρευσης, από παράλληλες οδούς διαφύλασσε αλλά και ενίσχυσε τα υπεράριθμα τμήματα των μικροουτικών στρωμάτων της πόλης και της υπαίθρου. Συντηρούσε τη θέση αλλά και υπέθαλπε τις ταξικές απαιτήσεις τους για τη συνέχεια και την ανάπτυξή τους.

Στα μέσα της δεκαετίας του 1950 είναι επιτακτική απαίτηση η εκδήτηση άμεσων και αποτελεσματικών επιλογών οικονομικής από τη στασιμότητα, χωρίς να διαταραχτεί η στοθερότητα της δομής της εξουσίας, να ανοίξει η προοπτική του εκουγχιονισμού. Η γρήγορη βιομηχανική ανάπτυξη δεν μπορούσε αντικειμενικά να στηριστεί στην υποτονική δραστηριότητα της ντόπιας αστικής τάξης. Στην κομψή της νέας ιστορικής φάσης διαμορφώνονται, κάτω από αυτές τις δευμεύσεις, οι άξονες της αστικής στρατηγικής, οι οποίοι θα χαρακτηρίσουν την μετέπειτα κοινωνική εξέλιξη.

Η τάση, που φαίνεται σταδιακά να επικρατεί μετά το θάνατο του Ποπόγου είναι μια σύνθετη πολιτικο-οικονομική φόρμουλα δράσης. Στο οικονομικό πεδίο συμπυκνώνεται στην βιομηχανική ανάπτυξη με ουσιοστικότερη πρόδεση στο ξένο κεφάλαιο και ειδικότερο στο δυναμικά ανερχόμενο Ευρωπαϊκό κεφάλαιο και από το 1956 και μετά με την ενεργοποίηση της οργανικής ενοποίησης μαζί του μέσα από την θεσμικού περιεχομένου, σύνδεση αρχικό και ένταξη στη συνέχεια στο νεοδημιούργητο πολιτικό-οικονομικό οργανισμό των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων.² Στο πολιτικό πεδίο διορθώνεται από την προσπάθεια ευρρυθμοποίησης της λειτουργίας των τυπικά ισχυρών κοινοβουλευτικών θεσμών και διατήρησης της συμμαχίας της αστικής τάξης με τα μικροαστικό στρώμα, στο μέτρο των διατεταγμένων ιεραρχήσεων, στις βάσεις, που επιτάσσει η

στρατηγική της κατεύθυνση και η αποφυγή των τριβών και των οξυτοτων αντιπαράθεσεων, για το επιδιωκόμενο οικονομικό όλομο.

Η πολιτική διαφοροποίηση, αν και ουσιαστικά αρχίζει με την διαδοχή από τον Καραμανλή στην ηγεσία του συντηρητικού διαχειριστικού φορέα, βασικού εκφραστή των συμφερόντων της αστικής τάξης, τυπικά ολοκληρώνεται με τον μετασχηματισμό του Συναγερμού. Στην αλλαγή του προσώπου της συντηρητικής παράταξης ενυπάρχουν "εν σπέρματι" οι θεμελιακοί προσανατολισμοί της αστικής στρατηγικής. Η ΕΡΕ σε αντίθεση με τον αυταρχικό-χαρισματικό-απόλυτο ρόλο του Συναγερμού, διεκδικεί το ρόλο κόμματος αρχών, με ιδεολογικές αξίες και "Πίστη" στην κοινοβουλευτική νομιμότητα, επιχειρώντας να αποσυνδεθεί από αποκρουστικά επιθετικό σχήμα του προκατόχου του πολιτικού σχηματισμού. Η θεωρητική ρήτρα της υποστήριξης του "ριζοσπαστικού φιλελευθερισμού" είναι το επιχρύσωμα, το ιδεολογικό εμβάπτισμα στις αρχές του δυτικοπαθούς δόγματος, ακολουθώντας τώρα στην Ευρωπαϊκή του διάσταση.

Η δεύτερη μέριμνα είναι η ενδυνάμωση του αστικού κοινοβουλευτικού χώρου, η προώθηση ενός αυτοτερού δικομματικού πλέγματος, ως εγγυητικού δεσμού, για να ανακυκλώνει τη δυσανεμία, να απορροφά τους τριγμούς και τις αποκλίσεις, να επανατροφοδοτεί τελικά τη συναίνεση στην ταξική κυριαρχία της αστικής τάξης, να απομονώνει και να περιθωροποιεί την αντίδραση της εργατικής τάξης και του οργανικού πολιτικού εκφραστή της, της Αριστεράς.² Ο πολυκερμυτισμένος, ωστόσο, πολυκομματικός χώρος του κέντρου, ο άμεσος αποδέκτης της κίνησης είναι ανώριμος, να υλοποιήσει την επιταγή της εναλλακτικής πρότασης, με τη δύναμη και την ελκυστικότητα, που απαιτεί η στιγμή. Ακόμα και η ορισκή προμεσόδοσή της εν

δυνάμει κοινοβουλευτικής του εκπροσώπησης, από το διαβλητό εκλογικό νόμο της ενισχυμένης ονολογικής, αποδεικνύεται άκαρπη και αδύναμη να υποκαταστήσει την πολιτική του ανεπάρκεια.

Η ανταπόκριση των μαζών στην εκσυγχρονιστική προσπάθεια διαγράφεται απειλητικά αρνητική με έξαρση στις εκλογές του 1958, όταν η Αριστερά στο μισοπαράνομο κλίμα της εποχής, σπάζοντας τις προβλέψεις, αναδεικνύεται σε αξιωματική αντιπολίτευση, εξασφαλίζοντας το 25% των ψήφων, περιορίζοντας έτσι τον συνασπισμό του κέντρου στην τρίτη θέση. Η μεγάλη εκλογική επιτυχία της Ε.Δ.Α, όπως άλλωστε και οι ακόλουθες πολιτικές ανακατατάξεις της δεκαετίας του '60 αποδόθηκαν με έμφαση σε αντιθέσεις που εντοπιζόνταν στο επικοινωνιόγραμμα, ως εκτόνωση στην ουτορχική, αντιλαϊκή πολιτική της Δεξιάς.

Η αντίθεση, όμως, στην κυρίαρχη στρατηγική της αστικής τάξης είναι από τις κυριαρχούμενες κοινωνικές δυνάμεις την εργατική τάξη και κυρίως τα μικροαστικά στρώματα συνολικά, αν και δεν έχει αποκρυσταλωθεί σε συγκεκριμένους πολιτικούς στόχους. Ιδιαίτερα για τα μικροαστικά στρώματα η Ευρωπαϊκή διάσταση των επιλογών συνθέτει την υπαρκτή απειλή άρσης, ή υποχώρησης των προστατευτικών μέτρων στην εσωτερική αγορά και υποθκεύει την συγκοτάθεση τους προς αστική παντοδυναμία και κλονίζει το βάθος των κοινωνικών της συμμαχιών. Στο Παμβιοτεχνικό συνέδριο του 1958 τονίζεται με ένταση η ανησυχία για την επαφή με τα ευρωπαϊκά μονοπώλια, η αγχώδης άρνηση διαπραγμάτευσης με την ΕΟΚ χωρίς να ληφθούν υπ' όψη οι σοβαρές οικονομικές ιδιομορφίες της βιοτεχνίας, των χιλιάδων μικρών μονάδων.³

Η Αριστερά είναι η μόνη πολιτική δύναμη, που θα εκφράσει, αντίθετα και σε αντιπαράθεση με τους άλλους

πολιτικούς φορείς, απερίφραστα την εναντίωση στην προοπτική της πρόοδου στο ξένο κεφάλαιο με την συγκεκριμένη μορφή της ενεργής σύμπραξης στο περιβάλλον της κοινότητας. Διαγράφεται λοιπόν, ως η μόνη εναλλακτική έκφραση της έκδηλης αγωνίας των μικροαστικών στρωμάτων. Ο κλυδωνισμός έτσι της πολιτικής σταθερότητας του συστήματος είναι το αποτέλεσμα της ολόπλευρης αντίθεσης του λαϊκού κινήματος τόσο στην βασική επιδίωξη της Ευρωπαϊκής λύσης, όσο και στη διαδικασία προσέγγισης με όρους που το παρακάμπτουν προκλητικά, και άρα μετέρχεται σε πολιτική κρίση.

Εξαντλητικά ο σχολιασμός των εκλογών του 1958 ανατρέχει στον ευκαιριακό χαρακτήρα της μετακίνησης των μαζών προς την ΕΔΑ, επιχειρηματολογώντας κυρίως μέσα από την συνεκτίμηση επόμενων εκλογικών αναμετρήσεων.⁴ Η πολιτική, ωστόσο και ταξική σημασία τους δεν μπορεί να εξαντλείται σε μια πορένθεση. Αναμφίβολα η ταξική πόλη επιφυλάσσει αξιότητες των αντιθέσεων σε ιστορικές συγκυρίες, που δεν προδιαγράφονται, ως έκδηλα επαναστατικές και συχνά βρίσκουν απροετοίμαστο τον ίδιο τον υποκειμενικό παράγοντα να εκμεταλλευτεί το άλμα, να παράγει ιστορικό εξαναγκασμό. Η βασανιστική, μακροπρόθεσμο εξελισσόμενη, και πάντως υπολανθάνουσα δυσφορία εκδηλώθηκε με την απότομη πολιτικοποίηση των μικροαστικού προσδιορισμού, μαζών στο επίπεδο, που οι συνθήκες της έντονης ταξικής βίας επέτρεψαν να εκδηλωθεί, στην δομή, δηλαδή του ίδιου του πολιτικού συσχετισμού.⁵ Η υπέρβαση της απλής πολιτικής άρνησης και η αναβάθμιση της σε ουσιαστική δράση είναι υπόθεση του καθοδηγητικού ρόλου της εργατικής τάξης, που προσωποείται στο ρόλο της Αριστεράς. Και η Αριστερά είναι ακόμη ανέτοιμη να αναλάβει τις ευθύνες της, να κάνει τη συγκυριακή, μόνιμη και

σταθερή αμφισβήτηση του συστήματος, να προχωρήσει πέρα από την μικροαστική ανησυχία, να μεταβληθεί η ίδια σε ηγεμονική δύναμη. Τα κυρία σημεία διάγνωσης της κατάστασης αναφέρονται στις πολιτικές ερμηνείες και ιεραρχήσεις της. Η προγραμματική διακήρυξη του παράνομου τότε ΚΚΕ, το Φλεβάρη του 1957, αν και κάνει τη διαπίστωση της ανάγκης πλατοίσατος των δεσμών με τις ευρύτερες κοινωνικές δυνάμεις για την απαιτούμενη κοινωνική μεταβολή, υπερτιμά τις δυνατότητες σύμπληξης του προτεινόμενου δημοκρατικού πολιτικο-κοινωνικού συνασπισμού της "Αλλαγής". Η πεποίθηση, ότι "η κυβέρνηση του συνασπισμού εργατών-αγροτών-μεσαίων στρωμάτων της πόλης, της εθνικής αστικής τάξης και όλων γενικά των άλλων αντιιμπεριαλιστικών δημοκρατικών δυνάμεων, κυβέρνηση όλων των πατριωτικών κομμάτων και οργανώσεων", είναι δυνατό να πραγματοποιήσει "τη δημοκρατική Αλλαγή ειρηνικά, χωρίς εμφυλιο πόλεμο" μπορεί να κριθεί σήμερα υπεραισιόδοξη.⁶ Παρά το άνοιγμα νέων πεδίων προσέγγισης της Ελληνικής κοινωνίας και την απομάκρυνση από τον σεχταρισμό, δεν φαίνεται να πολυαντιλομβάνεται, τόσο το περιεχόμενο της αστικής στρατηγικής, όσο και την εσωτερική ομοθυμία της αστικής τάξης, για τα αποτελέσματά της. Η ανεπεξέργαστη επίκληση της "εθνικής αστικής τάξης", ως δύναμης με αντιιμπεριαλιστικό προσανατολισμό (η διατύπωση θα αναθεωρηθεί στο 9ο συνέδριο του ΚΚΕ)⁷ καταδεικνύει τις ενδημικές αυταπάτες της Αριστεράς για το ρόλο της και την κατεύθυνση των πολιτικών της φορέων. Η ίδια λογική εμπεριέχεται και στον καθορισμό των στόχων της Δημοκρατικής Αλλαγής, της οικονομικο-πολιτικής ανεξαρτησίας, της πολιτικής ειρήνης και συνεργασίας με όλες τις χώρες, της οικονομικής ανασυγκρότησης του βιοτικού επιπέδου του λαού. Διότι αυτοί οι στόχοι είναι ακριβώς το

αντίπαλο δέος και όχι "το συμφέρον της εθνικής αστικής τάξης", ενώ παράλληλα δεν πραγματοποιείται το πλαίσιο συνεργασίας με την αγροτιά και τα μεσαία στρώματα η αυτοτελής βάση ενεργοποίησης της ταξικής τους συμμαχίας, με σκοπό το κτύπημα της εξέλιξης του συστήματος κεφαλαιοκρατικής συσσώρευσης. Δεν αναδειχθηκε τελικά το ταξικό περιεχόμενο της κυριαρχικής αντίθεσης, που περικλείεται στην αντιιμπεριαλιστική πάλη. Η στάση μ' αυτόν τον τρόπο απέναντι στην ούνδεση με την Κοινότητα εξαντλείται στην αντικειμενικοποίηση της αντίθεσης, θεωρώντας δεδομένη την συνειδητοποίηση του ληποτρικού της αποτελέσματος και για την αστική τάξη, απευθύνοντας της πρόσκληση για να αποτραπεί "η οικονομική και πνευματική άλωση της χώρας και του λαού, που μεθοδεύει το ξένο κεφάλαιο, ενισχυμένο από την εγχώρια πλουτοκρατία και προστατευόμενο από τις πολιτικο-στρατιωτικές επιδιώξεις του ιμπεριαλισμού."⁸

Οι πολύπλευρες εσωτερικές αδυναμίες της Αριστεράς αποτυπώνονται και στην αντίληψη, που φέρουν οι τοποθετήσεις της νόμιμης ΕΔΑ, η οποία στην πολιτική οδόφωση του Α' Πανελληνίου συνεδρίου της το Δεκέμβρη του 1959 διακηρύσσει ως κεντρικό σημείο "ότι πρώτιστο καθήκον όλων των πατριωτών είναι να ενισχύσουν παντού, από τα εργοστάσια τους τόπους δουλειάς, τη συναικία και το χωριό, ως την κορυφή της πολιτικής ηγεσίας, τη συνεργασία και την πάλη του λαού στη βάση".⁹ Είναι πραγματικά πέρα από ιδεολογικές φορτίσεις της συγκυρίας, η αγωνία για τη διατήρηση της επαφής με τις ευρείες μάζες, που στράφηκαν προς το μέρος της μετά την αναπάντεχη εκλογική επιτυχία και όχι προγραμματισμός ποιοτικά ανώτερης πάλης ακόμα και στα κοινοβουλευτικά πλαίσια. Η Αριστερά κάτω από το βάρος των ψυχολογικών φορτίσεων, των επιτακτικών και υπαρκτών

προβλημάτων της στενής επιρροής της, υποχώρησε στην διεκδίκηση της νομιμοποίησης της πολιτικής της έκφρασης και των προοδευτικών μαζών, οι οποίες διώκονταν, που όντας έντονη συναισθηματική ανάγκη μεταβλήθηκε σε έμμονη πολιτική επιδίωξη. Υποβάθμισε την αμεσότητα του στρατηγικού της στόχου και ανέδειξε την τακτική της επιλογή σε στρατηγική. Η επικέντρωση πόνω στο ζήτημα "της ανάγκης μακράς και νομίμου υπάρξεως του κόμματος"¹⁰ στην απόφαση του θου συνεδρίου του κόμματος του 1961 θα πιστοποιήσει την ήττα της απέναντι στην αστική επιταγή. Οι συνέπειες τούτων των θέσεων και εξελίξεων θα διαγραφτούν και στη στάση των μικροαστών, που μένουν στην ουσία έκθετοι στις αυταρχικές μεθοδεύσεις, οι οποίες, όπως ήταν αναμενόμενο, επιστρατεύτηκαν, για να αποκλιμακώσουν τις αντιδράσεις τους, για να αποκαταστήσουν τη σταθερότητα στην δομή της εξουσίας. Όταν η ΕΔΑ στις εκλογές του 1961 κατέρχεται με κύριο σύνθημα την πτώση της κυβέρνησης Καραμανλή χάνει και το τελευταίο σημείο επαφής με τις μικροαστικές μάζες, καθώς η συγκόλληση των κομμάτων του κέντρου έχει προχωρήσει και προβάλλει πλέον αυτό, ως ο βασικός φορέας του συνθήματος και διεκδικητής της εξουσίας. Η ίδια τακτική θα συνεχίσει να είναι ενεργή στις τάξεις της μέχρι το 1967. Η εκλογική της φθορά, περίπου το 10 με 12% των ψήφων της, μετακυλά στην Ε.κ το 1961. Την αυγή της συντριπτικής εκλογικής επιτυχίας του κέντρου το 1964, η ΕΔΑ δεν κατεβάζει εκλογικούς συνδυασμούς στις περιοχές, που δεν έχει δυνατότητες εκλογής και ουσιαστικά το πριμοδοτεί. Η πολιτικοποίηση των μικροαστικών μαζών δεν ενσωματώθηκε από την Αριστερά και στο τέλος αλλοτριώθηκε από την πολιτική κοινοπραξία του κέντρου.

Η αντίθεση στην αστική επιλογή της πρόσδεσης στην

Ευρωπαϊκή λύση δεν παύει να είναι υπαρκτή πραγματικότητα αλλά ουχρόνως αφήνεται να ταλαντεύεται και να παλινδρομεί, καθώς είναι πλέον ενωματομένη στο γενικότερο πλέγμα του δικομματισμού, ποδηγετημένη σε σχέση με την προοπτική της, ανοικτή στους κάθε λογής συμβιβασμούς και τις υποχωρήσεις. Η Ε.Κ. έχοντας σίγουρα προσλαμβάνουσες μέσα από τα κοινωνικά προβλήματα και τις μικροαστικές αγωνίες χαράζει την πολιτική της κατεύθυνση, λαμβάνοντας υπ' όψη τις σοβαρές ιδιομορφίες τους, δίχως να αποκλίνει από την κυρίαρχη αστική στρατηγική. Παραμένει σταθερώς υποστηρικτής της σύνδεσης με το ξένο κεφάλαιο και την ΕΟΚ. Αναζητεί, όμως τη φόρμουλα εσωτερικής και επίλυσης των αντιθέσεων με την αξιοποίηση της διαδικασίας υλοποίησης της. Στη δική της εκουγχρονιστική αντίληψη ιδιαίτερη θέση κατέχει η στήριξη της εσωτερικής αγοράς, η άνοδος του βιοτικού επιπέδου του λαού, η βελτίωση του πολιτικού κλίματος και έτσι αντιδισστέλλεται υπό την αυταρχική σύλληψη της ΕΡΕ.

Μέσα στο φορτισμένο κλίμα της περιόδου, μετατοπίζοντας τη διαμάχη από την ουσία των προβλημάτων, αναγορεύτηκε σε βασικό ζήτημα η διαχείριση της στρατηγικής της αστικής τάξης και όχι η ίδια η στρατηγική και τίθενται οι κοινωνικές δυνάμεις υποστήριξης ενώπιον μιας τεχνητής αντιπαρόθεσης. Τα μικροαστικά στρώματα σύρονται κατ' αυτόν τον τρόπο στην διοπραγμάτευση των όρων διαχείρισης, εισέρχονται άθελα τους στην σχετική πολιτική πόλωση.

Η εκουγχρονιστική στρατηγική δεν προχωρεί βέβαια σε ευθεία γραμμή, ούτε μέσα στις μερίδες της αστικής τάξης, σφού αναιρεί από τη φύση της και στην εξέλιξη της τη βαρύτητα των κέντρων εξουσίας, δυναμώνει ένα μέρος τους και αδυνατίζει

άλλα. Οι κρίσεις τείνουν να γίνονται ο εσωτερικός εξισορροπιτικός μηχανισμός των ελαστικότητας και των ανταχών στην πορεία ολοκλήρωσης των αντικειμενικό μακροπρόθεσμων επιλογών. Πίσω, όμως από την πιο αυταρχική μεθόδευση και δυσκαμψία αποκαλύπτονται οριοθετήσεις, που οικοδομούν την συναίνεση και τη σταθερότητα.

ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ 15

1. Χαρολάμπης Δ.: Στρατός και πολιτική εξουσία. Η Δομή της εξουσίας στην μεταεμφυλιακή Ελλάδα. Εξάντας. 1985. σελ. 104-106.
2. Jean Meynaud: Οι πολιτικές δυνάμεις στην Ελλάδα. 1974.
3. ΒΕΑ: Από τα πρακτικά του παμβιοτεχνικού Συνέδριου. 1958. Αθήνα.
4. Βλ. J. Meynaud όπου παραπάνω, Νίκου Παπαδημητρίου: Από την Ένωση Κέντρου στην Αποστασία, Εκδ. Ραές, 1986. σ. 72 Σ' αυτούς και σε άλλους συγγραφείς κυριαρχεί η άποψη ότι τα αποτελέσματα των εκλογών του 1958 και η ισχυροποίηση της ΕΔΑ ήταν συγκυριακά.
5. Για το περιεχόμενο και το ιδεολογικό υπόβαθρο των "αργόσυρτων" διαδικασιών διαμόρφωσης της κοινωνικής συνείδησης έχει ιδιαίτερη αξία η ανάλυση του Κωστή Μοσκόφ: Η διαοργάνωση του επαναστατικού μας ονείρου. 1987. Αθήνα. σελ. 65-67 82-86

6. Απόφαση από την "Προγραμματική Διακήρυξη" του κ.κ.Ε στην 7η ολομέλεια της Κ.Ε το Φλεβάρη του 1957 στο "Σαράντο χρόνια αγώνες", 1964. *σελ. 665*
7. Βλέπε τα ντοκουμέντα για το "9ο Συνέδριο του κ.κ.Ε" Εκδ. Κ.Ε του κ.κ.Ε. Αθήνα σελ. 36.
8. "Σαράντα χρόνια αγώνες" όπου παραπάνω. *σελ. 665*
9. Στο "Α" Πανελλήνιο Συνέδριο της Ε.Δ.Α", 1959.
10. Από το "8ο Συνέδριο του κ.κ.Ε" στο περιοδικό Ν.Κόσμος 9/1961.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 16

16.1 Εκσυγχρονιστική διαδικασία σε εξέλιξη

Αντιδράσεις και κοινωνικός συμβιβασμός των μικροπαραγωγών (τ.Δ.Τ.), (1961-1967)

Η παρέμβαση της αστικής τάξης και του κυβερνητικού σχήματος της ΕΡΕ δεν περιορίστηκε στην ενεργοποίηση μέσω πολιτικού καταναγκασμού, για την αναστολή και τον αποχρωματισμό των άτακτων αντιδράσεων των μικροαστικών στρωμάτων. Προώθησε συγχρόνως μέτρα καθουσιασμού και επαναπροσέγγισης, αναπτύσσοντας την κρατική παρέμβαση στο πεδίο της έμπρακτης προστασίας, με την ψήφιση του νόμου 6613/1959 περί προστασίας της εθνικής παραγωγής, επιδιώκεται ο κατευνασμός των ανησυχιών, που πήραν πρακτική μορφή στα αποτελέσματα των εκλογών του προηγούμενου έτους. Οι ενέργειες αυτές, όμως, έχουν περιορισμένη εμβέλεια και θέση τακτικού ελιγμού μπροστά στις συγκυριακές δυσκολίες. Στις αρχές της δεκαετίας του 1960 πραγματοποιούνται κινήσεις, οι οποίες αποτελούν αποφασιστικές προϋποθέσεις υλοποίησης της αστικής στρατηγικής και ανατρούν στην πράξη την σημασία και την ισχύ του προστατευτικού πλαισίου. Κομβικά ζητήματα είναι η επέκταση προνομιακού καθεστώτος για το ξένο κεφάλαιο του 1953 με το νόμο 4171/61 και η υπογραφή της συμφωνίας συνδέσης με τις Ευρωπαϊκές Κοινότητες (Συμφωνία της Αθήνας 30-3-1961).¹

Στις επιχειρούμενες μεθοδεύσεις οι μικροαστοί στο χώρο της βιοτεχνίας θα αντιτάξουν την σταδιακά κλιμακούμενη αρνητική αντίδρασή τους, με την άμεση διαδικασία συσπείρωσης

γύρω από τις συνδικαλιστικές οργανώσεις. Οι συνδικαλιστικές οργανώσεις των μικροπαραγωγών αυτήν την περίοδο μετατρέπονται σε σημαντικούς φορείς πολιτικής πίεσης σφηνώντας στο παρελθόν την απλή διεκδικητική δραστηριότητα.

Τα κεντρικά σημεία της οστικής στρατηγικής, η εισβολή του ξένου κεφαλαίου και η σύνδεση με την ΕΟΚ στην έμπρακτη εφαρμογή τους ξεσηκώνουν σειρά διαμαρτυριών. Το Μάρτη του 1961 λίγες μόνο μέρες πριν την υπογραφή της συμφωνίας της Αθήνας στην απόφαση της Γενικής Συνέλευσης (Γ.Σ) της μεγαλύτερης ομοσπονδίας βιοτεχνών της χώρας, της Ομοσπονδίας Βιοτεχνικών Σωματείων Αθήνας (Ο.Β.Σ.Α), εκτός από τη σωρευτική παράθεση των σχεδόν μόνιμων προβλημάτων τονίζεται με έμφαση: "Μας ανησυχεί η εμφάνιση εις την περιοχή του **βιοτεχνικού τομέα** του ντόπιου και ξένου κεφαλαίου και η προσπάθεια να υποκαταστήσει τα βιοτεχνικά μας εργαστήρια στην παραγωγική τους προσπάθεια. Παραδείγματα αποτελούν οι βιοτεχνίες ένδυσης και μαρμάρου. Ο ΟΒΑ (οργανισμός βιομηχανικής ανάπτυξης) υποβοηθεί αυτή την προσπάθεια των μονοπωλιακών κεφαλαίων και καταδικάζει σε αφανισμό τη μικρή επιχείρηση. Ώερμα, ένδυση, ξυλο, μέταλλο δέχονται πρώτοι την επίθεση. Χρειάζεται να αναγνωριστεί η σημασία των μικρών επιχειρήσεων στους συμπληρωματικούς κλάδους. Ανησυχούμε για την επιδιωκόμενη σύνδεση με τις Ευρωπαϊκές Κοινότητες, διότι ούτε δύναται να οδηγήσει σε συντριβή των επιχειρήσεων των κυριώτερων βιοτεχνικών κλάδων. Τους κινδύνους αυτούς πρέπει να αποκρούσουμε και να εξασφαλίσουμε τους όρους λειτουργίας των μικρών βιοτεχνικών επιχειρήσεων.² Η πρόθεση της ανεπεξέργατης ανησυχίας των μικροπαραγωγών για τις εποπαιλούμενες εξελίξεις αποκτά την ιδιαίτερη διάσταση, που χαρακτηρίζεται από την αγωνία για την

απώλεια της κοινωνικής τους θέσης, προϊόν της ενδεχόμενης διαδικασίας αφανισμού των μικρών επιχειρήσεων. Η εμβέλεια, όμως της απόφασης είναι σε τούτη τη φάση περιορισμένη, καθώς ανσφέρεται στην στενή επίδραση του ανοίγματος στο ξένο κεφάλαιο στη βιοτεχνία και τους βιοτεχνικούς κλάδους. Η αποδοχή, ότι οι μικρές μονάδες εντοπίζονται βασικά στις συμπληρωματικές δραστηριότητες, πιστοποίηση της αυτογνωσίας των βιοτεχνών, συμπληρώνεται από την διεκδικηση, αναρχτικού και συντηρητικού περιεχόμενου, να απομακρυνθεί το φάσμα των κινδύνων, που διαπιστώνονται. Οι συνδικαλιστικές οργανώσεις δεν έχουν αυτοπότες για το ρόλο των μικρών επιχειρήσεων, οι οποίες δεν διακρίνονται για τις σοβαρές και αυτοδύναμες αναπτυξιακές τους προοπτικές. Η ασάφεια της τοποθέτησης σε σχέση με την συνδεση με την ΕΟΚ δεν δηλώνει, παρά την επιφανειακή και απολιτική αντιμετώπιση μιας κυρίαρχα πολιτικής επιλογής. Η συγκεχυμένη πάντως στάση τους δεν τους εμποδίζει να προχωρήσουν στην "απαρέγκλητη πάλη" και να "καλέσουν τα σωματεια τα μέλη και τα στελέχη τους να οργανώσουν και να εντείνουν την πάλη τους για να αποκρυσουν αυτά τα σχέδια".³ Οι συμώσεις σε αυτό το επίπεδο αποκρυσταλώνονται με την άμεση οργανωτική ανασύνταξη, που περιλαμβάνει εκλογές, συνλεύσεις, συγκεντρώσεις, συζητήσεις με κύριο άξονα, "να γίνουν τα διαγραφόμενα προβλήματα κοινή βιοτεχνική συνείδηση".⁴

Όταν τελικά υπογράφεται η συμφωνία της Αθήνας η θέση των βιοτεχνών διαφαίνεται περισσότερο διεκδικητική και επιφυλακτική, παρά κάθετα αρνητική. Στην ανακοίνωση της στον τύπο η Ο.Β.Σ.Α υποστηρίζει: "Πιστεύουμε ότι η κίνηση της κυβέρνησης θα έχει μακροχρόνιες επιδράσεις στη βιοτεχνία. Θα πρέπει να μας ανησυχήσει σοβαρά το ενδεχόμενο προανατολισμού

του εγχώριου και ξένου κεφαλαίου προς τους βιοτεχνικούς κλάδους. Για ταύτα απαιτείται να διαμορφώσουμε από κοινού τους όρους για να καταστεί η βιοτεχνία ανταγωνιστική στη Διεθνή αγορά".⁵ Οι μικροπαραγωγοί δεν έχουν απωλέσει εντελώς την εμπιστοσύνη και τις ελπίδες τους προς την κυβέρνηση της ΕΡΕ. Θεωρούν, ότι υφίστανται ακόμα περιθώρια συνδισλλαγής, για να διορθωθούν τα σημεία, εκείνα που είναι επιβλαβή για την βιοτεχνία. Ερχονται μάλιστα σε απ' ευθείας επαφή με την κυβέρνηση. Στο τηλεγράφημα προς τον Υπουργό εμπορίου γράφεται: "Η σύνδεση με τις Ευρωπαϊκές Κοινότητες θα αξύνει τα προβλήματα της βιοτεχνίας. Είναι αναγκαίο να διασφαλιστεί η συνεργασία κυβέρνησης και βιοτεχνικής τάξεως"⁶ και στο ανάλογο προς τον Υπουργό βιομηχανίας ζητείται, "να κάνει η κυβέρνηση κάθε προσπάθεια να αμβλυνθεί το μέγεθος των δυσχερειών, εξ' αιτίας της σύνδεσης με τις Ευρωπαϊκές Κοινότητες".⁷ Η συγκοταβατική αντιμετώπιση της κυβερνητικής πολιτικής έχει ως στόχο την αντίχνευση των ελαστικότητων και των διαθέσεων των κυβερνητικών παραγόντων, ενώ ταυτόχρονα μαρτυρά την πρόθεση διατήρησης της διακριτικής επαφής, αλλά και απόστασης με την κυβέρνηση.

Το πλαίσιο αυτών των συμώσεων, χωρίς να διοφοροποιείται αισθητά, λαμβάνει πιο ουσιαστική και συγκεκριμένη μορφή ενώπιον των εκλογών του Σεπτεμβρίου του 1961. Στο ευρύ υπόμνημα που δημοσιεύτηκε στον τύπο πριν την εκλογική αναμέτρηση κυριαρχεί η άποψη, ότι η μεταβατική περίοδος προσαρμογής στην ΕΟΚ είναι εξαιρετικά βραχεία και αυτή πρέπει να αξιοποιηθεί με αποτελεσματικότητα, για την ανάπτυξη της βιοτεχνίας και την κάλυψη της απόστασης από τις οικονομίες των χωρών της Κοινότητας. Κατά την άποψη τους απαιτείται για την "επιτυχή

έκβαση της διαδικασίας αυτής ... να διατυπωθούν ευκρινώς τα ειδικά μέτρα προστασίας και ενίσχυσης της επιχείρησης βιοτεχνικού τύπου".⁸ Ως αναγκαίες προϋποθέσεις θεωρούνται "η θεσμική κατοχύρωση της μακροπρόθεσμης χρηματοδότησης για τον εκσυγχρονισμό των επιχειρήσεων και η ρύθμιση των βραχυπρόθεσμων χορηγήσεων, ανάλογα με την συνεισφορά της βιοτεχνίας στο εθνικό και κυρίως στο μεταποιητικό εισόδημα".⁹ Η ελάφρυνση από τα φορολογικά βάρη και από τις εργοδοτικές εισφορές προς το ΙΚΑ και τα επικουρικά ταμεία είναι τα επιβοηθητικά μέτρα, για να γίνει πράξη η ζητούμενη μείωση του κόστους παραγωγής. Δεν έχουν ακόμη αναστολές οι μικροπαραγωγοί να ζητήσουν το πάγωμα ή και τη μείωση των ήδη πολύ χαμηλών εργοτικών ομοιβών.¹⁰ Πλην, όμως, οι υπάρχοντες πολιτικοί και κοινωνικοί συσχετισμοί δεν επιτρέπουν την διεκδίκηση μ' αυτή τη διάσταση. Η δήλωση του αιτήματος με την έμμεση απώθηση προς τον φορέα κρατικής διαχείρισης εμμεσοποιεί την αντίθεση ανάμεσα στις κοινωνικές δυνάμεις και δίνει τις δυνατότητες διαμόρφωσης κοινωνικών συγκλίσεων, απόλυτα απαραίτητων στη δοσμένη ιστορική συνθήκη. Το υπόμνημα καταλήγει στην προστασία του σπυρόβλητου του ζωτικού χώρου συνέχειας των μικρών επιχειρήσεων, της εσωτερικής αγοράς. Οι βιοτέχνες πιστεύουν (μάλλον ορθά) ότι "η εσωτερική αγορά μπορεί να στηρίξει την βιοτεχνική παραγωγή".¹¹

Η κυβέρνηση της ΕΡΕ λόγω των διαφορετικών προτεραιοτήτων της τακτικής της δεν ικανοποίησε τα αιτήματα, ούτε επιχείρησε να τα εντάξει, έστω φραστικά στις προεκλογικές της εξαγγελίες. Αντίθετα η Ε.Κ. τα ενσωμάτωσε στην δική της εκσυγχρονιστική λογική, κάνοντας μια καθαρά τεχνοκρατική προσέγγιση των προβλημάτων και ιδιαίτερα εκείνων, που άπτονται της θέωρησης

της εσωτερικής αγοράς. Δεν είμαστε σε θέση, βέβαια, να εκτιμήσουμε, αν και κατά πόσο στράφηκαν οι βιοτέχνες στην άμεση πολιτική υποστήριξη του Κέντρου. Είναι όμως εμφανές, ότι η συγγένεια ονόμασα στη σύλληψη των συνδικαλιστικών οργανώσεων τους και τις διακηρύξεις του καινοφανούς κόμματος είναι ισχυρή. και παρόλο, που δεν έχει προχωρήσει σε ανοικτή ρήξη, η σχέση μεταξύ των μικροπαραγωγών και της υπάρχουσας διαχείρισης, υφίστανται πρωτόλειες ταυτίσεις με την οργανωτική και κοινοβουλευτική έκφραση της Ε.κ. Ενδείκτικό στοιχείο (και μόνο) παρόμοιων συγκλίσεων, αποτελεί η εκλογή του προέδρου της Ανώτατης Συνομοσπονδίας Βιοτεχνών Ελλάδας, Παπαδάκη, στη θέση του βουλευτή με το ψηφοδέλτιο της Ε.κ. στην Β' περιφέρεια της Αθήνας.¹² Είναι σπόδειξη της συνεχώς διευρυνόμενης απόστασης από την λογική και την τακτική της ΕΡΕ. Η παγίωση της γίνεται αναγνωρίσιμη το καλοκαίρι του 1962, όταν έχουν πλέον προχωρήσει τα σχέδια για την εγκατάσταση ξένων βιομηχανικών συγκροτημάτων στη χώρα με τους χαρακτηριστικούς όρους, που επιφυλάσσει το σχηματισμένο νομικό πλαίσιο. Έτσι σε συνεργασία με την Α.Σ.Β.Ε, οι κλαδικές ομοσπονδίες και οι διοικήσεις των επιμελητηρίων, σε κοινή σύσκεψη, αποφασίζουν "την ανάληψη αγωνιστικής προσπάθειας". Δηλώνουν, μάλιστα, ότι "τα ξένα κεφάλαια είναι ευπρόσδεκτα σε επενδύσεις, που αξιοποιούν τις πλουτοπαραγωγικές πηγές, οι οποίες είναι ανεκμετάλλετες και οδηγούν σε ενίσχυση της απασχόλησης. Είναι, όμως, αποράδεκτο, να κινείται σε χώρους της βιοτεχνίας".¹³ Στην Πανελλαδική σύσκεψη των ομοσπονδιών στην Θεσσαλονίκη, με αντικείμενο τον συντονισμό των ενεργειών τους, θεωρείται πλέον σδήρηρητη ανάγκη "να κινητοποιηθεί η τάξη των βιοτεχνών για να αποτραπεί ο κίνδυνος περιορισμού των

προθεσμιών προπαρασκευής και για να γίνουν προσπάθειες να μη κάνει ξένο κεφάλαιο επενδύσεις στους βιοτεχνικούς κλάδους".¹⁴

Η κατάσταση θα αξυνθεί πορπέρυ, τον Νοέμβριο του 1962, με την δημοσιοποίηση της πρόθεσης να τροποποιηθεί ο νόμος 6613/1959 περί προστασίας της εθνικής παραγωγής, θα ενταθεί η δυσπιστία και ο' ένα βαθμό θα επιβεβαιωθούν οι φόβοι για τα αποτελέσματα της προσέγγισης, και τις ευρύτερες επιδιώξεις του μονοπωλιακού κεφαλούου. Η ανακοίνωση, τέλος, της εγκατάστασης της Ελβετικής Triumph, θα θορυβήσει τους βιοτέχνες στον κλάδο της ένδυσης, αλλά και το σύνολο του χώρου. Η ΟΒΣΑ και η ΟΒΣΠ σε κοινή συνέντευξη για το ζήτημα της Triumph "διαπιστώνουν 1) Δεν υπήρξε ανεργία στον κλάδο, 2) Η εγχώρια παραγωγή καλύπτει τις ανάγκες και πραγματοποιούνται εξαγωγές. κρίνουν λοιπόν, ότι η εν λόγω εταιρεία δεν πρέπει να εγκατασταθεί στην χώρα".¹⁵

Πράγματι οι βιοτεχνίες ένδυσης βρίσκονται κάτω από την επήρεια μιας σοβαρής κρίσης, που διακριβώνεται στην απογραφή των βιοτεχνικών καταστημάτων του 1963, καθώς ο αριθμός τους μειώνεται αισθητά, και η συγκεκριμένη εξέλιξη επιτείνει τα αδιέξοδα. Επιπλέον δημιουργεί αντίστοιχο κλίμα αβεβαιότητας στους υπόλοιπους κλάδους για ανάλογες προνοβιακές επενδύσεις, οι οποίες απειλούν να υποκαταστήσουν το ρόλο τους. Πρόχωρούν έτσι στην πρώτη σημαντική κινητοποίηση με την μορφή της συγκέντρωσης διαμαρτυρίας και με αιχμές κατά της εισβολής του ξένου κεφαλαίου. Στην διακήρυξη της συγκέντρωσης τονίζεται: "Θέλουν εξώφθαλμο να μας αφανίσουν. Το ξένο κεφάλαιο ενιοχύεται χαρισματικά. Θέλουν να μας ανταγωνισθούν με φθηνά κεφάλαια, να μονόπωλήσουν την εσωτερική αγορά, να εκμεταλλευτούν την εργασία των τεχνιτών μας, με αποκλεισκό

τρόπο, να εκμεταλλευτούν τον ελληνικό λαό".¹⁶ Οι θέσεις τους αυτές είναι πολύ προωθημένες για τους μικροπαραγωγούς και τις συνήθως συγκροτημένες τοποθετήσεις τους και τείνει να εξομοιωθεί με τις απόψεις του προοδευτικού κινήματος και της Αριστεράς. Δεν συνθέτει, όμως, τα προσπατούμενα της απόλυτης μετοτροφής, προς την κατεύθυνση της ανάληψης συγκεκριμένης πολιτικής δράσης. Η διατύπωση των επιχειρημάτων τους κλίνει περισσότερο στον καταλογισμό ευθυνών στην παρούσα διαχείριση παρά στην κριτική, που απορρέει από την αντίληψη της ουσίας των αστικών επιλογών. Για σημείο, άλλωστε, τα οποία αναφέρονται στην εκμετάλλευση των εργοζόμενων και του ελληνικού λαού, δεν έχουν σχέση με την αξιολόγηση της εξάρτησης και των συνεπειών της, αλλά χρησιμοποιούνται, ως επιχειρήματα με υποπειρωτική ισχύ σε ευρύτερα τμήματα της κοινωνίας. Το καταληκτικό, πολύ περισσότερο, αίτημα είναι ομβλυτερο σε σύγκριση από το κυρίαρχο ύφος της υπόμνησης προς την κυβέρνηση. "Να δοθούν δηλαδή στη βιοτεχνία οι διευκολύνσεις που παρέχονται στις χώρες της ΕΟΚ".¹⁷

Οι σταλάντευτες έυσκομφίες του συντηρητικού διαχειριστικού φορέα, δεν κατέσποαν δυνατή, την εκμετάλλευση των βιοματικών ταλαντεύσεων των μικροπαραγωγών. Ο Π.Κανελόπουλος, αντιπρόεδρος της κυβέρνησης, αρνείται να δεχθεί την αντιπροσωπεία των βιοτεχνικών οργανώσεων και να ενημερωθεί για τα προβλήματά τους.¹⁸ Οι βιοτέχνες εν τούτοις, όξυναν την αντιπαράθεση, μόνο προς την κυβέρνηση, και αντίθετα με τα ονομενόμενα ομβλύουν τους τόνους για την ουσία των ζητημάτων, μειώνοντας την προηγούμενη κριτική σε βερμαλιστικά επίπεδα. Σύμφωνα με τα λεγόμενα του ενημερωτικού δελτίου της ΟΒΣΑ προς τα σωματεια μέλη της "Εις όλας τας χώρας της ΕΟΚ. η

βιοτεχνία παρουσιάζει αξιόλογη κίνηση και επιτυγχάνει πολλά υπέρ των βιοτεχνικών επιχειρήσεων, οι οποίες σημειώνουν εκπληκτικού πρόοδο. Επιβάλλεται να γίνει τούτο και στη δική μας χώρα στην οποία ο ρόλος της βιοτεχνίας είναι περισσότερο σημαντικός. Στα πλαίσια αυτά καλούμεθα σε οργανωτικό συναγερμό για να πιέσουμε την κυβέρνηση να λάβει μέτρα. Επιπλέον απαιτείται να κινητοποιηθεί το σύνολο της ιδιωτικής πρωτοβουλίας".¹⁹

Η στάση τους αυτή δεν συνιστά, οπωσδήποτε, υποχώρηση από τις πρότερες τοποθετήσεις τους. Η βασική αιτία της αναιμικής αντιμετώπισης των πολιτικών συμβάντων της περιόδου ανάγεται στο, ότι δεν έχουν συλλάβει την ουσία, πέρα από κάποια άμεσα αντιληπτά επιφαινόμενα, της κυρίαρχης αντίθεσης ανάμεσα στις κυριαρχούμενες κοινωνικές δυνάμεις από τη μια και τις οριοθετήσεις της αστικής τάξης και του ιμπεριαλισμού από την άλλη. Οι δηλωμένες θέσεις τους απέναντι στην ΕΟΚ και το ξένο μονοπώλια είναι αμφιλεγόμενης κατεύθυνσης και έχουν διττή σημασία. Οι μικροπαραγωγοί περιχαράκωνονται, αφενός στην διατήρηση των κεκτημένων τους και ασκούν πίεση για να διευρυνθούν τα μέτρα που αποκαθιστούν την εμπιστοσύνη τους προς την οικονομία (χρηματοδότηση, φορολογικά κίνητρα) με την οργανική ένταξη τους στα προγράμματα ανάπτυξης (πενταετές) αφετέρου αξιοποιώντας αντιθέσεις και ισορροπίες, που διαισθητικά αντιλαμβάνονται.²⁰ Γι' αυτό, άλλωστε, ο χρωματισμός τόσο των εκτιμήσεων, όσο και των αιτημάτων τους, είναι παθιασμένα συντεχνιακός. Κατ' αυτόν τον τρόπο η εμβέλεια των επιχειρημάτων και των συμπερασμάτων τους είναι ποιοτικά φτωχή, στην κυκλοθυμική, δίχως προοπτική και εναλλακτική λύση λογική τους. Οι προβληματισμοί τους είναι μόνιμα επαναλαμβανόμενοι,

και αναλώνονται στις απλά επείγουσες ανάγκες τους. Εκρήγνυνται για κάθε επερχόμενο και κάθε αναλαμβανόμενο μέτρο, που αμφισβητεί τη θέση τους και παλινωδούν με την αγχωτική επιδίωξη παράτασης της προηγούμενης κατάστασης. Αυτό τα σημειώνει και χαρακτηριστικά της πολιτικοποίησης τους. Στην ουσία απευθύνονται στις πολιτικές δυνάμεις με την αίσθηση, ότι απευθύνονται στους ενδεχόμενους φορείς διαχείρισης της εξουσίας. Μ² αυτήν την έννοια δεν εισέμχονται στην πραγματικότητα στον πολιτικό διάλογο με τις κοινωνικές δυνάμεις και τα πολιτικά κόμματα, διότι δεν κατανοούν την κάθε ξεχωριστή εξέλιξη, ως πολιτική εξέλιξη. Ζητούν την αναγνώριση τους ως των κατ' εξοχήν εκπροσώπων της ιδιωτικής πρωτοβουλίας και του υγειούς ανταγωνισμού. Έχουν έτσι την ψευδαίσθηση, πως το αστικό κράτος θα εξασφαλίσει την ύπαρξή τους, γιατί είναι το δικό τους βήμα αναγνώρισης, είναι το δικό τους πολιτικό κόμμα. Αν και στην πράξη είναι βιωματικοί αρνητές του μονοπωλιακού καπιταλισμού μεταβάλλονται σε ευάλωτους παράγοντες ανοικτούς στις υποχωρήσεις και τους συμβιβασμούς. Με όλα αυτά τα στοιχεία δεν διαμορφώνουν ιδιαίτερη στρατηγική και δεν αναζητούν σε μόνιμη βάση το σχηματισμό ευρύτερων κοινωνικών συμμαχιών οπλισμένων με συγκεκριμένο πολιτικό πρόγραμμα την αμφισβήτηση της δασμένης ροής των προγμάτων. Ακόμα και σ' αυτές τις συνθήκες στρέφονται στον ΣΕΒ και τον καλούν να συντονίσουν από κοινού τις ενέργειες τους, διότι νομίζουν, ότι υπάρχουν κενά και οντιρρήσεις και μέσα στο όριο της αστικής τάξης, για την ίδια της την πολιτική.²¹ Αντίθετα δεν πραγματοποιούν ανάλογες κινήσεις προς την πλευρά της εργατικής τάξης. και ενώ το εργατικό κίνημα βρίσκεται σε περίοδο ανόδου των αγώνων οι μικροπαραγωγοί δεν προσεγγίζουν

προς αυτό και μάλλον κρατούν τις αμφιβολίες τους για την υποστήριξη των διεκδικήσεων για το ύψος των εργατικών αμοιβών. Η διάσταση αυτή αποτυπώνεται και στην διαδικασία της πολιτικής εναλλαγής του αστικού σχηματισμού του κέντρου στην διαχείριση της εξουσίας.

Την διετία 1963-1964 αποκρυσταλώνονται οι γρήγορες αλλαγές οι περισσότερο ή λιγότερο αξιέσους συγκρούσεις, ως συνέχεια των προηγούμενων χρόνων, όταν ο πολιτικός αυταρχισμός της ΕΡΕ είχε πλέον ξεφύγει από τα όρια αποδοχής των κοινοβουλευτικών συντεταγμένων. Το σύνολο των γεγονότων έμμεσης και ανοικτής πολιτικής βίας έβαζε την σφραγίδα του στις εξελίξεις και άφηνε έκθετο το δεξιό κυβερνητικό σχήμα. Η λαϊκή δυσπιστία είχε μεταβληθεί σε μετωπική αντίδραση, όχι τόσο στις κεντρικές επιλογές, όσο στις πολιτικές μέθοδες, που χρησιμοποιήθηκαν από την μεριά του. Εκφράζεται με την αντιμετώπιση των μικροπαραγωγών στα ζητήματα της πογίωσης των ενιοχύσεων (χρηματοδότηση, κίνητρα, φοροαπαλλαγές) την πεισματική άρνηση διαλόγου για τα αιτήματα της εργατικής τάξης για τον εκδημοκρατισμό του συνδικαλιστικού κινήματος και την δυνατότητα διενέργειας ελεύθερων συλλογικών διαπραγματεύσεων.²² Πέρα από αυτά οι εκλογές βίας και νοθείας του 1961, που είχαν ξεσηκώσει φωνές διαμαρτυρίας από τον αστικό πολιτικό κόσμο, ακόμα και στα εσωτερικά της συντηρητικής παράταξης και η επιχείρηση θέσμισης μηχανισμών χαλιναγώγησης της κοινωνικής άρνησης στην κυβέρνηση (προσπάθεια ψήφισης των 22 σημείων για τη βαθιά τομή στο σύνταγμα) επιταχύνουν την πτώση της.²³ Η συγχώνευση των δυνάμεων του κέντρου έδινε την προοπτική έκφρασης της δυσσυνέκλειας μέσα στα όρια θεσμικά, ή μη της αστικής

νομιμότητας. Με την Ε.Κ έτσι υποπειρώθηκε ένα ευρύ φάσμα κοινωνικών δυνάμεων, οι οποίες θεώρησαν "εφικτή" τη λύση προώθησης της στην εξουσία, ως τον πολιτικό φορέα που μπορεί να αφαιρέσει την κρατική διαχείριση από την "δεξιά". Σε τούτο βοήθωσε η ίδια η τοποθέτηση του κέντρου, που εντόπιζε την αντιπαράθεση απόλυτα σε σχέση με την κομματική πρακτική της ΕΡΕ και του αρχηγού της και δεν κινούσε διεργασίες ευρείας ρήξης με τους αντιδραστικούς μηχανισμούς και τα παγιωμένα συμφέροντα των κέντρων εξουσίας. Κάνοντας το τελικά αποδεκτό, το προβάλλει σαν φορέα άμεσα υλοποιήσιμων λύσεων. Η Ε.Κ έτσι συγκέντρωσε την μετακίνηση των μικροαστικών στρωμάτων της πόλης και της υπαίθρου και της εργατικής τάξης είτε αυτοί ήταν εγκλωβισμένοι στην συντηρητική παράταξη, είτε σε άλλες φάσεις είχαν υποστηρίξει την Αριστερά, αλλά δεν έβλεπαν να μπορεί να αναλάβει αποφασιστικό ρόλο στις πολιτικές εξελίξεις.

Εχει υποστηριχτεί επανειλημμένα, ότι η εκλογική σύνταξη αυτών των δυνάμεων με το Κέντρο συνιστούσε μια μεγάλη κοινωνική συμμαχία με άξονα την διεκδίκηση της εξουσίας για δικό της λογαριασμό.²⁴ Η προσεκτική, όμως, μελέτη των φαινομένων αποκαλύπτει, πως δεν διαπιστώνονται στην πραγματικότητα τέτοιας ποιότητας προσεγγίσεις, που να κάνει την δράση των κοινωνικών δυνάμεων της δεδωμένης εκλογικής βάσης να στοχεύει στην κατάκτηση ρητά διατυπωμένων ή έστω έκδηλα κοινά αναγκαίων στόχων. Η σύγκλιση αυτή αντίθετα καθορίστηκε στο επίπεδο ενός μόνο αποτελέσματος, της απομάκρυνσης, δηλαδή, της συγκεκριμένης κυβέρνησης, της στέρησης της κρατικής διαχείρισης από τον πολιτικό χώρο που απώλεσε την κοινωνική συναίνεση. Αν και λοιπόν, διαφαίνεται συμφωνία στο προαναφερόμενο καταληκτικό ζήτημα δεν είναι

αποτέλεσμα αυτό ενός κοινού προγράμματος και για μια διαφορετική πολιτική.

Όταν η Ε.Κ ανασδεικνύεται σε κυβερνητικό κόμμα αυτά τα προβλήματα θα ενταθούν περαιτέρω, καθώς θα επιβεβαιωθούν οι αποκλίνουσες εκτιμήσεις μεταξύ τους και οι λεπτές ισορροπίες τους. Οι μικροπαραγωγοί θα αντιτεθούν στην κίνηση της αύξησης των εργατικών σμοιβών, στην οποία προχωρά άμεσα η νέα κυβέρνηση. Αναγνωρίζουν μεν ότι η βελτίωση των μισθών "είναι ορθή και δίκαιη" πλην, όμως επιβουλεύει δυσανάλογο τις μικρές επιχειρήσεις "διότι τα μέτρα που ανελήφθησαν από την προηγούμενη κυβέρνηση μετά την ένταξη στην ΕΟΚ δεν έφεραν ωφέλεια αλλά ζημία στην βιοτεχνία".²⁵ Η αντίθεσή τους βασισμένη, στην έλλειψη οργανικής σύνδεσης ανάμεσα στα μικροαστικά στρώματα και την εργατική τάξη, γίνεται η αφορμή για την απαίτηση πυρηνώρησης αντισταθμιστικών διευκολύνσεων και παροχών στο επίπεδο της τόνωσης της παραγωγικότητας και της ανταγωνιστικότητας των βιοτεχνικών επιχειρήσεων. Σε τούτο το πλαίσιο η κεντρική κυβέρνηση σε υλοποίηση των εξαγγελιών της και κάτω από την ασφυκτική πίεση των βιοτεχνικών οργανώσεων για τις καθυστερήσεις θεσπίζει με την απόφαση της Νομισματικής Επιτροπής νέους κανόνες τραπεζικής χρηματοδότησης για την βιομηχανία και την βιοτεχνία. Στο σχέδιο δίνεται βέβαια μεγαλύτερο βάρος στην βιομηχανία για να εξυπηρετηθούν οι στόχοι της εκβιομηχάνισης και η μέριμνα σε σχέση με την βιοτεχνία είναι οπωσδήποτε ανεπαρκής. Παρουσιάζεται, όμως ως το μόνο συγκεκριμένο μέτρο, που στην μεταπολεμική ιστορία δίνει σε συγκροτημένα πλαίσια σαφείς οδηγίες προς το τραπεζικό σύστημα για τη δανειοδότηση της βιοτεχνίας. Υστερούσε ωστόσο σημαντικά στο πεδίο της θέσπισης των μηχανισμών εξαναγκασμού

των τραπεζών να κάνουν την οδηγία εφαρμόσιμη πρακτική. Παρά τις αδυναμίες τις οποίες εμπειρείχε παρείχε την εικόνα του ενδιαφέροντος προς την βιοτεχνία και για το λόγο αυτό αντιμετωπίστηκε σε γενικές γραμμές θετικά από τους μικροπαραγωγούς. Καθόρισε μάλιστα και έμμεσα το περιεχόμενο της συναίνεσης των βιοτεχνών προς την κυβέρνηση της Ε.κ και διαμορφώνει τα όρια των συμβιβασμών του χώρου. Αναφερόμαστε σε συμβιβασμούς, διότι στο περιθώριο των ζυμώσεων για την εφαρμογή των κανόνων τραπεζικών πιστωδοτήσεων θα υποχωρήσουν από παλαιότερες θέσεις τους και θα δηλώσουν δημόσια σε συνάντηση με το πολιτικά κόμματα "ότι έχουν την πεποίθηση, πως με την εκβιομηχάνιση που προωθεί η κυβέρνηση θα σημειωθεί τεράστια βιοτεχνική πρόοδος".²⁶ Η κυβέρνηση της Ε.κ δεν διαφοροποιήθηκε στα κεντρικά ζητήματα από την πολιτική της προκατόχου της. Έτσι και στην περίπτωση της επιδιωκόμενης εκβιομηχάνισης δεν άλλαξε κατεύθυνση και συνέχισε να στηρίζεται στην επενδυτική δραστηριότητα του ξένου κεφάλαιου με πιο εκσυγχρονισμένες μεθόδους και τεχνοκρατική λογική. Η υποχώρηση των μικροπαραγωγών είναι σημαντική γιατί η συγκατάθεση τους στο προκείμενο ζήτημα είναι στην ουσία κοινωνική κάλυψη της ίδιας στρατηγικής που αντιπάλεψαν με άλλο μανδύα. Ενώ, όμως, παρέχουν την πολιτική τους συγκατάθεση θα συνεχίσουν τις εξάρσεις τους για την επέκταση του ξένου κεφάλαιου. Τους πρώτους μήνες του 1965' σε συγκέντρωση στην Θεσσαλονίκη "Διαμαρτύρονται για τη συνεχιζόμενη διεύρυνση των μονοπωλίων στους βιοτεχνικούς κλάδους".²⁷ Σε παρόμοιο συγκέντρωση στην Αθήνα διακηρύσσουν ότι "μετά την διαφαινόμενη απογόρευση των χωρών της ΕΟΚ τα ξένα μονοπώλια κινούνται προς την Ελλάδα. Ως αποτέλεσμα της σύνδεσης η βιοτεχνία έχει σοβαρά

προβλήματα προσαρμογής στις νέες συνθήκες ανταγωνισμού. Αποφασίζουμε λοιπόν να συνεχίσουμε την επαγρύπνηση ενώπιον του φάσματος του αφανισμού".²⁸ Τα προβλήματα της βιοτεχνίας δεν έχουν παρέλθει, με κυριώτερο απ' αυτά την αβεβαιότητα για όσο επιφυλάσσει η νέα πρωτόγνωρη εποχή. Η ικανότητα πολιτικής πίεσης είναι πιο πολύ σε κείνη τη στιγμή περιορισμένη. Αποκόβονται σταδιακά όλο και περισσότερο από την εργατική τάξη με αποκορύφωμα την πειλοματική τους άρνηση να δεχθούν πρόσθετη επιβάρυνση της εργοδοτικής εισφοράς υπέρ του ΙΚΑ.²⁹ Διατηρούν σοβαρές αντιθέσεις, επιπλέον με άλλα κομμάτια των μικροσυντριβών στρωμάτων μια και η απελευθέρωση των ακινητών από το ενοικιοστοσολικό δεσμό, που στην συντριπτική τους πλειοψηφία ανήκουν σε μικροιδιοκτήτες, ξεσηκώνει την οργάνωση των βιοτεχνιών. Στην κινητοποίηση των βιοτεχνιών τονίζεται ότι "η άρση του ενοικιοστοσολίου δημιουργεί κίνητρο για την υγραφή των εγχώριων επενδύσεων και αποταμιεύσεων σε μη παραγωγικές επενδύσεις και δημιουργεί ανταραχή στις παραγωγικές τάξεις. Είναι μάλιστα ισχυρό αντικίνητρο για την ανάπτυξη της βιοτεχνίας".³⁰

Η δράση της κυβέρνησης Γ. Παπανδρέου, βέβαια, στο βραχύ χρονικό διάστημα της διακυβέρνησής της, αν και δεν μετέβαλλε τους άξονες της αστικής στρατηγικής, ανέλαβε προσπάθειες σε επιμέρους θέματα με μεγάλη λαϊκή απήχηση. Στο οικονομικό επίπεδο συνέβαλλε στην ούθηση του εργατικού εισοδήματος κατά 12% περίπου και προέβη στην χορήγηση επιδόματος αδείας ίσου με 13, ή 15 μεροκάματα. Η αύξηση των μισθών ανέβασε την λαϊκή κατανάλωση και ευνόησε έτσι την άνοδο της επιχειρηματικής δραστηριότητας στην εσωτερική αγορά. Η συγκεκριμένη πολιτική παρέμβαση σε τομείς κλειδιά συνέδραμε στη σταθερή ανάπτυξη της

μεγάλης, της μεσοίας βιομηχανίας, αλλά και των μικρών βιοτεχνικών επιχειρήσεων (κύριο με τις παρεμβάσεις στο πιστωτικό σύστημα και τα μέτρα δανειοδότησης). Εξ' άλλου είναι η μόνη περίοδος μετά τον πόλεμο, κατά την οποία δεν αυξήθηκαν πάνω από το ύψος των αυξήσεων των αμοιβών οι άμεσοι φόροι, γεγονός που συνοδεύτηκε από την γενική λαϊκή συγκατάνευση και την επιχειρηματική σταθερότητα.³¹ Στα παραπάνω, αν προστεθεί η αλλογή του πολιτικού κλίματος, η βελτίωση της λειτουργίας των δημοκρατικών θεσμών, γίνεται αντιληπτό το πλαίσιο απόφασης της κοινωνικής συναίνεσης που μεταβλήθηκε σε ανοικτή κοινωνική υποστήριξη της πολιτικής της Ε.Κ.

Η πολιτική εκτροπή από την ομαλή κοινοβουλευτική ζωή τον Ιούλιο του 1965 θα προκαλέσει μεγάλη κοινωνική αναταραχή και για την στενή έννοια της βασιλικής παρέμβασης στα πολιτικά πράγματα και το ευρύτερο περιεχόμενό της. Η ανατροπή της νόμιμο εκλεγμένης κυβέρνησης με εξωκοινοβουλευτικά μέσα, αντιπροσώπευε για την κοινωνική και εκλογική της βάση την αμφισβήτηση των κεκτημένων της και οριοθέτηση μ' αυτό τον τρόπο τις συγκρούσεις των επόμενων χρόνων. Η ενοτικτώδης αρχικά αντίδραση επιβεβαιώθηκε από τις επιλογές των κυβερνήσεων των απαστατών του κέντρου και αντικαταστάθηκε από την άμεση ανάληψη σύντομων ενεργειών στα επιμέρους ζητήματα. Μετά την κλιμάκωση των εργατικών αγώνων, που ακολούθησαν τις αυταρχικές παρεμβάσεις για τον πολιτικό έλεγχο της ΓΣΕΕ στο όνομα της απειλής της κυριαρχίας σ' αυτή των "κεντροαριστερών και των ερυθρών", (ανάλογες κινήσεις γίνονται και στη ΓΕΣΕΒΕ),³² για το σύνολο των κυριαρχούμενων κοινωνικών δυνάμεων η κινητοποίηση κορυφώνεται με την εφαρμογή των νέων μέτρων που επιβάλλουν αύξηση της άμεσης και έμμεσης φορολογίας

και μετουσιώνουν τις πρώτες σπουχίες σε αγανάκτηση. Η ΟΒΣΑ σε σύσκεψη των σωματείων δηλώνει "καταγγέλουμε την ανελαστικότητα των κρατικών δαπανών προς τις μικρές επιχειρήσεις και τη διάθεση του κράτους να φαίνεται ελαστική η φοροδοτική ικανότητά τους. Οι νέες φορολογίες είναι σε ίσο μέρος επιβαρείς για τους μικρούς και τους μεγάλους εισοδηματίες ενώ για τους μικρούς υπήρξε η υπόσχεση μείωσης των φορολογικών συντελεστών. Οι φορολογικές επιβαρυνσεις μειώνουν την ικανότητα αυτοχρηματοδότησης και αυξάνουν την τιμή των πρώτων υλών".³³ Γίνεται κατανοητό από τα λεγόμενα των συνδικαλιστικών οργανώσεων, ότι η βασική αιτία της τοποθέτησής τους είναι η στενότητα σε κεφάλαιο άμεσα αξιοποιήσιμου. Οι παραπάνω αυξήσεις των φορολογικών συντελεστών δημιουργούν κλίμα ανασφάλειας, εφόσον δεν παρουσιάζονται ορατές πηγές άντλησης κεφαλαίων, μια και οι ίδιοι οι μικροπαραγωγοί χαρακτηρίζονται ιδιαίτερα ανελαστικοί για την εξασφάλισή τους από προσωπικούς πόρους.³⁴ Η άβυσσος θα οδηγήσει στη λύση της συγκέντρωσης διαμαρτυρίας την ίδια χρονική στιγμή, που συνεγείρονται η εργατική τάξη και άλλες μερίδες των μικροαστικών στρωμάτων. Διότι παράλληλα με τις τριβές για τα φορολογικά θέματα επαναστατοποιείται το ζήτημα της επαγγελματικής στέγης και ωθούνται στην πολύ προωθημένη μορφή πάλης, του κλεισίματος δηλαδή των καταστημάτων τους οι βιοτέχνες, οι μικροεπαγγελματίες και οι μικρέμποροι. Την 30η του Μάρτη του 1966 την ημέρα της απεργίας ζητείται από την κυβέρνηση

"1) Η αναθεώρηση της απόφασης για αναπροσαρμογή των μισθωμάτων στην περίπτωση της επαγγελματικής στέγης κατά 14%.

2) Κατάθεση νομοσχεδίου για την προστασία της επαγγελματικής στέγης".³⁵

Η κυβέρνηση Στεφανόπουλου κάτω απ' αυτές τις συνθήκες αναστέλει την εφαρμογή της απόφασης της για τις επαγγελματικές μισθώσεις και να δεσμεύεται στην συνταξη σχετικού νομοσχεδίου, το οποίο, όμως, δεν κάλυψε τις απαιτήσεις των ενδισφερόμενων. Δεν μπορούσε να ικανοποιήσει σε γενική βάση τις προσδοκίες των μικροπαραγωγών. Το φορολογικό και το πρόβλημα της επαγγελματικής στέγης ήταν μόνο η σταγόνα, που ξεχείλισαν την ανασφάλεια των μικροαστικών στρωμάτων. Οι πραγματικές αιτίες είναι οι δυσκολίες στην υποδομή και την παραγωγική ανάπτυξη, οι οποίες συνθέτουν τις αδυναμίες των μικροπαραγωγών.

Η πιο σταθερή από τις κυβερνήσεις των αποστατών, η κυβέρνηση Στεφανόπουλου, είναι βέβαιο, ότι έγινε ο φορέας της οπισθοδρόμησης σε αντιδραστικά, αντιδημοκρατικά μέτρα με την ευθεία πίεση των κυκλών της εκτροπής, της ΕΡΕ και του Πασαλιού. Στο χρόνο της διοκυβέρνησης της προχώρησε σε διώξεις δημόσιων υπαλλήλων και γενικού τύπου εκκαθαρίσεις στο δημόσιο τομέα. Επανέφερε μετά από υποδείξεις του ΟΟΣΑ μέτρα δημοσιονομικής και οικονομικής πολιτικής, που ενθάρρυναν την αύξηση των άμεσων και έμμεσων φόρων και των εσόδων του δημοσίου. Όμως ο' αυτή τη φάση ενισχύθηκε η εθνική παραγωγή και ιδιαίτερα η βιομηχανική από την οποία διαμορφώθηκαν οι όροι απόσπασης νέων δημοσιονομικών πόρων.³⁴ Αντιλήφθηκε επιπλέον το κεντρικό σημείο των τριβών με τα μικροαστικά στρώματα και υλοποίησε το πιο συστηματικό σύστημα τραπεζικής χρηματοδότησης εντάσσοντάς το στο γενικό πλαίσιο της ανόδου της βιομηχανικής παραγωγής. Τα πιστοδοτικά μέτρα και περισσότερο η θέσπιση των "ειδικών κεφαλαίων για την βιοτεχνία" θα αποσπάσουν την αμέριστη συμπαράσταση των βιοτεχνών, οι οποίοι θα εκφράσουν από την πρώτη στιγμή "τας

απειρους ευχολογίες προς την κυβέρνηση"³⁷ και θα παρακολέσουν "για την ταχύτερη εφαρμογή των μέτρων".³⁸ Η απόφαση της Νομοματικής Επιτροπής, όχι τυχαία συνέπεσε με την επέτειο του βασιλικού προξικητήματος τον Ιούλη του 1966 τη στιγμή της προετοιμασίας μεγάλων αντικυβερνητικών διαδηλώσεων. Και χωρίς να είναι ο αποκλειστικός είναι οίγουρα από τους πιο σημαντικούς παράγοντες αναστολής των προγραμματισμένων κινητοποιήσεων σε συνδυασμό με τις αυταρχικές πιέσεις και απειλές νέας στρατιωτικής εκτροπής για να μη πραγματοποιηθούν.³⁹

Η ικανοποίηση του χρόνιου αιτήματος των μικροπαραγωγών, που λειτουργεί εγγυητικά για την ύπαρξή τους, βάσει σε ύφεση την πάλη τους για τις υπόλοιπες ανάγκες τους, οι οποίες αν και δεν σταματούν να βρίσκονται στην επικαιρότητα, γίνονται αντικείμενα διεκδίκησης με χαμηλότερη ένταση και ομβύτερες μέθοδες πάλης. Το μόνο πρόβλημα, που παραμένει σε ενέργεια είναι εκείνο της επαγγελματικής στέγης, το οποίο στην ανώτερη μορφή του διεκδικείται με ήπια συγκέντρωση σε κλειστό χώρο το φλεβάρη του 1967.⁴⁰ Οι κινητοποιήσεις πάντως από το καλοκαίρι του 1966 ακολούθησαν φθίνουσα πορεία, γιατί, όπως γίνεται αντιληπτό αύξανε η διάθεση συγκατάθεσης και αγωγής σπένοντι στο κυβερνητικό σχήμα, που είχε θεωρηθεί αρνητής, των συμφερόντων των μικροπαραγωγών και των μικροοστικών στρωμάτων γενικότερα. Η κόμψη των μαχητικών εκδηλώσεων των βιοτεχνών ταυτίστηκε χρονικά με την υποτονικότητα της δράσης του εργατικού κινήματος μετά την έξαρση της τελευταίας διετίας. Το γενικό πάγωμα των κινητοποιήσεων, η κόμψη των λαϊκών αγώνων, η υποχώρηση των διεκδικήσεων, η απουσία συγκροτημένης ονύπτυξης του εργατικού κινήματος, η αδυναμία του να ηγηθεί πολιτικά και

γα συμπαρασύρει με τη δυναμική του τα μικροαστικά στρώματα, διαμόρφωνον τις συνθήκες της παθητικής ανοχής στις όποιες καινούργιες παρεκτροπές.⁴¹

Τα μικροαστικά στρώματα ακέφαλα και ανοργάνωτα, αν και στα πρώτα βήματα αντέδρασαν δυναμικά, δεν είχαν την πρόθεση να έλθουν σε ανοικτή ρήξη με το σύστημα. Έδειξαν μάλιστα, ότι δεν είχαν συνδεθεί ούτε με το πλαίσιο των δημοκρατικών αλλαγών και των κοινοβουλευτικών κατακτήσεων, που όμως δεν κατοχυρώθηκαν με σαφήνεια και δεν εδραιώθηκαν με αποτελεσματικούς μηχανισμούς. Τον οριακό της ρόλο έπαιξε σ' αυτό και η παράταξη της Ε.Κ., η οποία με την συμβιβαστική της τακτική, αποδείκνυε την διάθεση να διαπραγματευτεί με την ΕΡΕ και τα αντιδραστικά κέντρα τη λύση της κρίσης και παρέτεινε το πολιτικό αδιέξοδο των δυνάμεων, που της έδωσαν κατά το παρελθόν την εξουσία. Κατέδειξε ότι δεν εκπροσωπούσε τις μικροαστικές μάζες, αλλά εκφραζόταν μέσα απ' αυτές ενσωματώνοντας συνθηματολογικά τις προσδοκίες τους. Η υποχώρηση της με την συμφωνία Παπανδρέου-Κανελλόπουλου αντιπροσωπεύει τις επιδιώξεις των μερίδων της αστικής τάξης για την εξομάλυνση της κατάστασης και την απομακρύνουν λειτουργικά από τις διακυρήξεις της και την κοινωνική της βάση.⁴²

Οι αντιδραστικές μερίδες της αστικής τάξης, που εξώθησαν στην εκτροπή του Ιούλη του 1965, δεν είχαν αρχικά υπολογίσει το μέγεθος των κοινωνικών προβλημάτων. Αγνόησαν, πολύ περισσότερο προκλητικά τις επείγουσες ανάγκες των κοινωνικών δυνάμεων εκείνων στις οποίες για δύο δεκαετίες στήριξαν την εξουσία τους. Η αναταραχή μετά την βασιλική παρέμβαση έδειξε την όξυνση των ανησυχιών των μεσαίων στρωμάτων, ενώ η αυθόρμητη και η οργανωμένη κινητοποίησή τους κατέστησε σαφές

το αδιέξοδο τους. Η Ελλάδα, χώρα βασικά μικροαστική, ως προς την κοινωνική της δομή αντιμετώπιξε ολοένα και βαθύτερα την κρίση των μεσαίων στρωμάτων. Κρίση και αδιέξοδο επέτρεπαν να εκφραστεί η ουσπειρωτική τους ισχύς με την αγωνιστική τους συνύπαρξη (χωρίς ταυτότητα στόχων βέβαια) με την εργαστική τάξη. Η τακτική της αστικής τάξης φανέρωσε, ότι σε τελευταία ανάλυση δεν παραγνωρίστηκε αυτή τους η ιδιότητα. Κατανοήθηκε έστω με καθυστέρηση η σημασία των μικροαστικών στρωμάτων για την κοινωνική ανοχή. Η κυβέρνηση Στεφανόπουλου, παρά την έκδηλη αντιδραστική της ταυτότητα και το όσο (οωστά) της καταλογίζονται αντιπροσώπευε την πολιτική της αστικής εκουγχρονιστικής στρατηγικής, δίχως να απομονωθεί από τα κοινωνικά προβλήματα.

Πολλά δε από τα στελέχη της μετέφεραν με την δική τους μετακίνηση από το κέντρο τις εμπειρίες της προσέγγισης των λαϊκών μαζών στην διάρκεια του Ανένδοτου και της εφαρμογής των μέτρων με μεγάλη λαϊκή απήχηση από τις υπουργικές θέσεις. Και δεν πρέπει να μας παρασύρει το πολιτικό κλίμα της εποχής στην άποψη, ότι η στάση των κυβερνήσεων των αποστατών είναι συγκυριακή και ομορτυνιστική. Ομορτυνιστική είναι η κίνηση της ανόδου τους, στα κυβερνητικά έδρανα, η ανάληψη της διαχείρισης της εξουσίας, όχι όμως, η πολιτική και οι στόχοι τους.

Η παρέμβαση έτσι με την οικονομική φόρμα δεν ήταν στενό οικονομική, όπως κοντόφθαλμα συχνά εννοείται. Αποτελέσει πολιτική και κοινωνική παρέμβαση διονθισμένη με τα στοιχεία της κυρίαρχης αντίληψης προσαρμοσμένες στις απαιτήσεις επιτυχούς έκβασης των εκουγχρονιστικών σχεδίων.

Η ευρεία κοινωνική κρίση, ήταν και κρίση της τακτικής

της ίδιας της αστικής τάξης, της ικανότητας της να αναπαραγάγει αυτοδύναμα την εξουσία της, αλλά και της δυνατότητας της να διαχειριστεί τον εκσυγχρονισμό της υλικής βάσης της κυριαρχίας της, φτάνοντας έτσι στην απειλή της πλήρους αποτυχίας της. Οι ενδοαστικές αντιθέσεις με την πολιτική τους εκδήλωση πιστοποίησαν την ύποψη σοβαρών και πολυσύνθετων διαφορών ανάμεσα στις μερίδες της αστικής τάξης για τη διαχείριση της στρατηγικής επιλογής της. Κάθε επιχείρηση επαναπροσδιορισμού των επιμέρους φορέων της προκαλούσε την αντίδραση των άμεσα θιγόμενων, διασπώντας το ταξικό μπλόκ, βάζοντας σε παρακαταθήκη την νομιμότητα της εκπροσώπησης της με τους δηλούμενους συσχετισμούς. Η κρίση εκπροσώπησης, παγιωνόταν ως κρίση της ίδιας της στρατηγικής στην ουσία της και δεν μπορούσε να λυθεί στην κατεύθυνση της αξιοποίησης της κοινοβουλευτικής δυναμικής, παρά τις προσπάθειες.

Η περίοδος μετά από τα Ιουλιανά δεν ελοχιστοποιούσε τα προβλήματα, απλά δυνάμωσε σ' ένα πλέγμα αντιθέσεων την οξύτητα των ταλαντεύσεων και λειτουργίες, οπωσδήποτε αρνητικά για μια ομαλή έξοδο από τα διαγραφόμενα αδιέξοδα. Εγινε, όμως εφικτό να απανοδιστυπωθούν οι όροι αναχής και συγκρατήσεως των κοινωνικών μαζών και των μικροαστικών στρωμάτων ειδικότερα. Οι φαινομενικά αποσπασματικές μεταρρυθμίσεις, μπορεί να μη καθόρισαν νέους στρατηγικούς στόχους -ούτε άλλωστε ήταν ουνεπές αποτέλεσμα τους- αλλά διεύρυναν παλαιές και οικοδόμησαν νέες ρεφορμιστικές διόδους, μέσω απ' τις οποίες θα γίνονταν αποδεκτοί οι στόχοι της αστικής τάξης. Διόδοι, που δεν ήταν στο κέντρο της προσοχής και επεξεργασίας και η έλλειψη τους δυνάμωνε τις τριβές. Τα ριζοσπαστικά θέσπόμενα της "Δημοκρατικής δεκαετίας" φόνηκαν ευάλωτα στην τακτική των

δοσιμάτων και τα κρατικά δοσίματα ασφαλής τακτική για να
δισσπαστεί το μέτωπο αντίδρασης στις αστικές επιλογές. Τα
μικροαστικά στρώματα αυτοϊκανοποιημένα για την αναγνώριση των
προβλημάτων και των ανησυχιών τους μεταβλήθηκαν σε
ευπρόσβλητους αποδέκτες των μέτρων, σπάζοντας τον συνδεσμικό
κοτό της πάλης, και υποχώρησαν στις αυταπάτες τους. Οι
κινήσεις τους, που δεν προσδιορίστηκαν πολιτικά
αποχρωματίστηκαν γρήγορα και ανσπροσάρμοσαν το πεδίο και τις
συνθήκες υποδοχής του νέου αυταρχισμού, φτάνοντας στην
παθητική αντιμετώπιση της δικτατορικής εκτροπής, της τελικής
απομάκρυνσης από την κοινοβουλευτική διαδικασία.

ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ 16.2

1. Χίμος.Κ.: Νομοθετικά διατάγματα του Υπουργείου Βιομηχανίας και σχετικά με την βιομηχανία. Αθήνα. 1966.
2. ΟΒΣΑ: Σημείωμα της ομοσπονδίας προς τους αντιπροσώπους των σωματείων. 16.3.1961. Αρχείο ΟΒΣΑ, αταξινόμητο, περίοδος 1961-1968.
3. ΟΒΣΑ: Σημείωμα της ομοσπονδίας προς το Βιοτεχνικό Επιμελητήριο 31.3.1961. Στο ίδιο.
4. ΟΒΣΑ: Πρόσκληση στα σωματεία για συσκέψη. 31.3.1961. Στο ίδιο.
5. ΟΒΣΑ: Σημείωμα της ομοσπονδίας προς τα βιοτεχνικά σωματεία. 4.4.1961. Στο ίδιο.
6. ΟΒΣΑ: Τηλεγράφημα προς τον Υπουργό Εμπορίου. 5.4.1961. Στο ίδιο.
7. ΟΒΣΑ: Τηλεγράφημα προς τον Υπουργό Βιομηχανίας 6.4.1961. Στο ίδιο.
8. ΟΒΣΑ: Σημείωμα για τις βιοτεχνικές ανάγκες μετά την σύνδεση με την ΕΟΚ. 17.9.1961. Στο ίδιο.
9. ΟΒΣΑ: όπου παραπάνω. π 8

10. ΟΒΣΑ: όπου παραπάνω. η 8
11. ΟΒΣΑ: όπου παραπάνω. η 8
12. Το Δεκέμβρη του 1961 διεξάγεται συζήτηση για το αν μπορεί ο Παπαδόκης να παραμείνει πρόεδρος της ΑΣΒΕ μετά την εκλογή του στη θέση του βουλευτή. 5.12.1961. Στο ίδιο.
13. ΑΣΒΕ: Σημείωμα της ομοσπονδίας για τις επενδύσεις του ξένου κεφαλαίου και τις επιπτώσεις του νόμου 2687 για την προσέλκυση ξένων επενδύσεων. 30.6.1962. Δημοσιεύτηκε στην Ναυτεμπορική 2.7.1962. Στο ίδιο.
14. ΟΒΣ Μακεδονίας: Απόφαση της σύσκεψης των ομοσπονδιών στη σύσκεψη των ομοσπονδιών στην Θεσσαλονίκη. 4.12.1962. Στο ίδιο. Στην απόφαση εκτός των άλλων ζητείται να αντιμετωπιστεί εκ των πρώτων το θέμα της χρηματοδότησης (υπογραμμισμένο).
15. ΟΒΣΑ-ΟΒΣΠ: Απόφαση στην κοινή σύσκεψη των δύο ομοσπονδιακών. 1.2.1963. Στο ίδιο.
16. ΟΒΣΑ-ΟΒΣΠ: Διακήρυξη των δύο ομοσπονδιών για την κοινή τους συγκέντρωση διαμαρτυρίας. 14.3.1963. Στο ίδιο.

17. ΟΒΣΑ-ΟΒΣΠ: όπου υπαράνω.
18. ΑΣΒΕ: Τηλεγράφημα διαμαρτυρίας προς τον Αντιπρόεδρο της Κυβέρνησης Π. Κανελλάπουλο, επειδή δεν αποδέχτηκε την πρόταση συζήτησης με την αντιπροσωπεία των βιοτεχνών. 4.4.1963.
19. ΟΒΣΑ: Ενημερωτικό Δελτίο της ομοσπονδίας προς τα σωματεία μέλη της. Παράλληλα ανακοινώνεται η ανόδευση νέου ΔΣ. 19.6.1963. Στο ίδιο.
20. ΟΒΣΑ: Σημείωμα της ομοσπονδίας σχετικά με τα προβλήματα λόγω της σύνδεσης με την ΕΟΚ. Σ' αυτό κυριαρχεί το αίτημα να μη παραβιαστούν οι προθεσμίες προσαρμογής των 12 και 22 ετών αντίστοιχα ήπια στην διεκδίκηση της ένταξης της βιοτεχνίας στο πενταετές. Δηλώνεται η ριζική αντίθεση να προχωρήσουν οι συγχωνεύσεις, αντ' αυτών προτείνονται πιο εύπλαστες φόρμουλες συνεργασίας. Το έγγραφο έχει σαφώς προεκλογικό χαρακτήρα. 8.7.1963. Στο ίδιο.
21. ΟΒΣΑ: Εγγραφο προς τα σωματεία και το ΣΕΒ για να κινητοποιηθεί το σύνολο της ιδιωτικής πρωτοβουλίας. 3.6.1963. Στο ίδιο.
22. Από τις 3.5.1963 οι βιοτέχνες χαρακτηρίζουν την στάση του Π. Κανελλάπουλου αντιβιοτεχνική. Στο ίδιο.

23. Νίκος Αλιβιζάτος: Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση 1922-1974. Οψεις της Ελληνικής εμπειρίας. Αθήνα. 1983. 6ελ. 542-545
24. Ο Α. Μοσχονάς στη μελέτη του για τα μικροοικονομικά στρώματα ισχυρίζεται ότι, γύρω από την ΕΚ συσπειρώθηκε μια ευρύτερη κοινωνική συμμαχία. Εμείς χωρίς να παραγνωρίζουμε την συγκέντρωση μιας "ευρύτατης" εκλογικής βάσης από τη ΕΚ, ελέγχουμε την αμοίβα της ύπαρξης ή μη στοιχείων, που ενοποιούν σε οργανική συσπείρωση τις κοινωνικές δυνάμεις. ΟΠ. 6ελ. 135
25. ΟΒΣΑ: Ανακοίνωση στον τύπο. 12.4.1964. Δημοσιεύτηκε την 14.4.1964. Στο ίδιο.
26. ΟΒΣΑ: Δελτίο τύπου μετά την συνάντηση των βιοτεχνών με το πολιτικά κόμματα. 1.2.1964. Δημοσιεύτηκε στην Ναυτεμπορική 2.2.1964. Στο ίδιο.
27. ΟΒΣ Μακεδονίας: Απόφαση της συγκέντρωσης στην Θεσσαλονίκη. 13.2.1965. Στο ίδιο.
28. ΟΒΣΑ: Απόφαση συγκέντρωσης στην Αθήνα για την επέκταση του ξένου κεφαλαίου. 5.3.1965. Στο ίδιο.
29. Εκ των πρώτων είχε θιγεί το θέμα της μείωσης των εργοδοτικών εισφορών προς το ΙΚΑ μετά την ανάληψη των κυβερνητικών καθηκόντων από την ΕΚ 30.10.1963. Στο ίδιο.

30. ΟΒΣΑ: Δελτίο τύπου για την ουγκιέντρωση σε σχέση με το ενοικιοστάσιο. 15.4.1965. Δημοσιεύτηκε στην Ναυτεμπορική 16.4.1965. Στο ίδιο.
31. J. MEYNAUND: όπου παραπάνω και του ίδιου "Οι πολιτικές δυνάμεις στην Ελλάδα, Μέρος Β". Η Βασιλική εκτροπή από τον κοινοβουλευτισμό του Ιουλίου του 1965. Αθήνα. 1974. *σελ. 25, 28*
32. Μαραγκουδάκης Κ.: Συνεργασία Συνδικαλιστικών οργάνωσης Στο "Συνδικαλισμός και κοινωνική αντίδραση" του Ο. Χατζηβασιλείου. Αθήνα. 1987. *σελ. 45-49*
33. ΟΒΣΑ: Σύσκεψη των σωματείων της Αθήνας και η σχετική απόφαση. 28.12.1965. Στο ίδιο.
34. ΟΒΣΑ: Απόφαση της σύσκεψης των σωματείων 14.1.1966. Στο ίδιο.
35. ΟΒΣΑ: Δελτίο τύπου, όπου εκτείνονται οι λόγοι, που ώθησαν στο κλεισιμο. 31.3.1966. Δημοσιεύτηκε την 2.4.1966. Στο ίδιο.
36. J. Meynaund: Πολιτικές δυνάμεις στην Ελλάδα. Μέρος Β', κλπ. όπου παραπάνω. *σελ. 101-103*
37. ΟΒΣΑ, ΟΒΣΠ, ΑΣΒΕ: Γηλεγράφημα προς τον Πρόεδρο της κυβέρνησης, στο οποίο εκφράζονται οι ευχαριστίες των βιοτεχνών για τα μέτρα χρηματοδότησης.

1.8.1966.

Η σημασία των μέτρων είχε δηλωθεί από την πλευρά των οργανώσεων με ολοκληρωμένο υπόμνημα στις 3.7.1965 λίγες μέρες πριν την πτώση της κυβέρνησης της Ε.κ. Στο ίδιο.

38. ΟΒΣΑ. όπου παραπάνω.

39. Δ.Χαραλάμπης: Στρατός και πολιτική εξουσία κλπ. σελ. 181.

40. ΟΒΣΑ: Ανακοίνωση των αποφάσεων της συγκέντρωσης, που πραγματοποιήθηκε στις 19.2.1967. Στο ψήφισμα ζητείται: α) Νομοθετική ρύθμιση για την επαγγελματική στέγη. β) Παράταση λήξης των ελεύθερων μισθώσεων. γ) Επικύρωση της απόφασης των δύο υπουργών, εμπορίου και Δικαιοσύνης, που οδήγησε στην αναστολή της άρσης του ενοικιοστασίου, δ) Τα ενοικιοστασιακά μισθώματα να ισχύσουν μέχρι 31.12.1967, 20.2.1967. Στο ίδιο. Είχε προηγηθεί η δήλωση του Υπουργού Δικαιοσύνης Στεφανάκη "ότι κανείς επαγγελματίας δεν θα πάρει έξωση". Με την ευκαιρία εκείνης της δήλωσής οι βιοτέχνες με σημείωμά τους είχαν ζητήσει "την παράταση των ελεύθερων μισθώσεων και στην περίπτωση, που θα υφίσταται βουλή, ψήφισμα νομοσχεδίου σχετικού με την προστασία της επαγγελματικής στέγης. 10.9.1966. Στο ίδιο.

41. Όσο μάλλον πλησιάζει η ημερομηνία της εκδήλωσης του στρατιωτικού πραξικοπήματος, τόσο οι μικροπαραγωγείς απομακρύνονται από τις μορφές συνεργασίας με την εργατική τάξη και την συγκαταβατική θέση στα σιτήματα του εργατικού κινήματος. Στις 10.4.1967 σε υπόμνημα τους προς την κυβέρνηση υποστηρίζουν ότι "Το δώρο του Πάοχα θα επιβαρύνει υπέρμετρα το κόστος παραγωγής. Βέβαια οι εργατικές αμοιβές χρειάζεται να εξισωθούν σταδιακά με εκείνες των χωρών της ΕΟΚ. Αλλά θα πρέπει να αντισταθμιστούν, με την εξίσωση στο θέμα της παραγωγικότητας, που εκτιμάται στο 1/4 της αντίστοιχης στην ΕΟΚ". Στο ίδιο. Είναι σαφές, ότι οι βιοτέχνες επιχειρούν να επιρρήψουν τα βάρη για την χαμηλή παραγωγικότητα στην εργασία αποκλειστικά. Μετά την εξασφάλιση βασικών για τον χώρο εγγυήσεων, αναδιπλώνονται όσο αφορά τις σχέσεις τους με την εργατική τάξη. Αυτό, όμως δεν ήταν το μόνο βήμα υποχωρήσεων και συμβιβασμών, οι οποίοι βέβαια συγκυριακά ελαφρύνουν την οικονομική τους θέση. Στις 13/2/1967 είχαν ζητήσει από τον Υπουργό Εργασίας:

α) Να ρυθμιστεί η απόδοση της εργοδοτικής εισφοράς σε δόσεις, β) Να αναστάλλεται η καταβολή της εισφοράς πριν την εκλογή νέας κυβέρνησης (;).

Στο ίδιο.

42. Θεωρούμε, ότι η Εκ, από μια πλευρά, οδήγηθηκε στην συμφωνία, μετά από τις ουσιαστικές κρατικές παρεμβάσεις στους τομείς της χρηματοδότησης και της επαγγελματικής στέγης, που στην ουσία παθητικοποίησαν τα μεσαία στρώματα της πόλης. Σε μια συνολική εκτίμηση, όμως των γεγονότων, πρέπει να αναγνωρίσουμε την αμφίδρομη λειτουργία της ενδοοριστικής κρίσης-συνεκτιμωμένων των προσποθειών υπέρβασης της- και της σημασίας των μικροοριστικών υποχωρήσεων.

16.2. Δικτατορική εκτροπή - Κρίση του εκσυγχρονισμού

Οι ανεπίλυτες εσωτερικές αντιθέσεις, η μόνιμη, σχεδόν κρίση εκπροσώπησης, η αδυναμία συγκεκριμενοποίησης των μηχανισμών υλοποίησης των επιλογών της αστικής τάξης και των μερίδων της επέδρασαν αποφασιστικά για το ιστορικό πιασγύρισμα και την επονομαζόμενη του φορέα διαχείρισης της εξουσίας.

Η ανάμιξη του στρατού στην πολιτική ζωή δεν ήταν καινούργια για την Ελληνική κοινωνία. Η πολιτική δραστηριοποίηση, όμως των ένοπλων δυνάμεων στην συγκεκριμένη φάση ανανεώθηκε κάτω από την ανάγκη παγίωσης της σταθερότητας, που έλλειψε τα τελευταία χρόνια.

Σχετικά με το περιεχόμενο, τις αιτίες, τους στόχους και τους φορείς της δικτατορικής εκτροπής, έχουν διατυπωθεί πολυεπίπεδες ερμηνείες. Στις περισσότερες από αυτές κυριαρχεί μάλλον, ο ρόλος και η οργάνωση των μηχανισμών επιβολής, ή μάλλον η επίδραση των επιφανεϊακών πολιτικών συντεταγμένων, που διατηρούν την ανάλυση στην σφαίρα, αποκλειστικά, της κριτικής των συσχετισμών στο εποικοδόμημα.¹ Σε άλλες περιπτώσεις επιχειρείται να συσχετιστεί με τις εσωτερικές αντιθέσεις της αστικής τάξης και να υπερτονιστεί η σημασία της παρέμβασης των μερίδων της (ιδιαίτερα της μεταπρατικής) για την υποστήριξη του στρατιωτικού πραξικοπήματος.² Χωρίς να εισέλθουμε στην ουσία τούτων των θέσεων και την αξιολόγηση της ορθότητας τους πρέπει να παραδεχτούμε, ότι για το σύνολο της αστικής τάξης η εξωκοινοβουλευτική λύση αντιπροσώπευε την επιδιωκόμενη σταθεροποίηση της εξουσίας της, έστω κι αν αυτή

μετάθετε εκ των προγράμτων την εκσυγχρονιστική προσπάθεια. Ανεξάρτητα, ωστόσο, από την συγκεκριμένη σχηματοποίηση του πολιτεύματος η δικτατορία δεν σημαίνει και ήττα της σε σχέση με τις βασικές στρατηγικές της επιλογές. Δεν περιορίστηκε η σύνδεση με το ξένο κεφάλαιο, αντίθετο εντόθηκε η εξάρτηση της χώρας απ' αυτό. Η αποκλειστική πολιτική στήριξη στις παρεμβάσεις του Αμερικάνικου παράγοντα δεν διαφοροποιούνταν ποιοτικά από την συγκεκριμένη διάσταση της Ευρωπαϊκής λύσης. Η νομιμοποίηση της διέφερε μόνο στο πεδίο των μορφών και των μέσων. Οι Αμερικάνικες επεμβάσεις σε σύγκριση με το πορελθόν απλά μετάβηλαν την ποσότητα και την ευθύτητα των δεδομένων και ενεργοποιήθηκαν χόρη των μόνιμων, αλλά και συγκεκριακά εντεινόμενων αναγκών ελέγχου της ευρύτερης περιοχής της Α.Μεσογείου.

Η Δικτατορία επιβλήθηκε με "σχετική" ευκολία στο χώρο των αστικών κοινοβουλευτικών δυνάμεων, αλλά και δεν προκάλεσε την **οργανωμένη** αντίδραση των κοινωνικών δυνάμεων, που κίνησαν τους Δημοκρατικούς αγώνες της διετίας 65-67. Η ερμηνεία της στάσης τους είναι ακόμη αρκετά αντιφατική. Το στοιχείο του αιφνιδιασμού και η δύναμη της στρατιωτικής επιβολής αποτελούν μια μόνο παράμετρο εξήγησης, αν και υφίστανται αρκετές αμφισβητήσεις επί του προκειμένου. Στην ανάλογη περίπτωση, μάλιστα, της Βασιλικής εκτροπής, όπου εκδηλώθηκε σε μικρότερη κλίμακα στρατιωτική παρέμβαση η αντίδραση ήταν και -έστω αυθόρμητη- εξαιρετικά υπολογίσιμη. Η απάντηση έτσι στρέφεται στην εξέλιξη της τσέικης πάλης και στην διάσπαση του μετώπου των κοινωνικών δυνάμεων που στήριξαν την Ε.κ. και την Αριστερά. Όταν επιτεύχθηκε να καθλωθούν οι δυνατότητες σύνδεσης ανάμεσα στην εργατική τάξη και τα συντεχνιακά οργανωμένα μικροαστικά

στρώματα με τις σύμφυτες ταλαντεύσεις τους, τα αγκιστρωμένα στους κρατικούς ελιγμούς, είναι πιο εύκολο να αναστηθούν λύσεις, που δεν αναφέρονται στην διατήρηση -ή ακόμα τους ανοιρούν- των κοινοβουλευτικών θεσμών. Τα μικροαστικό στρώματα αυτόρεσκο για την επιβεβαίωση της αναγνώρισης τους με την εφαρμογή των αναγκαιών προστατευτικών μέτρων προσθέτουν στην αυταρχική μεθόδευση την συμβιβαστική αποδοχή, που δεν εξορτάται από την μορφή άσκησης της αστικής κυριαρχίας.³

Τα οοτυνομικά μέτρα για την απομάκρυνση των ηγετικών στελεχών των συνδικαλιστικών οργανώσεων των βιοτεχνών από τις θέσεις τους και η αντικατάσταση τους από απόλυτα ελεγχόμενους πορόγοντες ελόχιστο ταρακουνησαν την μεγάλη μάζα τους. Το Νοέμβρη έτοι του 1968 ανακοινώνεται η "εκλογή" νέων διοικήσεων στις ομοσπονδίες και στις ανώτατες οργανώσεις.⁴

Το χαρακτηριστικό της δράσης των νέων διοικήσεων είναι, όσο κι αν αυτό φαίνεται παράξενο, η επανάληψη των κυριών αιτημάτων, με στόχο την ενίσχυση της κρατικής προστασίας. Οι τόνοι διεκδίκησης γενικά αμβλύτεροι, σφηνονται ανάλογα με τις ιδιαίτερες κάθε στιγμή μεταβολές στην οικονομική συνθήκη ειδικά προς το τέλος της επταετίας. Έμφαση σε τούτη την ιστορική ουγκυρία δίνεται στην πιο έντονη συμπίεση των εργατικών σμοιβών και στην αναστολή ή το πάγωμα των εργοδοτικών εισφορών προς τους φορείς κοινωνικής ασφάλισης.⁵

Η εφαρμογή του νέου πιστοδοτικού συστήματος από το 1966 εμφόνιζε σταδιακά τις πρώτες έκδηλες αδυναμίες του.⁶ Οι μικροποροσγωγοί στο πλαίσιο αυτής της εξέλιξης αναζητούν μέθοδες ενίσχυσης των δσοιμάτων και ανανέωσης των όρων ουγκατάθεσης προς τους μηχανισμούς διαχείρισης της εξουσίας και την κυρίαρχη τάξη. Η επαναπροσέγγιση του ζητήματος της

χρηματοδότησης και η προβολή του αιτήματος δημιουργίας εξαγωγικού κροτικού φορέα για την βιοτεχνία αντιστοιχού με την ΑΓΡΕΞ συγκροτούν τους άξονες του πακέτου ενίσχυσης της θέσης τους στην παραγωγική διαδικασία.⁷ Είναι αξιοσημείωτο, ότι πλέον περνάει σε δεύτερη μοίρα το ζήτημα της προστασίας της αποκλειστικής δυνατότητας να απευθύνονται στην εσωτερική αγορά. Η απομάκρυνση από τον κίνδυνο άμεσης θεωμικής προσέγγισης με τις Ευρωπαϊκές Κοινότητες συμβάλει την ενδεχόμενη απειλή ανοίγματος στις ανταγωνιστικές πιέσεις, ενώ η διατήρηση του δομολογικού πλέγματος, έχει τη θέση του ασφαλιστικού μηχανισμού.

Η δικτατορική κυβέρνηση φόνηξε ευέλικτη στις αναζητήσεις των μικροαστικών στρωμάτων, αξιοποιώντας το αποτελεσματικό πρότυπο, που κληρονόμησε από τις κυβερνήσεις των αποστατών του κέντρου. Μετά τις παραγραφές των οικονομικών υποχρεώσεων των μικροιδιοκτητών-μικροπαραγωγών της αγροτιάς, προχώρησε με γρήγορα βήματα στην επέκταση του πιστωτικού συστήματος με σχετικές εξειδικεύσεις για την βιοτεχνία. Στις αρχές του 1970 λαμβάνεται ειδική μέριμνα για ορισμένους κλάδους, που δεν ευνοούνταν ισότιμα, με τους κανόνες τραπεζικής χρηματοδότησης του 1966, εξειδικεύονται και απλοποιούνται οι τρόποι διέλευσης των δανειοδοτήσεων, ευρρυθμοποιείται σ'ένα βαθμό με τους βασικούς στόχους η λειτουργία των τραπεζών. Οι συνδικολιστικές οργανώσεις μεταβιβάζουν, κατά τη γνωστή τους πρακτική σε παρόμοιες περιπτώσεις, "τις άπειρες ευχαριστίες των βιοτεχνών για τα μέτρα της πιστωτικής πολιτικής της εθνικής κυβέρνησης".⁸ Επιπλέον βρίσκονται στη φάση της επεξεργασίας προγράμματα προώθησης δανείων προς τη βιοτεχνία για την επιβρόβευση εξαγωγικών προσπάθειών ενταγμένα στις ρυθμίσεις

των πενταετών προγραμματότων οικονομικής ανάπτυξης. Η ΓΕΣΕΒΕ υποστηρίζει τις κινήσεις αυτές και θεωρεί ότι "θα έχουν ευνοϊκές επιπτώσεις στην ενίσχυση των εξαγωγών με την επιστροφή των τόκων ανάλογα με την προστιθέμενη αξία και επεκτεινόμενη στις μικρές επιχειρήσεις θα αποτελέσει ισχυρό κίνητρο για συνεργασίες και συγχωνεύσεις των βιοτεχνικών μονάδων. Απαιτούνται, ωστόσο, συμπληρωματικά μέτρα για να εμφανισουν υψηλή ανταγωνιστικότητα, ενώ η δημιουργία εξαγωγικής επιχείρησης είναι απολύτως απαραίτητη".⁹

Το γενικό κλίμα ανοχής και συνεργασίας διακόπτεται, πάντως, όταν προκύπτουν θέματα με υψηλή προτεραιότητα, σημαντικά για να μην εινοί αντικείμενο παραχώρησης για τους μικροπαραγωγούς. Μ' αυτήν την έννοια η νέα όρση του ενοικιοστού προκαλεί την άμεση διεκδικητική έκρηξη τους, αντίστοιχη σε ένταση με εκείνη της διετίας 65-67. "Όλοι οι μικροί επιχειρηματίες ειτός των μονοπωλίων αντιμετωπίζουν κίνδυνο εξώσεως. Μ' αυτούς τους όρους δεν μπορεί να λειτουργήσει η βιοτεχνία. Η ανασφάλεια, οπωσδήποτε, θα οδηγήσει σε αποταμιεύσεις ενώπιον των ενδεχόμενων αποζημιώσεων εργατών σε περίπτωση εξώσεως".¹⁰ Η εφαρμογή εξ' άλλου νομοθετικών ρυθμίσεων όπως του νόμου 185/1967¹¹ που ποινικοποιούν τη φοροδιαφυγή προκαλεί σοβαρή ανησυχία, ενώ στο τέλος του 1970 "Ζητείται η κάλυψη των φορολογικών κινήτρων με πιο συγκεκριμένη μορφή και η ίση μεταχείριση των βιοτεχνών με τις μονοπωλιακές επιχειρήσεις".¹²

Οι θέσεις των μικροπαραγωγών θα παραμείνουν σ' όλη τη διάρκεια της δικτατορίας βούλο συντεχνιακές και θα κάνουν ένα ακόμη συντηρητικό βήμα στενό συνδεδεμένο με την λογική της παρελθούσας δεκαετίας. Σε τούτη την κατεύθυνση ζητούν "να

θεσπιστούν προϋποθέσεις εισόδου στο βιοτεχνικό επό, γελμα" με την παράλληλο "άρση των δυσχερειών, που υποβάλλουν την βιοτεχνία στον κίνδυνο του αφελληνισμού".¹³ Είναι το δίπτυχο της σμυντικής τακτικής, που απευθύνεται στο κράτος, όχι σαν πολιτική θέση, αλλά ως άσκηση πίεσης για επαυξημένη προστασία.

Στα ίδια σημεία θα εντοπιστεί το ενδιαφέρον τους ως και το τέλος του 1972 ενισχυόμενο από την αντίθεση στην εφαρμογή του ΦΚΕ. Το τελευταίο μάλιστα μέτρο θα γίνει η αφορμή για την διεκδίκηση, όχι τυχαία, να ενισχυθεί η χρηματοδότηση στην βιοτεχνία σε συνάρτηση με την απόλειψη των φορολογικών αντικινήτρων.¹⁴

Παρά τα σημεία τριβής και εκδήλωσης των δευτερευουσών αντιθέσεων δεν έλειψε η συγκρότηση και η συνοχή των μικροπαραγωγών προς το καθεστώς, ως σπόρροια της σχετικής επιχειρηματικής σταθερότητας τα πρώτα χρόνια της δικτατορίας. Οι συταρχικές μέθοδοι διακυβέρνησης και η χρήση ανοικτής βίας άλλωστε, επιβοήθησαν το πάγωμα και την συμπίεση των εργατικών μισθών, που συνθέτει για την πλειοψηφία των μικρών επιχειρήσεων αποφοσιωτική προϋπόθεση συγκράτησης του εότους παραγωγής. Το 1973, όμως, όλα τούτο θα διακοπούν απότομο και θα ελαχιστοποιηθούν τα αποτελέσματά τους. Η διεθνής οικονομική κρίση πλήγει σοβαρά το σύνολο των μικρών μονάδων και ιδιαίτερα εκείνων στους παραδοσιακούς κλάδους. Οι σφεις πληθωριστικές τάσεις υποβοηθούμενες από την αναπτυσσόμενη κερδοσκοπία στο χώρο του εμπορικού κεφαλαίου θα συμπαρασύρουν σε δυσπρόσιτα και απαγορευτικό επίπεδο τις τιμές των πρώτων υλών. Οι μικρές επιχειρήσεις υπέφεραν μέσα στο ασφυκτικό πλαίσιο της οικονομικής αβεβαιότητας. Ο αριθμός τους σημείωσε το 1973 τη μεγαλύτερη κόμψη τους. Το κύμα των ανατιμήσεων έθιξε συγχρόνως

το λαϊκό εισόδημα και μείωσε αισθητά την λαϊκή κατανάλωση. Την αρχή του 1974 η ΟΒΣΑ γράφει σε σχετικό σημείωμα της: "Το 1973 η βιοτεχνική επιχείρηση πέρασε μεγάλη δοκιμασία. Την έπληξε ο εισαγόμενος πληθωρισμός, τη δυσκόλεψε η απόκρυψη των πρώτων υλών, τα κομμάτια παραγωγών και εμπόρων. Οι ανατιμήσεις και οι αλλαγές των τρόπων συναλλαγής πίεσαν την παραγωγή κλονισθηκε η θέση μας στην αγορά. Τα μονοπώλια και τα ολιγοπώλια απέκτησαν όνωση κινήσεων. Το πρώτο κτύπημα ήταν ο Φ.Ε. Η σφοδρότητα του θα ήταν το μεγαλύτερο εμπόδιο για την κυριαρχία των μονοπωλίων. Τα προτεινόμενα αντιπληθωριστικά μέτρα θα αδυνατίσουν τον ανταγωνισμό στην αγορά και θα βγάλουν από τη μέση πολλές μικρές επιχειρήσεις, ή θα τις καταστήσουν αδύνατες να αντιμετωπίσουν την κερδοσκοπία. Υποστηρίξαμε ότι έπρεπε να περικοπούν οι πιστώσεις προς τα μονοπώλια. Υποστηρίξαμε ότι έπρεπε να ενισχυθούν οι πιστώσεις των βιοτεχνιών, που πορεύουν σγαθά για την αγορά. Αντί για αυτό ισχυσαν περιορισμοί στη χρηματοδότηση και οι μεγαλοεισαγωγείς και οι μεγαλοπροωγωγοί πραγματοποίησαν υπερκέρδη".¹⁵

Οι συντριπτικές αλλαγές στην οικονομική στιγμή έκαναν ακόμα πιο σαφή και οφθαλμοφανή την βαθιά κρίση δομών του παραγωγικού οικοδομήματος της χώρας. Η σοβαρή διεθνής κρίση πετρελαίου και πρώτων υλών τους απομάκρυνε απότομο από την παθητική στάση και την ανοχή στην δικτατορία. Η πίεση είχε πάρει πλέον την έκταση πραγματικής απειλής αφανισμού και έκανε επιτακτική τη λήψη έκτακτων μέτρων από το κράτος για να αποκατασταθούν οι συνθήκες εύρυθμης λειτουργίας της αγοράς και να ανακουφιστεί τις μικρές μονάδες από τους οριακούς της έντονης ανασφάλειας.

Η δικτατορία είχε χάσει βέβαια από καιρό τον έλεγχο της

κατάστασης. Η οικονομική της πολιτική, παρά τα όποια λαϊκίστικα μέτρα χαρακτηρίζονταν από καταναλωτική τακτική, δίχως ενεργό παραγωγικό προσανατολισμό και υψηλά ελλείμματα του εμπορικού ισοζυγίου. Απομονωμένη από τις πλατιές λαϊκές μάζες και χαμένη μέσα στις εσωτερικές της αντιθέσεις, ήταν ανίκανη να διαμορφώσει το πλαίσιο των απαιτούμενων πολιτικών μέτρων για την ανοκοπή των πληθωριστικών τάσεων. Αντίθετα ευνόπη τις κερδοσκοπικές πρακτικές, ευκαιριακού τύπου του εμπορικού κεφαλαίου. Βρισκόταν ήδη στις τελευταίες στιγμές της διακυβέρνησης της και αρκούσαν σε οπασμωδικές κινήσεις χωρίς προοπτική. Είχε ολοκληρώσει το βιολογικό της κύκλο, που θα κλείσει με την ολέθρια αντιμετώπιση των εθνικών προβλημάτων και την επίταση των οικονομικών σδιεξόδων, που θα φέρουν την τελική πτώση της. Η δυσκολία της να αναζητήσει, έστω λύσεις μιγαλώματα αναβίωσε και επαναπροσδιόρισε τα αιτήματα, κοντό στην επαναδραστηριοποίηση του λαϊκού κινήματος, των μικροπαραγωγών σχετικά με την χρηματοδότηση, τη δράση των ελληνικών και ξένων μονοπωλίων, όπως και τα ζητήματα, που επιφανειακά, αλλά σε μεγάλη έκταση τους απασχόλησαν (ΦΚΕ, ασφαλιστικό) επαναχρωματίζοντας πολιτικά τη στάση τους.

ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ 16 **16.2**

1. Ο J. Meynaud στο "Πολιτικές δυνάμεις στην Ελλάδα, Μέρος Β στρέφεται περισσότερο στην μελέτη της παρέμβασης των ανακτόρων και των αντιδραστικών παρακρατικών μηχανισμών. ⁶¹⁹⁵ Παρόμοια προσέγγιση επιχειρεί στην, μάλλον, δημοσιογραφική μελέτη του, ο Γ. Κιάτρης "Η γέννηση του Νεοφασισμού στην Ελλάδα, 1960-1970. Γενεύη. 1971. Στο ίδιο πλαίσιο επιχειρεί την ανάλυσή του και ο Ν. Παπαδημητρίου στο "Από την Εκ. στην Άποιασία". Συγγενής είναι και η άποψη του Α. Λεντάκη στο "Παρακρατικές οργανώσεις και 21η Απριλίου", Αθήνα. 1975.

2. Ο Ν. Πουλαντζάς αποδίδει τόσο στην διαδικασία ανόδου, όσο και κατά την πτώση της δικτατορίας κυρίαρχη σημασία στις εσωτερικές αντιθέσεις της αστικής τάξης, στο έργο του "Η κρίση των δικτατοριών". Αθήνα. 1977. Χρήσιμη είναι η κριτική στην άποψη αυτή του Πουλαντζά από τον Ν. Μουζέλη στο "Νεοελληνική κοινωνία, όψεις, κλπ.". σελ. 294-296

3. Ο Δ. Χαλαλάκης θεωρεί, ότι "οι κυριαρχούμενες κοινωνικές δυνάμεις δεν αντέδρασαν την 21.4.1967, γιατί είχαν ήδη αντιδράσει... Στις στρατηγικές επιλογές της ηγεμονικής ομάδας της αστικής τάξης, που έκφραζε τελικά τα συμφέροντα της τάξης σαν

ούνολο, οι κυριαρχούμενες τάξεις δεν είχαν τίποτα να αντιτάξουν. Στις επιλογές του συνασπισμού στην εξουσία, οι κυριαρχούμενες τάξεις παρέμειναν και παρομένον παθητικές. Στο "Στρατός και πολιτική εξουσία κλπ" σελ. 243.

4. Βλέπε σε προηγούμενο σημείο της μελέτης, Η οργάνωση του συνδικαλιστικού χώρου των μικροπαρογωγών.

5. ΟΒΣΑ: Υπόμνημα προς τον Υπουργό Εργασίας στο οποίο λέγεται "Η οποιαδήποτε αυξηση των ημερομισθίων θα δυοχεράνει την θέση της βιοτεχνίας ... Χρειάζεται ακόμα να απαλλαγουμε των επιβαρύνσεων υπέρ ασφαλιστικών οργανισμών των απορρευσών εκ του δώρου εορτών και επιδόματος αδείας" 3.12.1968. Αρχείο ΟΒΣΑ σταφινόμετο, περίοδος 1968-1974. Σε άλλο υπόμνημα, με την ίδια ημερομηνία (3.12.1968), προς τον Υπουργό Κοινωνικών Υπηρεσιών ζητείται η ανανέωση των προθεσμιών ένταξης των βιοτεχνών στις ευνοϊκές ρυθμίσεις, σχετικά με παλαιές οφειλές προς τους ασφαλιστικούς οργανισμούς. Στο ίδιο.

6. ΟΒΣΑ: Σε σχετική έκθεση προς την κυβέρνηση γράφεται "Να διορθωθεί το πιστοδοτικό σύστημα, που εμφανίζεται ανελαστικό... Προς την καλύτερα αρωγή του παραγωγικού μας έργου θεωρούμε χρήσιμο το

διαχωρισμό των κλάδων σε βιομηχανικούς και βιοτεχνικούς". 13.2.1969. Στο ίδιο. Ο διαχωρισμός των κλάδων με την παραπάνω μορφή προφανώς συνδέεται με την εμπειρία της χρηματοδότησης και μεγάλων επιχειρήσεων στην βάση των διατάξεων περί "ειδικών κεφαλαίων".

7. ΟΒΣΑ: Έκθεση για την Βιοτεχνία. Εκτός από την δημιουργία εξαγωγικού φορέα, περιλαμβάνονται στα σιτήματα η διαμόρφωση φορέα συγκέντρωσης και εισαγωγής ξένης τεχνολογίας και επιχειρηματικής πληροφόρησης. 25.2.1969. Στο ίδιο.
8. ΟΒΣΑ: Τηλεγράφημα προς την κυβέρνηση για την ανακοίνωση των χρηματοδοτικών μέτρων. 3.2.1970. Στο ίδιο.
9. ΓΕΣΕΒΕ: Δελτίο τύπου της Συνομοσπονδίας 9.9.1970. Στο ίδιο. Παράλληλα η ΟΒΣΑ σε ανάλογο σημείωμα της διαπιστώσεως "Για νέο σύστημα πιστωτικών ενισχυσεων για την αύξηση των εξαγωγών των προϊόντων της μεταποίησης δημιουργεί δυνατότητες προώθησής των βιοτεχνικών εξαγωγών. Οι εξαγωγές όμως υπερβαίνουν τις δυνατότητες των βιοτεχνικών μονάδων. Είναι δια τούτο αναγκαία η σύσταση και η λειτουργία μεγάλης εξαγωγικής επιχειρήσεως βιοτεχνικών προϊόντων. 8.9.1970. Στο ίδιο.
10. ΟΒΣΑ: Συνέντευξη τύπου σχετικά με την άρση της προστασίας

της επογγελματικής στέγης με το ν.225/1969.
30.3.1970. Στο ίδιο.

11. ΟΒΣΑ: Δισμαρτυρία για την αντιμετώπιση των βιοτεχνών με το ν. 185/1967, περί ποινικοποίησης της φοροδιαφυγής. 8.1.1970. Στο ίδιο.
12. ΟΒΣΑ: Σημείωμα της ομοσπονδίας προς το Υπουργείο Συντονισμού. 6.10.1970. Στο ίδιο.
13. ΟΒΣΑ: Πρόγραμμα δραστηριοτήτων της ομοσπονδίας. 13.10.1970. Στο ίδιο. Καί ΑΣΒΕ: Σημείωμα για τα θέματα, που εμποδίζουν, ή ευνοούν την βιοτεχνική ανάπτυξη. 30.12.1970. Στο ίδιο.
14. ΟΒΣΑ: Δελτίο τύπου της ομοσπονδίας. 19.1.1972. Στο ίδιο.
15. Παπαγιαννόπουλος: Σημείωμα του προέδρου της ΑΣΒΕ για την βιοτεχνική κρίση του 1973. 21.3.1974. Στο ίδιο.

16.3. Ανανέωση των εκσυγχρονιστικών διεργασιών

Η κατόρθωση της στρατιωτικής δικτατορίας και η ανάληψη της εξουσίας από τον Καραμανλή επικεφαλής ενός σχήματος αποτελούμενου από πρώην στελέχη της ΕΡΕ, του Κέντρου και πολιτικά στελέχη που απεχώρησαν από τη προδικτατορική Εκ. καθώς και οι πρώτες διεργασίες και εξελίξεις, δεν έγιναν, όπως και η άνοδος της χούντας με την ενεργή παρέμβαση του λαϊκού κινήματος.

Η επιλογή του Καραμανλή, της κυβέρνησης Εθνικής Ενότητας και του κυβερνητικού σχήματος της ΝΔ, που προέκυψε από τις εκλογές του 1974, αντιπροσώπευε, την ταυτόσημη με προηγούμενες φάσεις, ανάγκη της αστικής τάξης για σταθερή κυβέρνηση ικανή να επιβληθεί στους κοινωνικούς συσχετισμούς και να προωθήσει τους εκσυγχρονιστικούς στόχους, ταυτόχρονα με την ενίσχυση της πολιτικής κυριαρχίας της, προσαρμοσμένη επιπλέον στην απαίτηση χολιναγωγής του στρατιωτικού παράγοντα. Η επιστροφή με ομολό, θα έλεγε κανείς, τρόπο διαμορφώνεται εκτός των άλλων, από την πιο επιτακτική τώρα, ανάγκη θεσμικής πλέον σύνδεσης με το Ευρωπαϊκό κεφάλαιο. Οι πολιτικές βλέψεις της νέας διαχείρισης της ΝΔ γίνονται διάφανα γνωστές από τις πρώτες στιγμές της διακυβέρνησης της.

Αρχίζουν και καταλήγουν στην ανάπτυξη στα δυτικοευρωπαϊκά πρότυπα, η οποία αναγκαστικά διέρχεται από τη μόνιμη επίδιωξη της ένταξης στην ΕΟΚ. Η πορεία προσαρμογής στην διαδικασία της Ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης καθιστά αναγκαία την αποκατάσταση των δημοκρατικών θεσμών, ως τη μόνη προϋπόθεση επανακαθορισμού των όρων συγκστάθεσης των κοινωνικών δυνάμεων στην στρατηγική της αστικής τάξης.¹

Η νέα πολιτικοποίηση μεγάλων μαζών και η αντίθεση στη λογική της εφαρμογής νέας δικτατορίας επιβάλλουν την ποιτική αναβάθμιση των κοινοβουλευτικών λειτουργιών σε πάγια βάση. Ωστόσο η προσπάθεια συγχρονισμού με την λαϊκή απαίτηση δεν αναιρεί τους αυταρχικούς προσανατολισμούς της κεντρικής σύλληψης της κυβέρνησης της ΝΔ. Είναι κάτι, που θα καταγραφεί κατά την σύνταξη και την ψήφιση του συντάγματος του 1975, το οποίο και ευνοεί την συγκέντρωση των αρμοδιοτήτων στην εκτελεστική εξουσία. Τα μέτρα περιορισμένου εκδημοκρατισμού και η νομιμοποίηση του ΚΚΕ, που θεωρήθηκαν σαν σημεία πλοιοποίησης της εγκαθίδρυσης του αυτικού κράτους δικαίου, είναι οπωσδήποτε στοιχεία της επιχειρησης διάκρισης από το πολιτικό παρελθόν των φορέων τους, μιας και το κλίμα για τέτοιες φύσης ενέργειες ήταν γενικά θετικό και ώριμο.²

Η πολιτική της ΝΔ να επιταχύνει τις διαδικασίες ένταξης στις ευρωπαϊκές κοινότητες, από μιας αρχής, δέχτηκε τις αντιρρήσεις του εργατικού κινήματος, που βρισκόταν αντικειμενικά στην φάση της αναδιοργάνωσης, και βρέθηκε αντιμέτωπη με την επαναστατύωση των προβληματισμών των μικροαστικών στρωμάτων για την κοινωνική τους ύπαρξη, μετά τα πλήγματα που επέφερε η τελευταία οικονομική κρίση. Ο Παπαγιαννόπουλος, στέλεχος του συνδικαλιστικού κινήματος των βιοτεχνιών τονίζει: "Το 1975 εισέρχεται με αλλαγή του οικονομικού ορίζοντος, που είναι αναπόφευκτη, αφού εξετάζεται η περίπτωση της σμέρου εντόξεως εις την ΕΟΚ, που θα έχει αντικτύπους εις την διάρθρωση της εσωτερικής αγοράς για τα βιοτεχνικά προϊόντα, στην προσφορά και το κόστος εργασίας και κεφαλαίου, στην παραγωγική οργάνωση της βιοτεχνίας, στον προσανατολισμό και τις δυνατότητες ανάπτυξεως της βιοτεχνικής

μας οικονομίας. Όλες αυτές οι δυσκολίες μπορούν να ξεπεραστούν, όσο γίνεται σνώδυνα, με τη συνδρομή της κυβερνήσεως και της Βουλής".³

Οι μικροπαραγωγό δεν λησμονουν τα δεδομένα από την προηγουμένη εμπειρία της συγκλίσης του Ελληνικού κεφαλαίου με το Ευρωπαϊκό. Η έγκαιρη υπόμνηση των προβλημάτων, που ενδέχεται να προκύψουν και να συμπιέσουν την βιοτεχνία (θεωρείται βέβαια ο αμφολός της "βιοτεχνικής οικονομίας") δεν διακατέχεται από τη λογική της αποτροπής της δοσμένης πολιτικής, αλλά απευθύνεται στο κράτος με σκοπό την ενίσχυση των παροχών και την ένταση της ευαισθησίας του προς τις μικρές επιχειρήσεις. Κράτος, που έχει πια "μεταβληθεί". Η πρόταση των εννοιών της κυβέρνησης και του κοινοβουλίου, θα συνεχίσει να κατέχει ιδιαίτερη θέση στα υπομνήματα των βιοτεχνικών οργανώσεων και υπονοεί δύο πράγματα:

α) Η λειτουργία του κοινοβουλίου αντιπροσωπεύει την θέληση του εκλογικού σώματος και μεταφέρει δεσμεύσεις και συσχετισμούς, που επιδρούν αποφασιστικά στην διαμόρφωση των αποφάσεων.

β) Την υποχρέωση του κυβερνητικού σχήματος να παίρνει υπόψη του τις διαθέσεις, ενός ευρέως φάσματος κοινωνικών δυνάμεων και να υπόγεται στον έλεγχο τους μέσω του κοινοβουλίου. Έχει δηλαδή χαρακτήρα έμμεσης πολιτικής πίεσης. Ο αποδέκτης, όμως είναι το κράτος με την όποια δομή και λειτουργία του.

Στις αρχές του 1975 σχηματοποιούνται σε σχέση με τις βασικές κατευθύνσεις τους οι θέσεις του συνδικαλιστικού κινήματος των βιοτεχνών. Στην εκτεταμένη παρουσίαση των απόψεων τους, αφού με πτωπαθή εγωπάθεια υποστηρίζεται ότι "αν

λείψουν οι μικρές επιχειρήσεις θα νοθευθεί η ελεύθερη οικονομία και θα δημιουργηθούν ανεπιθύμητες μονοπωλιακές καταστάσεις"⁴ διατυπώνεται σε ηχηρούς τόνους η αναταραχή, που προκαλεί "κυρίως η επιδίωξη της οικονομικής πολιτικής να ενταχθούμε σύντομα στις Ευρωπαϊκές Κοινότητες, χωρίς να εξασφαλιστούν **ρήτρες διαφυγής** και όροι με την αναγκαία πύτωση χρόνου προπαρασκευής της βιοτεχνίας".⁵ Επαναλαμβάνεται η δυσπιστία τους για την εξέλιξη "της διάρθρωσης της εσωτερικής αγοράς"⁶ και τη χρησιμότητα της πιθανής αύξησης των εργατικών αμοιβών, σε συνάρτηση με την κατάσταση της πολιτικής πιστώσεων.⁷ Η δέσμη των μέτρων, που προτείνονται, είναι απόσπαση των άμεσων δυσκολιών τους και θα καθορίσει την ποιότητα της δράσης τους. Ζητείται συγκεκριμένα:

1) Η κατοχύρωση των προϋποθέσεων εισόδου στο βιοτεχνικό επόγγελο.

2) Η αποκατάσταση των μέτρων του υγιούς ανταγωνισμού.

3) Η ισότιμη συμμετοχή των μικρών επιχειρήσεων στις προμήθειες του Δημοσίου και των Δημόσιων οργανισμών. Να αποκλειστούν οι ξένες επιχειρήσεις και να οδηγηθούμε στην **ελληνοποίηση** των προμηθειών.

4) Να προωθηθούν οι εξαγωγές των ελληνικών προϊόντων.

5) Να διευκολυνθούν οι εισαγωγές των πρώτων υλών.

6) Η δασμολογική προστασία για τα ανταγωνιστικά προϊόντα.

7) Να διατυπωθούν διαδικασίες ελέγχου των μονοπωλιακών κερδών.

8) Η αύξηση της χρηματοδότησης με κοινωνικά κριτήρια.

9) Η υποβοήθηση του τεχνολογικού εκσυγχρονισμού των βιοτεχνιών.

10) Η θέσπιση φορολογικών και άλλων κινήτρων.

11) Η κατάργηση των πάσης φύσεως αντικινήτρων.⁹

Είναι ιδιαίτερα αισθητή στην παραπάνω αναφορά η αγωνία, που δεν είναι καθόλου καινούργια, σχετικά με την επιβίωση των μικρών βιοτεχνικών μονάδων, την ώρα της δρομολόγησης της ένταξης, συνοδευόμενη από την αντίθεση στα αποτελέσματα της στρατηγικής της αστικής τάξης και των επιλογών της συντηρητικής πολιτικής παράταξης. Αντίθεση, που δεν σημαίνει καθόλου την ταύτιση με κάποια άλλη εναλλακτική κατεύθυνση. Γι' αυτό το λόγο δεν αναπτύσσεται το δικαιολογητικό της αντίθεσής τους, αλλά απλά επιδιώκεται, να παραμείνουν ανοικτά τα όρια των επιλογών, να μη μείνει κλειστή και τελεσίδικη η υπόφαση για την προσχώρηση στην κοινότητα.

Τα μέτρα που διεκδικούνται για να ενισχύσουν το προστατευτικό πλαίσιο λειτουργίας της βιοτεχνίας, χαρακτηρίζονται διοικητικό, αν και προϋποθέτουν σύνθετες πολιτικές αποφάσεις για να υλοποιηθούν με την διοικητική φόρμα. Σ' αυτό συμπλέκονται τα προϊόντα της ζυμωσης και της εμπειρίας των βιοτεχνών, μέτρα συντεχνιακά και μέτρα με πολιτικό προσδιορισμό. Ισοθετούνται, ως αντίβροχ, στην προσπάθεια να αντιπαρέλθει η μικρή επιχείρηση τον κίνδυνο της κατάληξης σε μονοπωλιακά φαινόμενα και την πορεία αφελληνισμού της ελληνικής οικονομίας εξαιτίας της δράσης του ξένου κεφαλαίου. Πολύ σοβαρό ζήτημα είναι η προσέγγιση της πολιτικής των κρατικών προμηθειών. Αθέλητα θίγει την αντίθεση ανάμεσα στο κρότος στη φάση του κρατικομονοπωλιακού καπιταλισμού και τις μη μονοπωλιακές κοινωνικές δυνάμεις. Αφού διαπιστώνεται η εξόρτηση των προμηθειών του Δημοσίου τομέα από τα ξένα μονοπώλια αναζητείται η διαδικασία αναδιάρθρωσής τους με στόχο

την τελική "ελληνοποίηση" τους. Το 1975 έχει γίνει συνειδητή, ο'όλη της της διάσταση, η ομπρέρα, που θα επιφέρει στην εσωτερική αγορά, η επαφή με τις ανταγωνιστικές πιέσεις, ως συνέπεια της επικείμενης "ένταξης". Η ελληνοποίηση των προμηθειών, ως διοίκηση, εμπεριέχει την έννοια της επέκτασης της κρατικής παρέμβασης από την απλή ενίσχυση των όρων παραγωγής στην απορρόφηση της παραγωγής. Ανταναικλά απ αυτήν την άποψη την προοπτική της ευρύτερης πρόαδοσης στον κρατικό μηχανισμό. Ενώ ταυτίζεται λοιπόν λεκτικά με τις αντιλήψεις και την συνθηματολογία του προαδευτικού κινήματος της εποχής σε σχέση με την αποδέσμευση από τα ξένα κέντρα και με την κατάκτηση της εθνικής ανεξαρτησίας, διακρίνεται εννοιολογικά, ως προς την ιδιαίτερη φύση του αιτήματος.

Ο συνδυασμός του αντικτύπου των οικονομικών δυσκολιών της διετίας '73-'74 και των προβλεπόμενων δυσχερειών εντείνει τις αντιδράσεις ο'ορισμένους κλάδους με ορισκά προβλήματα. Στις 11.4.1975 οι βιομήχανοι-βιοτέχνες πλυντηρίων υμπτισμού προχωρούν σε οπεργισκή κινητοποίηση με μεγάλη επιτυχία και δηλώνουν στην ανακοίνωση τους ότι "θα απωλεσθούν έσοδα απόλυτα απαραίτητα από το σταδιακό δοομολογικό σφραπισμό της χώρας".⁹ Από την άλλη μεριά η πολιτική αστάθεια, που χαρακτήρισε το 1974, καθήλωσε τις τραπεζικές πιστώσεις στα 480 εκατ. δραχμές έναντι των 720 του 1973.¹⁰ Το τέλος του 1975 η εκτίμηση των βιοτεχνικών οργανώσεων είναι ότι οι "ανοικατατάξεις θα θέξουν σοβαρά τη θέση των μικρών επιχειρήσεων και θα βάλουν σε σκληρή δοκιμασία την ανταγωνιστική τους ικανότητα, ενώ παράλληλα ανεβαίνει ο ρόλος των διεθνών οργανισμών και των πολυεθνικών".¹¹

Η χρονιά αυτή είναι καθοριστική και για την εξελισσόμενη ένταση των παρεμβάσεων στις συνδικαλιστικές οργανώσεις, μέσα από αποκόλυπτες νοθείες των αποτελεσμάτων κατά τη διάρκεια εκλογικών διαδικασιών και τις προσπάθειες να αμβλυνθεί η αντίθεση προς την κυβερνητική πολιτική, με την αξιοποίηση των συσχετισμών στην ΓΕΣΕΒΕ.¹² Οι συνθήκες αυτές θα οδηγήσουν στην απόσπαση πολλών σωματείων από τις ελεγχόμενες ομοσπονδίες και στην δημιουργία των τοπικών Ενώσεων Βιοτεχνών, που θα αναπτύξουν έντονη δράση στο μέλλον. Με τον ενεργό ρόλο τους θα τραβήξουν σε ορισμένες φάσεις τις ομοσπονδίες κύρια, σε μαχητική αντικυβερνητική κατεύθυνση.

Η είσοδος του 1976 συμπίπτει με την έναρξη μιας σειράς συναντήσεων με τον Υπουργό Συντονισμού, Παπαληγούρο, για να συζητηθούν τα θέματα χρηματοδότησής.¹³ Η κυβέρνηση είχε δείξει τη διάθεση να βρει τρόπους συνεννόησης με τους βιοτέχνες δίχως να αναιρεί τη βασική γραμμή της πολιτικής της. Ακολούθησε σε τούτες τις στιγμές τη γνωστή πεποτημένη της συμπλήρωσης του χρηματοδοτικού συστήματος, ενώ ανέστειλε για ένα εξάμηνο και την πληρωμή των εργοδοτικών εισοφορών προς το ΙκΑ.¹⁴ Τα μέτρα ήταν ωστόσο, πρόχειρα και δεν ικανοποίησαν τους μικροπαραγωγούς, γιατί "η βελτίωση που πρότεινε ο υπουργός αφορά ένα μικρό κύκλο δανείων, δεν αφορά δάνεια παγίων στοιχείων και δεν ευνοεί την συνένωση επιχειρήσεων".¹⁵

Στη βάση αυτή κλιμακώνονται οι κινητοποιήσεις κατά κλάδο. Στις 24.5.76 πραγματοποιείται πανηλεκτρολογική συγκέντρωση διαμαρτυρίας σε κεντρικό θέατρο για την πολιτική ανατιμήσεων και την καταπολέμηση των μονοπωλιακών φαινομένων στην οικονομία.¹⁶

Η τακτική της αστικής τάξης σε εκείνη τη συγκυρία συμπυκνώνεται στην πολιτική των ελιγμών ανάμεσα στα περιθώρια που αφήνει η έλλειψη συντονισμού ανάμεσα στους επιμέρους χώρους του λαϊκού κινήματος και για να αξιοποιήσει έτσι την οραφή θέση των μικροαστικών στρωμάτων της πόλης και της υπαίθρου για την βασική επιλογή της προχώρησης στην κοινότητα. Η ένταση των εργατικών αγώνων για οικονομικά και συνδικαλιστικά ζητήματα απλά συμβοδίζει με τις κινήσεις των μικροαστικών μαζών, που έχουν αμυντική απόχρωση.¹⁷

Στην περίοδο, που αναφερόμαστε, διαγράφονται οι νέες τάξεις του είδους της διεξόδου του ξένου κεφαλαίου και της προοπτικής των ελληνικών βιομηχανιών. Αντιμετωπίζεται λοιπόν η εξαγορά της "Πύρας" από όμιλο πολυεθνικών επιχειρήσεων και καθίσταται εξαιρετικά κοντινός ο πιθανός σφελληνιασμός τομέων αιχμής της βιομηχανίας. Κοντά σ' αυτό το ευρύ μορφή ανατιμήσεων και η δημοσίευση της υπερδολώξεως των κερδών των επιχειρήσεων, που είναι θυγατρικές, ή πατρωνάρονται άμεσα, ή έμμεσα από πολυεθνικά μονοπώλια, προκαλούν την άξυνση των ανησυχιών.

Στην εισήγηση για την έκτακτη Γ.Σ. της ΟΒΣΑ λέγεται: "Πρέπει να περιοριστούν τα απαράδεκτα υψηλά υπερκέρδη των πολυεθνικών, με την σύντομη αναθεώρηση των οικονομικών κινήτρων των επιδοτήσεων και των φορολογικών απολαγών και την κατάργηση του ΦκΕ. Να περιοριστούν οι πλοτώσεις στις μεγάλες επιχειρήσεις. Να ενισχυθεί η συνεργασία μεταξύ βιοτεχνικών επιχειρήσεων για να αντιδράσουν αποτελεσματικά στα μονοπώλια και τα ολιγοπώλια. Οι πολυεθνικές με την ορμητική τους εξάπλωση προκαλούν ανησυχίες στους λαούς. Χρειάζεται να συνταχθεί νομοθεσία περί εταιρειών, που να μας εξασφαλίξει

προστασία από τις πολυεθνικές και να τις σπατρέπει από την αγορά ελληνικών επιχειρήσεων".¹⁸ Στα ίδια πλαίσια κινείται η αντίληψη για την ΕΟΚ. "Δεν υπάρχει στη χώρα μας ευνοϊκό κλίμα για τη βιοτεχνία. Οι ανησυχίες μας θα μεταβληθούν σύντομα σε αγωνία, θα γίνουν άγχος αν οι διοργανώσεις για την "ένταξη" σε λίγες μέρες, δεν μας εξασφαλίζουν ρήτρες διαφυγής, αν δεν εξασφαλίσουμε όρους, που θα μας επιτρέψουν να έχουμε τον απαραίτητο χρόνο και διευκολύνσεις για να προσαρμοστούμε στις νέες συνθήκες. Πρέπει να εξασφαλιστεί η εξάντληση του υπόλοιπου της χαριστικής περιόδου των 22 ετών, όπως προβλέπεται από την Συμφωνία Συνδέσεως. Να υπαχθεί η βιοτεχνία στα πλεονεκτήματα χρηματοδότησης, που προβλέπεται από το Ειδικό Ταμείο. Να καθοριστεί πολιτική για τη βιοτεχνία (...). Διά τα θέματα τα σχετικά με την ΕΟΚ η βιοτεχνική ηγεσία βρίσκεται σε επιφυλακή".¹⁹

Αυτή η συνολική τοποθέτηση των βιοτεχνιών αποτελεί πλέον μια αυστηρή ιεράρχηση των προβλημάτων, που αναδεικνύει, ως κυρίαρχο θέμα, αυτό της προσχώρησης στην ΕΟΚ, που θα καθυποτάξει το σύνολο όλων των προηγούμενων διεκδικήσεων, οι οποίες στον έναν, ή, στον άλλο βαθμό συγκροτούσαν αυτοδύναμους στόχους πάλης και παλαιότερα. Σε τούτη τη χρονική στιγμή γίνεται πολιτική σιχμή και αιτιολόγηση της διεκδίκησης των επιμέρους στόχων, πράγμα που στο παρελθόν πραγματοποιείται μόνο περιφερειακά. Η εξέλιξη αυτή πρέπει να θεωρηθεί φυσιολογική, εφόσον τώρα γίνεται αισθητή σε απόσταση αναπνοής η επίδραση της κατάστασης, η οποία ανάγοντον στο απώτερο μέλλον.

Η κυβέρνηση δεν θα μείνει αδιάφορη στις απόψεις των βιοτεχνιών, και στους πρώτους μήνες του 1977 θα ανακοινώσει

επίσημα την σύνταξη νέου νομοσχεδίου σχετικού με τα κίνητρα προς τη βιοτεχνία, με έμφαση στην περιφερειακή ανάπτυξη. Η ΑΣΒΕ θα τοποθετηθεί, παρά τα κάποια θετικά σημεία, αρνητικό στο δοσμένο σχέδιο, διότι βρίσκεται σε κατεύθυνση τέτοια, που "δεν ανακόπτει την ανισοκατανομή των εισοδημάτων, που αυξάνει". Η ΟΒΣΑ υποστηρίζει, μάλιστα, ότι "είναι αναγκαίο να απλουστευθεί το σύστημα κινήτρων και να επεκταθεί σ' όλες τις μικρές επιχειρήσεις".²⁰

Το Μάρτη η δοκιμαστική εφαρμογή του συνεχούς ωρρίου λειτουργίας των καταστημάτων οδηγεί στην απεργία των εμποροϋπαλλήλων. Η ΓΕΣΕΒΕ στις 15 του μήνα προκαλεί σε μονοήμερο κλείσιμο των καταστημάτων, ύστερα από πιέσεις των δευτεροβάθμιων οργανώσεων, ενώ προβαίνει σε εντονότερη διαμαρτυρία προς την κυβέρνηση. Σε συνέντευξη τύπου τονίζεται ότι "το συνεχές ωρριο θα κλονίσει, ή θα αφανίσει τη μικρομεσαία επιχείρηση" και ότι η δοκιμαστική εφαρμογή του "βασάνισε τους εργαζόμενους και την εργαζόμενη οικογένεια. Υπάρχει ο κίνδυνος να μετατοπιστεί η εργασία από τους εργαζόμενους στους ιδιοκτήτες και τα μέλη των οικογενειών τους".²¹

Η ΓΕΣΕΒΕ βέβαια παρά την οξύτητα της κατάστασης, δεν ανάλαβε την πολιτική ευθύνη της πραγματοποίησης του κλεισίματος, βασίζοντας σε κινήσεις συνδιαλλαγής, με την κυβέρνηση. Τελικά η απεργία καθοδηγούμενη από τις ομοσπονδίες έγινε στις 21.3.1977 και είχε μεγάλη επιτυχία.²² Το βόρος όμως των μαχητικών εκδηλώσεων πέρασε, μάλλον, στις τοπικές Ενώσεις των σωματείων, που ξεπέρασαν με τις πρωτοβουλίες τους τις αντιφατικές ενέργειες των ανώτερων οργανώσεων. Αν κανείς μελετήσει προσεκτικά τα συμβάντα, τα πιο σημαντικά

μεταπολιτευτικά, θα διαπιστώσει το μέγεθος του ανοίγματος νέων πεδίων συγκρούσεων, που βάζουν σε υποθήκη την ανοχή και τη συναίνεση των μικροαστικών στρωμάτων. Πέρα, λοιπόν, από τις εσωτερικές αντιθέσεις, οι οποίες δημιουργήθηκαν εξαιτίας των πολιτικών δεσμεύσεων των ηγετικών παραγόντων του χώρου, σημειώθηκε μεγάλης σημασίας ρήξη μ' ένα θεσμό με σαφή κοινοτική προέλευση. Η ΟΒΣΑ, με την ευκαιρία της απεργίας της 21.3.1977 εκτιμά ότι "Το χθεινό κλείσιμο αποδεικνύει, ότι εν όψει της ένταξης στην ΕΟΚ, η κυβέρνηση πρέπει να είναι πολύ προσεκτική στην μεταφύτευση θεσμών. Ζητάμε να σταματήσει σμέσως η εφαρμογή του συνεχούς ωραρίου. Το μεγάλο θέμα είναι η παραμέληση των μικρομεσαίων, διότι αντί να ευνοηθούν οι μικρές επιχειρήσεις ευνοούνται τα μονοπώλια και οι πολυεθνικές".²³

Η ένταση της πιέσης προς τους μικροπαραγωγούς επιτείνεται με την κατάθεση των κυβερνητικών μέτρων λιτότητας την Άνοιξη του ίδιου έτους. Η πολιτική της ΝΔ είχε ξεκάθαρα διακηρυγμένο στόχο, να μειώσει τη λαϊκή κατανάλωση, να αυξήσει την έμμεση φορολογία, για να μειώσει το ύψος των ελλειμμάτων. Σ' αυτό το επίπεδο η πάλη των μικροπαραγωγών συναντάται με κείνη της εργατικής τάξης και των ευρύτερων εργαζομένων στρωμάτων καθώς η επερχόμενη κρίση και καθήλωση των λαϊκών εισοδημάτων, θα είχε σοβαρό αντίκτυπο στην ποσότητα της απορρόφησης της βιοτεχνικής παραγωγής. Όταν συζητείται στη Βουλή η πρόση νομοθετικού περιεχομένου διαπιστώνουν, ότι "Τα μέτρα λιτότητας θα αυξήσουν την φορολογία κατά 1 δισ. δραχμές και δεν θα περιορίσουν τη ζήτηση των αγαθών πολυτελείας γιατί
α) οι κατώτερες τάξεις ή το 46% του πληθυσμού δεν προκλούν τέτοια ζήτηση, β) οι μεσαίες τάξεις, το 40% του πληθυσμού αποταμιεύουν ή επενδύουν στις επιχειρήσεις τους, γ) Μόνο το

10% του πληθυσμού, οι ανώτερες τάξεις προκαλούν ζήτηση αγαθών πολυτελείας, αλλά αυτές θίγονται λιγότερο από τα μέτρα. Το βάρος των νέων φορολογιών θα πέσει στις δύο πρώτες κατηγορίες".²⁴

Η απομάκρυνση από τη λογική της ογκετικής συγκοτόθευσης και η ρήξη με την πολιτική της ΝΔ, που διευρύνεται, παίρνει τώρα πιο καθαρή μορφή. Οι αντιδράσεις των μικροπαραγωγών αν και παραμένουν αμυντικές τόσο στη σύλληψη, όσο και την διατύπωσή τους, αν και διατηρούν συντηρητικά στοιχεία, συνοδεύεται από ευθείες πολιτικές εκτιμήσεις. Το ψήφισμα της συνδιάσκεψης της ΑΣΒΕ διαπιστώνει την "ανάγκη προστασίας και ενίσχυσης της εθνικής μας ανεξαρτησίας" και εκφράζει την ευχή "οι όροι της ένταξης στην ΕΟΚ να εξασφαλίσουν την οικονομία για να μη γίνει η χώρα μας ακραία γεωργικός τύπος και περιοχή παραθερισμού των Ευρωπαίων".²⁵

Στο πλαίσιο των συγκεκριμένων δεδομένων αρχίζει η πορεία πολιτικής μετατόπισης των μεσαίων στρωμάτων από την κυβερνητική και άλλες πολιτικές δυνάμεις, που δεν ευνοούν τις ευρωπαϊκές επιλογές. Θα εκφραστεί κάτι τέτοιο στις εκλογές του Οκτώβρη του 1977 με την πτώση του ποσοστού της ΝΔ, της πορόταξης του Κέντρου και την καθήλωση της σύμπροξης ορισμένων μικρών κομμάτων της Αριστεράς, το οποία είναι σύμφωνα στην ένταξη. Ενισχύεται αντίθετα το ΠΑΣΟΚ με την εμφυσικό αντιΕΟΚική συνθηματολογία, που καταλαμβάνει τη θέση του κόμματος της αξιωματικής αντιπολίτευσης και στοθεροποιείται το ποσοστό του ΚΚΕ με τις δηλωμένες αντιιμπεριαλιστικές θέσεις. Η ΝΔ διατήρησε την κυβερνητική εξουσία χάρη στον εκλογικό νόμο της ενισχυμένης αναλογικής και εξασφάλισε σοβαρή κοινοβουλευτική πλειοψηφία. Η μετακίνηση, όμως, των κοινωνικών

δυνάμεων σε φορείς, που αντίκεινταν στην ένταξη στην Κοινότητα δεν όφειλε ασυγκίνητους τους κυβερνητικούς κύκλους. Το Γενάρη του 1978 θα προωθήσει για ψήφιση νομοσχέδιο για την ενίσχυση των κινήτρων και το Φλεβάρη αρχίζουν διαβουλεύσεις, για να εκσυγχρονιστεί το καθεστώς ειδικής χρηματοδότησης της βιοτεχνίας. Οι μικροπαραγωγοί θα αξιολογήσουν ως θετικά, αλλά ανεπαρκή αυτά τα βήματα. Τα προβλήματα του χώρου έχουν πάρει, τόσο επιτακτικό χαρακτήρα, που δεν είναι δυνατό να αποσιωπηθούν με ενδιάμεσες και επιμέρους λύσεις. Η ΟΒΣΑ στην απάντηση της γράφει: "Πέραν των γνωστών προβλημάτων, θα αντιμετωπίσουμε το κρίσιμο πρόβλημα προσαρμογής στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα, που μπορεί να οδηγήσει σε αφελληνισμό των μικρών επιχειρήσεων".²⁶

Εκτός τούτου τα συγκεκριμένα μέτρα, που ανέλαμβανε η κυβέρνηση, αποδείχτηκαν κατευναστικά και πρόσκαιρα. Η συσσώρευση των χρόνιων οικονομικών προβλημάτων την εξανάγκασε να επανέλθει σε πρόσθετες φορολογικές επιβαρύνσεις των λαϊκών στρωμάτων. Η επιλογή της θα αποτελέσει την αφορμή για το ξέσπασμα απεργιακών αγώνων. Οι συνδικαλιστικές οργανώσεις θα εκδηλώσουν εκ νέου την αντίθεση τους στο προτεινόμενο σχέδιο νόμου.²⁷ Πραγματοποιήθηκαν έτσι συναντήσεις μεταξύ τους και κατέληξαν στην προκήρυξη κλεισίματος για την 13/9/1978.²⁸ Η ηγεσία, όμως της ΓΕΣΕΒΕ θα αναλάβει και πάλι το ρόλο του πυρασβέστη και θα προχωρήσει αυθαίρετα στην αναστολή του κλεισίματος, μετά από συνεννοήσεις με κυβερνητικούς παράγοντες.²⁹ Η μεγάλη αγονάκτηση, ωστόσο, της βάσης των βιοτεχνιών σπρώχνει τις δευτεροβάθμιες οργανώσεις στην πραγματοποίηση της στις 27/9/1978. Οι αντιθέσεις στα συνδικαλιστικά όργανα θα προκαλέσουν ανακατατάξεις και θα

συμβάλλουν στην οριστική διάσταση ανάμεσα στην κορυφαία οργάνωση και τις δραστήριες τοπικές Ενώσεις.³⁰ Οι μεγαλύτερες ομοσπονδίες κρατούν μεσοβάσιμη, εξισορροπητική στάση. Γίνονται, σ' αυτή τη βάση, δύο συγκεντρώσεις στην Αθήνα. Η πρώτη υπό την αιγίδα της ΟΒΣΑ και η δεύτερη διεξάγεται διοργανωμένη από τις Ενώσεις. Όπως φαίνεται ότι δεν μπόρεσε να κινηθεί η επανάληψη της πολιτικής των περιορισμένων δοσιμάτων, επιχειρήθηκε να επιτευχθεί με την τακτική της έντασης του ελέγχου και της αδρανοποίησης των οργανώσεων μέσω της Γ'ΕΣΕΒΕ, που επιηρεάζει εκτός των άλλων την ροή των κονδυλίων ενίσχυσης των ομοσπονδιών. Το εγχείρημα αυτό θα φέρει εντελώς αντίθετα αποτελέσματα. Πρώτα γιατί θα περιβληθούν με το αναγκαίο κύρος οι πρωτοβουλίες των Ενώσεων και στη συνέχεια γιατί κάτω από τις δίκές τους πιέσεις θα επέλθει ευθύ οχίσμα της Γ'ΕΣΕΒΕ με τις κυριότερες ομοσπονδίες, με φυσική συνέπεια να απομονωθεί για πολλοστή φορά το ανώτατο όργανο Επαγγελματιών και Βιοτεχνών.

Η διεθνής οικονομική ύφεση και κρίση του 1979 θα κλυδωνίσει εκ βάθρων όλο το σύστημα της οικονομικής οργάνωσης του τόπου. Η συνεχιζόμενη υπό την μεταπολίτευση σταδιακή πτώση των ξένων επενδύσεων αγγίζει οριστικά σημεία. Η αύξηση των τιμών των πρώτων υλών και το δυσμενές διεθνές περιβάλλον συνθέτουν τα στοιχεία της αβεβαιότητας για τον επιχειρηματικό κόσμο και πολύ περισσότερο για τις μικρές βιοτεχνίες και τους αγρότες, που βρίσκονται αντιμέτωποι με το άνοιγμα, σε σύντομο χρόνο, στο Ευρωπαϊκό κεφάλαιο και τις πολυεθνικές εταιρείες. Την εποχή του ευφήμερου ευδαιμονισμού διαδέχεται η προοπτική των αδιεξόδων, που γίνονται ολοένα πιο ορατά, καθώς η ΝΔ αδυνατώντας να τα ξεπεράσει επιστρέφει σε δριμύτερα μέτρα

λιτότητας. Σ' εκείνη την ιστορική συγκυρία διαφαίνεται η απορχή της πλήρους αποστασιοποίησης της κυβέρνησης από το σύνολο των κυριαρχούμενων κοινωνικών δυνάμεων, που με την ανοχή τους διασφάλισαν την παραμονή στην εξουσία της συντηρητικής παράταξης.³¹

Οι μικροπαραγωγοί διαπισθάνόμενοι τις επιδράσεις αυτών των γεγονότων κηρύσσουν οργανωτικό συναγερμό. Δεκάδες συνδιασκέψεις δευτεροβάθμιων οργανώσεων συγκαλούνται ο' όλη τη χώρα, όπου επικρατεί το σύνθημα της ενεργητικής αντίδρασης στον αφανισμό και την κυριαρχία των μονοπωλίων.³² Κύριες σπαιτήσεις είναι το κτύπημα των μονοπωλιακών κερδών και των παράνομων εξορχών συναλλάγματος, η πάταξη των πληθωριστικών φαινομένων και η αποκατάσταση του υγιούς ανταγωνισμού, με την προώθηση ουσιαστικών κινήτρων συλλογικής αντίδρασης των μικρομεσαίων επιχειρήσεων.³³ Η διάθεση τους όμως διακρίνεται σαφώς από την απλή διεκδίκηση και παίρνει το ύφος συνολικής ρήξης με την εκφρασμένη στρατηγική της αστικής τάξης και αντανακλάται στην αντίθεση στο μονοπωλιακό κεφάλαιο, ανεξάρτητα από την προέλευση του. Ο Ρίζος, ένα από τα ηγετικά συνδικαλιστικά στελέχη σε συνέντευξη τύπου, υποστηρίζει ότι στην συγκεκριμένη φάση "οι ΜΜΕ μοιραία έρχονται σε σύγκρουση με τα ελληνικά και ξένα μονοπώλια και την πολιτική, που το ενισχύει με κίνητρα και προνομίες".³⁴

Οι ομοσπονδίες με συντονισμένες ενέργειες θα προτείνουν ως κατακλείδα, στην ΓΕΣΕΒΕ την ανάληψη αταλόντευτης δράσης με πρώτο βήμα το κλείσιμο όλων των καταστημάτων επαγγελματιών, εμπόρων, βιοτεχνών.³⁵ Η ΓΕΣΕΒΕ μη παρεκκλίνοντας αρχικά από τις δεσμεύσεις της δεν δέχεται την πρόταση και προσπαθεί να έλθει σε συμφωνία με την κυβέρνηση.³⁶ Όλα όμως τα μικροαστικά

οτρώματα των πόλεων διακατέχονται από σοβαρές ανησυχίες που κλιμακώνονται σε ανασβυσμό για την οξύτητα των αδιεξόδων τους, σε σημείο, που η ΓΕΣΕΒΕ εγκαταλείποντας την μεσολαβητική της θέση, εξαναγκάζεται να καλύψει την απεργία.

Η κινητοποίηση στις 21.1.1980 ήταν θεαματική, απρόομενη ακόμη και για τη δύσπιστη διοργανώτρια οργάνωση, ενώ είχε τερόστια οπήχηση στο εσωτερικό και το εξωτερικό.³⁷ Ενδεικτικό αυτού του συμπεράσματος είναι η αποστολή τηλεγραφήματος από γραφείο ΝΜΕ της Κοινότητας προς τη ΓΕΣΕΒΕ, με το οποίο διερωτάται "πώς είναι δυνατό να απεργούν οι εργοδότες;", θορυβημένο από την έκταση των εκδηλώσεων, τις συγκεντρώσεις και τις πορείες, σ'ολόκληρη τη χώρα.³⁸

Η κυβέρνηση δίχως δυνατότητες εναλλακτικών επιλογών, δύσκαμπτη και απομονωμένη στην αποκλειστικότητα της πολιτικής της ένταξης στην ΕΟΚ, μετά την υπογραφή της τελικής συμφωνίας, μένει παθητικός δέκτης των εξελίξεων, με συνέπεια την πρόκληση δυναμικότερων διαμαρτυριών, για την αμετακίνηση θέση της σε σχέση με τις κινητοποιήσεις και τα σοβαρά θέματα που τις προξένησαν.³⁹

Κατά την διάρκεια του 1980 θα συνεχιστούν οι ιδιαίτερες κινητοποιήσεις των βιοτεχνών. Το καλοκαίρι του ίδιου χρόνου γίνεται συγκέντρωση για την αποφυγή του αφανισμού και για να αποκρουστεί η κυβερνητική επίθεση εναντίον τους.⁴⁰ Η μετωπικού χαρακτήρα σύγκρουση δεν στρέφεται πλέον απλά κατά του πακέτου της κυβερνητικής πολιτικής, αλλά και κατά του μοντέλου του φιλελευθερισμού, που απέτυχε τραγικά. Η συγκατάθεση στα σχέδια της αστικής τάξης είχε ανασταλεί χωρίς επιστροφή. Η στρατηγική των παραγόντων του κεφαλαίου αν και μερικώς υλοποιήθηκε, με την προσχώρηση στην Κοινότητα, απειλούνταν, επειδή δεν μπόρεσε να

αποσπάσει την αποδοχή των κοινωνικών δυνάμεων και πρώτα των μικροαστικών στρωμάτων. Εκτός απ' αυτό το πολιτικό σχήμα διαχείρισης της εξουσίας, αποδειχτηκε στην πράξη ανεπαρκές, να χοράξει δρόμους μονιμοποίησης της λαϊκής συγκατάθεσης. Η "αποχώρηση" του Παραμονλή στην Προεδρία της Δημοκρατίας, η εγκατάλειψη της ενεργούς ηγεσίας της ΝΔ, πιστοποίησε την ήττα της ποράταξης και της τακτικής της, ενώ άφηνε τα περιθώρια να καταλάβει την κυβερνητική εξουσία η ανερχόμενη δύναμη, το ΠΑΣΟΚ, διατηρώντας την υψηλή επίβλεψη των πολιτικών πραγμάτων, δυνάμει των καίριων αρμοδιοτήτων, τις οποίες παραχωρούσε στον Πρόεδρο το σύνταγμα του 1975. Το μέγεθος της εκλογικής αποτυχίας της ΝΔ κατέδειξε την αναντιστοιχία των επιλογών της με τις προθέσεις του εκλογικού σώματος και την πλήρη απομόνωση της πολιτικής της.

ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ 16.3

1. Δ. Χαράλαμπος: Στρατός και πολιτική εξουσία κλπ, όπου παραπάνω. *σελ. 344-346*
2. Ν. Αλιβιζάτος: Οι Συνταγματικοί θεσμοί σε κρίση κλπ, όπου παραπάνω. *σελ. 695*
3. Παπαγιαννόπουλος: Σημείωμα του που διανεμήθηκε στον τύπο. 11.12.1974. Στο ίδιο. Δημοσιεύτηκε στην Ναυτεμπορική 12.12.1974. Δευτερεύουσες τοποθετήσεις γίνονται για τα φορολογικά στις 18.1.1975, και το ασφαλιστικό πρόβλημα 23.1.1975.
4. ΟΒΣΑ: Σημείωμα με θέμα "Η βιοτεχνική Οικονομία". Αρχείο της ομοσπονδίας, αταξινόμητο, περίοδο 1975-1980. Δημοσιεύτηκε στις 31.1.1975.
5. ΟΒΣΑ: Όπου παραπάνω. Στο ίδιο.
6. ΟΒΣΑ: Όπου παραπάνω.
7. ΟΒΣΑ: Όπου παραπάνω, στο μέρος που αναφέρεται στο "κόστος των συντελεστών παραγωγής". Στο ίδιο.

8. ΟΒΣΑ: Όπου παραπάνω, στο μέρος, που αναφέρεται στα "Αναγκαστικά μέτρα για την ανάκαμψη της βιοτεχνίας". Στο ίδιο.
9. Ανακοίνωση των αιτημάτων της Ένωσης βιομηχάνων-βιοτεχνών πλυντηρίων υφαντισμού με την ευκαιρία της κινητοποίησης τους 11.4.1975. Την ίδια άποψη διατυπώνει η δήλωση συμποράστιας της ΟΒΣΑ την 11.4.1975. Στο ίδιο.
10. ΟΒΣΑ-ΟΒΣΠ: Σύσκεψη για να συζητηθούν τα προβλήματα χρηματοδότησης. 4.6.1975. Στο ίδιο.
11. ΟΒΣΑ: Ενημερωτικό δελτίο της ομοσπονδίας προς τα σωματεία. 29.12.1975. Στο ίδιο.
12. Ηδη από τον Οκτώβρη έχουν γίνει εκλογές για την ανάδειξη νέων ΔΣ στις ομοσπονδίες. Η εφορευτική επιτροπή της ΟΒΣΑ στην έκθεση της για την εκλογική διαδικασία, αναφέρει δείγματα παρόμοιων παραβιάσεων των κανόνων λειτουργίας. Πολύ χαρακτηριστικά αναφέρεται η διακοπή της καταμέτρησης των ψηφοδελτίων το βράδυ των εκλογών για να συνεχιστεί την επομένη το πρωί. 7.10.1975. Στο ίδιο. Παράλληλα η ΟΒΣ Θεσσαλονίκης σε διαμαρτυρία της καταγγέλει την ανάθεση από τη ΓΕΣΕΒΕ της πρωτοβουλίας για Πανελλαδική συνδιάσκεψη στην νεοιδρυθείσα Ένωση Ελλήνων

Βιοτεχνών και την παραγνώριση των γνήσιων αντιπροσωπευτικών βιοτεχνικών οργανώσεων. καταγγέλεται επίσης η στάση του Προέδρου της Συνομοσπονδίας Μπερνίτσα. 12.9.1975. Στο ίδιο.

13. ΟΒΣΙΑ: Υπόμνημα προς τον Υπουργό Συντονισμού για την χρηματοδότηση για την ανάγκη "θεραπείας του ουστήματος παροχής πιστώσεων" 23.1.1976. Συνάντηση του Προέδρου του Βιοτεχνικού Επιμελητηρίου Θεσσαλονίκης με τον Υπουργό Συντονισμού για το ίδιο ζήτημα. 19.2.1976. Στο ίδιο.
14. Η διευκόλυνση επί των εργοδοτικών εισφορών εφαρμόστηκε στις 25.8.1976. Ενημερωτικό δελτίο 30.8.1976. Στο ίδιο.
15. Απάντηση της Ομοσπονδίας στην πρόταση του Υπουργείου Συντονισμού. 5.3.1976. Στο ίδιο.
16. Δελτίο τύπου και δήλωση συμπεριφοράς της ΟΒΣΙΑ. 25.5.1976 και 17.5.1976 αντίστοιχα. Στο ίδιο.
17. Οι Βιοτέχνες επικεντρώνουν σε διάφορες χρονικές στιγμές τις σπόψεις τους πάνω σε ζητήματα, που το λιγότερο τους διαχωρίζει από τις θέσεις του εργατικού κινήματος. Σχετικό στη συζήτηση για το πρόβλημα της κοινωνικής ασφάλισης τονίζουν ότι "είναι άδικο ο βιοτέχνης, να σπκώνει τα κοινωνικά

βάρη για το προσωπικό του, ή, ακόμα και για τον
εαυτό του". 21.8.1976. Όταν δε συζητείται το θέμα
της μείωσης των εβδομαδιαίων ωρών εργασίας από 45
σε 42, διαμαρτύρονται εντονότατα. 11.12.1976. Στο
ίδιο.

18. ΟΒΣΑ: Εισηγήση προς τους αντιπροσώπους των σωματείων κατά
την έκτακτη ΓΣ της ομοσπονδίας. 11.10.1976. Στο
ίδιο.

19. Εισηγήση, όπου παραπάνω.

20. ΑΣΒΕ: Σημείωμα για το νομοσχέδιο περί κινήτρων.
12.7.1977. Και ακόμα κοινή απόφαση της συσκευής
ΒΕΑ, ΒΕΠ, ΒΕΘ, ΓΕΣΕΒΕ, που κάνει παράμοια
εκτίμηση. Δημοσιεύτηκε, στην Ναυτεμπορική
15.2.1977. Στο ίδιο.

21. ΓΕΣΕΒΕ: Συνέντευξη τύπου της Συνομοσπονδίας σε σχέση με
το ωρario. 17.3.1977. Ηδη η ΓΕ της ΟΒΣΑ είχε
απόφαση για την κινητοποίηση των βιοτεχνών ° μέσα
στο μήνα. 4.3.1977. Στο ίδιο.

22. ΟΒΣΑ: Καταγγελία της στάσης της ηγεσίας της ΓΕΣΕΒΕ για το
θέμα του ωρario. 19.3.1977. Στο ίδιο.

23. ΟΒΣΑ: Εκτιμήσεις της ομοσπονδίας για το κλείσιμο των
καταστημάτων για την εφαρμογή του συνεχούς.
22.3.1977. Δημοσιεύτηκε στις 23.3.1977. Παρά την

συμβιβαστική της στάση η ηγεσία της ΓΕΣΕΒΕ δεν μπορεί να συγκαλύψει την αξύτητα των προβλημάτων των μικρών επιχειρήσεων. Σε σημείωμα της γράφει "Οι μικρομεσαίες επιχειρήσεις αντί να γίνονται μεγαλύτερες και να δυναμώνουν, μικραίνουν και αδυνατίζουν, υπέρ των μεγάλων μονοπωλίων, που αφελληνίζονται, και τα κέντρα αποφάσεων σε ξένες χώρες. Η μεταφύτευση έτσι των κοινοτήτων θεσμών δεν εξευρωπαϊάζει την οικονομία. 17.3.1977. Στο ίδιο.

24. ΟΒΣΑ: Σημείωμα της Ομοσπονδίας. 17.6.1977. Στο ίδιο.
25. ΑΣΒΕ: Απόφαση της Συνδιάσκεψης υπό την αιγίδα της. 3.12.1977. Στο ίδιο.
26. ΟΒΣΑ: Εκτιμήσεις για το νέο νομοσχέδιο περί κινήτρων. 25.2.1978. Στο ίδιο.
27. ΟΒΣΑ: Στην Διακήρυξη της η ομοσπονδία θεωρεί ότι ο νομοσχέδιο "Διευκολύνει τις μεγάλες πολυεθνικές επιχειρήσεις, οδηγεί στον αφελληνισμό της οικονομίας." 13.9.1978. Στο ίδιο.
28. Η προκήρυξη της απεργίας έχει γίνει από τις 7.9.1978. Στην κοινή δήλωση ΟΒΣΑ και ΟΒΣΠ. Στο ίδιο.
29. ΓΕΣΕΒΕ: Ανακοίνωση για την αναστολή του 24ωρου κλεισίματος, που είχε προγραμματιστεί για τις

13.9.1978. 12.9.1978. Η ομοσπονδία επιχείρησε να μπλοκάρει και το κλείσιμο στις 27.9.1978 με ανακοίνωση της στις 26.9.1978. Στο ίδιο.

30. Την ημέρα του κλεισίματος πραγματοποιούνται δύο συγκεντρώσεις. Η πρώτη στο Γκλόρια της ΟΒΣΑ και η δεύτερη στο Αλόμπρο, που διοργανώθηκε από 24 τοπικές ενώσεις. 28.9.1978. Στο ίδιο. Η συγκέντρωση της ομοσπονδίας δεν σημείωσε ανάλογη επιτυχία μ' αυτή των ενώσεων. Η εκτίμηση της ΟΒΣΑ βγήκε με καθυστέρηση στις 9.10.1978, σε ΓΣ. Στο ίδιο.

31. Η ΟΒΣΑ την αρχή του 1979 επιτίθεται με υφασρότητα στις κατευθύνσεις της εισοδηματικής πολιτικής της κυβέρνησης και διαπιστώνουν ότι τον πληθωρισμό τροφοδοτούν τα υψηλά μονοπωλιακά κέρδη και η αύξηση του κόστους εργασίας. Είναι φανερό ακόμα η απόσταση από τις εκτιμήσεις από τις απόψεις του εργατικού κινήματος. 18.1.1979. Στο ίδιο.

32. ΟΒΣΑ: Τοποθέτηση για τα κυβερνητικά μέτρα ελέγχου των ανατιμήσεων. 26.2.1979. Στο ίδιο.

33. ΟΒΣΑ: Σημείωμα της ομοσπονδίας για την ΓΣ της ομοσπονδίας. 30.3.1979. Στο ίδιο. Στο επίμετρο του σημειώματος καλούνται οι βιοτέχνες να αντιμετωπίσουν τα προβλήματα της οικονομικής συγκυρίας και τα επερχόμενα προβλήματα από την

ένταξη στην ΕΟΚ με ταξική μικροεπιχειρηματική ομοψυχία.

34. Ρίζος: Συνέντευξη τύπου, 20.11.1979. Στο ίδιο. Η ΟΒΣΑ σε σύσκεψη όωματαίων δηλώνει ότι γίνεται προγραφή μεγάλου μέρους μικρομεσαίων επιχειρήσεων. 26.10.1979. Επιθετική εναντίον των μονοπωλίων είναι η τοποθέτηση της εισήγησης του Σπ.Δεμαρτίνου στην Συνδιάσκεψη Ομοσπονδιών Επαγγελματιών και Βιοτεχνών Πελοποννήσου και Δ.Ελλάδας. 2.12.1979.
35. Στις 12.12.1979 η ΟΒΣΑ και ΟΒΣΠ καλούν την ΓΕΣΕΒΕ να προκηρύξει κλείσιμο των καταστημάτων. Στο ίδιο.
36. ΟΒΣΑ: Γράφεται, ότι το προεδρείο της ΓΕΣΕΒΕ επισκέφτηκε τον Υπουργό εμπορίου και ζήτησε την εξαίρεση των μικρομεσαίων επιχειρήσεων από τους φόρους επί των πρώτων υλών. Μετά την συνάντηση η ΓΕΣΕΒΕ αποφάσισε να προχωρήσει σε αναστολή της απεργίας. 15.12.1979. Στο ίδιο.
37. ΟΒΣΑ: Ανακοίνωση για την κινητοποίηση επαγγελματιών και βιοτεχνών. "Η επιτυχία του κλεισιματος πρέπει να υποδείξει στην κυβέρνηση την ανάγκη για τη χάραξη σωστής πολιτικής όσο είναι ακόμα καιρός. 22.1.1980. Στο ίδιο.
38. Ανότυπο του σχετικού τηλεγραφήματος. 23.1.1980. Στο ίδιο.

39. ΟΒΣΑ: Σπμείωμα προς την ΓΕΣΕΒΕ στο οποίο τονίζεται η ανησυχία για την αμετακίνητη θέση της κυβέρνησης μετά την απεργία. 20.2.1980. Ακόμα στο ψήφισμα της ΓΣ της ΟΒΣΑ δηλώνεται "Όεν είμαστε αισιόδοξοι, ότι θα ξεπεραστούν σύντομα οι δυσκολίες της επαφής με την ΕΟΚ". 6.2.1980. Σε δημοσίευση στον τύπο στις 7.2.1980 υποστηρίζεται ότι "Η ένταξη θα ανοίξει το εθνικό εμπολόγιο και θα εγκαθούν οι εισαγωγές και η εξάρτηση από τα ξένα μονοπώλια". Στο ίδιο.
40. ΟΒΣΑ: Ψήφισμα της συγκέντρωσης στις 28.6.1980. 29.6.1980. Στο ίδιο.

προοδευτική συνθηματολογία και τους κοινωνικούς αγώνες, ποραδύνουν τη θέση τους στην υποχώρηση και τους συμβιβασμούς, σε μια αλληλουχία εξόδσεων και παύσεων, δυναμικών ενεργειών και κινήσεων παθητικής οποδοχής. Στην ουσία δεν έχουμε να αντιμετωπίσουμε την ξαφνική ριζοσπαστικοποίηση τους σε μια ορισμένη φάση, αλλά τον διαρκή ριζοσπαστισμό, ο οποίος ενωματώνει το προοδευτικό και το συντηρητικό στοιχείο, την σύγχρονη πάλη του πολίτη και του κοινωνουργίου μέσα στα όρια της ίδιας κοινωνικής ομάδας και είναι γνήσιο τέκνο των μικροσσοτικών καταβολών.

Η σφετηρία των τριβών, όπιασδή το περιεχόμενο της οστικής στρατηγικής του σύγχρονου πλατυτισμοσ της ουνδέσης με το ξένο κεφάλαιο και της ένταξης στην ΕΟΚ, συμπυκνώνει ταυτόχρονα στην ουνείδση των μικροπαραγωγών την ουντηρητικής προέλευσης, ονηουχία για το άνοιγμα της οικονομίας στον πρωτόγνωρο ανταγωνισμό και την όρνηση στην κόθε εξέλιξη ουγκέντρωσης κεφαλαίου, που ομφιοβητεί βραχυπρόθεσμο, ή μακροπρόθεσμο την κοινωνική τους υπόσταση.

Οι απαιτήσεις των ουνεικολλισοτικών οργανώσεων με την ουνεκδοικητική φόρμα, είχαν τόσο στην οεροδο '61-'67, όσο και με το πολιτευοικό έκδολο οτόγω την παροχή εγγυήσεων επιβίωσης για να μην οδηγηθούν στο μοροισμό και να μην εκλείψουν οι μικρές επιχειρήσεις. Βιούζονται και οπολήγουν στην εμμοή για την παροχώρηση αντισποδοτικών ποροχών-ασφαλισοτικών ουνκλείδων επιβίωσης της βιοοεγνίος. Αν και εμφανίζονται πομπώσεις αρνηοές του μονοπωλιακοου κοπιταλισμοού ήπουν την επέκταση της εξόρνηοής τους από το πιοτωοικό ούστημα και ομκοονται σε ελαφρύνοεις από φορολοχικά βάρη.¹

Η αντίθεση στην κοινότητα είναι το προϊόν του απροσδιόριστου φόβου και γίνεται με κινήτρια δύναμη διεκδικήσεων αλλά δεν διατηρείται συνεχώς στα ίδια επίπεδα. Εκεί που διαχωρίζεται η στάση στις δυο βασικές περιόδους είναι στο βαθμό συνειδητοποίησης της σημασίας της εποφής με το Ευρωπαϊκό κεφάλαιο. Η συμφωνία σύνδεσης το 1961, αν και παρήγαγε κοινωνικές αγωνίες, πορείε την ολοθση της χρονικής απόστασης, καθώς έπεται μακρά περίοδος προσαρμογής και διευκολυνεται έτσι η προσπάθεια εξεύρεσης ενείόμερων λύσεων και πραγμάτωσης μεταρρυθμίσεων για την βελτίωση του παραγωγικού δυναμικού της βιοτεχνίας. Η προοπτική της ένταξης οντίθετα με την εκβλοστική της διάσταση της άμεσης υλοποίησης της με τη μορφή της αμετάκλητης επιλογής, προέκλασε την ριζική απομόκρυση από την ανοχή στην πολιτική της αστικής τάξης και του βασικού πολιτικού της εκφροσθή, που δεν μπορούσε να οναστραφεί με δροσίματα και παραχωρήσεις, διότι πλέον τούτη η κίνηση θεωρείται επιθετική για την οικονομική βιωσιμότητα των επιχειρήσεων και την κοινωνική θέση των μικροπαραγωγών.

Σύμφυτη με την προβολή των ολιτημάτων τους είναι η τακτική να απευθύνονται ολοκράτος, που λειτουργεί στη συνείδησή του ως δυοιπώστατη φαντασίωση. Είναι φαντασίωση του υπερταξικού εξισορροπιτικού μηχανισμού, που αποκαθιστά, ή έχει καθήκον να αποκαταστήσει την ομολότητα στην λειτουργία της αγοράς και φαντασίωση του κρότους προστάτη, που λειτουργεί, ή έχει καθήκον να λειτουργήσει, προς όφελος ισότιμα όλων των κοινωνικών ομάδων. και οι δυο εκδοχές βέβωια έχουν τροφοδοτηθεί από την ιδιόμορφη παρεμβατική σνόπτυξη του σύγχρονου ελληνικού αστικού κρότους. Όταν διοπιστώνουν, ότι

αυτά τα δύο στοιχεία παρακάμπτονται, ή πορομένουν ανενεργά δραστηριοποιούνται, χρησιμοποιώντας βερμαλιστική σφοδρότητα. Πλην, όμως τα αποτελέσματα της δραστηριοποίησης τους πορομένουν συντηρητικό και διατυπώνονται επιγραμματικό στα αιτήματα του τυπου "να μη γίνουν επενδύσεις του ξένου κεφαλαίου στους βιοτεχνικούς κλάδους", ή "να δημιουργηθούν προϋποθέσεις εισόδου στο βιοτεχνικό επάγγελμα". Ακόμα και την φάση που πάρθηκε και σταδιακά μπήκε στην διαδικασία υλοποίησης η απόφαση για την ένταξη το πνεύμα της αμφισβήτησης της είναι καθαρά αμυντικό. Η συνθηματολογική αντιμονοπωλική επίφαση στη μεταπολιτευτική περίοδο ήταν στην πραγματικότητα η αγωνιώδης προσπάθεια να επαναπροσδιοριστούν οι όροι προέγγισης, όχι τελικά να αποφευχθεί μέσω από την πρόταση μιας θετικής εναλλακτικής λύσης. Οι φορείς διαχείρισης της πολιτικής εξουσίας εκμεταλλεύτηκαν σε τελευταία ανάλυση τις δυνατότητες που απορρέουν από τον ανακριβή προσδιορισμό της στάσης των μικροπαραγωγών και χρησιμοποιούσαν τις κρατικές ρυθμίσεις στο πεδίο κύριο της χρηματοδότησης, για να παγώσουν το κυμα των διαμαρτυριών, ιδιαίτερα τα χρόνια '65-'67 αλλά και στη δεκαετία του 1970. Η πρόφαση αυτή τακτική επαναενεργοποιήθηκε κατ' επανάληψη από όλα τα κυβερνητικά σχήματα, συμπεριλαμβανόμενου και του δικτατορικού. Η αποδοτικότητα της, όμως αποδειχτηκε περιορισμένη την εποχή της υπογραφής της συμφωνίας προαχώρησης, αδύναμη να αποτραβήξει τους μικροπαραγωγούς από την αμφισβήτηση, που προελαεί η έντιμη αβεβαιότητα. Ανεδαφικές κρίθηκαν την ίδιο στιγμή οι προσπάθειες παρέμβασης και ελέγχου του συνδικαλιστικού κινήματος με σκοπό να αλλοιωθεί με γραφειοκρατικό μέσο η κινητοποίησή τους.

Είναι κατανοητό, ότι, παρά τις άποιες συγκυριακές επαφές στο πεδίο του μοξικού κινήματος με άλλες κοινωνικές δυνάμεις και κυρίως την εργατική τάξη, δεν καλλιεργήθηκαν οι συνθήκες και οι προϋποθέσεις συνεργασίας και σύμπραξης. Η στάση αυτή υπογορεύεται από την ανελαστικά συντεχνιακή φύση των διεκδικήσεων και των προοπτικών των μικροπαραγωγών και την ασθενική παρέμβαση προς την πλευρά τους από το συγκροτημένο εργατικό κίνημα. Αντίθετα στους μικροπαραγωγούς λειτούργησαν επανειλημμένα τα προϊόντα των ταξικών ουταπατών. Αντιλαμβάνονται έτσι τις μικρές επιχειρηματικές μονάδες, ως αντιπροσωπευτικές της ποιότητας του υγιούς ανταγωνισμού και συχνά σύρονται, ή προχωρούν σε αντιλήψεις και θέσεις, που μακροπρόθεσμο προσβάλλουν με ευθύ τρόπο τις προϋδοκίες τους θεωρούν, ότι στην ελληνική κοινωνία είναι οι κύριοι φορείς της ιδιωτικής πρωτοβουλίας και τελικά του ίδιου του συστήματος. Μ' αυτή την έννοια εμρνεύουν κάθε νομοτελειακή κίνηση συγκέντρωσης κεφαλαίου σαν παρέκλιση υποβαθμίζοντας την ουσία της δράσης τους.

Σ' όλη την τελευταία τριακονταετία έχουμε ούγουρα να κάνουμε με την άνοδο της ιδιόρρυθμης πολιτικοποίησης των μικροαστικών στρωμάτων, που επέδρασε αναμφισβήτητα στην πορεία των σύγχρονων κοινωνικών εξελίξεων, λόγω της σοβαρής έκτασης τους της θέσης τους στην κοινωνική διάρθρωση και της θέσης τους στην οργάνωση του παραγωγικού συστήματος. Ο εγκλωβισμός των μικροεπιχειρηματιών σε ζήτηματα, που αφορούν αποκλειστικά τη στενή διάσταση των προβλημάτων στον επαγγελματικό και συνδικαλιστικό χώρο, απαγορεύει την προώθηση σε θέσεις, οι οποίες να προσεγγίζουν το ίδιο το ζήτημα της εξουσίας ή που

τοποθετούν θέμα αναπροσαρμογών των συσχετισμών στο επίπεδο της εξουσίας. Η αναλυτική προσέγγιση έδειξε, ότι αυτού του είδους η πολιτικοποίηση είχε οξύ πρόβλημα ποιότητας και προοπτικής. Κατ' αυτόν τον τρόπο με την κριτική τους προς την πολιτική εξουσία για τις επείγουσες ανάγκες, και όχι για το περιεχόμενο της στρατηγικής της, δεν έχουν την δυνατότητα, να έλθουν σε άμεση πολιτική αντιπαράθεση για μακρό χρονικό διάστημα, ούτε φαίνεται να επιζητούν κάτι τέτοιο. Η πολιτικοποίηση των μικροπαραγωγών δεν έχει έκδηλο πολιτικό αντικείμενο και στόχο και κλίνει στην επιδίωξη, της αμφίπλευρης επαναβεβαίωσης της σημασίας της σχέσης ανάμεσα στους ίδιους και την πολιτική εξουσία. Είναι δηλαδή από τη φύση της συμβιβαστική.

Για μικροαστικά στρώματα δεν έχουν, γενικά στην ιστορική τους θεώρηση, την πρόθεση, αλλά και τις υλικές δυνατότητες να τραβήξουν με συνέπεια τις αντιθέσεις τους σε ουσιαστική πορεία ρήξης με το σύστημα, αν δεν έχουν στο πλάι τους την προωθητική δύναμη της εργατικής τάξης, αν δεν εξαναγκάζονται σε ιεραρχημένη οριοθέτηση από το πολιτικό της πρόγραμμα. Η εργατική τάξη από την πλευρά της βρίσκεται στην μεταπολεμική περίοδο σε φάση τριβής τόσο για τα προβλήματα αρχόντων και όσο αφορά την σχηματοποίηση της στρατηγικής της. Το ζήτημα της αντικειμενικά μικρής της έκτασης και της έντονης διανομιής της λόγω της υπάρχουσας οικονομικής διάρθρωσης, που είναι η μια παράμετρος των δυσκολιών της να παρέμβει στις εξελίξεις, δεν αποτελεί τον πιο σημαντικό όρο της συνάρτησης των συσχετισμών της. Περισσότερο θεμελιώδης είναι αδυναμία της να ανσείξει από τα οικονομικά και συνδικαλιστικά της προβλήματα και τις λαϊκές αγωνίες πολιτικούς στόχους, να οικοδομή κοινωνικές συμμαχίες, να χοράξει διεξόδους, με ορατά αποτελέσματα. Είναι

ικανή να διαμορφώνει νέα πεδία συγκρούσεων, όχι όμως αντίστοιχο ικανή να καθοδηγήσει πολιτικά τις μικροσοτικές μάζες. Στο τέλος της δεκαετίας του 1950 βρίσκει σε φάση έντασης των αγώνων της σε ιδιαίτερα ένομενες πολιτικό περιβάλλον, με χαρακτηριστικά τη κυριαρχία της ιδεολογικής τρομοκρατίας και της κρατικής καταστολής. Οι σπεργιακοί της αγώνες ακόμα και σε τούτες τις συνθήκες είναι εξαιρετικά αξιόλογοι. Υπολογίζονται σε πεντακόσιες οι απεργίες σε κείνη τη στιγμή με τη συμμετοχή ενός εκατομμυρίου σπεργιών. Την δεκαετία του 1960 διευρύνεται το πλαίσιο των κινητοποιήσεων της ακολουθώντας, όμως, μάλλον, τις πολιτικές αψύσεις. Οι αιχμές της πόλης συγκεντρώνονται σε οικονομικά αιτήματα και σε στόχους εκδημοκρατισμού του συνδικαλιστικού κινήματος, που συνοψίζονται στην διεκδίκηση αντιπροσωπευτικής εκπροσώπησης στην (την δισταλούσο κάτω από αοφικτικό έλεγχο της κυβερνητικής παράτοξης), ΓΣΕΕ.² Από το 1962 ενεργοποιείται πιο άμεσα η συσπείρωση ανάμεσα στα σωματεία και τις ομοσπονδίες, που δεν εκπροσωπούνται στην Συνομοσπονδία. Το κολοκόρι του 1963 θα συστήσουν της ΣΕΟ (Συνεργασία-Εργατοϋπολληλικών Οργανώσεων), η οποία σε πρώτη φάση συγκεντρώνει 115 σωματεία. Σταδιακά και μέχρι την επιβολή της δικτατορίας θα φτάσουν τα χίλια και θα κάνουν αισθητή την παρουσία τους ο' αυτή την εποχή των σοβαρών ανακατατάξεων της ελληνικής κοινωνίας.³ Με την επιστροφή στην κοινοβουλευτική ζωή το 1974 επανενεργοποιούνται μεγάλα κομμάτια του εργατικού κινήματος βάζοντας σε κίνηση διεκδικητικούς αγώνες, που φτάνουν σε πολλές περιπτώσεις σε θετική κατάληξη, έχοντας να αντιμετωπίσουν την συνεχιζόμενη τακτική της καταστολής. Η νέα ανάπτυξη του κινήματος, παρά την δυναμική του, δεν ξεπέρασε

τον αυταρχικό έλεγχο της εκπροσώπησης στην ΓΣΕΕ, ο οποίος ενιοχύθηκε με νομοθετικές ρυθμίσεις. Από την άλλη πλευρά παραμένουν τα προβλήματα συγκρότησης. Ενώ υφίστανται συνδικαλιστικές οργανώσεις στις επιχειρήσεις του Δημόσιου τομέα και σε ορισμένα βιομηχανικά συγκροτήματα, συνεχίζει να είναι ανοργάνωτο μεγάλο μέρος της βιομηχανικής εργατικής τάξης των εμπορούποσλήλων και των υπαλλήλων υπηρεσιών στις μικρές επιχειρήσεις και τα μικρομάγαζα. Αλλά ακόμα και σε μεγάλες βιομηχανίες δεν έχουν αναπτυχθεί εργασιακά σωματεία. Η υπέρβαση των δυσχερειών, που επιδιώχτηκε μέσα από τη λύση των κλαδικών σωματείων, δεν αποδείχτηκε ικανή να καλύψει τα υπάρχοντα κενά και να θέσει σε κίνηση τις ανοργάνωτες μάζες. Αν και το εργατικό κίνημα προχώρησε σε σοβαρές κινητοποιήσεις, η συσπειρωτική ισχύς της εργατικής τάξης βρίσκεται σε χαμηλά επίπεδα και κύρια δεν έχουν ωριμάσει οι θέσεις της για την αμφισβήτηση της πολιτικής εξουσίας. Ανάλογα δεν δύναται να ηγεμονεύσει των άλλων κομματιών του λαϊκού κινήματος και κυρίως των μικροαστικών στρωμάτων. Η πόλη τους, έτσι, χωρίς να στερείται κινητικότητα και επαφών, μένει ασύνδετη, οργανωτικά και πολιτικά.

Στο πλαίσιο της αξιολόγησης του επιπέδου ωρίμανσης και βαθύματος της διασύνδεσης των μικροαστικών στρωμάτων και ιδιαίτερα των μικροπαραγωγών με την εργατική τάξη και το κίνημα της χρειάζεται να συναρτηθεί η μελέτη της ποιότητας της παρέμβασης και της δράσης, του οργανικού πολιτικού εκφράσθι της τελευταίας, δηλαδή της Αριστεράς. Στο επίπεδο αυτό πρέπει να αναγνωρισθεί η συνολική αδυναμία της Αριστεράς να προσεγγίσει με τις θέσεις και την στρατηγική τα προβλήματα των μικροαστικών μαζών. Στις κύριες πολιτικές της τοποθετήσεις

προδικτατορικά και στους κατευθυντήριους άξονες βασικά του Βου Συνέδριου του ΚΚΕ παρατηρείται μια σωρευτική και χωρίς ιεράρχηση αναφορά στα μικροαστικά στρώματα, που δεν μπορεί εκ των πραγμάτων να ανοδείξει τις ιδιαιτερότητες των προβλημάτων τους. Είναι απλό, άλλη μια ενότητα κοινωνικών κατηγοριών, δίπλα στις άλλες, που δύνανται να συγκροτήσουν το μέτωπο των δυνάμεων της "Δημοκρατικής Αλλαγής" και που ανάμεσα τους βρισκεται και η υποτιθέμενη "εθνική αστική τάξη".⁴ Είναι επόμενο λοιπόν να μη μπορεί να τα αντιμετωπίσει με την απαιτούμενη οργανική ένταξη στην δική της πολιτική προοπτική και να τα "βλέπει τελικά" υπό απόσταση, αν και μέσα στις συνδικαλιστικές οργανώσεις τους έχουν οργανωμένα, αλλά και σε ατομική βάση δυνάμεις, που είναι με διάφορους τρόπους είναι συνταγμένες με την πολιτική της έκφραση. Μετά από την διάσπαση του ΚΚΕ το 1968 διαμορφώνονται δύο σισθητό διαφορετικές εκτιμήσεις. Το κομμάτι, που σπεχώρησε, συνέχισε να διατηρεί τις λεγκσλιστικές απόψεις, οι οποίες διατυπώθηκαν στο Βο Συνέδριο, και διογκώνουν τις υπάρχουσες ενδοαστικές αντιθέσεις, με αποτέλεσμα να υποβαθμίζει την σημασία της πολιτικής παρέμβασης στα μικροαστικά στρώματα, ή να αρκείται στην επιδερμική υποστήριξη των οικονομικών αιτημάτων τους. Το ΚΚΕ από το 9ο συνέδριο και πολύ περισσότερο με το 10ο, δείχνει να αντιλαμβάνεται τόσο τη σημασία των μικροαστικών στρωμάτων της πόλης για την κοινωνική διάρθρωση της χώρας, όσο και το ρόλο τους για την διαδικασία υπέρβασης του συστήματος.⁵ Απουσιόζει, όμως, από το πρόγραμμα του η συναρμογή των προϋποθέσεων ένταξης των μικροαστικών στρωμάτων με την εργατική τάξη μέσα στην προοπτική της ωρίμανσης των συνθηκών της κοινωνικής μεταβολής. Παρουσιάζονται εξ'άλλου σοβαρές

καθυστερήσεις στην ερμηνεία και την ανάλυση του ρόλου τους στις ρέουσες εξελίξεις, που συχνά έπεται των κινητοποιήσεων τους για τα τρέχοντα ζητήματα, αφήνοντας τις κινήσεις τους επίπεδες, χωρίς να τις αναβαθμίσει πολιτικά, με συγκεκριμένα, απτή διέξοδο. Συμπερασματικά η Αριστερά στην προδικτατορική περίοδο έδειχνε να λειτουργεί ως έκφραση της εργατικής τάξης καθεσυτής και όχι ως έκφραση της συνείδησης της εργατικής τάξης και στην πραγματικότητα δεν συνέλαβε την δυναμική των αναμορφούμενων κοινωνικών συσχετισμών. Στην μεταπολιτευτική περίοδο παρά τα βήματα, που έγιναν για να ξεπεραστεί αυτή η αντίφαση στο ιδεολογικό επίπεδο, δεν στάθηκε δυνατό να το εντάξει στην δυναμική της δικής της στρατηγικής με ενεργό και αποτελεσματικό τρόπο και να διαμορφώσει νέο ανώτερο πεδίο συγκρούσεων, που να διακρίνονται ποιοτικό από την στενή σύλληψη των μικροαστικών στρωμάτων και την περιορισμένη εμβέλεια της ασταθούς πολιτικοποίησης τους. Φανερώνει τούτη η διάσταση την ανοντιστοιχία πλέον ανάμεσα στην διαμόρφωση των πλήρων αξόνων εκτίμησης και τις δυσκολίες -που παράγει η ίδια η πολιτική δράση- να αρθρωθεί και να μετασυνταχθεί η αναλυτική τοποθέτηση σε πράξη για να παράγει πολιτικά αποτελέσματα.⁶

Το γενικότερο ζήτημα των σχέσεων και της διασύνδεσης των μικροαστικών στρωμάτων με την εργατική τάξη, το κίνημα της και τις εκτιμήσεις της Αριστεράς είναι τα στοιχεία κλειδιά για την κατανόηση δύο διαφορετικών φάσεων με τις οποίες τα μικροαστικά στρώματα είναι συνδεδεμένα. Αναφερόμαστε εδώ στις ανακατατάξεις, που ακολούθησαν την βασιλική παρέμβαση του Ιούλη του 1965 και τις μεταβολές, οι οποίες, με αφετηρία τις εκλογές του 1977, βαθμιαία οδήγησαν στην αλλαγή του φορέα διαχείρισης της πολιτικής εξουσίας.

Κατό την εξέλιξη του σοβαρότερου προδικτατορικού γεγονότος της δεκαετίας του '60, της ανακτορικής παρέμβασης, ούτε η εργατική τάξη, ούτε πολύ περισσότερο τα μικροαστικά στρώματα μπορούν, ή έχουν ωριμάσει να πράξουν κάτι υπέρτερο από το να διαδηλώσουν την αγανάκτηση, για την προκλητική αναστροφή της πλειοψηφούσας κυβέρνησης και την παράκαμψη της δημοκρατικής νομιμότητας. Οι αγωνιστικές κινητοποιήσεις των 70 ημερών με ενδιάμεσο αποκορύφωμα την πολιτική απεργία στις 27/7/1965 δεν σταθεροποίησαν και δεν προώθησαν το πλαίσιο πάλης σε συγκεκριμένη πολιτική κατεύθυνση και επόμενα αποκλιμακώθηκαν, περιορίζοντας το πεδίο αντίδρασης στους επιμέρους συνδικαλιστικούς χώρους. Από διάφορες πλευρές θεωρείται ότι η πτώση αυτή των ευρύτερων κινητοποιήσεων των μαζών, που άφηνον πιθανό ανοικτό τα όρια για ενδεχόμενη επαναστατική υπέρβαση, ανάγεται στον αυτοπεριορισμό της ίδιας της Αριστεράς.⁷ Αυτή η άποψη, βέβαια, παρουσιάζει πολλές δυσκολίες, για να γίνει αποδεκτή.

Χωρίς να παραγνωρίζουμε τις ήδη διατυπωμένες ευθύνες της Αριστεράς, η παράταξη, και το εργατικό κίνημα, πρέπει να αναγνωρίσουμε ότι έχουν απωλέσει τον έλεγχο των αντιδράσεων των μαζών πολύ πιο πριν από την εξεταζόμενη χρονική στιγμή, ήδη από το 1958. Από την εποχή, που δεν μπόρεσαν να αξιοποιήσουν την μεταβολή ποσότητας στην λαϊκή εκλογική έκφραση και να την μετατρέψουν σε προσπαιτούμενο ποιοτικό ανώτερων διαφοροποιήσεων. Μετά το 1961 οι λαϊκές αντιστάσεις και κινητοποιήσεις ενωματούθηκαν στην ρεφορμιστική λογική, που διαμόρφωσε η ηγεμόνευση του "αντιξέξιού" ρεύματος από την ΕΚ. Το περιεχόμενο της δράσης της εργατικής τάξης και των

αγωνιούντων μικροσοστικών στρωμάτων αναλώνεται έτσι στις διεκδικήσεις με αγχωτικούς στόχους, την καταξίωση της πολιτικής τους ύπαρξης στο επίπεδο της εκπροσώπησης, την νομιμοποίηση της υποκειμενικής τους δυνατότητας να διαπραγματεύονται από θεομικά κατοχυρωμένες θέσεις τα δικαιώματά τους, την ομαλοποίηση της λειτουργίας του οουτιήματος που τελικά αντανακλάται στο εκλογικό αποτέλεσμα.

Η ΕΚ. παρά το δημοκρατικό της προσδιορισμό και την ευρεία, αναμφισβήτητη, λαϊκή υποστήριξη, που απέσπασε, προχώρησε σε ενέργειες, με χαρακτηριστικό παράδειγμα την αντικατάσταση 3οτης διοίκησης Μακρή στη ΓΣΕΕ με την "δημοκρατική" αλλά το ίδιο 3οτή διοίκηση Παπαγεωργίου, και την παράταση της πολιτικής των παρεμβάσεων σε άλλους χώρους, που αποδείκνυαν, ότι διατηρούσε επιφανειακές δεσμευσεις από το λαϊκό κίνημα στο πλαίσιο της γενικότερα λαϊκίστικης επαφής της με τις μάζες. Έχοντας, ωστόσο, κυριαρχήσει σ' αυτές τις δυνάμεις, είχε την ικανότητα, προσωποποιημένη στην ηγεσία της, να μεταθέτει το βάρος της λαϊκής αντίδρασης από την ουσία των κοινωνικών προβλημάτων, στην δευτερογενή έκφρασή τους, τις αντιθέσεις στο επικοινωνιόγραμμα, οι οποίες δεν τις αφορούν. Μ' αυτήν έννοια η βάση των αβύτατων προβλημάτων, που ούτε η ΕΚ επιχειρήσει να λύσει-επέφερε βελτιώσεις, που ενοήθηκαν ως οι μόνες λειτουργούσες εγγυήσεις-απομονώθηκε την καθοριστική στιγμή και έτσι ατόνησε κάθε προοπτική βαθύτερων μεταβολών. Η βασιλική παρέμβαση κατ' αυτόν τον τρόπο, αν και διευκόλυνε την έκρηξη των κυριαρχουμένων κοινωνικών δυνάμεων, δεν ήταν δυνατό αυτόματα να δημιουργήσει τις προϋποθέσεις του κοινωνικού άλματος, εφόσον οι αιτίες της αναταραχής στην πραγματικότητα αλλοτριώθηκαν από την πολιτική διελκυστίνδα Κέντρου-

Ανακτόρων, έξω από κάθε αξίωση αυτής καθεαυτής της πολιτικής εξουσίας για λογαριασμό τους. Επόμενο, λοιπόν, η απουσία καθοδήγησης των λαϊκών αγώνων από την εργατική τάξη και τη δική της στρατηγική, απομόνωσε τις ιδιαιτερότητες των διαφορετικών ενδιάμεσων στρωμάτων και των επαγγελματιικών ομάδων και έκαναν ευχερή την παρέμβαση του κράτους για να παγώσουν τις αντιδράσεις με συνδυασμό βελτιωτικών ρυθμίσεων και αυταρχικών μέτρων. Η ευθύνη έτσι της Αριστεράς δεν ονάζεται στην οτόση της στην έσομένη φάση, αλλά στον τρόπο με τον οποίο διευκόλυσε την κυριορχία στις πολιτικές εξελίξεις των μεταρρυθμιστικών - ρεφορμιστικών δυνάμεων. Η διαφορετική ερμηνεία αυτών των γεγονότων, απλά υπερεκτιμά τις ικανότητες του εργατικού κινήματος και αντιλαμβάνεται μηχανιστικά την λειτουργία των επαναστατικών διεργασιών.®

Χωρίς ενεργείες διουνοδέσεις τα διάφορα κομμάτια του λαϊκού κινήματος δεν συνολικοποιούν την δράση τους και βρίσκονται ιδεολογικά και οργανωτικό απροετοίμιστα, να αντιμετωπίσουν την επερχόμενη δικτατορική εκτροπή. Σε συνάρτηση με τα υποβόσκοντα προβλήματα της Αριστεράς, που επέδρασαν αναμφισβήτητα στο εργατικό κίνημα, η εργατική τάξη είναι ανέτοιμη και στην διάρκεια της δικτατορίας να δράσει, με συνέπεια τα μικροαστικά στρώματα να γίνονται ευάλωτα στα αυταρχικά μέτρα και τους όποιους ελιγμούς.®

Στην μεταπολιτευτική περίοδο έρχονται αντικειμενικό σε σύγκρουση τα μικροαστικά στρώματα με την πραγματοποίηση της αστικής εκσυγχρονιστικής στρατηγικής. Μέσα από την επανεμφάνιση της απειλής για την κοινωνική τους "καταστροφή" γίνεται αναγκαία μια νέα οριοθέτηση σε πιο σκληρυμένη βάση και ιεραρχικά πλαίσια. Αυτή με τη σειρά της οδηγεί αναπόφευκτο

την διατύπωση των αξόνων σπάντησης στον επιχειρούμενο εκσυγχρονισμό. Για βασικά τους στοιχεία στοχεύουν, στην προοπτική ανάπτυξης, ακολουθώντας την συνεκτίμηση των ιδιαιτεροτήτων της οικονομίας και των φορέων των οικονομικών δραστηριοτήτων και τον εκσυγχρονισμό του κράτους, που θα αποσκοπεί στην τελική "ελληνοποίηση" του, όχι μόνο στο πεδίο της ενίσχυσης της παραγωγικής διαδικασίας, αλλά και της διαδικασίας διάθεσης και απορρόφησης της παραγωγής. Διαμορφώνουν λοιπόν μια ιδιότυπη αμυντική, αλλά πρωτογενώς αντιεξαρτησιακή αντίληψη, που χωρίς να υπερβαίνει τις ελαστικότητες του συστήματος, είναι δυνατό, να γίνει παράγοντας κίνησης αλλαγών.

Η οπτική πάντως, που περιγράψαμε και η οποία σγκαλιάζει τα μικροοαστικά στρώματα της πόλης και της αγροτιάς (τιμές αγροτικών προϊόντων, διάθεση αγροτικής παραγωγής) μαζί με τα τρέχοντα ζητήματα (βιοτικό πρόβλημα, ασφαλιστικό, κλπ), δεν μπορούσε να βρει την πολιτική της έκφραση πλέον, ούτε στο πέραν της κυβερνητικής ΝΔ αστικό πολιτικό χώρο. Η παραδοσιακή δύναμη του κέντρου, η ΕΚΝΔ αρχικό και η ΕΔΗΕ στην συνέχεια, αν και αμέσως μετά την δικτατορία οικειοποιούμενη το ρόλο του συνεχιστή της ΕΚ πήρε τη θέση της αξιωματικής αντιπολίτευσης, απείχε πολύ από το να δύναται να εκφράσει τις μικροοαστικές ανησυχίες. Η θέση της μάλιστα για το θέμα της ένταξης της χώρας στην ΕΟΚ και τα γενικότερα προβλήματα εξάρτησης πληρούσε αισθητά τις τοποθετήσεις της ΝΔ, αν δεν ταυτίζονταν στην ουσία της. Παράλληλα η έλλειψη της προδικτατορικής αντίθεσης στο επίπεδο του επικοινωνήματος ανάμεσα στο ανάκτορο και τις κοινοβουλευτικές λειτουργίες της στέρψαν κάθε ελκυστικότητα. Μετά από τις εκλογές του 1977 ο χώρος του κέντρου

ενσωματώνεται στην πολιτική του σύλληψη στην ΝΔ και οργανωτικά πολυδιασπάται.¹⁰

Σε πολιτική υποχώρηση και καθήλωση, ύστερα από την κρίσιμη εκλογική ανασμέτρηση του Οκτώβρη του 1977, υποχρεώθηκαν και εκείνες οι δυνάμεις της Αριστεράς και της κεντροαριστεράς, που στον έναν, ή, τον άλλον βόθμο, είτε υπερθεμάτιζαν στην είσοδο της χώρας στην κοινότητα, είτε δεν σπαντούσαν ευκρινώς στο πρόβλημα.

Αντίθετα με τα προηγούμενα πολιτικά σχήματα, το κενό της πολιτικής έκφρασης των μικροαστικών μάζων, με όλες τις συγκεκριμένες ιδέες τους και την χαλαρή πολιτικοποίησή τους, κάλυψε το ΠΑΣΟΚ. Αν και κεντρογενές αυτοπροσέθηκε στην Αριστερά, ως συνέχεια και πολιτική πραγμάτωση του ριζοσπαστικού κινήματος της δεκαετίας 60-70. Δεν παρουσιάζει ομοιότητες με το σοσιαλιστικά και σοσιαλδημοκρατικό κόμμα της Δ.Ευρώπης, που παρά τον ρεφορμιστικό τους προσανατολισμό, προήλθαν και βασίζονται στο εργατικό κίνημα. Εμφανίζει, όμως ένα σοβαρό πλεονέκτημα σε σχέση με τους υπάρχοντες σχηματισμούς της Αριστεράς. Δεν έχει παλιούς λογαριασμούς με την αστική τάξη και το γεγονός αυτό δρα αποδοθευτικά στην συνείδηση των μάζων, σχετικά με τις ψυχώσεις, που προκλούσε η ταύτιση με την Αριστερά. Ο αυτοπροσδιορισμός του, ως κίνημα το οποίο αγκυλιάζει όλους τους "μη προνομιούχους", παρέχει τη δυνατότητα να προσεγγίσει περισσότερο τα δύσπιστα μικροαστικά στρώματα, δίχως αυτή η σωρευτική έννοια να περιορίσει την επαφή με άλλες κοινωνικές δυνάμεις και ιδιαίτερα την εργατική τάξη. Η ιδιόμορφη τέλος, εθνικά χρωματισμένη, αντιεξαρτησιακή συνθήματολογία, με απώτερη προοπτική την ελληνοποίηση, ενταγμένη σ' ένα άμεσης εφαρμογής πρόγραμμα διακυβέρνησης,

ουνθέτει μια ορατή διέξοδο.* Η τελευταία γίνεται πόλος
ουσπείρωσης και άξονος ηγεμόνευσης στην κεντροαριστερά και την
Αριστερά.

Το ΠΑΣΟΚ δεν απέκτησε μέχρι την ανάληψη της κυβερνητικής
εξουσίας, οργανική δομοειδική σύνδεση με τα επιμέρους κομμάτια
του λαϊκού κινήματος, βασισμένη σε οσφώς διατυπωμένο πρόγραμμα
και στόχους. Είναι μάλλον ο φορέας, που ενοποιήσε σε εκλογικό
επίπεδο, τις αντιθέσεις των κυριαρχούμενων κοινωνικών
δυνάμεων, χωρίς αυτή η ενοποίηση να είναι αποτέλεσμα της
αυτοτελούς δυναμικής τους, με ολοκληρωμένη πολιτική δράση, για
την διεκδίκηση της εξουσίας. Έτσι εκφράστηκε, μέσα από τις
αντιρρήσεις για την αστική στρατηγική και τα κοινωνικά
προβλήματα, δεν τις έκφρασε. Αυτός του ο χαρακτήρας γίνεται
περισσότερο αντιληπτός μετά την κατάκτηση της κοινοβουλευτικής
πλειοψηφίας το 1981.

Η διαδικασία αναρρίχησης του στην κυβερνητική εξουσία,
δεν ήταν το έναυσμα, για την αποδέσμευση από την Κοινότητα,
ούτε η αφετηρία υλοποίησης των αντιεξαρτησιακών στόχων. Δεν
προξένησε, ωστόσο, η στάση του στην απομάκρυνση των
μικροαστικών μαζών από την εκλογική του επιρροή. Πρώτα γιατί
εκμεταλλεύθηκε την απόσταση ανάμεσα στα μικροαστικά στρώματα
της πόλης, την αγροτιά και την εργατική τάξη. Χρησιμοποίησε
τις ευκαιρίες των κοινοτικών επιδοτήσεων για τα αγροτικά
προϊόντα για να καθυψώσει την συντηρητική και δυσκίνητη
αγροτιά, στερώντας τα μικροαστικά στρώματα της πόλης, από την
ενεργή συμπαράσταση των φυσικών τους συμμάχων για το
προκείμενο ζήτημα, αδυνατίζοντας και το εργατικό
κίνημα. Δεύτερο, επιστράτευσε επιμέρους βελτιώσεις στους
τομείς, της χρηματοδότησης, της περιφερειακής ανάπτυξης και

των κινήτρων, της κρατικής καθοδήγησης, μέσω της αναβάθμισης του ΕΟΜΜΕΧ, της λύσης της χρόνιας αταξίας στο συνδικαλιστικό κίνημα των ποροδοσιακών μικροαστικών στρωμάτων, που πάγωσαν τις περισσότερο διεκδικήσεις τους και υποβάθμισαν τους στόχους, οι οποίοι, όμως, με αοτάθεια υποστηρίχτηκαν.¹² Σταδιακά εισήγαγε θεσμούς με κοινοτική προέλευση, όπως το συνεχές ωράριο, ενώ έχει αποδεχτεί το βαθμιαίο άνοιγμα της οικονομίας, χωρίς το γνωστό προστατευτικό πλαίσιο, με τις λιγότερες δυνατές αντιδράσεις, πράγμα αδιανόητο στη φάση πριν το 1981.

Η ανάλυση βέβαια σε τούτη τη βάση παραμένει αναμφισβήτητα ανοικτή, εφόσον όλες αυτές οι κινήσεις βρίσκονται σε εξέλιξη και υπερβαίνουν τις παρούσες εκτιμήσεις.

ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ 17.

1. Παρόμοια επισήμανση, γύρω από τις τολαντευσεις των μικροαστικών στρωμάτων και την υποχωρητικότητα τους, απέναντι στους ελιγμούς της αστικής τάξης κάνει ο Μορέ στο "Οι ταξικοί αγώνες στη Γαλλία κλπ.", Διαλεχτά έργα, τόμος 1, σελ. 184-185, Γνώσεις.
2. Μαραγκουδάκης Κ.: "Συνεργασία Συνδικαλιστικών οργανώσεων" στο Χατζηθασιλείου Ο.: Συνδικαλισμός και κοινωνική αντίδραση (1947-1987), Οδυσσεύς, Αθήνα, 1987, σελ. 45.
3. Μαραγκουδάκης Κ.: "Συνεργασία κλπ" ό.π., σελ. 46.
4. Αξιοσημείωτη η αναφορά στα υλικά του 9ου Συνεδρίου του ΚΚΕ, σελ. 36.
5. Στις αποφάσεις του 10ου Συνεδρίου του ΚΚΕ συγκεκριμενοποιούνται οι θέσεις του κόμματος για τους επαγγελματιοβιοτέχνες. Αφ' ενός αναγνωρίζονται, ως μια από τις κινητήριες δυνάμεις της επανάστασης, στο πλευρό της εργατικής τάξης, μαζί με την εργαζόμενη αγροτιά και αφετέρου τίθενται οι βάσεις για μια άμεση και οριστική παρέμβαση στο χώρο τους. "Το 10ο Συνέδριο του ΚΚΕ", Εκδ. ΚΕ του ΚΚΕ, σελ. 162-163, 220-223.

6. Πληρέστερη προσέγγιση γίνεται από την "Εισήγηση της ΚΕ του ΚΚΕ στο 12ο Συνέδριο", Αθήνα, σελ. 28-29, 1987. Κατ' επέκταση των αποφάσεων του 12ου Συνεδρίου έχει ενδιαφέρον η αναφορά του Ν.Κοτζίτς στη συμμαχία με τα παλαιά στρώματα της πόλης στο Ν.Κοτζίτς: "Ο Συνασπισμός της Αριστεράς" Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, 1987.
7. Η άποψη αυτή διατυπώνεται κύρια από τον Ν.Ψυρούκη στο "Ιστορία της σύγχρονης Ελλάδας" τόμος Γ', Αθήνα, 1976, σελ. 355-359.
8. Η κριτική, που ασκεί ο Χαραλάμπης στον Ψυρούκη είναι μερικά εύστοχη. Περιορίζει όμως την εικόνα της δράσης της Αριστεράς μετά το 1965 και δεν τονίζει την επίδραση του γενικότερου πολιτικού της προβλήματος σ' όλη την δεκαετία 1960-1970. Στο Χαραλάμπης Δ. "Στρατός και πολιτική εξουσία κλπ" ό.π. σελ. 191.
9. Οι αδυναμίες του ΚΚΕ και της Αριστεράς στην νόμιμη έκφραση της αναγνωρίζονται στο 9ο συνέδριο του ΚΚΕ. "Το 9ο Συνέδριο του ΚΚΕ" ό.π. σελ. 33-37.
10. Ανδρουλόκης Μ.: Τα κόμματα και οι στρατηγικές των τάξεων στο Ποσομορφιστικό (επιμ.): ΠΑΣΟΚ και εξουσία. Αθήνα. 1980. σελ. 358-360.
11. "Οι θέσεις της ΚΕ του ΠΑΣΟΚ για το συνέδριο", ΚΕ.ΜΕ.ΔΙΑ ΠΑΣΟΚ, Αθήνα σελ. 45,47.

Σ Υ Μ Π Ε Ρ Α Σ Μ Α Τ Α

Η ανάλυση και η παρακολούθηση της οργανωμένης παρουσίας των μικροπαραγωγών του Δευτερογενούς τομέα στην εξέλιξη ελληνικής κοινωνίας την τελευταία τριακονταετία, προσπάθησαν να δώσουν απάντηση και ερμηνεία στο ερωτήματα και τις διαπιστώσεις του δεύτερου μέρους της μελέτης. Αυτές αφορούσαν βασικά την αντίθεση ανάμεσα στον αντιπαραγωγικό χαρακτήρα της μάζας των μικρών επιχειρήσεων και την τάση της εκάστοτε διαχειριστικής δύναμης να τις ενισχύει και να τις προστατεύει ποικιλόμορφα, όχι σαν κάθε ξεχωριστή περίπτωση, αλλά ως χώρο ανάπτυξης παραγωγικής δραστηριότητας.

Η εξέταση τους ως μέρους των μικροοστικών στρωμάτων συνολικότερα, έδειξε ότι:

α) Η σημασία τους δεν βρίσκεται τόσο στο πρωτογενές ζήτημα της θέσης τους στην οργάνωση του παραγωγικού συστήματος, όσο στον τρόπο που αυτή επηρεάζει την σταθερότητα και την αναπαραγωγή της αστικής εξουσίας.

β) Η αστική τάξη εξαιτίας των αντικειμενικών και υποκειμενικών της αδυναμιών εξαναγκάζεται μόνιμα να εξορτά τις κινήσεις της από την ανοχή και την συνσίνεση των μικροοστικών στρωμάτων.

γ) Οι μικροπαραγωγοί κατέχουν τέτοια θέση στην παραγωγή, που τους καθιστά εξαιρετικά σημαντικούς για τα υπόλοιπα μικροαστικά στρώματα και το ευρύτερο κοινωνικό τους περίγυρο.

δ) Η δραστηριοποίησή τους στις στιγμές, που θεωρήθηκαν κρίσιμες για την ύπαρξή τους, συνοδεύτηκε από καίριες αντιφάσεις στην κοινωνική τους στάση, οι οποίες έσπρωξαν σε συμβιβασμούς, καθώς έμειναν προσηλωμένοι στις κοντοπόθεσμες συντεχνιακές τους επιδιώξεις και υποχώρησαν στις παροχές.

ε) Δεν συνδέθηκαν ποτέ ουσιαστικά με το εργατικό κίνημα και άλλα κομμάτια του λαϊκού κινήματος και δεν σχηματοποίησαν στόχους, που ανάγονται στην διεκδίκηση αναδιάρθρωσης του συσχετισμού εξουσίας.

στ) Η τελευταία φάση, η οποία ταυτίζεται με την μεταπολιτευτική περίοδο, είναι εξαιρετικά ενδιαφέρουσα, διότι ανέδειξε τις αντοχές τους τα τελικά όριά τους. Αν και θεωρείται, ότι σήμερα οι διεκδικητικοί τους αγώνες βρίσκονται σε κάμψη, τα σημάδια, που θα προκαλούσαν οι αιτίες των ανησυχιών τους δεν έχουν ακόμα ενεργοποιηθεί.

Μέρος 4ο

Η κατάσταση των Μικροπαραγωγών στην περιοχή
της Αττικής σήμερα

Η Κατάσταση των μικροπαραγωγών του Δευτερογενούς τομέα στην περιοχή της Αττικής σήμερα

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 18

18.1. Αντικείμενο και στόχοι της έρευνας

Το αντικείμενο της έρευνας είναι η μελέτη των μικρών βιοτεχνικών επιχειρήσεων στην περιοχή της Αττικής, η διακρίνση των βασικών τάσεων ανάπτυξης τους και των παραγόντων, που καθορίζουν το επίπεδο παραγωγικής συγκρότησης των μικρών μονάδων. Παράλληλα εξετάζονται, η κατανομή του πλούτου ο βαθμός συνδεδεμοποίησης στην συνδικαλιστική οργάνωση των μικροπαραγωγών και η σταθερότητα στην πολιτική τους στάση.

Είναι έτσι φανερό, ότι δεν είναι σκοπός της έρευνας η μελέτη του συνόλου των θεμάτων, που περιστρέφονται γύρω από τη βιοτεχνία. Αντίθετα σε στενή συνάρτηση με τις διαπιστώσεις της ανάλυσης, η οποία προηγήθηκε, άμεσος στόχος είναι η διερεύνηση της εξέλιξης των προδιαγραφόμενων κατευθύνσεων,

α) σχετικό με την υποχώρηση της αυτοδυναμίας στην διενέργεια της παραγωγής, την προώθηση συμπληρωματικών δραστηριοτήτων και των συγκεκριμένων μορφών τους,

β) την μεταβολή του βαθμού εξάρτησης από τις κρατικές οικονομικές παρεμβάσεις,

γ) την αντιστοιχία με τα παραπάνω της ικανότητας να απευθύνονται στην εσωτερική και εξωτερική αγορά. Ιδιαίτερη σημασία έχει ο συσχετισμός με τα παραπάνω του βαθμού συνδεδεμοποίησης γύρω από τις συνδικαλιστικές οργανώσεις και της ενότητας στην πολιτική στάση, καθώς αυτοί οι δύο δείκτες είναι σημαντικοί για την εκτίμηση της ποιότητας της

αντιμετώπισης των υπάρχόντων προβλημάτων της βιοτεχνίας από τους μικροπαραγωγούς.

Αυτά τα στοιχεία είναι απαραίτητα και εξαιρετικό χρήσιμο για την παρακολούθηση της πορείας της βιοτεχνίας, σε μια περίοδο, που υπάρχει η άμεση εμπειρία της ένταξης της χώρας στην ΕΟΚ και της κάμψης συνολικά των ρυθμών βιομηχανικής ανάπτυξης και για την οποία δεν έχουν πραγματοποιηθεί ειδικές και αναλυτικές μελέτες.

Η αρχική πρόθεση ήταν η έρευνα να συμπεριλάβει δείγμα σε εθνικό επίπεδο και άρα με μεγαλύτερη εμβέλεια από το παρόν. Για λόγους, όμως, έλλειψης επαρκούς οικονομικής στήριξης και οργάνωσης στην κλίμακα, που απαιτούσε μια τέτοια προσπάθεια, δεν οτόθηκε δυνατό, να υλοποιηθεί σύμφωνα με το βασικό σχεδιασμό. Ο περιορισμός μ' αυτόν τον τρόπο αποκλειστικά περιοχή της Αττικής ήταν επιβεβλημένος στα όρια των εσσμένων οικονομικών και οργανωτικών δυνατοτήτων.

18.2. Η Μεθοδολογία της έρευνας

Η μέθοδος, που θεωρήθηκε πιο πρόσφορη στην συγκεκριμένη περίπτωση, είναι αυτή της συγκέντρωσης των ανσγκσιών πληροφοριών με την βοήθεια ερωτηματολογίου. Η έρευνα επόμενα είναι δειγματοληπτική, πράγμα το οποίο έκανε απαραίτητη την επιλογή αντιπροσωπευτικού δείγματος, τόσο σπό την πλευρά των χαρακτηριστικών της εξεταζόμενης περιοχής, όσο και σε σχέση με την κατανομή των επιχειρήσεων στους κλάδους οικονομικής δραστηριότητας, σε συνάρτηση με το μέγεθος τους.

Το ερωτηματολόγιο διανεμήθηκε με την συνεργασία αποφοίτων της ΠΑΣΠΕ, οι οποίοι είχαν πείσει, ότι μπορούν να συμβάλλουν στην ομαλή διεξαγωγή και επιτυχία της προσπάθειας.

Ειδικότερη αναφορά πρέπει στα ακόλουθα σημεία:

18.2.1. Το ερωτηματολόγιο

Στο ερωτηματολόγιο εκτός από τις ερωτήσεις, που σχετίζονται απόλυτα με το εξεταζόμενο ζήτημα, κρίθηκε επιβεβλημένο να ενσωματωθούν και ερωτήσεις, οι οποίες αφορούν τα κοινωνικά χαρακτηριστικά των βιοτεχνών.

Το περιεχόμενο του ερωτηματολογίου πολύ γενικά αναφέρεται, στην προέλευση των βιοτεχνών, στο επίπεδο εκπαίδευσης και επαγγελμαστικής ειδίκευσης, στα οικονομικά προβλήματα των επιχειρήσεων, στην σχέση με την αγορά, στο ζήτημα της εργατικής δύναμης, στα εισόδημα, στην κρατική οικονομική παρέμβαση, στην συμμετοχή στην συνδικαλιστική οργάνωση, στην πολιτική σταθερότητα. Οι ερωτήσεις συντάχθηκαν με την βοήθεια ορισμένων βασικών υποθέσεων -απόρροια της προηγούμενης ανάλυσης.

Για να εξασφαλιστεί μεγαλύτερη αξιοπιστία στις απαντήσεις μερικές ερωτήσεις έτοιμαυρώνονται με παραπλήσιες, διαφορετικά διατυπωμένες.

Καταβλήθηκε ειδική προσπάθεια, ώστε το ερωτηματολόγιο να είναι απλό στο ύφος και κατονοητό από τους ερωτώμενους.

Στη διαδικασία για την τελική σύνταξη του ερωτηματολογίου, λήφθηκαν υπόψη τα στοιχεία, που προέκυψαν από δειγματοληψία πιλότο σε δείγμα 30 βιοτεχνών. Αυτή έδειξε τα κενά και τα ασθενή σημεία του ερωτηματολογίου και βοήθησε στην συμπλήρωσή τους. Εκτός από την συμπλήρωση οδήγησε και στην

τροποποίηση, ενός αριθμού ερωτήσεων και στη μη χρησιμοποίηση ορισμένων. Η αφαίρεση των τελευταίων ήταν αναγκαία, διότι αιστέλεσαν τις αφορμές όρνησης, ή διακοπής της συνέντευξης και έθεταν τελικά σε κίνδυνο την ολοκλήρωση και την επιτυχία της έρευνας. Σ' αυτήν την κατηγορία εντόσσονται, όδες αφορούσαν το φορολογικό σύστημα και την στάση σπένοντι στη φορολογική πολιτική, όδες επεκτείνονταν στο θέμα της κοινωνικής ασφάλισης και αυτές που στρέφονταν στην εξέταση της ατομικής και οικογενειακής κατανάλωσης. Αντίθετα για το εισόδημο, την συνδικαλιστική και πολιτική στάση.

Το ερωτηματολόγιο έχει την μορφή του απόλυτου δομημένου, με χρήση αποκλειστικά κλειστών και κωδικογραφημένων, εκ των προτέρων απαντήσεων. Τα κωδικοποιημένα στοιχεία πέρασαν υπό επεξεργασία από ηλεκτρονικό υπολογιστή, με βάση ειδικό διαμορφωμένο πρόγραμμα. Η επεξεργασία κατέληξε στην καταγραφή των αποτελεσμάτων σε αναλυτικούς πίνακες κατά κλάδο και κατά τάξη απασχόλησης. Τα στοιχεία αυτά αναλύθηκαν και παρουσιάζονται συγκεντρωτικά, με διάκριση κατά τάξη απασχόλησης, ανά απάντηση και με αναγωγή σε εκατοστιαίες μονάδες, σε πίνακες, συγχρόνως με τον σχολιασμό τους.

18.2.2. Το δείγμα

Σε κάθε παρόμοια έρευνα το πρώτο μέλημα του ερευνητή είναι η κάλυψη της αντιπροσωπευτικότητας του δείγματος. Αυτό, όμως δεν ήταν σπλό και ευχερές. Υπήρξε κατ' αρχήν το πρόβλημα της επιλογής αντιπροσωπευτικού δείγματος σε σχέση με τον απόλυτο αριθμό των επιχειρήσεων στην περιοχή της Αττικής. Από την πρώτη προσέγγιση ήταν εμφανές, ότι ο υψηλός βαθμός συγκέντρωσης βιοτεχνικών καταστημάτων επιδρούσε απαγορευτικά.

Εγινε λοιπόν απαραίτητη η επιλογή ορισμένων επιμέρους περιοχών, οι οποίες ήταν το Αιγάλεω, ο Βύρωνας, το Μοσχάτο, η Νίκαια, η Ν.Ιωνία και το Περιστέρι, που ταυτίζονται με τους ομώνυμους δήμους. Η επιλογή τους πραγματοποιήθηκε με τα ακόλουθα κριτήρια:

I) Την ευχερή πρόσβαση των ερευνητών ανάλογο με την οικονομική δυνατότητα, που διαθέτομε.

II) Την αντιπροσωπευτική χωροταξική διάταξη. Οι περιοχές Αιγάλεως και Περιστερίου στα Δυτικά του αστικού συγκροτήματος και από τις πιο υποβοηθιόμενες περιοχές κατοικίας σε συνδυασμό με την ανάπτυξη οικονομικών δραστηριοτήτων. Το Μοσχάτο και η Νίκαια παρουσιάζουν στοιχεία ανάλογα με τις προηγούμενες και βρίσκονται στα νότια του συγκροτήματος. Ο Βύρωνας στην Ανατολική πλευρά του πελοποννησίου είναι τυπική περιοχή κατοικίας. Η Ν.Ιωνία συνδυάζει τα χαρακτηριστικά περιοχής κατοικίας και αρκετά έντονης οικονομικής δραστηριότητας.

III) Την συγκέντρωση των βιοτεχνικών μονάδων σ' όλους τους βιομηχανικούς κλάδους. Το Αιγάλεω, το Περιστέρι και το Μοσχάτο είναι χαρακτηριστικές περιπτώσεις συγκέντρωσης μεγάλου αριθμού βιοτεχνικών μονάδων σ' όλους τους κλάδους. Η Νίκαια και η Ν.Ιωνία παρουσιάζουν υψηλότερη συγκέντρωση στους παραδοσιακούς κλάδους. Ο Βύρωνας συγκεντρώνει επιχειρήσεις στους παραδοσιακούς κλάδους και βιοτεχνίες επισκευών.

IV) Την συγκέντρωση της απασχόλησης. Αιγάλεω, Περιστέρι και Μοσχάτο εμφανίζουν υψηλή συγκέντρωση της βιομηχανικής απασχόλησης. Νίκαια και Ν.Ιωνία είναι ενδιάμεσες περιπτώσεις. Ο Βύρωνας παρουσιάζει χαμηλή συγκέντρωση της απασχόλησης.

Δεύτερη στη σειρά δυσκολία ήταν η επιλογή του δείγματος

σύμφωνα με την κατανομή κατά τάξη μεγέθους ανάλογα με τη / αποσχόληση. Η ΕΣΥΕ στα στοιχεία των απογραφών της και κυρίως στο αναλυτικό μητρώο της κάνει το βασικό διαχωρισμό ανάμεσα στις επιχειρήσεις με απασχόληση 0-4 άτομα και σε όσες απασχολούν 5 και άνω εργαζόμενους. Το γεγονός αυτό δεν ήταν ιδιαίτερα επιβοηθητικό αλλά εξανάγκασε σε μια ανάλογη προσαρμογή. Κατολήσαμε έτσι στην επιλογή δείγματος ισότιμου με τις δύο προαναφερόμενες κατηγορίες. Οι ενδιάμεσες κατηγορίες διαμορφώθηκαν σύμφωνα με τα στοιχεία για την απασχόληση που συλλέχτηκαν κατά την δειγματοληψία. Δεν προέκυψε καμιά επιχείρηση απ' αυτές με απασχόληση άνω των 50 εργαζομένων, (το οποίο είναι το παραδεκτό όριο της βιοτεχνίας).

Το στοιχείο και οι αναλυτικοί πίνακες της ΕΣΥΕ για την απογραφή βιομηχανίας βιοτεχνίας του 1984, εποληθευτήκαν και ελέχτηκαν με την βοήθεια των μητρώων των Βιοτεχνικών Επιμελητηρίων Αθήνας και Πειραιά για το 1986.

Σημαντική, δυσκολία πέρα απ' αυτά παρουσίασε η επιλογή δείγματος σε τέτοιο ποσοστό, ώστε να διατηρεί τον χαρακτήρα του τυχαίου και να μη προσβληθούν οι αποκλίσεις ως εξαιρετικές. Η κατάληξη ωστόσο σε μεγάλο ποσοστό δεν θα εξυπηρετούσε την έρευνα, διότι θα την καθιστούσε εκ των πραγμάτων αδύνατη. Εξ' άλλου η ύπαρξη μεγάλου αριθμού καταστημάτων στην εξεταζόμενη περιοχή διευκόλυνε να επιλέξουμε δείγμα σε μικρότερο ποσοστό, χωρίς να διαταράσσεται η οριοθέτηση, που κάναμε. Αποφασίσαμε μάλιστα να μη δειγματεύουμε από κάποιο συγκεκριμένο ποσοστό, που θα ήταν σίγουρα πολύ μικρό σε σύγκριση με τον πραγματικό αριθμό των βιοτεχνικών και βιομηχανικών καταστημάτων, αλλά να αρκετούμε στον καθορισμό ενός ικανοποιητικού αριθμού καταστημάτων.

18.2.2.1. Ο αριθμός του δείγματος και η κατανομή του.

Με βάση τα αποτελέσματα της απογραφής βιομηχανίας-βιοτεχνίας ο αριθμός των καταστημάτων στις προκαθορισμένες περιοχές είναι αναλυτικά:

Πίνακας 1. Αριθμός καταστημάτων βιοτεχνίας-βιομηχανίας στην απογραφή του 1984.

Περιοχή	* Καταστήματα		Σύνολο
	0-4	5 και άνω	
Αιγόλεω	10.084	1.479	11.563
Βύρωνας	1.984	695	2.684
Μοσχάτο	9.478	969	10.447
Νίκαια	3.442	1.440	4.882
Ν. Ιωνία	6.991	1.299	8.290
Περιστέρι	16.874	3.367	20.241
Γ.Σ	48.853	9.249	58.102

Η κατανομή ανάλογο με τους κλάδους είναι η ακόλουθη:

Πίνακας 2. Κατανομή καταστημάτων κατά κλάδο σύμφωνα με την
απογραφή βιομηχανίας-βιοτεχνίας του 1984.

Περιοχή	Αιγόλεω.	Βύρωνας.	Μοσχάτο.	Νίκαια.	Ν.Ιωνία.	Περιστερί
κλάδοι	.0-4/5.	.0-4/5.	.0-4/5.	.0-4/5.	.0-4/5.	.0-4/5.
	570	192	919	425	288	1.448
20	117	58	73	124	89	216
	1.032	12	8	15	13	36
21	9	1	2	7	3	9
	14	-	-	-	-	9
22	1	-	-	-	-	1
	1.497	148	1.566	124	3.079	2.162

23

41   26   60   30   250   130

1.373   741   1.064   796   1.506   3.197

24

248   177   107   293   203   485

---

273   106   149   187   208   931

25

132   60   40   104   102   381

---

568   171   285   342   163   1.109

26

153   90   62   168   68   355

---

97   4   143   6   61   197

27

9   2   11   2   6   33

---

106   68   385   44   374   888

28

21   29   41   17   28   128

---

34   76   128   8   59   91

29

9   12   25   6   12   15

	1.084	76	1.397	74	125	867
30	47	14	69	38	33	135
	50	46	675	27	55	604
31	12	14	43	11	9	46
	72	2	197	-	-	-
32	2	1	4	-	-	-
	623	-	191	200	123	379
33	67	-	36	79	36	144
	48	32	7	42	-	1
34	3	19	2	2	-	1
	851	112	681	247	169	1.488
35	164	57	117	128	90	390
	261	17	298	33	136	951
36	53	8	45	20	50	167

	527	81	678	141	196	888
37	91	36	89	90	86	190

	825	141	352	600	261	1.330
--	-----	-----	-----	-----	-----	-------

38	254	80	110	258	176	509
----	-----	----	-----	-----	-----	-----

	179	34	153	128	175	299
--	-----	----	-----	-----	-----	-----

39	46	25	33	63	58	62
----	----	----	----	----	----	----

Ο αριθμός του δείγματος ορίστηκε σε 500 επιχειρήσεις, ή το 0,93% του συνόλου των μονάδων. Η κατανομή τους κατά περιοχή είναι δυνατό να υπερβαίνει το ποσοστό αυτό. Ο επιμερισμός του δείγματος κατά κλάδο είναι ο παρακάτω:

Πίνακας 3. Κατανομή του επιλεγέντος δείγματος κατά κλάδο.

κλάδος	0-4	5 και άνω	Σύνολο
20	35	7	42
21	-	-	-
22	-	-	-
23	34	7	41
24	87	17	104
25	29	6	35
26	22	4	26
27	6	-	6
28	22	4	26

29	8	2	10
30	16	3	19
31	9	2	11
32	4	-	4
33	7	1	8
34	8	2	10
35	26	5	31
36	36	7	43
37	38	7	45
38	25	5	30
39	8	1	9
Σύνολο	420	80	500

18.2.3. Τελικές διευκρινήσεις

Από τον συνολικό αριθμό αυτή το ερωτηματολόγιο, που συλλέχθηκαν, ήταν 304. Η αιτία για την αισθητική σπρέκλιση από τον κοθουρισμένο αριθμό δεν βρίσκεται μόνο στις ορνήσεις, οι οποίες περιορίστηκαν στις 82. Το βασικό πρόβλημα ονοφέρεται στο υψηλό ποσοστό επιχειρήσεων, που έκλεισαν, ή μεταφέρθηκαν σε άλλη περιοχή. Αυτό δεν ήταν δυνατό να προβλεφτεί, λόγω της μεγάλης χρονικής απόστασης από την απογραφή της ΕΣΥΕ και του σημαντικού φαινομένου της μεταβλητότητας στο χώρο των μικρών και μεσίων επιχειρήσεων (καθώς ουτό δεν καταγράφεται, ούτε στα στοιχεία των επιμελητηρίων).

Η κατανομή των συλλεγέντων ερωτηματολογίων κατά περιοχή και κατά τάξη μεγέθους ανάλογα με την αποχόληση είναι:

Πίνακας 4. Κατανομή ερωτηματολογίων, που συλλέχθηκαν.

Περιοχή	1-4	5-9	10-19	20-49	0 εργ.	Σύνολο	%
Αιγάλεω	18.0	8.0	1.0	2.0	5.0	34	11.2
Ευρώνας	5.0	3.0	4.0	1.0	4.0	17	5.6
Μοσχάτο	12.0	14.0	7.0	2.0	3.0	38	12.5
Νίκαια	29.0	15.0	4.0	0	25.0	73	24.0
Ν. Ιωνία	6.0	6.0	3.0	1.0	1.0	17	5.6
Περιστέρι	50.0	38.0	24.0	5.0	8.0	125	41.6
Σύνολο	120	84	43	11	46	304	100.0

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 19

Κοινωνικά χαρακτηριστικά

19.1 Δημογραφικά στοιχεία

α) Φύλο του μικροπαραγωγού

Πίνακας 4. Φύλο του μικροπαραγωγού.

Φύλο	Κατηγορίες κατά τάξη μεγέθους					Σύνολο	%
	1-4	5-9	10-20	20-49	0 εργ.		
Ανδρες	119	82	43	11	43	299	98,3
Γυναίκες	1	2	0	0	3	5	1,7
Σύνολο	120	84	43	11	46	304	100,0

Στο δείγμα των 304 μικροπαραγωγών φαίνεται, ότι οι άνδρες είναι η συντριπτική πλειοψηφία, ή το 98,3%, ενώ οι γυναίκες αποτελούν μόνο το 1,7%.

Ενδιαφέρον είναι το γεγονός, ότι η μεγαλύτερη αναλογία παρουσιάζεται στην κατηγορία, όσων δεν απασχολούν καθόλου εργοδόμενους.

Οι αναλογίες αυτές δεν είναι πορόδοξες και έχουν τη βάση τους κύρια στην θέση της γυναίκας στη σύγχρονη κοινωνία, που παρά τα βήματα εξέλιξης προς την ισοτιμία, παραμένει περιθωριακή, όσο αφορά την πρόθεση της στην παραγωγή και μάλιστα την θέση της, ως εργοδότη. Η κατάσταση αυτή είναι χειρότερη, απ' ότι παρουσιάζει η δοσμένη αναλογία, διότι διαπιστώσαμε ότι ορόσημο και στις περιπτώσεις, στις οποίες εμφανίζονται γυναικείες τείλοκλήτριες επιχειρήσεις, αυτό το γεγονός είναι πλαιομοτικό. Στις τρεις από τις πέντε περιπτώσεις, πτω από την γυναίκα τυπικό κύριο της επιχείρησης, εκλύπτονται ο σύζυγος και τα παιδιό της.

β) Ηλικία του μικροπαραγωγού

Πίνακας 5. Ηλικία μικροπαραγωγού.

Περιοχή	1-4	5-9	10-19	20-49	0 εργ.	Συνολο	%
18-25	1	0	0	0	1	2	0.7
26-35	24	17	9	2	9	61	20.1
36-45	31	22	11	3	12	79	25.9
46-55	41	29	15	4	16	105	34.6
56-65	22	16	6	1	8	53	17.4
66 και άνω	1	0	2	1	0	4	1.3
Συνολο	120	84	43	11	46	304	100.0

Η επικρατέστερη ηλικία στο δείγμα μας είναι ανώμαλη στο 46 και το 55 χρόνια με ποσοστά 34,6%. Η πλειοψηφία των βιοτεχνών, δηλαδή το 53,3 έχει ηλικία άνω των 46 ετών. Όμως εξέχου σημασίας είναι το ποσοστό για τις ηλικίες 26-35 ετών. Σε γενικές γραμμές, πρέπει να διαπιστώσουμε καθυστέρηση στην ένορξη της επαγγελματικής δραστηριότητας.

γ) Μεταβολή του τόπου εγκατάστασης

Ερώτηση: Διαμένετε σε άλλη περιοχή μόνιμο πριν την εγκατάστασή σας στην Αττική τα τελευταία 25 χρόνια;

Πίνακας 6. Μεταβολή του τόπου εγκατάστασης.

Απάντηση	1-4	5-9	10-19	20-49	5 εμγ.	Σύνολο	%
Όχι	99.0	77.0	55.0	11.0	35.0	257	84.5
Β. Ελλάδα	1.0	2.0	2.0	.0	.0	5	1.6
Θεσσαλία	4.0	2.0	.0	.0	3.0	9	3.0
Σ. Ελλάδα	4.0	1.0	1.0	.0	2.0	8	2.6
Πελοπόννησος	4.0	1.0	.0	.0	1.0	6	2.0
Κρήτη	2.0	.0	1.0	.0	4.0	7	2.3
Ν. Αιγαίου	5.0	1.0	.0	.0	.0	6	2.0
Ν. Ιονίου	.0	.0	4.0	.0	.0	1	0.3
Σύνολο	120	84	43	11	46	304	100.0

Σημείωση: Η Β. Ελλάδα περιλαμβάνει Μακεδονία, Θράκη, Ηπειρο

Δεν σημειώνονται σφαιρικές μεταβολές του τύπου εγκατάστασης. Η μεγάλη πλειοψηφία, το 84,5%, δεν έχει μετακινήσει το τελευταίο 25 χρόνια. Το υπόλοιπο 14,4% κατονομάζει κατά όση περίπτωση ονομασία για τις μετακινήσεις από τις άλλες περιοχές της χώρας.

19.2 Επαγγελματικά χαρακτηριστικά

α) Επάγγελμα του πατέρα

Ερώτηση: Ποιο επάγγελμα ασκούσε ο πατέρας σας;

Πίνακας 7. Επάγγελμα του πατέρα.

Απάντηση	1-4	5-9	10-19	20-49	0 εργ.	Σύνολο	%
Ελλ.πληρ.	3.0	3.0	1.0	1.0	1.0	6	2.0
Εμπόρος	10.0	4.0	10.0	1.0	5.0	29	9.5
Βιοτέχνης	34.0	23.0	13.0	3.0	12.0	85	28.0
Άλλη Επιχ.	7.0	4.0	1.0	1.0	2.0	14	4.6
Άγρότης	30.0	23.0	9.0	3.0	8.0	73	24.0
Εργάτης	21.0	15.0	6.0	2.0	13.0	57	18.8
Δημ.υπσλ.	10.0	8.0	2.0	1.0	1.0	21	6.9
Ιδ.υπσλ.	5.0	4.0	2.0	3.0	5.0	19	6.2
Σύνολο	120	84	43	11	46	304	100.0

Σημείωση: Ελλείψη πληροφοριών περιλαμβάνει ασόφιστα στο επάγγελμα του πατέρα, ή πατέρα χωρίς επάγγελμα. Άλλη επιχείρηση σημαίνει επιχειρήσεις υπηρεσιών.

Το 42,1% των βιοτεχνών προέρχεται από πατέρα, που διατηρούσε επιχείρηση, εμπορική, βιοτεχνική, ή άλλη. Σημαντικό είναι το ποσοστό όσων προέρχονται από πατέρα αγρότη (24%) και πατέρα εργάτη (18,8%). Αξιοσημείωτο είναι ότι το 6,9% είχαν πατέρα δημόσιο υπάλληλο.

Η συσχέτιση του συνολικού ποσοστού, όσων έχουν πατέρα ιδιοκτήτη επιχείρησης, όπως και ουτών ειδικότερα με πατέρα βιοτέχνη (28%) δείχνει μια τάση διαδοχής στο επάγγελμα. Παράλληλα αν συνυπολογιστεί το ποσοστό εκείνων με πατέρα αγρότη παρατηρούμε, ότι το 64,1% έλκει την κοινωνική του καταγωγή από τα παραδοσιακά μικροαστικά στρώματα της πόλης και τα μικροαστικά στρώματα της υπαίθρου.

β) Επαγγελματική κινητικότητα των μικροπαραγωγών

Ερώτηση: Έχετε ασκήσει άλλο επάγγελμα στο παρελθόν;

Πίνακας 8. Επαγγελματική κινητικότητα των μικροπαραγωγών

Απάντηση	1-4	5-9	10-19	20-49	0 εργ.	Συνολο	%
Όχι	98.0	61.0	28.0	8.0	33.0	228	75.0
Επιστήμων	.0	1.0	1.0	.0	.0	2	0.7
Εργάτης	13.0	13.0	7.0	1.0	3.0	37	12.2
Δημ. υπαλ.	2.0	3.0	.0	1.0	.0	6	2.0
Ιδ. υπαλ.	4.0	2.0	1.0	1.0	3.0	11	3.6
Ιδιοκ. Επιχ	3.0	3.0	2.0	.0	7.0	15	4.9
Αγρότης	.0	1.0	2.0	.0	.0	3	0.9
Άνεργος	.0	.0	2.0	.0	.0	2	0.7
Σύνολο	120	84	43	11	46	304	100.0

Η μεγάλη πλειοψηφία, όσων ρωτήθηκαν (75%) δεν έχει ασκήσει στο παρελθόν άλλο επάγγελμα. Από τους υπόλοιπους ένα σοβαρό ποσοστό 12,2% δήλωσε, ότι εργάστηκε ως εργάτης. Μικρότερα ποσοστά αφορούν εργασία ως Δημόσιοι και Ιδιωτικοί υπάλληλοι. Επιστήμονες, που έχουν ασκήσει το επάγγελμά τους, Αγρότες και Άνεργοι είναι όλοι μαζί το 2,4%.

γ) Μορφωτικό επίπεδο

Πίνακας 9. Επίπεδο γραμματικών γνώσεων

Απάντηση	1-4	5-9	10-19	20-49	0 εργ.	Σύνολο	%
Ανοalfάβητος	0	2.0	0	0	0	2	0.7
Α.Δημοτ.	43.0	26.0	11.0	3.0	26.0	109	35.9
Α.Γυμνασ.	64.0	40.0	25.0	5.0	15.0	149	49.0
Αν.Εκπαιδ.	13.0	16.0	7.0	3.0	5.0	44	14.4
Σύνολο	120	84	43	11	46	304	100.0

Από το δείγμα μας το 53,4% έχει περσιώσει τις βασικές σπουδές του εξατάξιου Γυμνασίου, ενώ το 14,4% έχει τελειώσει κάποιο ανώτερο, ή ανώτατο σχολή. Πολυ περιορισμένο είναι το ποσοστό των ανοalfάβητων, ενώ το ποσοστό όσων έχουν σπουδάσει τις σπουδές τους μετά το τέλος του δημοτικού είναι ιδιαίτερα υψηλό.

δ) Επαγγελματική ειδικευση

Ερώτηση: Έχετε επαγγελματική ειδικευση και αν ναι τι επιπέδου.

Πίνακας 10. Επαγγελματική ειδικευση

Απάντηση	1-4	5-9	10-19	20-49	0 εργ.	Σύνολο	%
Όχι	15.0	12.0	9.0	2.0	7.0	45	14.7
Εμπειρική	68.0	46.0	23.0	7.0	3.0	175	57.3
Κατώτερη	6.0	3.0	1.0	1.0	1.0	12	3.9
Μέση	26.0	20.0	5.0	1.0	5.0	56	18.8
Ανώτερη	5.0	3.0	5.0	1.0	3.0	16	5.3
Σύνολο	120	84	43	11	46	304	100.0

Η πλειοψηφία των μικροπορογωγών έχει εμπειρική επαγγελματική ειδικευση (57,3%). Ενα αρκετά μεγάλο ποσοστό δεν έχει καθόλου ειδικευση (14,7%). Σημαντικό μέρος των βιοτεχνών έχει ειδικευθεί επαγγελματικό σε μέσες επαγγελματικές σχολές (18,8%). Μικρότερα ποσοστά κροτούν οι ειδικεύσεις κατώτερου (3,9%) και ανώτερου (5,3%) επιπέδου. Συμπερασματικό πρέπει να διαπιστώσουμε το μεγάλο πρόβλημα κατάρτισης των βιοτεχνών ο'όλους τους κλάδους, που σαφώς αντανακλάται και στις όψεις τους τις δραστηριότητες.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 20

Μικροπαραγωγή και διαδικασία παραγωγής

20.1 Νομική φύση της επιχείρησης και συνεταιρισμοί

α) Νομική μορφή της επιχείρησης

Πίνακας 11. Νομική μορφή της επιχείρησης

Απάντηση	1-4	5-9	10-19	20-49	50 εργ.	Συνολο	%
Ατομική	81.0	40.0	18.0	8.0	36.0	183	60.3
Οικ/κή	26.0	33.0	19.0	2.0	6.0	86	28.3
Συνεταιρ.	9.0	7.0	3.0	.0	3.0	22	7.6
ΟΕ	4.0	4.0	3.0	1.0	.0	1	0.3
ΕΠΕ	.0	.0	.0	.0	1.0	1	0.3
ΑΕ	.0	.0	.0	.0	.0	.0	0.0
Συνολο	120	84	43	11	46	304	100.0

Γο 68,6% των επιχειρήσεων είναι ατομικές ή οικογενειακές μονάδες. Σε χαμηλό ποσοστό κυμαίνεται ο συνεταιρισμός με ξένους εκτός των συγγενών και της οικογένειας. Οι επιχειρήσεις που εμφανίζονται ως νομικά πρόσωπα, ΟΕ και ΕΠΕ, είναι περιορισμένες στο 4,2%.

β) Συνεταιρισμοί επιχειρήσεων

Ερώτηση: Συμμετέχετε σε συνεταιρισμό επιχειρήσεων;

Πίνακας 12. Συνεταιρισμοί επιχειρήσεων

Απόντηση	1-4	5-9	10-19	20-49	0 εργ.	Σύνολο	%
Δεν συμμε-							
τέχω	113.0	78.0	42.0	11.0	45.0	289	95.1
Συμμετέχω	7.0	6.0	1.0	.0	1.0	15	4.9
Σύνολο	120	84	43	11	46	304	100.0

Η μεγάλη μάζα των μικρών επιχειρήσεων δεν συμμετέχει σε συνεταιρισμούς βιοτεχνών (95.1%).

Στο σύνολό τους οι μικρές επιχειρήσεις της βιοτεχνίας είναι ατομικές μονάδες, ή, στην καλύτερη περίπτωση αποτέλεσμα συνεργασίας ανάμεσο σε συγγενείς.

20.2. Το επαγγελματικό ακίνητο

Ερώτηση: Το ακίνητο, που χρησιμοποιείται για επαγγελματική στέγη είναι δικής σας ιδιοκτησίας, ή ενοικιασμένο;

Πίνακας 13. Ιδιοκτησία επαγγελματικού ακινήτου

Απάντηση	1-4	5-9	10-19	20-49	0 εργ.	Σύνολο	%
Δ. Ιδιοκτ.	29	25	15	4	12	85	28.0
Ιδ. Α. Μ. Ο.	4	3	2	2	1	12	3.9
Ενοικιο	87	56	26	5	33	207	68.1
Σύνολο	120	84	43	11	46	304	100.0

Σημείωση: "Δ. Ιδιοκτη." σημαίνει "δικής μου ιδιοκτησίας". Η συντομογραφία "Ιδ. Α. Μ. Ο." σημαίνει "Ιδιοκτησία άλλου μέλους της οικογένειας".

Με βάση το στοιχείο του Πίνακα 13 το μεγαλύτερο μέρος των επιχειρήσεων (68,1%) είναι εγκατεστημένες σε ενοικιοζόμενο ακίνητο. Το 31,9% χρησιμοποιεί ως χώρο εγκατάστασης της επιχείρησης ιδιόκτητο ακίνητο, ή ιδιοκτησίας άλλου μέλους της οικογένειας. Συμπερασματικά υπάρχει μεγάλο πρόβλημα επαγγελματικής στέγης. Η συχνά αυθαιρετη σύζηση των μισθωμάτων επιβαρύνει δυσανάλογα τις μικρές επιχειρήσεις, ενώ μόνιμο σχεδόν υφίσταται η απειλή της έξωσης. Εκτός ουτών διαπιστώσαμε την ακαταλληλότητα της συντριπτικής πλειοψηφίας των ακινήτων, που επισκεφτήκαμε.

20.3. Συντελεστές παραγωγής

α) Πρώτες ύλες

Ερώτηση: Οι πρώτες ύλες, που χρησιμοποιούνται, είναι εγχώριες, ή εισαγόμενες;

Πίνακας 14. Προέλευση πρώτων υλών

Απάντηση	1-4	5-9	10-19	20-49	0 εργ.	Σύνολο	%
Εγχώριες	19.0	19.0	7.0	4.0	16.0	65	21.3
Εισαγόμεν.	18.0	12.0	8.0	.0	6.0	44	14.5
Εγχ-Εισαγ.	82.0	53.0	28.0	7.0	23.0	193	63.5
Δεν Απάντησε	1				1	2	0.7
Σύνολο	120	84	43	11	46	304	100.0

Όπως διαπιστώνουμε το 63,5% των βιοτεχνικών επιχειρήσεων χρησιμοποιεί πρώτες ύλες εγχώριες και εισαγόμενες. Το 21,3% χρησιμοποιεί μόνο εγχώριες πρώτες ύλες. Το ποσοστό όσων επιχειρήσεων χρησιμοποιούν μόνο εισαγόμενες πρώτες ύλες φαίνεται να είναι το μικρότερο (14,5%). Στην πραγματικότητα, όμως, είναι εξαιρετικά σημαντικό αν συνειδητοποιηθεί μαζί με το ποσοστό των μονάδων, που χρησιμοποιούν εγχώριες και εισαγόμενες πρώτες ύλες.

β) Κατοχή μηχανολογικού εξοπλισμού

Ερώτηση: Διαθέτει η επιχείρησή σας μηχανολογικό εξοπλισμό;

Πίνακας 15. Κατοχή μηχανολογικού εξοπλισμού

Απάντηση	1-4	5-9	10-19	20-49	0 εργ.	Σύνολο	%
Διαθέτει	117.0	84.0	41.0	10.0	44.0	296	97.4
Δεν "	1. 2.0	.0	2.0	1.0	1.0	6	2.0
Δεν "	2. .0	.0	.0	.0	.0	.0	0.0
Δεν "	3. 1.0	.0	.0	.0	.0	1	0.3
Δεν "	4. .0	.0	.0	.0	1.0	1	0.3
Σύνολο	120	84	43	11	46	304	100.0

Σημείωση: Δεν διαθέτω 1= Δεν διαθέτω, δεν είναι αναγκαίος. Δεν διαθέτω 2= Δεν διαθέτω είναι αναγκαίος, είναι περιθώρ. Δεν διαθέτω 3= Δεν διαθέτω, είναι αναγκαίος, δεν μπόρεσα μέχρι στιγμής να προμηθευθώ. Δεν διαθέτω 4= Δεν διαθέτω, είναι αναγκαίος δεν προτιθέμσι να κόνω την οποιουδήποτε επένδυση.

Το σύνολο σχεδόν των επιχειρήσεων, στις οποίες απευθυνθήκαμε έχει στη διάθεση του μηχανολογικό εξοπλισμό (97.4%). Από το 2.6%, που δεν έχει στην κατοχή του μηχανήματα, το 2% θεωρεί, ότι δεν είναι αναγκαία για τις δραστηριότητές του, ενώ μόλις το 0,6%, αν και πιστεύει ότι τα μηχανήματα είναι απαραίτητα, δεν μπόρεσε να τα αποκτήσει, είτε γιατί δεν

είχε τέτοια δυνατότητα, είχε γιατί δεν έχει την πρόθεση να κάνει μια παρόμοια επένδυση.

γ) Ηλικία του μηχανολογικού εξοπλισμού

Πίνακας 16. Ηλικία μηχανολογικού εξοπλισμού

Απόκτηση	1-4	5-9	10-19	20-49	5 εργ.	Συνολο	%
χωρίς ΜΕ	3	0	2	1	2	8	2.6
16 ετ. & ανω. 17		16	4	1	14	52	17.1
10-15 ετών	39	24	9	4	7	83	27.3
5-9 ετών	30	24	20	3	15	90	29.6
Εως 5 ετών	31	20	8	2	10	71	23.4
Συνολο	120	84	43	11	46	304	100.0

Το μεγαλύτερο ποσοστό των μικροπαραγωγών χρησιμοποιεί μηχανολογικό εξοπλισμό ηλικίας μεταξύ των πέντε και των εννέα ετών (29.6%).

Το 53% των βιοτεχνών κάνει χρήση μηχανημάτων ηλικίας μέχρι και εννέα ετών. Το 44,4% έχει στην κατοχή του μηχανήματα ηλικίας άνω των 10 ετών.

Παρό το σχετικό υψηλό ποσοστό, των επιχειρήσεων με μηχανήματα ηλικίας κάτω των δέκα ετών, δεν μπορούμε να μη διαπιστώσουμε την μεγάλη μέση ηλικία του μηχανολογικού εξοπλισμού στην περιοχή της Αττικής, συμπερασμα, που ενισχύεται και από την παρακολούθηση του παθόλου ευνοηθέντος αριθμού των μονάδων, οι οποίες όπλωνουν, ως

μέση ηλικία των μηχανημάτων τους τα 16 χρόνια και άνω. Η εκτίμηση αυτή έχει μια επιπλέον σημασία, μιας και η ευρύτερη περιοχή της πρωτεύουσας, αναδεικνυει με την λοτάσταση των παραγωγικών της δεικτών τις προϋποθέσεις ανάπτυξης και προόδου.

δ) Πρόθεση εκσυγχρονισμού του εξοπλισμού

Ερώτηση: Σκοπεύετε να αντικαταστήσετε το μηχανήματα, που χρησιμοποιείτε; και αν ναι * για ποιό λόγο;

Πίνακας 17. Πρόθεση εκσυγχρονισμού του μηχαν.εξοπλισμού

Απάντηση	1-4	5-9	10-19	20-49	0 εργ.	Σύνολο	%
χωρίς ΜΕ	3	0	2	1	2	8	2.6
Όχι	86	48	25	5	31	195	64.2
Ναι χολασμ.	1	1	1	0	1	4	1.3
Ναι Α.Σ	1	1	0	0	0	2	0.7
Ναι μη αποδ.	19	26	14	5	2	66	21.6
Ναι παλαιά	10	8	1	0	10	29	9.6
Σύνολο	120	84	43	11	46	304	100.0

Σημείωση: Χωρίς ΜΕ= χωρίς μηχανήματα. Ναι Α.Σ.=Ναι ακριβή συντήρηση. Ναι μη αποδ.= Ναι μη αποδοτικές.

Απ' ότι μας δείχνουν οι πληροφορίες, η μεγάλη πλειοψηφία του δείγματος δεν προτίθεται να εκσυγχρονίσει το μηχανικό εξοπλισμό της επιχείρησής της (64.2%). Το 33.2% των

ερωτηθέντων, έχει γενικά την διάθεση να αλλάξει τα μηχανήματα της επιχείρησής του. Από αυτό το ποσοστό το μεγαλύτερο μέρος (21.6%) επιθυμεί να προχωρήσει ο² αυτή την κίνηση, γιατί πιστεύει, ότι ο υπάρχων εξοπλισμός δεν είναι αποδοτικός. Το 9.6% θεωρεί τα μηχανήματα της επιχείρησής παλαιά.

Συνοπτικά μπορούμε να πούμε, ότι, παρά την σχετικά υψηλή μέση ηλικία των μηχανημάτων της βιοτεχνίας στην Αττική, δεν διαπιστώνεται ανάλογη τάση εφουχρητισμού τους.

20.4 Κεφάλαιο και Μικροπαραγωγή

α) Επιθυμητή κατανομή κεφαλαίου κατά κλάδο

Ερώτηση: Στον κλάδο, που ανήκετε, είναι περισσότερο αναγκαίο το σταθερό (εγχοταστάσεις-μηχανήματα), ή, το μεταβλητό (εργατικές αμοιβές, πρώτες ύλες, κεφάλαιο κίνησης);

Πίνακας 18. Επιθυμητή κατανομή κεφαλαίου.

Απάντηση	1-4	5-9	10-19	20-49	0 εργ.	Σύνολο	%
Το σταθερό	30.0	23.0	11.0	3.0	14.0	81	16.6
Το μεταβλητό	31.0	15.0	10.0	2.0	8.0	66	21.7
Τα 2 ισότιμα	58.0	46.0	22.0	6.0	24.0	156	51.4
Ελλ. Πληρωφ. 1						1	0.3
Σύνολο	120	84	43	11	46	304	100.0

Το 51,4% του δείγματος θεωρεί, ότι πρέπει να υπάρχει ισοκατανομή ανάμεσα στο σταθερό και το μεταβλητό κεφάλαιο.

Πάντως αυτή η τοποθέτηση είναι μάλλον αποτέλεσμα της έλλειψης πληροφόρησης και κατάρτισης των μικροπαραγωγών γύρω από τις ανάγκες της επιχείρησης και του κλάδου τους, παρά το εμπέροσμα από την ίδια την εμπειρία από την ενσوخόληση τους στην συγκεκριμένη δραστηριότητα.

Γο 26.6% των μικροπαραγωγών πιστεύουν, ότι η επιχείρηση και ο κλάδος τους απαιτεί μεγαλύτερες επενδύσεις για σταθερό κεφάλαιο. Αντιθέτα το 21.7% έχει την γνώμη, ότι το μεταβλητό κεφάλαιο είναι περισσότερο σημαντικό.

Είναι φανερό, πως η σχεδόν ίση κατανομή των απαντήσεων οφείλεται κύριο στην διαφορετικότητα των κλάδων και τις ξεχωριστές ανάγκες τους και βασικά στην διάκριση ανάμεσα στους παραδοσιακούς και τους σύγχρονους κλάδους.

β) Δομή κεφαλαίου της επιχείρησης

Ερώτηση: Από το κεφάλαιο, που έχετε επενδύσει στην επιχείρησή σας, ποιά υπερέρχει σε αναλογία ποσοτικά, το σταθερό, ή το μεταβλητό;

Πίνακας 19. κατανομή του κεφαλαίου στην επιχείρηση

Απάντηση	1-4	5-9	10-19	20-49	0 εργ.	Σύνολο	%
Το σταθερό	78.0	50.0	29.0	4.0	29.0	190	62.5
Το μεταβλητό	38.0	30.0	13.0	7.0	17.0	105	34.6
Τα 2 ισότιμα	3.0	4.0	1.0	.0	.0	8	2.6
Ελλ.Πληρωφ.	1					1	0.3
Σύνολο	120	84	43	11	46	304	100.0

Από τις πληροφορίες, που συλλέξαμε, φαίνεται, ότι στο μεγαλύτερο μέρος των βιοτεχνιών της Αττικής υπερέχει σαφώς το σταθερό κεφάλαιο (62.5%). Στο 34.6% των επιχειρήσεων υπερέχει το μεταβλητό κεφάλαιο. Μόνο στο 2.6% των περιπτώσεων διοικιούνται ισορροπία μεταβλητού και σταθερού κεφαλαίου. Για παραπάνω λόγους αποτελούν κάποιο κατ' αρχήν εξήγηση της τάσης, που διοικιτώθηκε στην προηγούμενη ερώτηση, να θεωρείται "όριστη" περίπτωση η ισορροπία μεταβλητού-σταθερού κεφαλαίου. Είναι, ωστόσο, υποριτή η στενότητα μεταβλητού κεφαλαίου.

**γ) Βαθμός ικανοποίησης του βιοτέχνη για το κεφάλαιο,
που έχει επενδύσει στην επιχείρηση**

Ερώτηση: Θεωρείτε, ότι το κεφάλαιο, που έχετε επενδύσει στην επιχείρησή σας επαρκεί για τις ανάγκες της;

Πίνακας 20. Επάρκεια κεφαλαίου

Απόντηση	1-4	5-9	10-19	20-49	0 εργ.	Συνολο	%
Επαρκεί	33.0	36.0	21.0	5.0	14.0	109	35.9
Δεν επαρκεί	86.0	48.0	22.0	6.0	31.0	193	63.5
Ελλ.πληρωφ.	1				1	2	0.6
Σύνολο	120	84	43	11	46	304	100.0

Το 63.5% κρίνει, ότι το κεφάλαιο, το οποίο έχει επενδύσει στην επιχείρησή του, είναι ανεπαρκές.

Μόνο το 35.9% των βιοτεχνών πιστεύει, πως το ποσό του κεφαλαίου τους είναι επαρκές και ικανοποιητικό.

20.5. Τραπεζική χρηματοδότηση

α) Ανάγκες τραπεζικής χρηματοδότησης

Ερώτηση: Έχετε ανάγκη για τραπεζική χρηματοδότηση, και αν ναι για ποιά χρήση;

Πίνακας 21. Ανάγκη τραπεζικής χρηματοδότησης

Απάντηση	1-4	5-9	10-19	20-49	0 εργ.	Σύνολο	%
Όχι	33.0	19.0	12.0	2.0	12.0	78	25.7
Εγκατ. 1	3.0	3.0	2.0	1.0	3.0	12	3.9
Μηχ.εξ. 2	15.0	7.0	6.0	1.0	10.0	39	12.8
Κ.ε.φ.κ.ίν. 3	38.0	20.0	12.0	4.0	12.0	86	28.3
1 και 3 4.	4.0	5.0	2.0	.0	.0	11	3.6
1 και 2 5.	3.0	9.0	2.0	1.0	1.0	16	5.3
2 και 3 6.	24.0	21.0	7.0	2.0	8.0	62	10.4
Σύνολο	120	84	43	11	46	304	100.0

Σημείωση: Οι απαντήσεις με κωδικό αριθμό 1-6 σημαίνουν ναι.

Το 25.7% του δείγματος δήλωσε, ότι δεν έχει καθόλου ανάγκη για τραπεζική χρηματοδότηση.

Η πλειοψηφία των βιοτεχνών της Αττικής (74,3%) σύμφωνα με τις πληροφορίες μας θέλει να χρηματοδοτηθεί.

Έχει μεγάλη σημασία η αναλογία της ανάγκης χρηματοδότησης με τις επιμέρους χρήσεις.

Για χρηματοδότηση μόνο για πάγιες εγκαταστάσεις ενδιαφέρονται μόνο το 3.9% του δείγματος.

Ενα ποσοστό 12.8% συγκεντρώνουν, όσοι χρειάζονται δάνειο μόνο για μηχανήματα.

Το 3.6% επιθυμεί να χρηματοδοτηθεί για επενδύσεις επί παγίων εγκαταστάσεων και κεφάλαιο κίνησης.

Το 5.6% των βιοτεχνών, που ρωτήθηκαν, εκδήλωσε την εθέλπη να λάβει δάνειο για συνδυασμό επενδύσεων για πάγιες εγκαταστάσεις και μηχανικό εξοπλισμό.

Αφήσαμε τελευταία την αξιολόγηση της χρηματοδότησης για κεφάλαιο κίνησης. Είναι βέβαια εντυπωσιακό ότι η σχετική πλειοψηφία των βιοτεχνών (28.3%) δηλώνει, ότι χρειάζεται αποκλειστικά χρηματοδότηση για κεφάλαιο κίνησης, ή σε συνδυασμό κύριο με δάνειο για αγορά μηχανικού εξοπλισμού (20.4%). Οι απαντήσεις σ' αυτά το ποσοστό αφ' ενός επιβεβαιώνουν το συμπέρασμα για τη δομή του κεφαλαίου και συγκεκριμένο για την έλλειψη του απαιτούμενου μεισθλιτου κεφαλαίου και αφετέρου οριοθετούν τις βασικές ανάγκες της βιοτεχνίας με την υπάρχουσα διάρθρωση.

Πέρα από τις προηγούμενες διαπιστώσεις, οι πληροφορίες από τους βιοτέχνες της Αττικής, εδραιώνουν την υπόθεση, που προβάλαμε στην ανάλυση του συστήματος χρηματοδότησης. Η

διαμόρφωση, δηλαδή, του συστήματος χρηματοδότησης στηρίχθηκε στις πραγματικές, όμοιες και ονολογικές ανάγκες της βιοτεχνίας. Είναι μάλιστα αποτέλεσμα συστηματικής μελέτης τούτων των αναγκών από την πλευρά του κράτους. Η δομή της χρηματοδότησης μ' αυτήν την έννοια κάθε άλλο παρά αναρθολογική και διαλοθητική είναι, τα τελευταία 25 χρόνια. Η βιοτεχνία, που χαρακτηρίζεται βασικά, ως έντασης εργασίας, έχει πρόβλημα ρευστότητας και ακριβώς σ' αυτόν τον τομέα κάνει την παρέμβασή του το τραπεζικό σύστημα.

β) Δομή της χρηματοδότησης

Ερώτηση: Έχετε λάβει τραπεζικό δάνειο στο παρελθόν και αν ναι, για ποιά χρήση;

Πίνακας 22. Δομή της χρηματοδότησης

Απάντηση	1-4	5-9	10-19	20-49	0 εργ.	Σύνολο	%
Όχι	34.0	18.0	4.0	1.0	10.0	67	22.0
Π.Εγκατ.1	3.0	1.0	2.0	.0	1.0	7	2.3
Μηχ.εξ.2	21.0	8.0	9.0	.0	12.0	50	16.4
Κεφ.κίν.3	45.0	33.0	17.0	2.0	18.0	115	37.8
1 και 3 4.	1.0	2.0	2.0	2.0	2.0	9	3.1
1 και 2 5.	.0	3.0	1.0	1.0	.0	5	1.6
2 και 3 6.	16.0	19.0	8.0	5.0	3.0	51	16.8
Σύνολο	120	84	43	11	46	304	100.0

Όπως μας δείχνουν οι απαντήσεις, το 22% των βιοτεχνιών δεν έχουν λάβει καθόλου τραπεζικό δάνειο.

Η σχετική πλειοψηφία του δείγματος (37.8%) έχει λάβει δάνειο για κεφάλαιο κίνησης.

Ακολουθούν σε ποσοστό οι βιοτέχνες, οι οποίοι έχουν πάρει δάνειο, σε συνδυασμό για κεφάλαιο κίνησης και μηχανικό εξοπλισμό (16.8%) και αυτοί, που έλαβαν δάνειο μόνο για μηχανικό εξοπλισμό (16.4%).

Οι υπόλοιποι βιοτέχνες (6.9%) διακρίνονται, σε όσους έλαβαν δάνειο μόνο για πάγιες εγκαταστάσεις (2.3%), σε εκείνους, που δανειοδοτήθηκαν για πάγιες εγκαταστάσεις και κεφάλαιο κίνησης (3%), και ο' αυτούς, που χρηματοδοτήθηκαν για μηχανικό εξοπλισμό και πάγιες εγκαταστάσεις (1.6%).

Παρατηρούμε λοιπόν, ότι κατά βάση οι βιοτέχνες έχουν χρηματοδοτηθεί, με τρόπο ανάλογο με τις ανάγκες τους, όπως αυτές εκδηλώθηκαν με τις απαντήσεις τους στην προηγούμενη ερώτηση και καταγράφηκαν στον Πίνακα 21.

Στον Πίνακα 23, που ακολουθεί καταγράφονται για καλύτερη πληροφόρηση, οι βιοτέχνες, οι οποίοι έχουν κάνει αίτηση για χορήγηση δανείου και αυτή απορρίφθηκε.

Ερώτηση: Έχετε κάνει στο παρελθόν αίτηση για χορήγηση δανείου, που να απορρίφθηκε, από την αρμόδια επιτροπή έγκρισης πιστώσεων;

Πίνακας 23. Απορριφθείσες αιτήσεις χρηματοδότησης

Απάντηση	1-4	5-9	10-19	20-49	50 εργ.	Σύνολο	%
Όχι	34	22	8	3	11	78	25.7
Π.Εγκατ. 1	0	0	0	0	0	0	0.0
Μηχ.εξ. 2	2	0	0	0	0	2	0.7
Κεφ.Είν. 5	0	1	0	0	0	1	0.3
1 και 3 4.	0	0	0	0	0	0	0.0
1 και 2 5.	0	0	0	0	0	0	0.0
2 και 3 6.	0	0	1	0	0	1	0.3
Δεν απάντησε	84	61	34	8	35	222	73.0
Σύνολο	120	84	43	11	46	304	100.0

Το μεγάλο ποσοστό, όσων δεν απάντησαν (73%) δεν μας επιτρέπει να συνόψουμε σφριβή συμπεράσματα. Το ποσοστό, όμως, όσων απάντησαν (27%) προσεγγίζει την αντιστοιχη αναλογία αυτών, που σύμφωνα με τον προηγούμενο Πίνακα δεν έχουν καθόλου δανειοδοτηθεί.

Το 25.7% δεν έχει κάνει αίτηση για χορήγηση δανείου στο παρελθόν. Μόλις το 1.3% των βιοτεχνών αν και έκανε αίτηση, δεν του χορηγήθηκε καθόλου τραπεζικό δάνειο.

γ) Γνώμη για το σύστημα χρηματοδότησης

Ερώτηση: Θεωρείτε, ότι το σύστημα χρηματοδότησης της βιοτεχνίας είναι ικανοποιητικό, ή όχι;

Πίνακας 24. Γνώμη για το σύστημα χρηματοδότησης 1.

Απάντηση	1-4	5-9	10-19	20-49	U εργ.	Σύνολο	%
Ικανοποιητικό	105	75	36	10	38	264	86.8
Μη Ικανοπ.	14	9	7	1	7	38	12.5
Δεν απάντησε	1	0	0	0	1	2	0.7
Σύνολο	120	84	43	11	46	304	100.0

Η πολύ μεγάλη πλειοψηφία των βιοτεχνιών (86.8%) πιστεύει ότι το σύστημα χρηματοδότησης προς την βιοτεχνία είναι ικανοποιητικό. Η συγκριτική τους αυτή δεν είναι περίεργη, διότι, όπως είδαμε καλύπτει τις υπάρχουσες και εκφρασμένες ανάγκες τους.

Μόνο το 12.5% των βιοτεχνιών δεν θεωρεί το πιστωτικό σύστημα ικανοποιητικό.

Στο πίνακα 25 επιβεβαιώνεται το συμπέρασμά μας για τη σημασία της τραπεζικής δανειοδότησης για την επιβίωση των μικρών παραγωγικών μονάδων.

Ερώτηση: Έχει διατυπωθεί η άποψη, ότι η επιβίωση μεγάλου αριθμού μικρομεσαίων επιχειρήσεων εξαρτάται, σε μεγάλο βαθμό, από την τραπεζική δανειοδότηση. Εσείς συμφωνείτε μ' αυτή την άποψη;

Πίνακας 25. Χρηματοδότηση και επιβίωση των ΜΜΕ.

Απόντηση	1-4	5-9	10-19	20-49	0 εργ.	Σύνολο	%
Συμφωνώ	63	46	24	8	23	164	53.9
Δεν Συμφωνώ	57	38	18	3	22	138	45.4
Δεν απάντησε	0	0	1	0	1	2	0.7
Σύνολο	120	84	43	11	46	304	100.0

Παρά το γεγονός, ότι πρόκειται για αρκετά τολμηρή ερώτηση, που δεν διευκολύνει την ευθεία απάντηση, η πλειοψηφία δήλωσε, πως συμφωνεί με την άποψη, η οποία διατυπώνεται (53.9%). Το 45.4% δεν συμφωνεί, ότι η βιοτεχνία στηρίζεται στην δανειοδότηση για να επιβιώσει.

Πρέπει, με βάση τα στοιχεία, να ονομαζώσουμε, την αντιστοιχία του χρηματοδοτικού συστήματος με τις διαθέσεις των βιοτεχνιών και την καθοριστική του σημασία για την επιβίωση των μικρών μονάδων.

20.6. Εργατική δύναμη

α) Αριθμός εργαζομένων

Ερώτηση Πόσους εργαζόμενους απασχολείτε;

Πίνακας 26. Αριθμός εργαζόμενων ανά επιχείρηση

Απάντηση	Αριθμός					%	
1-4	120					39.5	
5-9	84					27.7	
10-19	43					14.1	
20-49	11					3.6	
0 εργαζ.	46					15.1	
Σύνολο	120	84	43	11	46	304	100.0

Οι βιοτέχνες, που απασχολούν μέχρι και τέσσερις εργαζόμενους αποτελούν το 54,6% του δείγματος. Όσοι απασχολούν από 5 μέχρι και 9 άτομα είναι το 27,7%. Συνολικά οι επιχειρήσεις με απασχόληση 0-9 εργαζόμενους ανέρχονται στο 82,3%.

Οι επιχειρήσεις με 10-49 εργαζόμενους είναι το 17,7% του δείγματος. Αυτές αναλύονται σε εκείνες με απασχόληση 10-19 εργαζόμενους (14,1%) και στις σχετικά μεγαλύτερες με μέση απασχόληση ανάμεσα στα 20 και τα 49 άτομα (3,6%).

β) Βαθμός ειδίκευσης των εργαζόμενων

Ερώτηση: Είναι ειδικευμένο το προσωπικό, που απασχολείτε;

Πίνακας 27. Ειδίκευση των εργαζόμενων.

Απάντηση	1-4	5-9	10-19	20-49	0 εργ.	Σύνολο	%
Όλοι ειδικευμ.	62	37	14	3	0	116	38.2
Ορισμένοι ειδ.	36	42	26	8	0	112	36.8
Κονένας ειδικ.	20	5	3	0	0	28	9.2
Χωρίς Εργασ.	0	0	0	0	46	46	15.1
Δεν απάντησε	2	0	0	0	0	2	0.7
Σύνολο	120	84	43	11	46	304	100.0

Αυτά, που απάντησαν, ότι το σύνολο των απασχολούμενων είναι ειδικευμένο είναι το 38.2%. Το 36.8% δήλωσε μόνο ορισμένοι από τους εργαζόμενους έχει επαγγελματική ειδίκευση. Το 9.6% των βιοτεχνών απασχολεί προσωπικό, χωρίς ειδίκευση.

Χρειάζεται να επισημάνουμε το χαμηλό ποσοστό ειδικευμένης εργασίας στο χώρο της βιοτεχνίας στην περιοχή της Αττικής, σε συνάρτηση με το μεγάλο ποσοστό των επιχειρήσεων, που έχουν καθόλου εργαζόμενους, για να αντιληφτούμε το μεγάλο πρόβλημα ποιότητας των παραγωγικών δυνάμεων του χώρου.

γ) Κόστος εργασίας

Ερώτηση: Θεωρείται ότι το κόστος εργοδότης είναι υψηλό;

Πίνακας 28. Κόστος εργοδότης.

Απάντηση	1-4	5-9	10-19	20-49	0 εργ.	Σύνολο	%
Υψηλό	53	42	27	5	16	143	47.0
Χαμηλό	20	10	6	4	18	58	19.1
Ικανοποιητικό	47	30	10	2	6	95	31.3
Δεν οπώντησε	0	2	0	0	6	8	2.6
Σύνολο	120	84	43	11	46	304	100.0

Οι περισσότεροι βιοτέχνες (47%), θεωρούν το κόστος εργοδότης υψηλό. Χαμηλό το θεωρεί το 19.1% των βιοτεχνών.

Άρκετά σημαντικό ποσοστό αντιπροσωπεύει η γνώμη, ότι οι εργοδότης αμοιβές βρίσκονται σε ικανοποιητικό επίπεδο.

Είναι αξιοσημείωτο, πως από τις 46 επιχειρήσεις, που δεν απασχολούν καθόλου εργαζόμενους, η σχετική πλειοψηφία (18, 39.1% της κατηγορίας) θεωρεί τις εργοδότης αμοιβές χαμηλές.

Οι 16 αντίθετα τις χαρακτηρίζουν υψηλές (34.8% της κατηγορίας). Έξι τις θεωρούν ικανοποιητικές και 6 δεν οπώντησαν.

Είναι, πάντως, φυσικό να κυριαρχεί η άποψη για το υψηλό κόστος εργοδότης, εφόσον οι συγκεκριμένες επιχειρήσεις είναι έντονης εργοδότης, με την δομή κεφαλαίου, που διακρίνουμε.

δ) Κοινωνική ασφάλιση και το κόστος της

Ερώτηση: Είναι όλοι οι εργαζόμενοι, που απασχολείτε εγγεγραμμένοι στο ΙΚΑ, ή σε άλλο οργανισμό κοινωνικής ασφάλισης, σύμφωνα με το ισχύον νομικό πλαίσιο;

Πίνακας 29. Κοινωνική Ασφάλιση Ι.

Απάντηση	1-4	5-9	10-19	20-49	0 εργ.	Σύνολο	%
Όλοι	103	82	41	11	0	237	78.0
Ορισμένοι	2	0	1	0	0	3	1.0
Κονείς	5	2	1	0	0	8	2.6
Χωρίς Εργασ.	0	0	0	0	46	46	15.1
Δεν απάντησε	10	0	0	0	0	10	3.3
Σύνολο	120	84	43	11	46	304	100.0

Το πολύ μεγάλο μέρος των βιοτεχνών του δείγματος δήλωσε ότι το σύνολο των εργαζομένων είναι ασφαλισμένο σε οργανισμό κοινωνικής ασφάλισης (78%). Μόνο το 1% απάντησε, ότι ορισμένοι εργαζόμενοι είναι ασφαλισμένοι. Για 2.6% των βιοτεχνών φανέρωσε, πως κανείς από τους εργαζόμενους δεν είναι ασφαλισμένος. Δεν απάντησε το 3.3% των ερωτηθέντων.

Οι απαντήσεις, που δόθηκαν, με την δοσμένη αναλογία, δεν θα πρέπει να είναι ιδιαίτερα αξιόπιστες, μιας και είναι ευρύτερα γνωστή η άρνηση των μικρών επιχειρήσεων να καλύψουν

το κόστος της κοινωνικής ασφάλισης των απασχολούμενων στις παραγωγικές τους μονάδες. Είναι, έτσι, χρήσιμη η αναφορά στον επόμενο Πίνακα (30).

Ερώτηση: Ποιούς πιστεύετε, ότι πρέπει, να επιβαρύνει το κόστος της κοινωνικής ασφάλισης;

Πίνακας 30. Επιθυμητή κατανομή του κόστους κοινωνικής ασφάλισης

Απάντηση	1-4	5-9	10-19	20-49	0 εργ.	Σύνολο	%
Τους εργοδ. 1	15	12	6	0	4	37	12.2
Τους εργοδ. 2	3	4	3	0	1	11	3.6
Τους φορολογ. 3	31	17	11	4	17	80	26.3
Δημόσ. Δαπάνες 4	43	27	13	5	8	96	31.6
1+2+4	51	19	9	1	7	54	17.7
1+4	6	0	0	0	0	0	0.0
1+3	7	1	0	1	0	3	1.0
2+3	8	0	0	0	1	1	0.3
2+4	9	0	0	0	0	0	0.0
3+4	10	3	0	0	0	3	1.0
Δεν απάντησε	6	4	1	0	8	19	6.3
Σύνολο	120	84	43	11	46	304	100.0

Από μία πρώτη προσέγγιση, φαίνεται, ότι μόλις το 17.7%, συμφωνεί να διατηρηθεί το υπάρχον καθεστώς, περί της

επιβύρνοτες για την κοινωνική ασφάλιση (απάντηση με διακριτικό αριθμό 5).

Το μεγαλύτερο ποσοστό συγκεντρώνει τη άποψη να επιβυρυνθούν αποκλειστικά τα κόστος της ασφάλισης οι Διμήσιες Δαπάνες (31.6%). Σημαντικό είναι το ποσοστό εκείνων, που επιθυμουν να επιβυρυνθούν τα έξοδα της κοινωνικής ασφάλισης, όλοι οι φορολογούμενοι. Το 1% των βιοτεχνών προτιμά να επιμεριστέ σε φορολογούμενους και Διμήσιες Δαπάνες. Συνολικά το 57.9% των ερωτηθέντων, θέλει να ανακατανεμηθούν τα βάρη της κοινωνικής ασφάλισης και να επιμεριστούν ο'όλους τους φορολογούμενους και στις Διμήσιες Δαπάνες.

Μόνο το 3.6% θεωρεί ότι, είναι αναγκαίο να επιβυρυνονται αποκλειστικά οι εργοδόμενοι.

Το σημαντικό ποσοστό, όσων πιστεύουν, ότι για το κόστος της κοινωνικής ασφάλισης, πρέπει να επιβυρυνονται μόνο οι εργοδότες (12.2%), μάλλον είναι αποτέλεσμα άγνοιας, παρά ειδήλωση σγοθής πρόθεσης.

Μικρότερο ποσοστό χωρίς ειδικότερη σημασία συγκεντρώνει η γνώμη να επιμεριστεί το ασφαλιστικό βάρος ονόμωσα σε εργοδότες και φορολογούμενους (απάντηση 7), (1%), είτε ονόμωσα στους εργοδόμενους και τους φορολογούμενους (απάντηση 8), (0.3%).

Το 6.3% δεν οπόντισε στα συγκεκριμένα ερωτήματα.

Οι βιοτέχνες του δείγματος, φέρνουν, σύμφωνα με τις δοσμένες πληροφορίες, να συμφωνούν καλό πλειοψηφία, με την άποψη των συνδικαλιστικών τους οργανώσεων κατά την οποία, το βάρος της κοινωνικής ασφάλισης πρέπει, να μεταφερθεί σε Διμήσιες Δαπάνες και ο'όλους τους φορολογούμενους. Είναι ενδεικτική η θέση να μην επιβυρυνθούν επιπλέον οι εργοδόμενοι.

ε) Οικογενειακή απασχόληση

Ερώτηση: Εργάζονται στην επιχείρησή σας μέλη της οικογένειάς σας;

Πίνακας 31. Οικογενειακή απασχόληση

Απάντηση	1-4	5-9	10-19	20-49	0 εργ.	Σύνολο	%
Ναι	56	44	24	16	18	148	48.7
Όχι	63	40	19	5	28	155	51.0
Δεν απάντησε	1	0	0	0	0	1	0.3
Σύνολο	120	84	43	11	46	304	100.0

Το 51% των βιοτεχνών δεν απασχολεί καθόλου στην επιχείρησή του μέλη της οικογένειάς. Το 48,7% μας πληροφορεί, ότι απασχολεί μέλη της οικογένειάς για να βοηθήσουν στις δραστηριότητες της επιχείρησής.

Χρειάζεται να ξεχωρίσουμε την ευρεία διάδοση της οικογενειακής απασχόλησης στις επιχειρήσεις, που δήλωσαν, ότι δεν απασχολεί αμοιβόμενους εργαζόμενους. Οι επιχειρήσεις, ωστόσο, με οικογενειακή απασχόληση, φέρονται, να είναι η πλειοψηφία ο' όλες τις επιμέρους κατηγορίες, εκτός από εκείνη, που αφορά τις μονάδες με 1-4 εργαζόμενους.

Είναι εύκολα αναγνωρίσιμη η πολύ μεγάλη σημασία της

οικογενειακής απασχόλησης, στην βιοτεχνία, καθώς αυτή αντιστοιχίζει το κόστος της σμολθόμενης εργασίας. Παράλληλα, βέβαια, αυτή υποκρύπτει το μέγεθος της πραγματικής σμολθόμενης απασχόλησης και την κατανομή της στις υποκατηγορίες των βιοτεχνικών επιχειρήσεων.

20.7. Παραγωγική Αυτονομία

α) Χαρακτήρας του προϊόντος

Ερώτηση: Το προϊόν, που κατασκευάζετε, είναι τελικό, ή ημικατεργασμένο;

Πίνακας 32. Χαρακτήρας του προϊόντος

Απάντηση	1-4	5-9	10-19	20-49	0 εργ.	Σύνολο	%	
Τελικό	.1	87	59	33	9	29	217	71.4
Ημικατεργασμ.	2	11	7	6	1	4	29	9.5
Επισκ./Συντ.	3	10	1	1	0	5	17	5.6
1+3	4	6	7	1	0	7	21	6.9
2+3	5	1	3	1	0	1	6	2.0
1+2	6	5	6	1	1	0	13	4.3
1+2+3	7	0	1	0	0	0	1	0.3
Σύνολο	120	84	43	11	46	304	100.0	

Το 71.4% του δείγματος κατασκευάζει τελικό προϊόν. Ημικατεργασμένο προϊόν παράγει το 9.5% των επιχειρήσεων. Αρκετά διαφοροποιημένος είναι ο συνδυασμός παραγωγής τελικών προϊόντων και δραστηριοτήτων επισκευών και συντήρησης (6.9%).

Σημαντικό είναι το ποσοστό των επιχειρήσεων, που παράγουν συγχρόνως τελικό και ημιεπεξεργασμένο προϊόν (4,3%). Μικρότερος αριθμός βιοτεχνών δήλωσε, ότι παράγει ημιεπεξεργασμένο προϊόν σε συνδυασμό με επισκευαστικές δραστηριότητες (2%), ενώ μόλις το 0,3% παράγει τελικό και ημιεπεξεργασμένο προϊόν με παράλληλη επισκευαστική δραστηριότητα.

Αν και το μεγαλύτερο μέρος των βιοτεχνιών κοιτοσκευάζει προϊόντα έτοιμα για διόδοση, παρατηρείται μια κοθήλου ευκατοφρόνητη διόδοση, στην ανάπτυξη των μονάδων εκείνων, που είτε υφίστανται αποκλειστικά στην παραγωγή ημιεπεξεργασμένων προϊόντων και στις επισκευές, είτε στο συνδυασμό τους. Το συνολικό ποσοστό, άλλωστε, όσων επιχειρήσεων δεν παράγουν αποκλειστικά τελικό προϊόν (28,6%) δίνει την πρώτη εικόνα για την καλύτερη σημασία (έως, όχι τόσο ανάγλυφη αυτή τη στιγμή) των συμπληρωματικών και εξοικονομημένων δραστηριοτήτων στο χώρο της βιοτεχνίας.

β) Διόδοση της υπεργολαβίας

Ερώτηση: Αναλαμβάνετε υπεργολαβίες;

Πίνακας 33. Υπεργολοβικές επιχειρήσεις

Απάντηση	1-4	5-9	10-19	20-49	0 εργ.	Σύνολο	%
Ναι	40	40	12	2	10	104	34,2
Όχι	80	44	31	9	36	200	65,8
Σύνολο	120	84	43	11	46	304	100,0

Αν και το 65.8% σπόντσε, ότι δεν αναλαμβάνει υπερβολικές, το ποσοστό αυτών, που αναλαμβάνουν (34.2%) είναι ενδεικτικό για την εξέλιξη παρόμοιων δραστηριοτήτων.

Στον επόμενο πίνακα καταγράφονται οι απόψεις για τους όρους των υπερβολιών.

Ερώτηση: Αν αναλαμβάνετε υπερβολές, μόνο και με τι όρους;

Πίνακας 34. Βαθμός ικανοποίησης από τις υπερβολές

Απόντηση	1-4	5-9	10-19	20-49	U εργ.	Σύνολο	%
Δεν αναλαμβάνω	80	44	31	9	36	200	65.8
Μόνο Ικανοπ.	3	5	2	0	2	12	3.9
Μόνο Αναγκαστ.	3	4	2	1	1	11	3.6
Όχι Μόνο Ικανοπ.	20	22	7	1	3	53	17.5
Όχι Μόνο Αναγκ.	14	9	1	0	4	28	9.2
Σύνολο	120	84	43	11	46	304	100.0

Οι βιοτέχνες του δείγματος σε ποσοστό 7.5% ασχολούνται αποκλειστικά με υπερβολικές δραστηριότητες. Αυτοί, που αναλαμβάνουν υπερβολές, παράλληλα με τις άλλες δραστηριότητες τους, αποτελούν το 26.7%.

Η συμπλοκή των υπερβολιών με τις άλλες δραστηριότητες σε τέτοια έκταση, δεν αποδεικνύει το περιφερειακό χαρακτήρα τους. Αντίθετα φανερώνει τη σημασία

τους για την επιβίωση των μικρών παραγωγικών μονάδων και παρέχει τις πληροφορίες για την επέκταση της μισοεξαμηνιαίας παραγωγής (όπως την αναλύσαμε), σε βάρος της τυπικά ανεξάρτητης παραγωγής, μέσω στα όρια της ίδιας και της αυτής επιχείρησης.

Σχετικά με τους όρους ανάληψης των υπεργολαβιών, υπάρχει μόλις θετική γνώμη. Η πλειοψηφία όσων αναλαμβάνουν υπεργολοβίες (21,4% επί του 34,2% των υπεργολοβιών) πιστεύουν, ότι οι όροι είναι ικανοποιητικοί. Το 1/3 των υπεργολοβιών τους θεωρεί αναγκαστικούς (12,8% επί του 34,2% των υπεργολοβιών). Πρέπει, βέβαια, να αξιολογήσουμε την μικρή διαφορά του αριθμού, όσων υπήντησαν, ότι όροι των υπεργολαβιών είναι ικανοποιητικοί, ή αντίθετα αναγκαστικοί (3,9% και 3,6% αντίστοιχα) στην κατηγορία των επιχειρήσεων, που ασχολούνται αποκλειστικά με παρόμοιες δραστηριότητες. Είναι φανερό, ότι η απόλυτη εξάρτηση από τις υπεργολοβίες παράγει σταδιακά, συνθήκες εξαναγκασμού, εφόσον δεν παρουσιάζονται άλλες επιλογές. Είναι νομίζουμε, το ποιοτικό στοιχείο εκείνο, που βρίσκεται, σε εξέλιξη. Η σχετικά μεγάλη διαφορά ποσοστού, υπέρ αυτών, που θεωρούν ικανοποιητικούς τους όρους των υπεργολαβιών, στη κατηγορία των μη αποκλειστικά υπεργολοβιακών επιχειρήσεων, οφείλεται στην διατήρηση, από την πλευρά τους, αυτοδυνάμων δυνατοτήτων να απευθύνονται στην εσωτερική αγορά.

γ) Προέλευση των υπεργολαβιών

Ερώτηση: Με τι είδους επιχειρήσεις συνεργάζεστε;

Πίνακας 35. Προέλευση των υπεργολαβιών. Εθνικότητα

Απόντιση	1-4	5-9	10-19	20-49	0 εργ.	Σύνολο	%
Μεν ονολαμβάνω		44	31	9	36	200	65.8
Ελληνικές	53	33	9	2	9	86	28.3/82.7
Ξένες	1	1	0	0	0	2	0.6/ 1.9
Ελλ.-ξένες	4	4	3	0	0	11	3.6/ 10.6
Δεν απάντησε	2	2	0	0	1	5	1.7/ 4.8
Σύνολο	120	94	43	11	46	304	100.0

Οι περισσότεροι από τους υπεργολάβους συνεργάζονται με Ελληνικές επιχειρήσεις (28.3%). Με ξένες επιχειρήσεις συνεργάζονται ένας μικρός αριθμός (2 βιοτέχνες το 0.6% του δείγματος). Με ελληνικές και ξένες επιχειρήσεις συγχρόνως συνεργάζονται το 3.6%.

Πίνακας 36. Προέλευση των υπεργολοβιών. Δραστηριότητα

Απάντηση	1-4	5-9	10-19	20-49	0 εργ.	Σύνολο	%
Δεν αναλαμβάνω	80	44	31	9	36	200	65.8
Εμπορικές	9	16	5	1	3	34	11.2
Παραγωγικές	17	5	4	0	5	31	10.2
Εμπορ.-Παραγω.	12	17	3	1	1	34	11.2
Δεν απάντησε	2	2	0	0	1	5	1.6
Σύνολο	120	84	43	11	46	304	100.0

Μπορούμε να διαπιστώσουμε μια σχετική τσοφοτονομή ανάμεσα στις επιχειρήσεις, που συνεργάζονται με εμπορικές (11.2%) και παραγωγικές (10.2%) επιχειρήσεις.

δ) Ανάθεση υπεργολοβιών

Ερώτηση: Αναθέτετε σε άλλες επιχειρήσεις, ή, σε κατ' οίκον εργοζόμενους υπεργολοβίες;

Πίνακας 37. Ανάθεση υπεργολοβιών

Απάντηση	1-4	5-9	10-19	20-49	0 εργ.	Σύνολο	%
Ναι	29	33	15	6	8	62	29.9
Όχι	89	51	27	5	38	239	69.1
Δεν απάντησε	2	0	1	0	0	3	1.0
Σύνολο	120	84	43	11	46	304	100.0

Γο 69.1% των βιοτεχνών δεν αναθέτει υπεργολαβίες σε τρίτους. Το 29.9% που παραγγέλλει προϊόντα σε τρίτους είναι εξαιρετικά σημερινό ποσοστό, που επιβεβαιώνει τις απόψεις, που έχουν διατυπωθεί και κόνουν λόγω για την διάγερση το τελευταία χρόνια των εργαζόμενων με δουλειά φουόν.

Από τις επιμέρους κατηγορίες επιχειρήσεων, οι αναθέσεις υπεργολαβιών υπερέρχουν, σε ειρίνες που απουχολούν μετοξύ 20 και 49 εργαζόμενων. Όσο μικρότερο είναι το μέγεθος της επιχείρησης τόσο λιγότερες και οι αναθέσεις υπεργολαβιών.

Για να συνοψίσουμε, πρέπει να αποδέχουμε το χαρακτηρισμό της υπεργολαβίας, ως οιαδισικό ονοτιουόμενης, με στοιχεία, που δηλώνουν ύση επέκταση των συμπίληρωματικών και εξουσιμένων δραστηριοτήτων, αν συχετιζοτούν με την όλη δομή της βιοτεχνικής παραγωγής.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 21

Βιοτέχνες και Αγορά

21.1. Λιανική Πώληση

Ερώτηση: Κάνετε σεις οι ίδιοι λιανική πώληση των προϊόντων που παράγετε;

Πίνακας 38. Λιανική πώληση από το βιοτέχνη

Απάντηση	1-4	5-9	10-19	20-49	0 εργ.	Σύνολο	%
Ναι	60	38	14	5	33	150	49.3
Όχι	59	45	28	6	13	151	49.1
Δεν απάντησε	1	1	1	0	0	3	1.0
Σύνολο	120	84	43	11	46	304	100.0

Είναι εμφανές, ότι οι μισοί περίπου από τους βιοτέχνες, που απάντησαν, κάνουν λιανική πώληση, μέρους των προϊόντων που παράγουν (49,3%).

Το 49,7% των βιοτεχνών δεν πραγματοποιούν λιανική πώληση των παραγόμενων προϊόντων.

Τα αποτελέσματα των πληροφοριών αυτών έχουν ιδιαίτερη αξία, διότι στη πραγματικότητα αποκαλύπτουν την ουμειψη της εμπορικής με την παραγωγική δραστηριότητα.

Η πιο αναλυτική θεώρηση των απαντήσεων δείχνει, ότι το

φαινόμενο του διοπλισθέντος συγκρασμού είναι περισσότερο έντονο στις επιχειρήσεις χωρίς εργαζόμενους, ή με μικρό αριθμό εργαζομένων.

21.2 Βιοτεχνία και σχέση με την αγορά

α) Κατανομή της αγοράς που απευθύνονται οι βιοτεχνικές επιχειρήσεις.

Ερώτηση: Σε ποιά αγορά πωλείτε τα προϊόντα σας;

Πίνακας 39. Αγορά των βιοτεχνικών επιχειρήσεων

Απάντηση	1-4	5-9	10-19	20-49	0 εργ.	Σύνολο	%
Ισοπική	33	16	6	1	22	78	25.7
Εθνική	78	55	26	3	24	186	61.2
Διεθνής	1	1	1	1	0	4	1.3
Εθν-Διεθνής	8	12	10	6	0	36	11.8
Σύνολο	120	84	43	11	46	304	100.0

Μόλις το 13.1% των βιοτεχνιών πραγματοποιού εξαγωγές. Αποκλειστικό σε εξαγωγές στρέφεται το 1.5% των μονάδων. Το 11.8% των επιχειρήσεων απευθύνεται στην εξωτερική αγορά παράλληλα με τις δραστηριότητές τους στην εσωτερική. Η μεγάλη μερίδα των επιχειρήσεων στην περιφέρεια της Αττικής επεκτείνει τις πωλήσεις της το πολύ στο όριο της εθνικής αγοράς.

Είναι βέβαια ενδεικτικό το μεγάλο ποσοστό επιχειρήσεων, που υπευθύνονται αποκλειστικά στην εσωτερική αγορά (25,7%). Πρέπει να επιστημόνουμε ότι οι επιχειρήσεις που δεν απασχολούν εργαζόμενους εξοντώνουν τις πωλήσεις τους στην εσωτερική αγορά.

β) Σταθερότητα των Διεθνών αγορών

Ερώτηση: Οι πελάτες σας στο εξωτερικό είναι μόνιμοι;

Πίνακας 40. Σταθερότητα της Διεθνούς αγοράς

Απάντηση	1-4	5-9	10-19	20-49	0 εργ.	Σύνολο	%
Δεν είναι εξαγ.	111	71	32	4	46	264	86,9
Μόνιμους	9	9	6	6	0	30	9,8
Όχι Μόνιμους	0	4	5	1	0	10	3,3
Σύνολο	120	84	43	11	46	304	100,0

Διορθώνουμε σχετική σταθερότητα πελατών, στις περιπτώσεις των εξαγωγικών επιχειρήσεων.

Το 9,8% των βιοτεχνιών, και το 15,9% που χρησιμοποιούν εξαγωγές, έχουν σταθερούς πελάτες στην διεθνή αγορά.

Το 3,3% των μονάδων (25% των εξαγωγικών) δεν εκπλώνουν αντίστοιχη μόνιμότητα αγορών με τις προηγούμενες.

Αν και παρουσιάζονται οι εξαγωγικές βιοτεχνίες να έχουν το θετικό στοιχείο της σταθερής πρόσβουσης στη διεθνή

αγορά χρειάζεται να κάνουμε δύο ενοπιτώσεις.

ι) Οι μικρές εξαγωγικές βιοτεχνίες είναι συστηματικό ελάχιστες σε σχέση με το συνολικό αριθμό βιοτεχνιών στην Αττική.

ιι) Ακόμα και όσες πραγματοποιούν εξαγωγές στηρίζονται βασικά στην μονιμότητα των ξένων πελατών, παρά στην ικανότητά τους να υπερβούν τα εθνικά όρια.

γ) Δομή των εξαγωγών

Ερώτηση: (Για όσους πραγματοποιούν εξαγωγές). Σε ποιές αγορές πωλείτε τα προϊόντα σας.

Πίνακας 41. Δομή των εξαγωγών

Απάντηση	1-4	5-9	10-19	20-49	0 εργ.	Σύνολο	%
Δεν πόνω εξαγ. τίτ		71	32	4	46	264	86,9
Χώρες ΕΟΚ	6	3	5	3	0	17	5,5
ΗΠΑ	0	0	1	1	0	2	0,7
Αροβτικές χώρες	0	3	2	0	0	5	1,6
Σοσιολ. χώρες	0	1	0	1	0	2	0,7
ΕΟΚ-αροβ. "	2	5	3	1	0	11	3,6
Καναδάς	0	1	0	1	0	2	0,7
Σουηδία	1	0	0	0	0	1	0,3
Σύνολο	120	84	43	11	46	304	100,0

Οι χώρες της Ε.Ε. κρατούν την πρώτη θέση στις εξαγωγές των βιοτεχνιών της Αττικής, είτε αποσπελών αποκλειστικό προορισμό των προϊόντων τους (5,5%), είτε απορροφούν μέρος των προϊόντων τους σε συνδυασμό με τις εξαγωγές τους προς τις Αραβικές χώρες (3,6%).

Οι Αραβικές χώρες είναι η δεύτερη στη σειρά πιο σοβαρή αγορά των βιοτεχνικών επιχειρήσεων. Αγοράζουν προϊόντα από το 1,6% του δείγματος αποκλειστικό. Ακολουθούν με το ίδιο ποσοστό (0,7%) οι ΗΠΑ ο Καναδάς και οι Σοσιαλιστικές χώρες της Ευρώπης που συνολικά αποσπελών το 2,1% των εξαγωγικών προορισμών των βιοτεχνιών της Αττικής.

Η Σουηδία είναι χώρα πώλησης προϊόντων για μια μόνο επιχείρηση (0,3%).

Οι εξαγωγές μπορούμε λοιπόν, να πούμε, ότι είναι συστηματικά περιορισμένες προς την Ευρωπαϊκή αγορά και τις Αραβικές χώρες (80%) των εξαγωγικών επιχειρήσεων στρέφονται οπότε αυτές).

δ) Ενίσχυση της εξαγωγικής προσπάθειας

Ερώτηση: Σας βοηθούν οι κρατικοί φορείς για τις εξαγωγές, που πραγματοποιείτε, και να ναί με ποιό τρόπο;

Πίνακας 42. Κρατική ενίσχυση για εξαγωγές

Απάντηση	1-4	5-9	10-19	20-49	50-εργ.	Σύνολο	%
Δεν κάνω εξαγ.	111	71	32	4	46	264	86,9
Επιδοτήσεις	4	2	4	3	0	13	4,3
Φορολογικές ελα-							
φρόνοσεις	0	1	0	0	0	1	0,3
Επιδοτήσεις φορ-							
ελοφυνοσεις	1	6	1	3	0	11	3,6
Κομμιά ενίσχυση	4	4	6	1	0	15	4,9
Σύνολο	120	84	43	11	46	304	100,0

Η σχετική πλειοψηφία, όσων κάνουν εξαγωγές, δεν απολαμβάνουν κομμιά ενίσχυση για τις προσπάθειες τους (4,9%) (πάνω από το 1/3 των εξαγωγικών βιοτεχνιών, 37,5%).

Ενίσχυση της μιας ή της άλλης μορφής λαμβάνει το 8,2% των επιχειρήσεων του δείγματος ή το 62,5% των εξαγωγικών. Το κύριο μέρος αυτών βασικά ενισχύεται με επιδοτήσεις εξαγωγών (4,3%). Ένας μόνο βιοτέχνης έχει αποκλειστικά φορολογικές

ελοφρυνοεις (0,3%). Για 3,6 των βιοτεχνών είναι αποδέκτης των εξαγωγικών επιδοτήσεων και συγχρόνως ελοφρύνεται φορολογικά.

Διαπιστώνουμε, σύμφωνα με τις πιο πάνω πληροφορίες καθυστέρηση στην ουσιαστική κρατική ενίσχυση των εξαγωγικών προπαθειών της βιοτεχνίας.

Στον πίνακα 43 καταγράφεται η στάση των βιοτεχνιών της Αττικής απέναντι στο σύστημα κρατικής ενίσχυσης απέναντι στις εξαγωγές.

Ερώτηση: Θεωρείτε ικανοποιητική την κρατική βοήθεια για τις εξαγωγές;

Πίνακας 43. Στάση των βιοτεχνιών για τις κρατικές ενισχύσεις επί των εξαγωγών

Απάντηση	1-4	5-9	10-19	20-49	0 εργ.	Συνολο	%
Ικανοποιητική	2	3	2	0	0	7	2.3
Δεν ενισχυει όσο αποτεύται	1	3	2	5	0	11	3.6
Εντελώς ανε- παρκής	6	6	7	2	0	22	7.2
Δεν κάνω εξαγωγές	111	71	32	4	46	264	86.9
Συνολο	120	84	43	11	46	304	100.0

Η πλειοψηφία των βιοτεχνών, που κάνουν εξαγωγές θεωρούν τις αντίστοιχες κρατικές ενισχύσεις εντελώς ανεπαρκείς (7,2% του συνόλου 55% των εξαγωγικών).

Γο 3,6% των επιχειρήσεων του δείγματος και το 27,5% των εξαγωγικών πιστεύει ότι οι ενισχύσεις δεν είναι αυτές που απαιτούνται, ώστε να προφέρουν ικανοποιητική βοήθεια.

Γο 2,3% των βιοτεχνών, που ρωτήθηκαν, ή το 17,5% των εξαγωγικών νομίζει, ότι η κρατική ενίσχυση είναι ικανοποιητική.

Διακρίνουμε, μάλλον, αρνητική κοινή θέση των εξαγωγικών βιοτεχνιών απέναντι στα μέτρα κρατικών ενισχύσεων για παρόμοιες προσπάθειες.

ε) Όροι των επιθυμητών ενισχύσεων

Ερώτηση: Χρειάζονται περαιτέρω κρατικές ενισχύσεις; και τί είδους ενισχύσεις νομίζετε, ότι μπορούν να διευκολύνουν την παραγωγική σας δραστηριότητα και ενδεχόμενες εξαγωγικές προσπάθειες;

Πίνακας 44. Επιθυμητή ανάπτυξη της κρατικής ενίσχυσης

Απάντηση	1-4	5-9	10-19	20-49	U εργ.	Σύνολο	%
Όχι ό.χ.	2	1	2	0	0	5	1.5
Γενικά κίνητρα	16	9	6	2	5	38	12.5
Φοροπαλλαγές	33	25	10	2	16	86	28.3
Χρηματοδότηση	24	14	6	2	4	50	16.4
Όσομολογικοί περιορισμοί	6	3	2	1	5	17	5.6
Φοροπαλλαγές- χρηματοδότηση	30	22	11	4	16	83	27.4
Φοροπαλλογές- όσομολογικοί περιορισμοί	4	3	3	0	0	10	3.3
Χρηματοδότηση όσομολογικοί περιορισμοί	5	7	3	0	0	15	5.0
Σύνολο	120	84	43	11	46	304	100.0

Σημείωση: γενικά κίνητρα περιλαμβάνουν φοροσπαλλαγές -
χρηματοδότηση- όσομολογική προστασία

Η σχετική πλειοψηφία των βιοτεχνών του δείγματος κλίνει στην επιθυμία ενίσχυσης των φοροσπαλλαγών (28,3%).

Το 27,4% θα ήθελε ένα συνδυασμό φοροσπαλλαγών και χρηματοδοτικών ενισχύσεων.

Γο 16,4% των μικροπαραγωγών θέλει μόνο ενίσχυση των τροπευτικών δανείων.

Γενικά κίνητρα όχι ακριβώς προσδιορισμένης δομής επιζητούν το 12,5% των βιοτεχνών. Συνδυασμό φοροσπαλλαγών και δομολογικών περιορισμών για τα ξένα προϊόντα θεωρεί ονογκείο το 3,3% των ερωτηθέντων. Συνδυασμό χρηματοδότησης και ώοομολογικής προστασίας δηλώνει ότι χρειάζεται το 5% των βιοτεχνών. Γο 5,6% θεωρεί πιο σημαντική την άοομολογική προστασία.

στ) Η ένταξη στην ΕΟΚ και οι μικροπαραγωγοί

Ανομοιοβήτητα η ένταξη της χώρας στην Κοινότητα είχε και θα συνεχίσει, να έχει επιδράσεις στην θέση των μικρών επιχειρήσεων στην αγορά. Η άποψη λοιπόν των βιοτεχνών της Αττικής, για τις ως σήμερα επιπτώσεις της, στην λειτουργία των επιχειρήσεων τους συνδέεται φανερά με την σχέση τους με την προώθηση και διοίκηση των προϊόντων τους σε διαφορετικές συνθήκες ανταγωνισμού.

Στον πίνακα 45 καταχωρήθηκαν οι γνώμες των μικροπαραγωγών, για την επαφή τους με το περιβάλλον της Κοινότητας.

Ερώτηση: Πιστεύετε, ότι η ένταξη στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα ωφέλησε, ή ζημίωσε τον κλάδο και την επιχείρησή σας;

Πίνακας 45. Στάση, για την ένταξη στην ΕΟΚ.

Απάντηση	1-4	5-9	10-19	20-49	50 εργ.	Σύνολο	%
Ωφέλησε	12	15	11	3	3	44	14.5
Ζημίωσε	45	25	10	2	19	101	33.2
Δεν άλλαξε							
την κατάσταση	61	44	21	5	24	155	51.0
Δεν απάντησε	2	0	1	1	0	4	1.3
Σύνολο	120	84	43	11	46	304	100.0

Η απόλυτη πλειοψηφία των βιοτεχνών (51%) θεωρεί, ότι δεν έχουν προκύψει κάποιο στοιχείο, που να αλλάζουν ουσιωστικά τις συνθήκες στον κλάδο και την επιχείρησή τους, ως συνέπεια της πλήρους ένταξης στην ΕΟΚ.

Το 33,2% των βιοτεχνών πιστεύει, ότι η επίδραση είναι αρνητική, ενώ μόλις το 14,5% έχει την άποψη, ότι η επιπτώση της ένταξης ήταν θετική.

Η καταγραφή υψηλού ποσοστού μετριασθέν βιοτεχνών είναι μάλλον φυσιολογική, εξαιτίας της συνέχισης τσυχίας του μεταβατικού καθεστώτος, ακόμη και με την εισχώρηση της χώρας, ως πλήρες μέλος. Μ' αυτήν την έννοια το ποσοστό εκείνων, που

διόκεινται αρνητικά στην επίδραση από την Κοινότητα, πρέπει να εξορθλει ιδιαιτέρως, διότι διαγράφει μια ισχυρή τάση, τη στιγμή που δεν έχουν ολοκληρωθεί οι εξισώσεις της οικονομικής ούνησης.

Από την άλλη πλευρό η σχετική ουδετερότητα της πλειοψηφίας των ερωτηθέντων, μερικύ δικαιολογεί την πτώση των συλλογικών αντιδράσεων τους, μετά από την έφορη, που προγήθηκε πριν την υπογραφή της συμφωνίας προχώρησης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 22

Εισόδημα των βιοτεχνών

22.1 Κατανάλωση των βιοτεχνών

α) Κατοικία

Ερώτηση: Διαμένετε σε ιδιόκτητο σπίτι, ή διαμέρισμα, ή σε ενοικιασμένο;

Πίνακας 46. Κατοικία

Απόντοποι	1-4	5-9	10-19	20-49	0 εργ.	Συνολο	%
Ιδιόκτητο, ή ιδιοκτησία άλλου μέλους της οικογ.	85	58	33	8	33	217	71.4
Ενοικιασμένο	35	26	10	3	13	87	28.6
Συνολο	120	84	43	11	46	304	100.0

Γο 71.4% των βιοτεχνών διαμένει σε ιδιόκτητο σπίτι, ή διαμέρισμα. Το 28.6% διαμένει σε ενοικιασμένη κατοικία.

Όπως παρατηρούμε οι βιοτέχνες έχουν ιδιόκτητο στην στέγη, σε ποσοτό, που πλησιάζει το μέσο όρο ιδιοκτησίας στην Αττική.

β) Κατοχή ιδιωτικού και επαγγελματικού αυτοκινήτου

Ερώτηση: Έχετε στην κατοχή σας επιβατικό αυτοκίνητο ιδιωτικής χρήσης;

Πίνακας 47. Κατοχή ΙΧΕ αυτοκινήτου

Απάντηση	1-4	5-9	10-19	20-49	0 εργ.	Σύνολο	%
Ναι	42	20	6	5	20	93	30.6
Όχι	78	64	37	6	26	211	69.4
Σύνολο	120	84	43	11	46	304	100.0

Το 30.6% των βιοτεχνών εμφανίζονται να έχουν επιβατικό αυτοκίνητο ιδιωτικής χρήσης. Η πλειοψηφία τους, όμως, δηλαδή το 69.4% δεν έχει αυτοκίνητο.

Ο πίνακας 48 αφορά τις πληροφορίες για την κατοχή επαγγελματικού αυτοκινήτου.

Ερώτηση: Έχετε στην κατοχή σας επαγγελματικό αυτοκίνητο;

Πίνακας 47. Κατοχή ΙΧΕ αυτοκινήτου

Απάντηση	1-4	5-9	10-19	20-49	5 εργ.	Σύνολο	%
Ναι	42	20	6	5	20	93	30.6
Όχι	78	64	37	6	26	211	69.4
Σύνολο	120	84	43	11	46	304	100.0

Για 43,4% των βιοτεχνών συμφωνά με τις πληροφορίες κατέχει επαγγελματικό αυτοκίνητο. Αντίθετα οι περισσότεροι βιοτέχνες δεν έχουν αυτοκίνητο επαγγελματικής χρήσης.

Από τον συσχετισμό των στοιχείων των πινάκων 47 και 48 διαπιστώνουμε, ότι οι βιοτέχνες, που δεν απασχολούν καθόλου εργαζόμενους κατέχουν ιδιωτικό αυτοκίνητο σε ποσοστό περίπου ονόλογο με εκείνων, που απασχολούν 20-49 εργαζόμενους, ενώ, σε σχέση με το επαγγελματικό αυτοκίνητο, όσο μικρότερο είναι το μέγεθος των επιχειρήσεων, τόσο μεγαλύτερος ο αριθμός τους. Θεωρούμε, ότι στις μικρότερες επιχειρήσεις, με τις λιγότερες δυνατότητες συσσώρευσης ενοσούντων επενδύσεων μη παραγωγικές, ή που δεν συνδέονται όμοια με τις δραστηριότητές τους. Ειδικά αυτού η μεγαλύτερη ονολογία επαγγελματικών αυτοκινήτου στις

μικρές μονάδες δικαιολογείται, από την ανάγκη της προώθησης των προϊόντων στην αγορά, όταν δεν υπάρχει διαφορετική δυνατότητα συνέσεως με το κύκλωμα της διακίνησης.

δ) Ετήσιο εισόδημα

Ερώτηση: Το εισόδημα έχετε το χρόνο;

Πίνακας 50. Ετήσιο Βιοτεχνικό εισόδημα (σε δραχμές).

Απάντηση	1-4	5-9	10-19	20-49	U εργ.	Σύνολο	%
Κάτω των							
500.000	10	6	4	0	6	26	8.5
500.000-900.000	50	28	11	1	10	100	32.9
1.000.000-							
-1.999.000	30	29	13	4	13	89	29.3
2.000.000-							
-5.000.000	12	10	9	3	7	41	13.5
Ανω των							
5.000.000	5	2	2	1	0	10	3.3
Δεν απάντησε	13	9	4	2	10	38	12.5
Σύνολο	120	84	43	11	46	304	100.0

Από τις πληροφορίες που συλλέξαμε και σύμφωνα με τον πίνακα 50 παρουσιάζονται τα εξής δεδομένα:

Η σχετική πλειοψηφία των βιοτεχνιών του δείγματος, ή το

32,9% έχει εισόδημα το χρόνο μεταξύ των 500.000 δραχμών και 999.000 δραχμών, που μεταφράζεται ονόμεσα στις 41.666 δραχμών και τις 83.333 δραχμές το μήνα.

Το 29,3% των βιοτεχνών έχει εισόδημα ονόμεσα στο 1.000.000 δραχμών και το 1.999.000 δραχμές το χρόνο που ισοδυναμεί με ποσό από 83.334 δρχ. και 166.666 δραχμές το μήνα.

Το 13,5% πραγματοποιεί εισόδημα από 2.000.000 δραχμές έως 5.000.000 δραχμές (166.667 δραχμές έως 416.666 δραχμές το μήνα).

Το 3,3% των βιοτεχνών έχει εισόδημα άνω των 5.000.000 δραχμών (πάνω από 416.666 δραχμές το μήνα).

Το 8,5% άλλωστε, ότι έχει εισόδημα κάτω από 500.000 δραχμές το χρόνο (κάτω από 41.666 δραχμές το μήνα).

Το 12,5% των βιοτεχνών ορνήθηκε να μας δώσει συγκεκριμένη πληροφορία.

Σε σχέση με το εισόδημα έχουμε να παρατηρήσουμε:

α) Οι πληροφορίες που συλλέξαμε είναι, μάλλον αξιόπιστες αν συσχετιστούν με τις αντίστοιχες για την μηνιαία κατανάλωση.

β) Το 62,2% των βιοτεχνών έχει εισόδημα που κυμαίνονται από 500.000 δραχμές έως 2.000.000 σχεδόν και αντίστοιχών στις απολαβές από ένα βασικό μισθό μέχρι ένα αρκετό τεχνολογικό μηνιαίο εισόδημα (166.666 δραχμές), το οποίο όμως δεν είναι επαρκές για να δημιουργεί τεχνολογικές συνθήκες υιοσίωσης.

γγ) Το 13,5% όσων έχουν ετήσιο εισόδημα μεταξύ 2.000.000-5.000.000 δραχμών ανταποκρίνεται σε ένα πολύ καλό μηνιαίο εισόδημα που μόνο κάτω από προϋποθέσεις είναι δυνατό να δημιουργήσει συνθήκες υιοσίωσης.

iv) Μόνο το 3,3% εμφανίζεται να έχει τις προϋποθέσεις περι-
ορισμένης μόνο ουροώρευσης.

v) Το ποσοστό αυτών που δήλωσε εισόδημα κάτω από 500.000
δραχμές είναι μάλλον άνευ ουσιωδτικής σημασίας και περισσότερο
ταυτίζεται με άρνηση απάντησης.

Γέλος πρέπει, από τη σχέση μεταξύ εισοδήματος και
τόξης μεγέθους ονόλαγο με την απασχόληση, να καταλήξουμε στο
συμπέρασμα ότι η διαφορά στην απασχόληση ο' αυτήν κλίμακα δεν
έχει καταλυτική επίδραση στη διάρθρωση των εισοδημάτων.

ε) Παραγωγικός προσανατολισμός των βιοτεχνών

Ερώτηση: Αν από την δραστηριότητά σας αποκτούσατε ένα
σοβυρό ποσό χρημάτων στις σημερινές
οικονομικές συνθήκες, πώς θα το διαθέλιτε;

Πίνακας 51. Διόθεση του εισοδήματος

Απάντηση	1-4	5-9	10-19	20-49	0 εργ.	Συνολο	%
Για αγορά κατοικίας	5	6	3	2	4	20	5.6
Για αγορά κατο- ναλωτικών αγαθών	3	3	1	0	0	7	2.3
Για αποταμίευση	19	10	8	3	7	46	15.5
Για επενδύσεις στην επιχείρηση	92	64	31	6	32	225	74.0
Δεν απάντησε	1	1	0	0	3	5	1.6
Σύνολο	120	84	43	11	46	304	100.0

Η συντριπτική πλειοψηφία των βιοτεχνιών θα επιθυμούσε να επενδύσει στην επιχείρησή της. (74%)

Ένα σημαντικό ποσοστό (15,5%) θα αποταμίευε το ενδεχόμενο περυσσευμο. Το γεγονός αυτό είναι φυσιολογικό, σημερινές συνθήκες που χαρακτηρίζονται από γενική επιχειρηματική κρίση.

Το 6,6% θα διέθετε το περυσσευμο για αγορά κατοικίας. Το 2,3% θα αγόραζε αναγκαία κατονολωτικό αγαθά.

Ερώτηση: Αν εξασφαλίσετε μια σημαντική οικονομική άνεση σε βαθμό, που να μην εξοριόσθε από το εισόδημο που πραγματώνετε από την επιχείρησή σας, θα διατηρούσατε την επιχείρησή, ή θα την εγκαταλείπατε;

Πίνακας 52. Πρόθεση διατήρησης της επιχείρησης

Απάντηση	1-4	5-9	10-19	20-49	0 εργ.	Σύνολο	%
θα τη διατηρούσα- με επενδύοντας	68	65	25	6	19	183	60.2
θα τη διατηρούσα χωρίς να επενδύσω	12	6	7	3	2	30	9.9
θα την πουλούσα	32	11	8	2	21	74	24.3
θα άνοιγα νέα επιχείρηση	7	1	2	0	4	14	4.6
δεν απάντησε	1	1	1	0	0	3	1.0
Σύνολο	120	84	43	11	46	304	100.0

Η πλειοψηφία των βιοτεχνών 60.2% θα διατηρούσε και κάτω απ' αυτές τις συνθήκες την επιχείρησή κανόντος συγχρόνως και επενδύσεις. Το 9.9% θα τη διατηρούσε χωρίς να προβεί σε επενδύσεις. Συνολικά το 71.7% των βιοτεχνών θα διατηρούσε με την μία ή την άλλη επενδυτική λογική την επιχείρησή του.

Το 4.6% θα άνοιγε νέες επιχειρήσεις.

Ενα μεγάλο ποσοστό 24.3% δήλωσε, ότι θα την πουλούσε χωρίς να έχει καμμία συνέχεια στο επάγγελμα. Είναι όμως ενδεικτικό, ότι η μάζα των βιοτεχνών με αυτή την πρόθεση προέρχεται κύριο σπό τις ομάδες επιχειρήσεως χωρίς εργαζόμενους ή με λίγους εργαζόμενους (1-4) για τους οποίους, η άσκηση του βιοτεχνικού επαγγέλματος, σε μεγάλο βαθμό, είναι μέσο βιοπορισμού εφόσον δεν υφίστανται εναλλακτικές πηγές απορρόλησης.

Πάντως ως κυρίαρχη τάση εμφανίζεται εκείνη, όσων επιθυμούν να διατηρήσουν την επιχείρησή τους. Το χαμηλό όμως σχετικά και σε μέσο όρο ετήσιο εισόδημα εμποδίζει ουσιαστικά την προοπτική της επενδυτικής συνέπειας των μικροπαραγωγών.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 23

Βιοτεχνικός συνδικαλισμός

23.1. Συμμετοχή σε συνδικαλιστικές οργανώσεις

Ερώτηση: Γνωρίζετε, αν υπάρχει βιοτεχνικό σωματείο στον κλάδο σας και στην περιοχή σας;

Πίνακας 53. Βιοτεχνικά σωματεία

Απάντηση	1-4	5-9	10-19	20-49	0 εργ.	Σύνολο	%
Υπάρχει	97	68	37	9	40	251	82.5
Δεν υπάρχει	21	16	6	2	6	51	16.8
Δεν απάντησε	2	0	0	0	0	2	0.7
Σύνολο	120	84	43	11	46	304	100.0

Το σύνολο σχεδόν των βιοτεχνών είναι πληροφορημένο για την ύπαρξη, ή μη, των βιοτεχνικών οργανώσεων στον κλάδο και την περιοχή του.

Η πλειοψηφία του δείγματος (82.5%) δήλωσε, ότι γνωρίζει, την ύπαρξη βιοτεχνικού σωματείου. Το 16.8% των βιοτεχνών απάντησε, ότι, καθ'όσον γνωρίζει, δεν υπάρχει βιοτεχνικό σωματείο.

Ο πίνακας 54 αναφέρεται στο ενδιαφέρον εκείνων, που

απάντησαν, ότι δεν υπάρχει σωματείο, να συμβάλλουν στην δημιουργία του.

Ερώτηση: (Για όσους απάντησαν ότι δεν υπάρχει σωματείο) Εκδηλώσατε ενδιαφέρον για την δημιουργία βιοτεχνικού σωματείου στον κλάδο και την περιοχή σας;

Πίνακας 54. Ενδιαφέρον για δημιουργία σωματείου

Απάντηση	1-4	5-9	10-19	20-49	0 εργ.	Σύνολο	%
Υπάρχει σωματείο	97	68	37	9	40	251	82.5
Ενδιαφερόμενος	2	9	2	0	2	15	4.9
Δεν ενδιαφερόμενος	19	7	4	2	4	36	11.9
Δεν απάντησε	2	0	0	0	0	2	0.7
Σύνολο	120	84	43	11	46	304	100.0

Το μεγαλύτερο μέρος αυτών που συμφώνα με τον προηγούμενο πίνακα δήλωσαν, ότι δεν υπάρχει βιοτεχνικό σωματείο στο χώρο δεν ενδιαφέρθηκαν να δημιουργήσουν νέο (11.9%).

Το 4.9% ή και λιγότερο από το ένα τρίτο δήλωσαν, ότι έκφρασαν το ενδιαφέρον τους να δημιουργήσουν σωματείο για την προώθηση των αιτημάτων τους.

Ερώτηση: Συμμετέχετε ενεργά στις διαδικασίες του σωματείου;

Πίνακας 55. Συμμετοχή στις διαδικασίες των σωματείων

Απάντηση	1-4	5-9	10-19	20-49	0 εργ.	Σύνολο	%
Δεν υπάρχει σωματείο	21	16	6	2	6	51	16.8
Συμμετέχω ενεργά	47	29	20	4	17	117	38.4
Συμμετέχω μόνο στις εκλογές	5	3	3	0	2	13	4.3
Πληρώνω την συνδρομή	4	11	7	3	1	26	8.6
Δεν συμμετέχω	41	25	7	2	20	95	31.2
Δεν απάντησε	2	0	0	0	0	2	0.7
Συνολο	120	84	43	11	46	304	100.0

Γο 51,3% των βιοτεχνών του δείγματος συμμετέχει στον ένα ή τον άλλο βαθμό των σωματείων που υπάρχουν.

Ενα μεγάλο μέρος, σπό εκείνους που απάντησαν ότι γνωρίζουν την ύπαρξη σωματείου στον κλάδο τους, ή την περιοχή τους, δεν συμμετέχουν καθόλου στις διαδικασίες του (31.2% του συνόλου).

Από το 51.3% που συμμετέχει, μόνο το 38,4% των ερωτηθέντων συμμετέχει ενεργά σ' όλες τις διαδικασίες και εις

δραστηριότητες του σωματείου.

Το 4,3% συμμετέχει μόνο στις αρχαιρεσίες, ενώ το 8,6% πληρώνει αλλά τη συνδρομή του.

Ο πίνακας 56 αναφέρεται στην άποψη των βιοτεχνών για τις συνδικολιστικές παρατάξεις.

Ερώτηση: Πιστεύετε, ότι πρέπει να υπάρχουν συνδικολιστικές παρατάξεις στα βιοτεχνικά σωματεία και τις ανώτερες βιοτεχνικές οργανώσεις;

Πίνακας 56. Γνώμη για τις συνδικολιστικές παρατάξεις

Απάντηση	1-4	5-9	10-19	20-49	0 εργ.	Σύνολο	%
Ναι	50	31	11	2	13	107	35.2
Όχι	70	53	32	9	33	197	64.8
Σύνολο	120	84	43	11	46	304	100.0

Το 64.8% των βιοτεχνών έχει αρνητική στάση απέναντι στις συνδικολιστικές παρατάξεις. Εν τούτοις το 35,2% που δήλωσε, ότι συμφωνεί με την ύπαρξη τους είναι αρκετό σημαντικό ποσοστό.

Παρό τον μεγάλο αριθμό βιοτεχνών με θετική άποψη υπέρ παρατάξεων στον πίνακα 57 παρατηρούμε, ένα μικρό μέρος αυτών να είναι μέλη τους.

Ερώτηση: Είστε μέλος κάποιας συνδικαλιστικής
παράταξης;

Πίνακας 57. Συμμετοχή σε συνδικαλιστικές παρατάξεις

Απάντηση	1-4	5-9	10-19	20-49	0 εργ.	Σύνολο	%
Ναι	14	10	5	0	2	31	10.2
Όχι	106	74	38	11	44	273	89.8
Σύνολο	120	84	43	11	46	304	100.0

Το 10.2% είναι μέλη παρατάξεων, λιγότερο από το 1/3, όσων πιστεύουν στην χρησιμότητά τους.

Το 89.8% δεν συμμετέχει καθόλου σε παρατάξεις στο πλαίσιο της συνδικαλιστικής οργάνωσης.

β) Συμμετοχή σε κινητοποιήσεις για τα προβλήματα του χώρου

Ερώτηση: Παίρνετε μέρος σε κινητοποιήσεις του κλάδου σας;

Πίνακας 58. Συμμετοχή σε κινητοποιήσεις

Απάντηση	1-4	5-9	10-19	20-49	0 εργ.	Σύνολο	%
Συχνά	29	12	5	0	7	53	17.4
Μερικές φορές	17	14	1	2	9	43	14.1
Ποτέ	72	58	37	8	29	204	67.2
Δεν απάντησε	2	0	0	1	1	4	1.3
Σύνολο	120	84	43	11	46	304	100.0

Το 17,2% των ερωτηθέντων απάντησε ότι δεν έχει πάρει μέρος σε κινητοποιήσεις για συνδικαλιστικά ζητήματα.

Το 31,5% των βιοτεχνών που συμμετέχει γενικά σε κινητοποιήσεις προσεγγίζει το ποσοστό αυτών που είναι ενεργά μέλη των βιοτεχνικών σωματείων.

Μόνο όμως το 17,4% παίρνει μέρος συχνά σε παρόμοιες εκδηλώσεις. Το 14,1% συμμετέχει περιοριστικά σε κινητοποιήσεις.

Από την επισκόπηση των πληροφοριών σχετικά με την συμμετοχή στις συνδικαλιστικές οργανώσεις και τις δραστηριότητές τους, οι βιοτέχνες εμφανίζονται να έχουν χαμηλή εποφή με το βιοτεχνικό σωματείο που όμως υπερβόινει το μέσο επίπεδο του εργατικού συνδικαλισμού. Πρέπει να θεωρήσουμε, ότι ο συνδικαλιστικός σύνδεσμος των μικροπορωγωγών βρίσκεται σε μέσο επίπεδο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 24

Βιοτέχνες και πολιτική σταθερότητα

24.1. Συμμετοχή στις Εκλογικές διαδικασίες και Πολιτικά κόμματα και τις πολιτικές κινητοποιήσεις

Ερώτηση: Πόσες φορές μέρος στις Βουλευτικές και Δημοτικές εκλογές;

Πίνακας 59. Συμμετογή σε εκλογικές διαδικασίες

Απάντηση	1-4	5-9	10-19	20-49	5 εργ.	Σύνολο	%
ΟΧΙ	3	1	0	0	2	6	2.0
ΝΑΙ ΠΑΝΤΑ	117	83	43	11	44	298	98.0
ΝΑΙ Μερικές φορές	0	0	0	0	0	0	0.0
Σύνολο	120	84	43	11	46	304	100.0

Για σύνολο σχεδόν του δείγματος (98%) απάντησε ότι συμμετέχει στις Εκλογικές διαδικασίες. Μόνο το 2% δήλωσε ότι δεν συμμετέχει.

Ερώτηση: Είστε μέλος πολιτικού κόμματος;

Πίνακας 60. Συμμετοχή σε πολιτικό κόμμα

Απόκριση	1-4	5-9	10-19	20-49	50 εργ.	Σύνολο	%
Ναι	17	8	2	0	4	31	10.2
Όχι	103	75	41	11	41	271	89.1
ΔΕΝ ΟΠΟΙΩΤΗΣΕ	0	1	0	0	1	2	0.7
Σύνολο	120	84	43	11	46	304	100.0

Το 89.1% των μικροπαραγωγών δεν είναι μέλη πολιτικού κόμματος. Μόνο το 10.2% δήλωσε ότι είναι ενταγμένο σε πολιτικό κόμμα.

Ερώτηση: Συμμετέχετε σε πολιτικές κινητοποιήσεις τα τελευταία 14 χρόνια;

Πίνακας 61. Συμμετοχή σε πολιτικές κινητοποιήσεις

Απάντηση	1-4	5-9	10-19	20-49	0 εργ.	Σύνολο	%
ΝΑΙ	25	14	6	0	9	54	17.8
ΟΧΙ	95	70	36	11	37	249	81.9
Δεν απάντησε	0	0	1	0	0	1	0.3
Σύνολο	120	84	43	11	46	304	100.0

Σύμφωνα με τον πίνακα 61 το 81.9% των μικρών επιχειρηματιών δεν έχει πάρει μέρος σε πολιτικές κινητοποιήσεις. Το 17.8% που απάντησε, ότι πήγε μέρος σε τέτοιες εκδηλώσεις, υπερβόυνει το ποσοστό εκείνων, που είναι μέλη πολιτικού κόμματος.

24.2. Σταθερότητα στην πολιτική στάση

Στο κομμάτι αυτό ερευνάται η σταθερότητα στην προτίμηση των βιοτεχνών προς τα πολιτικά κόμματα ανά δύο συνεχόμενες ερωλογικές περιόδους, από το 1974-1985.

Ερώτηση: Ψηφίσατε το ίδιο ή διαφορετικό κόμμα;

α) ... το 1974 και το 1977

Πίνακας 62. Συμμετοχή σε πολιτικές κινητοποιήσεις

Απάντηση	1-4	5-9	10-19	20-49	0 εργ.	Σύνολο	%
Το ίδιο	81	52	34	5	30	202	66.4
Διαφορετικό	22	21	5	4	4	56	18.4
Δεν είχα δι- καίωμα ψήφου	9	3	2	1	7	26	8.6
Δεν σπαντώ	8	8	2	1	7	26	100.0
Σύνολο	120	84	43	11	46	304	100.0

Όπως μας πληροφορεί ο πίνακας 62, το 66,4% των μικροπαρογωγών της Αττικής ψήφισε το ίδιο πολιτικό κόμμα στις εκλογές του 1977 και του 1974.

Το 18,4% του δείγματος ψήφισε διαφορετικό κόμμα το 1977 απ' αυτό που προτίμησε το 1974.

Η διαφοροποίηση αυτή προσεγγίζει σε ποσότητα την γενική πολιτική μετατόπιση, που διαπιστώθηκε το 1977.

β)... το 1977 και το 1981

Πίνακας 63. Σταθερότητα στην πολιτική επιλογή το 1977 και το 1981

Απάντηση	1-4	5-9	10-19	20-49	0 εργ.	Σύνολο	%
Το ίδιο	81	52	34	5	30	202	66.4
Διαφορετικό	22	21	5	4	4	56	18.4
Δεν είχα δι- κάωμα ψήφου	9	3	2	1	7	26	8.6
Δεν σπαντώ	8	8	2	1	7	26	100.0
Σύνολο	120	84	43	11	46	304	100.0

Στις εκλογές του 1981 το 71.4% των ερωτηθέντων διατήρησε την πολιτική του προτίμηση σπένοντι στο κόμμα που υποστήριξε το 1977.

Το 16.1% μετέβαλε την πολιτική του επιλογή το 1981 σε σχέση με τις εκλογές του 1977.

Από την συνεκτίμηση της στάσης τους στις τρεις αυτές εκλογικές μάχες, διαπιστώνουμε την συμβολή των βιοτεχνών της Αττικής στην μεταβολή των συγκεντρωμένων και στην αλλαγή του πολιτικού φορέα διαχείρισης της εξουσίας. Η μετατόπιση στις εκλογές του 1977.

γ) ... το 1981 και το 1985

Πίνακας 64. Σταθερότητα της πολιτικής επιλογής το 1981 και το 1985

Απάντηση	1-4	5-9	10-19	20-49	0 εργ.	Σύνολο	%
Το ίδιο	91	56	35	7	33	222	73.0
Διαφορετικό	21	20	6	3	6	56	18.4
Δεν είχε δι- κόσωμο ψήφου	0	0	0	0	0	0	0.0
Δεν απάντησε	8	8	2	1	7	26	8.6
Σύνολο	120	84	43	11	46	304	100.0

Ανάμεσα στις εκλογές του 1981 και του 1985 αυξήθηκε το ποσοστό των βιοτεχνών, που δεν άλλαξαν πολιτική προτίμηση στο 73%.

Το ποσοστό αυτών που μετέβαλλαν προτίμηση κυμάνθηκε σε υψηλά επίπεδα (18,45) αλλά δεν υποσκέλισαν τη μετατόπιση του 1977 και του 1981.

Γενικά στον χώρο των βιοτεχνών ο πολιτικός συσχετισμός έμεινε πιο σταθερός το 1985, αν ληφθεί υπ' όψη, ότι την σύγκριση των προηγούμενων πινάκων, υπήρχε σημαντικό ποσοστό, που δεν είχε δικόσωμο ψήφου.

Συμπύκνωση-Συμπεράσματα 4ου Μέρους

A) Το βασικό πρόβλημα που κατέγραψε η δειγματοληπτική έρευνα δεν είναι λειτουργία. Αφορά, πρώτο και κυρίως, την αδύναμη παραγωγική συγκρότηση των βιοτεχνικών επιχειρήσεων στην Αττική, αλλά στην υπόλοιπη χώρα. Συγχρόνως, όμως, υστάθηκε δυνατό να συγκεντρωθούν στοιχεία, τα οποία επαναθέτουν για συζήτηση το θέμα της δομής του κεφαλαίου και της ανάγκης παροχής δανειακού κεφαλαίου. Συμφωνο με τις απαντήσεις των ίδιων των μικροπαρογωγών υπάρχει σοβαρή έλλειψη κεφαλαίου κίνησης, που στερεί την ρευστότητα από τις παραγωγικές μονάδες τους. Το κεφάλαιο κίνησης έρχεται πρώτο στις ανάγκες χρηματοδότησης, ενώ η προτίμηση στην δανειοδότηση για συμπλήρωση και επέκταση του μηχανικού εξοπλισμού έρχεται φανερό σε δεύτερη μοίρα.

Η δομή των αναγκών των μικρών επιχειρήσεων, πρέπει να λειτουργήσει, ως νέα αξονική υπόθεση, για την επανοεκτίμηση του χρηματοδοτικού συστήματος, όπως αυτό λειτουργεί, με τις διάφορες τροποποιήσεις και επεκτάσεις, από το 1966, όταν θεσμοθετήθηκαν τα ειδικά βιοτεχνικά δάνεια. Σε τούτο θα συνέβαλλε αποδόρμευση υπό την μονοδιάστατη οικονομική οπτική, που σήμερα εμφανίζεται κυρίαρχη στο επίπεδο των σχετικών αναλύσεων. Απαιτείται επιπλέον εμπάθυνα με ευρύτερες προσπάθειες στην σχέση της δομής του κεφαλαίου και της τοπικής ανάπτυξης του δανειοδοτικού συστήματος, για να ερμηνευθεί η αντιστοιχία των κατευθύνσεων της χρηματοδότησης με τις διαθέσεις των βιοτεχνών.

β) Ουσιαστικού χαρακτήρα ήταν οι πληροφορίες για το επίπεδο και τις τάσεις παραγωγικής αυτονομίας. Σημαντικές μερίδες μικρών επιχειρήσεων εντοπίζονται στην παραγωγή ημικατεργασμένων προϊόντων και σε δραστηριότητες συντήρησης και επισκευών. Πέρα, όμως από αυτές εμφανίζεται αναπτυσσόμενη η επέκταση των υπερβολικών, είτε με την μορφή της αποκλειστικής, είτε με την μορφή της παράλληλης ενδοσχόλησης. Αυτή η πορεία δίνει στοιχείο, μεγαλύτερης εξάπλωσης στο χώρο της βιοτεχνίας, καθώς εισάγονται θέσμοι, που ευνοούν ένα τέτοιο πρωτονοσηλισμό, όπως οι συμφωνίες χρηματοδοτικών εκμίσθωσης. Αν μάλιστα, συνεκτιμηθούν η παραγωγική κατάσταση των μικρών μονάδων και οι δυνατότητες ουσώρευσης, χρειάζεται να αναγνωρίσουμε την πιθανότητα της άμεσης εξοργηματοποίησης τους.

γ) Οι βιοτεχνίες της Αιτικής απευθύνονται σχεδόν αποκλειστικά στην εσωτερική αγορά και μόνο μικρό μέρος τους πραγματοποιεί εξαγωγές. Οι εξαγωγικές επιχειρήσεις δεν στηρίζονται στην δυναμική είσοδό τους στην διεθνή αγορά, αλλά στην σταθερότητα των πελατών, στο συστημένο περιορισμένο πλαίσιο των Αρβιτικών χωρών και των χωρών της ΕΟΚ. Η σύμμεση της παραγωγικής και της εμπορικής δραστηριότητας με την έκταση, που έχει, υποκρύπτει την υποβόθμιση της παραγωγικής δραστηριότητας.

Δ) Η πλειοψηφία των βιοτεχνιών έχει σποδοχές, που στην καλύτερη περίπτωση είναι διπλάσιες από τα ετήσια εισοδήματα, τα οποία αντιστοιχούν στους μισθούς μέσου εργοτουπόλληλου. Ακόμα και στο ανώτερο επίπεδο τους αφήνουν ελάχιστο περιθώρια για επενδυτικές προσπάθειες.

Ε) Ο βιοτεχνικός συνδικαλισμός παρουσιάζει πιο καλύτερους δείκτες οργάνωσης, από εκείνους του εργοτουπόλληλικού συνδικαλισμού (σύμφωνα με την εικόνα των επίσημων στατικών). Γη φάση, όμως, της πραγματοποίησης της έρευνας διαπιστώθηκε υφεση στην δραστηριοποίηση για τα προβλήματα του χώρου.

Μέσο από τις απαντήσεις για τη μορφή των πολιτικών μετατοπίσεων έγινε φανερό, ότι τα χρόνια τουλάχιστον μετά από την μεταπολίτευση αυτές δεν έγιναν απροσασματικά, αλλά διαγράφουν μια ενιαία πορεία, η οποία αναφέρεται στην στάση των μικροποραγωγών συνολικά.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ - ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

1. Οι αναφορές και οι επισημάνσεις, σε σχέση με τους ορισμούς των κοινωνικών τάξεων και στρωμάτων, είναι σημαντικές, διότι οι τελευταίοι αντανακλούν την οπτική και τη μέθοδο προσέγγισης της κοινωνικής δομής.
2. Η προσφυγή σε απλουστευτικούς όρους, όπως αυτός των "μικρομεσαίων", δεν δημιουργεί μόνο το υπόβουθο για μια ποσοτική ανάλυση των κοινωνικών κατηγοριών, αλλά είναι και το αποτέλεσμα των "διαμορφωμένων αντιλήψεων" της κοινωνικής ισοπέδωσης και της "μη ταξικής" ανόγκωσης των σύγχρονων αστικών κοινωνιών. Στη βάση αυτή η όποια διαφορετικότητα είναι ζήτημα "μεγέθους" και κλίμακας θέσης, ανεξάρτητα από την φύση των παραγωγικών σχέσεων. Ο ουδετεροποιημένος εντοπισμός των χαρακτηριστικών των κοινωνικών ομάδων αρνείται την ταξική πάλη και τις αντιθέσεις, ή τις συγκρούσεις, που συνεπάγεται. Στην απόληξη του είναι η αποστασιοποιημένη ανάγνωση της κοινωνικής διάρθρωσης, η οποία απομονώνεται από την ουσία της οργάνωσης και λειτουργίας του παραγωγικού συστήματος.
3. Με την στενή και ακριβή διάσταση της η έννοια "μικρομεσαίοι" αναφέρεται στις ομάδες μικροπαραγωγών (βιοτεχνών) του δευτερογενούς τομέα (μέρος των παλαιών μικροαστικών στρωμάτων της πόλης). Στην ευρεία εκδοχή

της είναι δυνατό να συμπεριλάβει ομάδες μικροαστών-ιδιοκτητών μικροεπιχειρήσεων, εμπορίου, υπηρεσιών, επισιτισμού (περιορισμένη μετατροπή). Οι ομάδες μικροπαραγωγών (τ.Δ.Ι.) δεν συνθέτουν μια ενιαία και συμπαγή κοινωνική τάξη αλλά ένα έντονα ονομοιογενές σύνολο.

4. Το μικροαστικό πρόβλημα δεν υφίσταται, ως πρόβλημα αυτό καθαυτό στην εκδήλωση τουλάχιστον του ελληνικού παραδείγματος διεξόδου, κυριαρχίας και ανάπτυξης του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής. Αντίθετα παρακολουθεί το γενικότερο πρόβλημα και τις αντιφάσεις της ιδιόμορφης ιστορικής του εξέλιξης, της εξαρτημένης και μειονεκτικής θέσης του στον παγκόσμιο καπιταλιστικό καταμερισμό. Το διευρυμένο μικροαστικό στρώμα, βιοτεχνών, αγροτών με μικρό κλήρο, μικροεπαγγελματιών του εμπορίου και των υπηρεσιών, μικροιδιοκτητών της πόλης και της υπαίθρου διαμορφώθηκαν και ανδρώθηκαν, μέσω (και όχι παράλληλα) από τις διαδικασίες καπιταλιστικής κυριαρχίας. Στο πλαίσιο αυτό δεν τίθεται θέμα συμβίωσης του κεφαλαιοκρατικού συστήματος με προκαπιταλιστικές μορφές οργάνωσης της παραγωγής. Ειδικότερα οι μικροπαραγωγοί (τ.Δ.Ι.) είναι πλήρως ενταγμένοι στο σύστημα της κεφαλαιοκρατικής συσσώρευσης. Η ένταξή τους όμως αυτή δεν οδηγεί αυτόνομες δυνατότητες συσσώρευσης. Γους διατηρεί στο περιθώριο έκθετους σε άμεσες και έμμεσες μορφές εκμετάλλευσης από το μονοπωλικό κεφάλαιο. Δεν είναι, έτσι, υποδεικτές οι απόψεις, που θεωρούν την ύπαρξη ευρέων στρωμάτων

βιοτεχνών, ως τεκμήριο της ανοκλήρωτης ανάπτυξης του καπιταλισμού. Ανάλογο δεν ανταποκρίνεται στην αντικειμενική παραγωγική οργάνωση της χώρας ο χαρακτήρισμός της βιοτεχνίας με τον όρο "μικροεμπορευματική παραγωγή" και το παράγωγό του, ο οποίος υπαινίσσεται την μη κεφαλαιοκρατική φύση της.

5. Κατά την μεταπολεμική περίοδο οι μικρές επιχειρήσεις αναδείχθηκαν, σε κύριους πόλους της απασχόλησης στην βιομηχανία. Σ' αυτές εργάζεται η πολύ μεγάλη πλειοψηφία της βιομηχανικής εργατικής τάξης. Ο πολυκερματισμός της εμποδίζει την οργάνωσή της ενόψει, που χαρακτηρίζει τις τυπικές εργατικές συσσωρεύσεις, και την διαμόρφωση της ταξικής της συνείδησης. Ορισμένες από τις αιτίες της χαμηλής οργανωτικότητας και της αδύνατης συνδικαλιστικής έκφρασης πρέπει να αναζητηθούν σ' αυτό το γεγονός.

6. Προβληματική είναι η παραγωγική συμβολή των μικρών επιχειρήσεων. Αν και απασχολούν σημαντικό μέρος του ανθρώπινου δυναμικού της χώρας υστερούν σε παραγωγικότητα και παραγωγικό αποτέλεσμα. Αδυνατούν να ανταπεξέλθουν στις ανάγκες εκμηχάνισης και τεχνολογικού εκσυγχρονισμού. Επλύπτουν βέβαια κενά σε προϊόντα ελαφράς μεταποίησης στο επίπεδο της εσωτερικής αγοράς, αλλά παράλληλα στηρίζονται στο ισχυρό προστατευτικό-έσομολογικό πλαίσιο, που περιορίζει τις ανταγωνιστικές πιέσεις. Η δυσμενή τους παραγωγική τους κατάσταση τις κάνει ευπρόσβλητες στις επιλογές του μονοπωλιακού κεφαλαίου και βαθμιαία τις περιθωριοποιεί σε

δευτερεύουσες, συμπληρωματικές δραστηριότητες. Η εξάπλωση νέων μεθόδων εξορμηματοποίησης επιβεβαιώθηκαν και από τα αποτελέσματα της δειγματοληπτικής έρευνας.

7. Με δεδομένη την έκταση των μικρών παραγωγικών μονάδων, η εξώθηση τους σε συμπληρωματικές δραστηριότητες, η υιέρπηση κάθε αυτοδύναμης παραγωγικής δυναμικής, έχει ιδιαίτερη σημασία για την οικονομική εξώρπηση της χώρας, στις νέες συνθήκες διεθνοποίησης του κεφαλαίου και της παραγωγής. Οι υπεργολαβίες και εισαγωγή θεσμών μεταφοράς τεχνολογίας, όπως οι χρηματοδοτικές μισθώσεις (leasing), χωρίς να εξασφαλίζουν νέες επενδύσεις, ή καλύτερες συνθήκες ανάπτυξης της τεχνολογίας σε εθνικό επίπεδο, υποβοηθούν την παραγωγική καθετοποίηση στο κοινωνικό περιβάλλον και την κυριαρχία του μονοπωλιακού κεφαλαίου με οικονομία επενδύσεων.

8. Τα μέτρα κρατικής παρέμβασης για την ενίσχυση της βιοτεχνίας (χρηματοδότηση, φορολογία, ασφάλιση, κίνητρα) με τις αντιφάσεις τους δεν αντιστοιχούν στην παραγωγική κατάσταση των μικρών μονάδων, ούτε είχαν στόχο το ουσιαστικό ξεπέρασμα των δυσχερειών. Αποτελούν επαναλαμβανόμενη τακτική δοσιμάτων σε κομβικές φάσεις των αναπροσρμολογών των οικονομικών κστευθύνσεων που λειτουργούν συνήθως κατευναστικά για τις αντιδράσεις στα αφυνόμενα προβλήματα των μικροπαραγωγών.

9. Η διαδικασία του οριστικού εκσυγχρονισμού, συγκρότησε και το πλέγμα των συνθηκών μέσω στις οποίες στάθηκε δυνατό να ειφραστούν ολόπλευρα και ενιαία τα κοινωνικά χαρακτηριστικά των μικροοικονομικών στρωμάτων και των μικροεπιχειρήσεων. Οι λόγοι ήταν τρεις:

α) Ως αναπροσαρμογή των όρων αναπαραγωγής θα ανέμεπε τους όρους παραγωγής και επόμενο την θέση των μικρών επιχειρήσεων και των μικροεπιχειρηματιών.

β) Είναι συνδεδεμένος με το ευρύτερο άνοιγμα στο ξένο κεφάλαιο, που θέτει σε αμφισβήτηση το ισχυρό προστατευτικό πλαίσιο, πάνω στο οποίο στηρίχθηκε η διατήρηση και ανάπτυξη των μικρών μονάδων.

γ) Οι προσωποταλισμοί και οι διεργασίες υλοποίησης του αντικειμενικά διαφοροποίησαν τους συσχετισμούς νομιμοποίησης και ελέγχου της πολιτικής εξουσίας και διαμόρφωσαν νέους όρους συγκατάθεσης των μικροοικονομικών στρωμάτων.

Η επιδιωκόμενη στρατηγική της παραγωγικής αναδιόρθωσης μέχρι την οριστικοποίησή της, παρά τις ταλαντεύσεις, οδήγησε σε συνδικαλιστική συνδεδεμοποίηση και κινητοποίηση των μικροεπιχειρήσεων, με πρωτόγνωρους ρυθμούς και κλιμακούμενες ενέργειες, ανάλογα με την οξυτεπτα των προβλημάτων και το επίπεδο ωρίμανσης των συνθηκών.

10. Οι ριξοπαυτικές τάσεις των μικροπαραγωγών τα χρόνια 1961-1981 είναι συνέχεια του υπολονθάνοντος ριξοπαυστικού των μικροοστικών στρωμάτων όλη την μεταπολεμική περίοδο. Γο αιτήματά τους δεν ξεπέρασαν ποτέ τον έντονα συντεχνιακό προσδιορισμό τους. Η πολιτικοποίηση τους κοντοπρόθεσμα και ομυντική, δεν καθορίστηκε από συγκεκριμένους πολιτικούς στόχους και καθηλώθηκε στην τακτική των συμβιβασμών. Η αδυναμία τους να θέσουν γενικότερο ζήτημα μεταβολής των συσχετισμών για την πολιτική εξουσία, σε συνδυασμό με την ελλειπτική σχέση τους με το εργατικό κίνημα, διευκόλυσε τους ελιγμούς και την ανοξήτηση ισορροπιών από την οστική τάξη, έσπρωξε σε υποχωρήσεις και σταδιακή περιθωριοποίηση των αντιδράσεων τους.

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Αποθήμια Επιστημών της Εξέλιξης : Ο πολιτισμός μηχανισμός της θνητοσύνης των μοζοπολιών, (β' έκδοση), Εξδ. Σύγχρονη Εκπαίδευση, Αθήνα, 1982.

Αλιβιζάτος Ν. : Οι πολιτισμοί θεοί από 1922 - 1974, Εξδ. Θεμέλιο, Αθήνα, 1983.

Αμιν Σ. : Η συνστροφή από παγετώματα ελιμωτά, 2 τόμοι, Εξδ. Νέο Σύνταγμα, Αθήνα, χωρίς χρονολογία.

Αισιό Ν. : Η βυρμανική κοινωνία, Εξδ. Ελάθεος, Αθήνα, 1981.

Κ.Ε.Α. : Πρωτεύον Πανελληνίου Βιοτεχνικού Συμβουλίου του 1976, ημελίο Κ.Ε.Α. Ιούλιος - Αυγούστος 1976.

Κ.Ε.Α. : Γ' Πανελλήνιο Βιοτεχνικό Συνέδριο, ημελίο Κ.Ε.Α., Αθήνα, Ιούλιος 1979.

Μεργόπουλος Ε. : Η αποανάπτυξη σημαίνει όσκιμος για την αναπτυξή της αναπρότασης από Ν. Εφώση, Εξδ. Εξάντιος Αθήνα, 1986.

Μεργόπουλος Ε. : Τό κράτος από περιφερειακό κοινοτικό, από Μεργόπουλος, Παυζέλης, Ιακωβαλάς, Σημολάκης εκδ. : "Τό κράτος από περιφερειακό κοινοτικό", Εξδ. Εξάντιος, Αθήνα, 1985.

Μεργόπουλος Ε. : Οικονομική ανάπτυξη από αναπτυξιακές στην Ελλάδα από τον Ευρωπαϊκό ζώνη, από "Η Ελλάδα από εξέλιξη", Εξδ. Εξάντιος, Αθήνα, 1986.

Μεργόπουλος Ε. - Αμιν Σ. : Αναπτυξιακό κοινοτικό, Κοινοτικό και αγροτικό ζήτημα, Εξδ. Παυζέλης, Αθήνα, 1976.

Κολλίση Α. Κεϊτσίλι Ε. : Ζωτικές θεωρίες για τον κοινωνικό και πραγματικότητα, Εξδ. Γενελογική Πύλη, Αθήνα, χωρίς χρονολογία.

χρονολογία.

Βουρνάς Τ. : Ιστορία της Σύγχρονης Ελλάδας 1953 -1967 , εκδ. Γολδόη Ο.Ε , Αθήνα , 1983 .

Γ.Σ.Ε.Β.Ε. : Οι Μ.Μ. επιχειρήσεις , εκδ Γ.Σ.Ε.Β.Ε. , Αθήνα , 1974 .

Γεωργιάδης Α. : Η χρηματοοικονομική μισθώση (ν.1665/1986) , Νομικό Βήμα , Τόμος 35 , τεύχος 11 , Νοέμβριος - Δεκέμβριος 1987 .

Γιαννιτσιώτης Ι. : Η ελληνική βιομηχανία . Ανάπτυξη και κρίση , εκδ. Gutenberg , Αθήνα , 1983 .

Γιαννιτσιώτης Γ. : Προβλήματα της Ελληνικής ανάπτυξης , Οικονομικά και κοινωνικά Νο 1 , Φεβρουάριος 1979 .

Γιαννιτσιώτης Ι. : Μαγικοί μετασχηματισμοί στην Ελληνική βιομηχανία , εφημ. 1ά Νέα , 27 Β -1987 .

Γιορτζιάδης Π. : Μικρομεσαίες επιχειρήσεις στην ελασματοποιημένη γία , Αθήνα , 1981 .

Γραμπογιάννης Α. : Το ξένο κεφάλαιο στην Ελλάδα , εκδ Γραμμή Αθήνα , 1975 .

ΔΗ.Κ.Ε.Β.Ε. : Οι Μ.Μ. επιχειρήσεις στην Ελλάδα , εκδ ΔΗ.Κ.Ε.Β.Ε. , Αθήνα , 1976 .

ΔΗ.Κ.Ε.Β.Ε. : 1ά ασφαλιστικά , εκδ ΔΗ.Κ.Ε.Β.Ε. , Αθήνα , 1977 .

ΔΗ.Κ.Ε.Β.Ε. : Α' Παγκοσμιοποίηση συνθήκη ασφαλιστική ΔΗ.Κ.Ε.Β.Ε. , εκδ. ΔΗ.Κ.Ε.Β.Ε. , Αθήνα , 1983 .

Διαμαντόπουλος Θ. , Ευριπιδόπουλος Β. : Η Ελλάδα πάλι κρίση , εκδ. Ροές , Αθήνα , 1987 .

Δρόσος Γ. : Η Ελλάδα και η ΕΟΧ : 1ά δεκαεπεντάχρονη της Συνθήκης και η προετοιμαζόμενη ένταξη , εκδ 1ά Νέα Βιβλία , Αθήνα , 1977 .

- Ζούβος Γ. : Η Ελληνική οικονομία , εκδ. Συγκριτική Επινόη , Αθήνα , 1980 .
- Ζουζάνος Π. : Πρώτες ενότητες 1974 , 1977 , 1981 . Πρώτη συγκριτική ανάλυση , Αθήνα , 1982 .
- Ελληνικές Ενότητες : Οι Ελληνικοί βιοτεχνικοί κλάδοι κλωστοφορτίου (υφασμάτιοι και είδη) εντύπων , Μελέτη επί πρωτότυπης γιά αναμόρφωση , Εκδ. Ελ. Ενότητες , Πάρις 1977 .
- ΕΠΠΕΧ : Μελέτη ΠΠΕ γιά τή , διαμετατόπιση τους από τή ειδική κερφάλου , τή βιοτεχνία , εκδ. ΕΠΠΕΧ , Αθήνα , 1978 .
- ΕΠΠΕΧ : Εθνικά μέτρα χρηματοδότησης της βιοτεχνίας , Εκδ. ΕΠΠΕΧ , Αθήνα , 1983 .
- ΕΠΠΕΧ : Πρόγραμμα οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης Τομέος Βιοτομειοεις Μεταποιητικές επιχειρήσεις , Έκθεση (τμήκος) εργασίας , Έκδοση ΕΠΠΕΧ , Αθήνα , 1983 .
- ΕΠΠΕΧ : Διαδικασία Έκθεσης εργασιών Συμμετοχής , Δοκιμαστικές Συμμετοχές με θέματα ειδικές επιχειρήσεις , Μετακίνηση 29 , 31 - 10 - 1979 , εκδ. ΕΠΠΕΧ , Αθήνα , 1980 .
- ΕΥΧ : Έκθεση γιά την γεωτεχνία , εκδ. ΕΥΧ , Αθήνα 1975 .
- Ζουζάνος Γ. : Η αποτελεσιότητα της οικονομικής κρίσης , Θεσσαλονίκη , 1983 .
- Ζουζάνος Γ. : Σύστημα τής - Πολυτελής προγραμματισμός της οικονομίας , Αθήνα , 1978 .
- Ζουζάνος Γ. : Η Ελλάδα στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα , Αθήνα , 1976 .
- Ζουζάνος Γ. : Άκτινα επί κλιμακωτικής της βιομηχανικής ανάπτυξης , Αθήνα , 1976 .
- Ζουζάνος Γ. : Η Ελλάδα επί το σύνολο της βιομηχανίας , Αθήνα , 1976 .

Αθήνα, 1976.

Ηλιού Π. : Η αλήθεια για την Κοινή Αγρόδα. Αθήνα, 1976.

Ηλιού Π. : Πολιτικό βελίμενι 1974 - 1976, εκδ. Διογένης,
Αθήνα, 1977.

Κοιρανιώτης Δ. : Οικονομικός μύθος του κράτους. Αθήνα, 1977.

Κορμιάς Π. : Εξάρον... Οδηγός εκλογών από το 1961, εκδ.
Πέργος, Αθήνα, 1977.

Κορμιαζιάς Γ. : Μικρομεσαία Δημοκρατία, εκδ. Κομισόνο, Αθήνα
1982.

Κουσανέβας Θ. - Νιότσινα Μ. : Εργασιακές σχέσεις στις ΜΜΕ
στη Ελλάδα, εκδ. Υπ. Εργ., Οάρε, Αθήνα, 1984.

ΚΕΠΕ : Πρόγραμμα οικονομικής αναπτύξεως 1976-1980: Βιοτεχνία,
εκδ. ΚΕΠΕ, Αθήνα, 1976.

Κουριάνοφ Γα. : Κοινωνικές τάξεις και κοινωνική διαφοροποίηση
στη, εκδ. Ειρήνη, Αθήνα, 1988.

ΚΡΕ : Ντοκουμέντο της ΚΕ του ΚΡΕ για τους ΕΠΕ. ΕΠΜΕΠ, 7/9-
1980.

ΚΡΕ : Προγραμματική Διακήρυξη του ΚΡΕ κατά την 7η Σύνοδο της
της ΚΕ τή Φλεβάρη του 1957, από "Συράκια χιόνισι σι
νες", 1964.

ΚΡΕ : Υλιτά του 8ου Συνέδριου τού ΚΡΕ. Μέση Εύριμος Οικωθήσις
1961.

ΚΡΕ : 16 9ο Συνέδριο τού ΚΡΕ, Ντοκουμέντο, Εκδ ΚΕ ΚΡΕ, Αθήνα,
1974.

ΚΡΕ : 16 10ο Συνέδριο τού ΚΡΕ, Εκδ ΚΕ ΚΡΕ, Αθήνα, 1978.

ΚΡΕ : Από τή 10ο στή 11ο Συνέδριο του ΚΡΕ, Ντοκουμέντο, Εκδ
ΚΕ ΚΡΕ, Αθήνα, 1982.

Κ.Μ.Ε : Η ένταξη στήν ΕΟΠ και η θέση τής Ελλάδος στήν Ε.

Κοιζιάς Ν. (επιμ.) : Β' έκδοση , εκδ. Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, 1979 .

Κ.Π.Ε : Η κοινοβουλευτική επιμετάλευση στην Ελλάδα. Παθήσεις και μορφές (επιμ. Γ. Δραγασιάνη), εκδ. Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1984 .

Κοιζιάς Ν. (επιμ.) : Εξάνοση στην Ελλάδα . Παλιή θέση και νέες ολογίες, β' έκδοση , εκδ. Σύγχρονη Εποχή , Αθήνα , 1980 .

Κοιζιάς Ν. : Ο πρώτος δρόμος του ΠΑΣΟΚ , β' έκδοση, εκδ. Σύγχρονη Εποχή , Αθήνα , 1984 .

Κοιζιάς Ν. : Η κοινωνική θέση των επαγγελματιών και μισθωμένων , εφημ. Ριζοσπάστης 3-7-1980 .

Κοιζιάς Ν. : Ο Συνασπισμός της Αριστεράς, εκδ. Σύγχρονη Εποχή , Αθήνα , 1987 .

Κοντογιώργης Γ. : ΜΠΕ και ΕΟΚ , στο περ. Ευρωπαϊκή Κοινότητα Δεκέμβριος 1979 .

Κοντογιώργης Γ. Δ. : Οι "μικρομεσαίοι" και οι ευρωπαϊκές , εφ. Τα Νέα , 19-5-1984 .

Κοντογιώργης Γ. Δ. : Ο ρόλος των μικρομεσαίων , εφ. Τα Νέα , 28-6-1984 .

Κουκουλέας Γ. : Ελληνικά συνδικάτα . Οικονομική αυτοδυναμία και εξάρτηση , 1938-1984 , Εκδ. Οδυσσεύς , Αθήνα, 1984

Κουκουλέας Γ. - Τζαννετάκος Ν. : Συνδικαλιστικό κίνημα 1981-1986 . Η μεγάλη ευκαιρία , που χάθηκε , εκδ. Οδυσσεύς, Αθήνα , 1986 .

Κουτσουμάρης Γ. Φ. : Χρηματοδότηση και ανάπτυξη της βιομηχανίας , εκδ. ΤΠΒΕ , Αθήνα , 1976 .

Κυριάκουλος Γ. : Ο ρόλος της μικρομεσαίας επιχείρησης στην ανάπτυξη , ΠΑΥΤΕΒΕ , Μάη του 1981 .

- Λένιν Β. Ι. : Αντιιμπεριαλιστική κρίση παρότρυνε , Απαντα ειδοση 5η , τόμος 4ος , εκδ. Σύγχρονη Εποχή , Αθήνα .
- Λένιν Β. Ι. : Για το πρόγραμμα της Σοσιαλιστικής Επανάστασης , Απαντα , ειδοση 5η , τόμος 1ος , εκδ. Σύγχρονη Εποχή , Αθήνα .
- Λένιν Β. Ι. : Πολυτιμες αληθειες για τον Πιτερην Σορλίαν , Απαντα , ειδοση 5η , τόμος 37ος , εκδ. Σύγχρονη Εποχή , Αθήνα .
- Λένιν Β. Ι. : Ιμπεριαλισμός . Ανώτατο στάδιο του καπιταλισμού , Απαντα , ειδοση 5η , τόμος 27ος , εκδ. Σύγχρονη Εποχή , Αθήνα .
- Λένιν Β. Ι. : Η μεγάλη πρωτοβουλία . Τα κείμενα Ξάββατα , Απαντα , ειδοση 5η , τόμος 39ος , εκδ. Σύγχρονη Εποχή , Αθήνα .
- Λένιν Β. Ι. : Ο Αριστοκρατισμός . Η παιδική ηλικία του κομμουνισμού , Απαντα , ειδοση 5η , τόμος 41ος , εκδ. Σύγχρονη Εποχή , Αθήνα .
- Λένιν Β. Ι. : Τι είναι οι φίλοι του λαού , Απαντα , ειδοση 5η , τόμος 1ος , εκδ. Σύγχρονη Εποχή , Αθήνα .
- Λένιν Β. Ι. : Βιοτεχνική απογραφή του κυβερνήτορα του Πέριου , Απαντα , ειδοση 5η , τόμος 2ος , εκδ. Σύγχρονη Εποχή , Αθήνα .
- Λένιν Β. Ι. : Οι τρεις κρίσεις , Απαντα , ειδοση 5η , τόμος 32ος , εκδ. Σύγχρονη Εποχή , Αθήνα .
- Λενινάκης Α. : Παρακρατικές οργανώσεις κατά 21η Απριλίου , Αθήνα 1975 .
- Μάλλιος Μ. : Σύγχρονη φάση ανάπτυξης του καπιταλισμού στην Ελλάδα , εκδ. Νέα Βιβλία , Αθήνα , 1975 .
- Μασιλιάνο Ρ. : Η Ελληνική πολιτική από ισαυροδρόμι , Γάσσιαλι

- στικό πείραμα, εκδ. Ευρωπαϊκή, Αθήνα, 1984.
- Μάρξ Κ.- Εγγελες Φ. : Κομμουνιστικό Μανιφέστο, Διολεχτά Έργα
Μαρξ-Εγγελες, τόμος 1ος, εκδ. Γνώσεις, Αθήνα.
- Μάρξ Κ. : Γαϊτικοί αγώνες στη Γαλλία, Διολεχτά Έργα, τόμος 1,
εκδ. Γνώσεις, Αθήνα.
- Μάρξ Κ. : 18η Μηνιαία του Ιουδαϊκού Βουρζουαζιού, Διολεχτά Έρ-
γα, τόμος 1ος, εκδ. Γνώσεις, Αθήνα.
- Μάρξ Κ. : Προσφώνηση της ΕΕ στην Ένωση Κομμουνιστών, Διολεχτά
Έργα, τόμος 1ος, εκδ. Γνώσεις, Αθήνα.
- Μάρξ Κ. : Το κεφάλαιο, τόμοι 1-3, εκδ. Συγχρονη Εποχή, Αθήνα
- Μάρξ Κ. : Θεωρίες για την υπεραξία, μέρος πρώτο, εκδ. Συγχρο-
νη Εποχή, Αθήνα, 1981.
- Μαυρίδης Ι. : Το πρόβλημα της μειοψησιακής τάξης στην Ελλάδα,
Θέσεις Νο 9, Οκτώβριος-Δεκέμβριος 1984.
- Μαυρίδης Ι.- Γκεοργιάδης Θ. : Το ξένο κεφάλαιο και η ανάπτυξη
του Ελληνικού καπιταλισμού, Θέσεις Νο 2, Γενάρης-Μαρ-
της 1983.
- Μεγναυδ J. : Πολιτικές δυνάμεις στην Ελλάδα, εκδ. Μιάνυρον,
Αθήνα, 1974.
- Μεγναυδ J. : Πολιτικές δυνάμεις στην Ελλάδα, Μέρος Β', Η βα-
σιλική επιτροπή υπό την Κοινοβουλευτική των Ιουλίο-
του 1965, εκδ. Μιάνυρον, Αθήνα, 1974.
- Μέριν Ρ. : Τα μεσαία στρώματα και η πολιτική των συμμαχιών,
Προβλήματα Ειρήνης και Σοσιαλισμού (ΠΕΣ), Οκτώβριος
1976.
- Μηλιός Γ. : Ελληνική κοινωνία "Όψεις Ανάπτυξης", Άγωνας Νο 6,
Μάιος 1979.
- Μηλιός Γ. : Ιμπεριαλισμός και οι θεωρίες μητροπόλης-περιφέ-

ρειες ,θέσεις Νο 4 Ιούλιος-Σεπτέμβριος 1983 και θέσεις
Νο 5 Οκτώβριος-Δεκέμβριος 1983.

Μηλιός Γ. : Ο Ελληνικός κοινωνικός σχηματισμός. Από τον επει-
τασιασμό στην καπιταλιστική ανάπτυξη, εκδ. Εξάντας ,
Αθήνα , 1988 .

Μουζώφ Ε. : Η διοργάνωση του επαναστατικού μας ονείρου, εκδ.
Καστανιώτη, Αθήνα , 1987 .

Μουσχανάς Α. : Παραδοσιακά μικροαστικά στρώματα . Η περίπτωση
της Ελλάδας , εκδ. Ιδρύματος Μεσογειακών Μελετών, Α-
θήνα , 1986 .

Μουζέλης Ν. : Νεοελληνική Κοινωνία "Όψεις υπανάπτυξης", εκδ.
Εξάντας , Αθήνα , 1978 .

Μουζέλης Ν. : Κοινοβουλευτισμός και εμβιομηχανισμοί στην ημικε-
μφέρεια, εκδ. Θεμέλιο ,Αθήνα , 1987.

Μπαμπινιάσης Στ.- Σούλας Ε. : Η Ελλάδα στην περιφέρεια των α-
ναπτυγμένων χωρών , εκδ. Θεμέλιο , Αθήνα , 1976 .

Μπενάς Ω. : Η εισβολή του ξένου κεφαλαίου στην Ελλάδα, εκδ.
Παιταζήση , Αθήνα , 1976 .

Νεγρεπόντη-Δελιβάνη Μ. : Μικροί βιομηχανοί και Μικρές βιομη-
χανίες στη Ρ.Ελλάδα , εκδ. ΕΙ:ΕΕ, Αθήνα , 1974 .

Νεγρεπόντη-Δελιβάνη Μ. : Ανάλυση της Ελληνικής οικονομίας .
Προβλήματα επιλογές, Αθήνα , 1979 .

Νεγρεπόντη-Δελιβάνη Μ. : Η προβληματική ελληνική βιομηχανία
και κάποιες λύσεις της ... ,Θεσσαλονίκη, 1983 .

Νικολάου Π. : Οικονομίες μεγέθους στην Ελληνική βιομηχανία ,
εκδ. ΕΕΠΕ , Αθήνα , 1980 .

Νικολάου Π. : Η χαμηλή αποδοτικότητα και η υπερχρέωση απει-
λούν την βιομηχανία μας , Οικονομικός Ταχυδρόμος ,Νο

47, 19-11-1981 .

- Νικολάου Π. : Ο μύθος των υψηλών ρυθμών ανάπτυξης , εφ. 1ά Νέα , 9-7-1987 .
- Νικολάου Π. : Γηρασμένη Βιομηχανία , εφ. 1ά Νέα , 21-11-87 .
- Νικολινάκος Μ. : Η θεωρία της μη αυτονομίας ενβιομηχάνισης και η διαδικασία ανάπτυξης στις Μεσογειακές χώρες, στο "ΕΟΚ - Ελλάδα - Μεσόγειος" (επιμ. Μ.Νικολινάκος) Αθήνα , 1978.
- Νικολινάκος Μ. : Δοκίμια για έναν ελληνικό σοσιαλισμό, Νέα Σύνορα, Αθήνα , 1984 .
- Νικολινάκος Μ. : Εξάρτηση και οικονομική ανάπτυξη , Νέα Σύνορα , Αθήνα , 1977 .
- Νικολινάκος Μ. (επιμ.): Οικονομική ανάπτυξη και μετανάστευση στην Ελλάδα, εκδ. Εάλβος , Αθήνα , 1974 .
- Νομισματική Επιτροπή (Γραμματεία) : Κανόνες διέποντες της χρηματοδοτήσεις και της λοιπής τοποθετήσεως των τραπεζών, (Αποφ. Ν.Ε. Συνεδρ. 1422/30-7-1966, θέμα Ιον), Αθήνα, 1966 .
- Ξουρής Δ. : Η κατάσταση και οι προοπτικές της Γουνοποιίας στις περιοχές Κατοριάς και Σιάτιστας, εκδ. ΑΒΣΘ, Θεσσαλονίκη , 1983 .
- Ο.Β.Σ.Α. : Αρχείο της Δημοσπονδίας Βιοτεχνικών Σωματείων Αθήνας , εισερχόμενα - εξερχόμενα - αποφάσεις, 1960-1981 . Αταξινόμητο .
- Παπαγιαννάκης Μ. : Το ξένο κεφάλαιο στη Μεσόγειο , στο ΕΟΚ - Ελλάδα - Μεσόγειος (επιμ. Μ.Νικολινάκος) , Αθήνα , 1978 .
- Παπαγιαννάκης Μ. : Κρίση και προοπτικές στην Μεσόγειο , στο

- ΕΟΚ και Ελλάδα . Αρνηση ή αποδοχή ; Αθήνα . 1978 .
- Παπαδόπουλος Π. : Ταξική διάρθρωση της Συγχρονης Ελληνικής κοινωνίας , εκδ. Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα , 1987 .
- Παπαδημητρίου Ν. : Από την Ένωση κέντρου στην Αποστασία, εκδ. Ροές , Αθήνα , 1986 .
- Παπανδριέου Α. : Η Ελλάδα στους Έλληνες (Συλλογή άρθρων, συνεντεύξεων , δηλώσεων) , εκδ. Καρανάση , Αθήνα , Δεκέμβρης 1976 .
- Παπανδριέου Α. : Για μία Σοσιαλιστική κοινωνία, εκδ. Αίχμη , Αθήνα , 1977 .
- Παπανδριέου Α. : Μετάβαση στο Σοσιαλισμό. Προβλήματα και στρατηγική για τό Ελληνικό κίνημα, εκδ. Αίχμη, Αθήνα , 1981 .
- Παπανδριέου Β. : Πολυεθνικές επιχειρήσεις και αναπτυσσόμενες χώρες. Η περίπτωση της Ελλάδας . β' έκδοση, εκδ. Gutenberg , Αθήνα , 1986 .
- Παπασαραντιόπουλος Π. (επιμ) : ΠΑΣΟΚ και εξουσία . Συλλογή άρθρων, εκδ. Παρατηρητής , Θεσσαλονίκη , 1980 .
- ΠΑΣΟΚ : Εκατευθυντήριες γραμμές της κυβερνητικής πολιτικής τού ΠΑΣΟΚ . εκδ. ΚΕΜΕΔΙΑ ΠΑΣΟΚ , Αθήνα, Νοέμβριος 1977.
- ΠΑΣΟΚ : Διαικήρυξη κυβερνητικής πολιτικής . Συμβόλαιο μέ τό λαό, εκδ. ΚΕΜΕΔΙΑ ΠΑΣΟΚ, 3η έκδοση, Αθήνα, Ιούλης 1981.
- ΠΑΣΟΚ : Οι θέσεις της ΚΕ για τό Συνέδριο , εκδ. ΚΕΜΕΔΙΑ ΠΑΣΟΚ , Αθήνα , 1984 .
- ΠΑΣΟΚ : Γό Συνέδριο τού ΠΑΣΟΚ . Υλικό , Αποφάσεις, εκδ. ΚΕΜΕΔΙΑ ΠΑΣΟΚ , Αθήνα .
- ΠΑΣΟΚ : Εθνική Λαϊκή Ενότητα, δημοκρατική πολιτική δράση, 2η Σύνοδος της ΚΕ ΠΑΣΟΚ, εκδ. ΚΕΜΕΔΙΑ ΠΑΣΟΚ , 3η έκδοση,

Αθήνα , 1982.

Παυλίδης Στ. : Ελληνική οικονομία . Τάσεις και εξελίξεις, εκδ. Γνώσεις . Αθήνα, 1987.

Πέτρας Τζ. : Ιμπεριαλισμός , κοινωνικές τάξεις και οικονομική ανάπτυξη, ειδ. Στοχαστής, Αθήνα, 1983 .

Πέτρας Τζ. : Για μία θεωρία της βιομηχανικής ανάπτυξης τού Τρίτου κόσμου . Μηνιαία Επιθεώρηση, Νο 38, Αυγούστος 1983 .

Πέτρας Γζ. : Από τον ψευδο-λαϊκισμό στο νεο-συντηρητισμό , Τετράδια Νο 16 , Ανοιξη 1987 .

Πουλιαντζάς Ν.-Μιλιμπαντ Ρ.-Φάου Ζ.Π. : Προβλήματα του σύγχρονου κράτους και τού φασιστικού φαινομένου, 3η έκδοση ειδ. Θεμέλιο, Αθήνα, 1984 .

Πουλιαντζάς Ν. : Πολιτική εξουσία και κοινωνικές τάξεις , τόμοι α' και β', ειδ. Θεμέλιο , Αθήνα , 1975 .

Πουλιαντζάς Ν. : Οι κοινωνικές τάξεις στον σύγχρονο καπιταλισμό , ειδ. Θεμέλιο , Αθήνα , 1984 .

Ροδάκης Π. : Το ξένο κεφάλαιο στη χώρα μας, Αθήνα , χωρίς χρονολογία .

Ροδάκης Π. : Τάξεις και στρώματα στη νεο-ελληνική κοινωνία, ειδ. Μυκήναι , Αθήνα , 1976 .

Ρουμελιώτης Π. : Η οικονομική κρίση και η ένταξη της Ελλάδας στην ΕΟΚ , Αθήνα , 1980 .

Σαμαράς Γ. : Κράτος και κεφάλαιο στην Ελλάδα , ειδ. Σύγχρονη Εποχή , Αθήνα , 1982 .

Σάρλης Δ. : Η εργατική τάξη και ο ρόλος της στην σημερινή Ελληνική κοινωνία , 4η έκδοση , ειδ. Σύγχρονη Εποχή , Αθήνα , 1980 .

- Σάρλης Δ. : Οι πολιτικές πλευρές της ένταξης της Ελλάδας στην ΕΟΚ , 2η έκδοση , εκδ. Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα , 1981 .
- Σατέν Ζ. : Οι μικρομεσαίοι επιχειρηματίες και ο αντιμονοπωλιακός συνασπισμός του λαού, Π.Ε.Σ. Οκτώβρης 1975 .
- Τσουκαλάς Κ. : Η Ελληνική τραγωδία, εκδ. Ολκός, Αθήνα, 1974.
- Τσουκαλάς Κ. : Κοινωνική ανάπτυξη και κράτος . Η συγκρότηση του Δημοσίου χώρου στην Ελλάδα, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα, 1981 .
- Τσουκαλάς Κ. : Κράτος , κοινωνία , εργασία, στη μεταπολεμική Ελλάδα, εκδ. Θεμέλιο , Αθήνα , 1987 .
- Τσουκαλάς Κ. : Η δομή της απασχόλησης και το μικρομεσαίο θαύμα , Αντί Νο 260, 11-5-1984.
- Τσουκαλάς Κ. : Μονοσήμαντες τάξεις και πολυσθενή υποκείμενα . Σκέψεις γύρω από ορισμένα προβλήματα εντόπισης και αποκρυπτογράφησης των κοινωνικών κατηγοριών στις σύγχρονες καπιταλιστικές κοινωνίες , Αντι Νο 267 , 3-8-1984 .
- Τσουκαλάς Κ. : Εργασία και εργαζόμενοι στην πρωτεύουσα: Αδιόφανεες ερωτήματα υποθέσεις. στο "Η Ελλάδα σε εξέλιξη" εκδ. Εξάντας , Αθήνα , 1986 .
- Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας : Ειδική Χρηματοδότηση της Βιοτεχνίας (κωδικοποίηση όλων των μέτρων, που ισχύουν σύμφωνα με την 197/11/3-4-1978 Αρχική απόφαση της Ν.Ε και τις πρόθυτες αποφάσεις , που εκδόθηκαν μέχρι τό Μάιο του 1985), εκδ. ΥΠ.ΕΘ.Ο, Αθήνα, Μάιος 1985 .
- Φορράος Γρ. : Θέματα ελληνικού κρατικομονοπωλιακού καπιταλισμού, εκδ. Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα , 1976 .

- Φίλιας Β. : Τό πρόβλημα τού σχηματισμού παραγωγικού κεφαλαίου εις τές υπανάπτυκτους οικονομίας, Αθήνα, 1967 .
- Φίλιας Β. : Προβλήματα κοινωνικού μετασχηματισμού , Αθήνα , 1974 .
- Φίλιας Β. : Δοκίμια κοινωνιολογίας , Αθήνα , 1975 .
- Φίλιας Β. : Ανθρώπινο δυναμικό στή βιομηχανία, Οικονομία και Κοινωνία Νο 26, Απρίλιος 1981.
- Φίλιας Β. : Βιβλιοκριτική στό - G. Konrad-I. Szelenyi : "Η πορεία τών διανουμένων στήν εξουσία", Οικονομία και Κοινωνία , Ιουνιος 1981 .
- Φουντουλης Χ. : Υπερεθνικά μονοπώλια τού σύγχρονου καπιταλισμού , Εκδ. Ειρήνη , Αθήνα , 1982 .
- Φωτόπουλος Γ. : Η εξαρτημένη ανάπτυξη . Η Ελληνική περίπτωση, εκδ. Εξάντας, Αθήνα , 1985 .
- Χαραλάμπης Δ. : Στρατός και Πολιτική εξουσία. Η δομή τής εξουσίας στήν μετεμφυλιακή Ελλάδα, εκδ. Εξάντας, Αθήνα 1985 .
- Χατζηπαργύρης Κ. : Κρίση και εξέργεση στόν Τρίτο κόσμο, εκδ. Bülenberg , Αθήνα , 1974 .
- Χατζηβασιλείου Ο. : Συνδικαλισμός και κοινωνική αντίδραση (1947-1987), εκδ. Οδυσσεύς, Αθήνα, 1987.
- Χίμος Β. : Νομοθετικά διατάγματα Υπουργείου Βιομηχανίας, εκδ. Υπ. Βιομηχανίας , Αθήνα , 1966.
- Ψυρούκης Ν. : Ιστορία τής σύγχρονης Ελλάδας, τόμος Γ', Αθήνα 1976.

- Altusser L. : Lire Le Capital ,Paris , 1975 .
- Aron R. : La lutte de classes, ed. Callimard, Paris, 1964.
- Rechofer F.- Elliot B. :The "petite bourgeoisie", Comparative studies of an uneasy stratum, London, 1982 .
- Burnahm J. : The managerial revolution, New York, 1941.
- Bottomore T.B. :Classes in modern society, ed. George Allen and Unwin Ltd, London ,1973 .
- Chatain J.-Gaudon R. : Petites et moyennes entreprises : L'heure du choix, Editions sociales, Paris, 1976 .
- Choris N. : The Financing of Greek manufacture , ed. Centre of Planning and Economic Reserch, Athens, 1984 .
- Commission of the European Communities :Small and Medium-sized Enterprises and the Craft Industry in EEC, ed. C.E.C, 1983 .
- Croner F. : Soziologie der Angestellten , Kiepenhuer und Witsch , Koln, 1962 .
- Dahrendorf R. : Class and class conflict in an industrial society , ed. Routledge and Keagan Paul, 1959.
- Dahrendorf R. : Die angewante Aufklarung:Gesellschaft und Soziologie in America, ed. R.Piper, Munchen , 1963 .
- Dahrendorf R. : Essays in the theory of society , Routledge and Keagan Paul, London , 1970 .
- Damianakos S. : De la demokratie en Grece,Les Temps modernes No 351, Oct. 1975 .
- Frank. A.G. : Dependent accumulation and undevelopment, ed. Macmilan, London , 1978.

- Geuandt H. : Undogmatische Politik der Mittelschicht, ed. Eichholz, Bonn, 1970 .
- Germides D., Delivani-Negreponi M. : Industrialisation, Employment and distribution of national income . The Greek case, Paris, 1975 .
- Giannopoulos G.-Shlaim A. : The EEC and the Mediterranean countries, Cambridge, 1976 .
- Gieger R. : Class society in melting pot , New York, 1949 .
- Herzog D. : Klassengesellschaft ohne Klassenkampf, ed. Duncker und Humblot , Berlin , 1965 .
- Lange A. : Überlegungen zum Begriff der Schicht in der theoretischen Anschauungen von Marx-Engels bezüglich der Klassen und Klassenkampfes, Deutsche Zeitschrift für Philosophie No 6 1975.
- Müller A.A. : Das Konsumverhalten und dessen Auswirkungen auf die Art der Verteilung, Wintertour, 1971 .
- Dwen B.-Sutcliffe R. : Studies in the theory of imperialism ed. Longan , London , 1972 .
- Poulantzas N. : Fasism and dictatorship, N.L.B.verso editions London, 1978 .
- Reisman L. : Social stratification , in N.J.Smelser : " Sociology ", New York , 1967 .
- Rostow W. : Politics and stages of growth, University Press, Cambridge, 1971 .
- Schelsky H. : Wandlungen der deutschen Familie in der Gegenwart, F.Enke , Stuttgart, 1955 .
- Schelsky H. : Die Bedeutung der Klassenbegriffe für die Analyse unserer Gesellschaft , in "Erforschung der Wirk-

- lishkeit " , Engen Diederichs , Köln , 1965 .
- Shaeffer W. : Mit Staatliche Hilfe herrsrinnesselbst werden.
Handelsblatt, No 9 , 10-2-1973 .
- Sorokin P.A. : Social mobility , New York, 1927 (reprinted
in 1959) .
- Tumin M. : Schichtung und Beweglichkrit. ed. Juventa, München
1962.
- Isoukalas K. : Class struggle and dictatorship in Greece, New
Left Review No 56 , August 1969 .
- Wright E.O. : Class crisis and the state, New left books, Lon-
don, 1978 .
- Wright E.O. : Class structure and income delermination, Acade-
mic Press , New York , 1979 .
- Wright E.O. : Classes , Verso editions , London , 1985.
- Wurm F. : Ökonomie und moderne gesellschaft. Fakten und
tendenzen , Leske , 1974.